

चन्द्रपुर नगरपालिकाको वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा
दिग्दर्शन २०८१

नगरपालिकाबाट स्वीकृत मिति २०८१/०२/२०

प्रमाणीकरण मिति २०८१/०३/०५

चन्द्रपुर नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय,

चन्द्रनिगाहपुर रौतहट ।

विषय-सूची

सि.नं. विषय

पाना नं.

परिच्छेद-१		
परिचय		१-६
१.	परिचय	१
१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	उद्देश्य	२
१.३	आवश्यकता तथा औचित्य	२
१.४	दिग्दर्शनका लक्षित प्रयोगकर्ता	३
१.५	विधि तथा प्रक्रिया	३
परिच्छेद-२		
संवैधानिक र संघीय ऐन नियमका प्रावधानहरु		७-८०
२.१	नेपालको संविधान	७
२.२	स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४	२१
२.३	अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४	५९
२.४	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४	७०
२.५	आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६	७३
२.६	आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व नियमावली, २०७७	७६
२.७	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७	७७
२.८	विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४	७९
परिच्छेद ३		
दस्तावेजहरु		८१-९३
३.१	दीर्घकालीन सोंच र योजना र विकासशील देशमा स्तरोन्नतिको रणनीति	८१
३.२	आवधिक योजना	८२
३.३	मध्यमकालीन खर्च संरचना (Medium Term Expenditure Framework-MTEF)	८४
३.४	आयोजना विकास, छनौट तथा प्राथमिकीकरण सम्बन्धी एकीकृत मापदण्ड, २०७९	८६
३.५	प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट नमूना निर्देशिका, २०७७	८६
३.६	सम्पूरक तथा विशेष अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि	८७

(क)

३.७ स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन कार्यविधि, २०७७	८८
३.८ दिगो विकास लक्ष्यको अवस्था र मार्गचित्र (Roadmap) २०१६—२०३०	८९
३.९ राष्ट्रिय अभियान तथा अन्य अन्तर सम्बन्धित विषयहरू	८९
३.१० राष्ट्रिय तथा प्रदेश सरकारको मार्गनिर्देशन	८९
३.११ स्थानीय सरकारमा सहभागी राजनीतिक दलहरूको घोषणापत्र	८९
३.१२ एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या, २०७४	९०
३.१३ जलवायु परिवर्तन बजेट कोडीङ्ग	९२
परिच्छेद-४	
स्थानीय तहको योजनाहरू र तिनीहरू बीचको अन्तर-सम्बन्ध	९४-९५
परिच्छेद-५	
स्थानीय तहको वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया	९६-१३९
५.१ स्थानीय तहको बजेट तर्जुमाका चरणहरू	९६
५.२ बजेट तर्जुमाका चरण तथा क्रियाकलापहरूको विस्तृतीकरण	९७
परिच्छेद-६	
लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट (Gender Responsive Budget-GRB)	१४०-१४८
६.१ परिभाषा	१४०
६.२ संस्थागत जिम्मेवारी	१४०
६.३ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको वर्गीकरण र कोडिङ्ग	१४२
६.४ वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेटका चरणहरू र तिनको लैङ्गिक विश्लेषणको तरिकाहरू	१४५
परिच्छेद-७	
बजेट तर्जुमामा नागरिक सहभागिता (Citizen Engagement)	१४९-१५२
७.१ परिभाषा	१४९
७.२ बजेटमा नागरिक सहभागिताका माध्यमहरू	१४९
७.३ स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमाका विभिन्न चरणमा नागरिक सहभागिता	१५०
(ख)	
परिच्छेद -८	
दीगो विकास लक्ष्य	१५३-१७२
८.१ परिचय	१५३

८.२	दीगो विकास लक्ष्यहरु	१५३
८.३	दीगो विकास लक्ष्यहरुमा नेपालको संलग्नता	१५४
८.४	स्थानीय तहमा दीगो विकास लक्ष्य	१५५
८.५	उपसंहार/निष्कर्ष	१७२
	परिच्छेद-९	
	उपसंहार	१७३
	परिच्छेद -१०	
	अनुसूचीहरु	१७४-२३६

परिच्छेद-१

परिचय

१. परिचय:

नेपालको संविधानको कार्यान्वयन सँगसँगै नेपाल एकल शासन प्रणालीबाट संघीय शासन प्रणालीमा रूपान्तरित भएको छ । फलतः संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा रहेको छ । संविधानले नै तीनै तहका सरकारहरूले संविधान र कानूनको सीमाभित्र रही त्यस्तो अधिकार क्षेत्रको स्वायत्ततापूर्वक प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था पनि गरेको छ । तथापि, प्रदेश तथा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा संघीय कानूनसँग नबाझिने गरी बनाउनु पर्ने, तीनवटै तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासन सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुने संवैधानिक अवस्था र राजस्व स्रोतको बाँडफाँड एवम् अनुदान वितरणको प्रवन्ध संघीय कानून बमोजिम हुने जस्ता प्रावधानहरूले तीनवटै तहको आर्थिक तथा वित्तीय व्यवस्थापनको छाता ऐन (Umbrella Act) को रूपमा संघबाट विभिन्न ऐनहरू/नियमहरू तर्जुमा भएका छन् । यी ऐन/नियमहरूले स्थानीय तहको आर्थिक प्रथा वित्तीय व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्न उल्लेखनीय योगदान गरेका पनि छन् । तथापि, सबै स्थानीय तहहरू बीचको आर्थिक तथा वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धी काम कारवाहीमा एकरूपता कायम गर्दै ती निकायहरूको कार्यपद्धतिमा सुधार सहितको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आजको टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ ।

१.१ पृष्ठभूमि:

नेपालको संविधानले समाजवाद-उन्मुख, स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने सोंच लिएको छ । यो सोंच र परिकल्पनालाई तीनै तहका सरकार बीचको आपसी समन्वय र सहकार्यबाट मात्र मूर्तरूप दिन सकिन्छ । तीनवटै तह संघ, प्रदेश र स्थानीयको भूगोल एउटै भएकाले राज्यका तीनवटै तहले नेपालको संविधान र प्रचलित कानूनले प्रदान गरेको अधिकार क्षेत्रभित्र रही एकाँकी रूपमा (Isolation) भन्दा आपसी समन्वयमा आर्थिक तथा वित्तीय नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ । यसका लागि संविधानको परिकल्पना अनुरूप तीनवटै तहलाई समन्वय गर्न र एउटै शुत्रमा परिचालन गर्न संघीय सरकारबाट वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनको सन्दर्भमा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, स्थानीय तह संचालन ऐन, आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व सम्बन्धी ऐन तथा नियमावली, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन कार्यान्वयनमा ल्याइएका छन् । तीनवटै तहका आर्थिक तथा वित्तीय नीति तथा कार्यक्रमले राज्यको समग्र लक्ष्य प्राप्तिको धागोमा उन्ने काम गरेका छन् ।

उल्लिखित प्रयासहरू हुँदाहुँदै पनि कतिपय स्थानीय तहहरूमा कानूनले निर्दिष्ट गरेबमोजिमको समयमा वार्षिक योजना तथा बजेट प्रस्तुत भएको अवस्था छैन । वार्षिक योजना तथा बजेटका मूलभूत स्रोतको रूपमा रहनु पर्ने स्थानीय आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व नियमावली, स्थानीय आवधिक योजना (Periodic Plan), स्थानीय मध्यावधिक खर्च संरचना (Medium Term Expenditure Framework-MTEF), स्थानीय आयोजना बैङ्क (Project Bank) कतिपय तहहरूमा नहुँदा वार्षिक बजेट तर्जुमा नै स्व:विवेकमा र हचुवामा हुने गरेको यथार्थलाई पनि अस्वीकार गर्न सकिदैन । संघीय तथा प्रादेशिक नीति तथा आवधिक योजना र कार्यक्रमसँग र गैर सरकारी निकायका आयोजना/कार्यक्रमसँग आबद्ध नभई वार्षिक योजना तर्जुमा हुँदा कतिपय कार्यक्रमहरूमा दोहोरोपना (Duplication) भएको अवस्था पनि

नदेखिएको होइन। वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमाको हचुवाका कारण स्रोतको उपलब्धता र विनियोजनमा दक्षता (Allcation efficiency) नहुँदा कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता (Operational Efficiency) सँधै ओझेलमा पर्ने गरेको छ । यसका अतिरिक्त, योजना तथा बजेटमा खर्चका मापदण्ड समेत प्रभावकारी नहुँदा, आर्थिक अनुशासन कायम हुन नसकेको र बर्षेनी बेरुजु बढिरहेको अवस्था समेत विद्यमान छ ।

यस अवस्थामा मुलुकको शासन संचालनको आधारभूत तहको रूपमा रहेको स्थानीय तहको सेवाप्रवाहमा सुधार ल्याउनु, आर्थिक तथा वित्तीय अवस्थामा सुधार गर्नु र वार्षिक बजेटबाट स्रोतको अनुमानमा यथार्थता र विनियोजनमा दक्षता ल्याउनु अपरिहार्य छ । यसका लागि स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धिलाई निरन्तरता दिँदै यस सम्बन्धी ऐन, कानून, कार्यविधि, मापदण्ड तर्जुमा र पद्धतिको स्थापना र तदनु रूप र मानव संसाधनको विकास गर्न आवश्यक देखिएको छ । यसैक्रममा, वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमामा प्रभावकारीता ल्याई यसको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित उपलब्धी हासिल गर्ने हेतुले यो मार्गदर्शन/दिग्दर्शन बनाइएको छ ।

१.२ उद्देश्य:

कुनै पनि देशको आर्थिक तथा सामाजिक विकास त्यस देशको सरकारले अवलम्बन गर्ने आर्थिक तथा वित्तीय नीतिमा निर्भर गर्दछ । विशेषतः संघीय शासन व्यवस्थामा स्थानीय तह आधारभूत तहको रूपमा रहने र यसले सम्पादन गर्ने आर्थिक तथा सामाजिक विकासका कार्यले जनसरोकारका विषयहरूलाई प्रत्यक्ष सम्बोधन गर्नुपर्ने स्पष्ट छ । यसका लागि स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही स्रोत र साधनको कुशलतापूर्वक परिचालन गर्नु आवश्यक छ भने अर्कोतर्फ उपलब्ध स्रोत र साधनलाई दक्षतापूर्वक विनियोजन गरी प्रतिफल प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ । स्रोत परिचालन, विनियोजन दक्षता र कार्यान्वयनमा प्रभावकारिताका लागि वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमामा कुशलता र दक्षता आवश्यक छ । यसका लागि प्रक्रियाहरूलाई व्यवस्थित गर्नु आवश्यक देखिँदा सो प्रयोजनका लागि यो दिग्दर्शन तयार गरिएको हो । यसले बजेट तर्जुमा प्रक्रिया ब्यवहारिक, नतीजामूलक, सहभागितामूलक, समावेशी र पारदर्शी हुनेछ । साथै, विनियोजनको दक्षताले योजना तथा बजेटको कार्यान्वयन तथा अनुगमनका लागि समेत आधार र मार्गदर्शन गर्नेछ ।

१.३ आवश्यकता तथा औचित्य:

मुलुकमा वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा संघीय सरकारले तर्जुमा गरेका कतिपय ऐन कानूनहरूले स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा सम्बन्धमा केही व्यवस्थाहरू गरेका छन् । त्यस्तै संघीय तथा प्रदेश सरकारबाट प्रतिपादित कतिपय दस्तावेजहरू र मार्गदर्शनहरूले पनि यो प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याएका छन् । ऐन, कानून र दस्तावेजहरूमा फरक/फरक प्रसँगमा व्यवस्थित यी विषयहरू छरिएर रहेको अवस्था छ जसलाई स्थानीय तहले आफ्नो वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।

यसरी विभिन्न ऐन कानून र दस्तावेजहरूमा छरिएर रहेका यस सम्बन्धी प्रावधानहरूलाई एउटै दस्तावेजमा संश्लेषण गरेमा कार्यप्रक्रियामा सहजता र सरलता आउने निश्चित छ । यसका अतिरिक्त, योजना तथा बजेट जस्तो प्राविधिक विषयलाई चरणबद्ध रूपमा हुने क्रियाकलापहरू सहित यसका निश्चित ढाँचाहरू (formats) समेत बनाएमा वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा सरलता आउँदछ । यसर्थ, स्थानीय तहको वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमासँग सम्बन्धित ऐन नियमहरू, दस्तावेजहरू, यसका

चरणहरू, समयतालीका, जिम्मेवारी, ढाँचाहरू, समेतलाई एउटै दस्तावेजमा समेट्दै बजेट तर्जुमा जस्तो जटिल विषयलाई सरल रूपमा प्रस्तुत गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

१.४ दिग्दर्शनका लक्षित प्रयोगकर्ता:

यो दिग्दर्शन मूलतः मधेश प्रदेशको स्थानीय सरकारको प्रयोगका लागि बनाइएको हो । तसर्थ, यो दिग्दर्शन स्थानीय सरकारका निर्वाचित पदाधिकारीहरू, कर्मचारीहरू, नागरिक समाज, राजनैतिक दलका प्रतिनिधिहरू, सहजकर्ताहरू, पेशाविद्हरू सबैले उपयोग गर्न सक्नेछन् । यसबाट मूलतः स्थानीय तहको योजना कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई सहभागितामूलक, व्यवस्थित र समावेशी एवम् सन्तुलित बनाउन अत्यन्त उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.५ विधि तथा प्रक्रिया:

प्रस्तुत योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा तर्जुमा दिग्दर्शन (Planning, programming and Budget Formulation Manual) तयार गर्ने सन्दर्भमा देहाय बमोजिमको विधि तथा प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ

१.५.१ समस्या तथा आवश्यकता पहिचान: USAID/PFM को कार्यक्षेत्र रहेको मधेश प्रदेश सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको क्षेत्रमा गर्नुपर्ने सुधारको सम्बन्धमा प्रदेश तहमा अन्तर स्थानीय सरकार सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन समन्वय समिति (Inter Local Government Public Financial Management Co-ordination Committee-ILG-PFMCCs) गठन भएको छ । उल्लिखित समितिबाट आर्थिक वर्ष २०७९/०८० को कार्यक्रम माथि छलफल हुँदा, स्थानीय तहमा वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमामा देखिएका कठिनाईहरू/जटिलताहरूको पृष्ठभूमिमा, सबै स्थानीय तहहरूका लागि यस सम्बन्धी सरल र कार्यान्वयनयोग्य, दिग्दर्शनको आवश्यकता पहिचान गरिएको थियो । उल्लिखित समितिको सिफारिस बमोजिम यो विषय केन्द्रीय समन्वय समितिमा समेत छलफल भई वार्षिक योजनामा समावेश भए बमोजिम USAID/PFM परियोजनाबाट यस सम्बन्धी विस्तृत कार्यविवरण (Detailed Terms of Reference) बनाई यस सम्बन्धी विशेषज्ञ सेवा आव्हान गरी नियमानुसार विज्ञको छनौट गरिएको थियो । यसर्थ यसमा नियुक्त विज्ञबाट विस्तृत कार्यविवरणमा उल्लेख भएअनुसारको विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ ।

१.५.२ परामर्श बैठक (Consultation Meetings): विशेषतः सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित निकायहरू-संघीय तथा प्रादेशिक अर्थ मन्त्रालय, संघीय तथा प्रादेशिक योजना आयोगहरू, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, संघीय मामला तथा अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, छनौट भएका प्रदेश तथा जिल्ला कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, स्थानीय तहहरू र अन्तर स्थानीय सरकार सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन समन्वय समितिमा स्थलगत रूपमा गई परामर्श बैठकहरू गरी सम्बन्धित निकायको धारणा समेत बुझी त्यसलाई प्रतिबिम्बित गरिएको छ । यसका अतिरिक्त, मधेश तथा लुम्बिनी प्रदेशका छनौट भएका स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूको अभिमूखीकरण तालीमलाई पनि यस प्रयोजनका लागि उपयोग गरी सुझावहरू संकलन गरिएको छ ।

१.५.३ सम्बन्धित ऐन कानून र दस्तावेजहरूको अध्ययन:

नेपालमा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन सम्बन्धमा भएका संवैधानिक प्रावधानहरू, अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, स्थानीय तह कार्यसंचालन ऐन, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन तथा नियमावली, प्रदेश तथा स्थानीय तहका ऐन तथा नियमहरूका सम्बन्धित दफाहरू र विशेषतः संघ तथा प्रदेशका आवधिक योजनाहरू, मध्यमकालीन खर्च संरचना, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका प्रतिवेदनहरू, आयोजना बैङ्क, दीगो विकास लक्ष्य, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका, अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि जस्ता दस्तावेजहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

१.५.४ सूचना संकलन:

सम्बन्धित प्रदेशको स्थानीय तहको वार्षिक योजना तथा बजेट प्रणाली र त्यसका अन्तरालहरू (Gaps) पत्ता लगाउन र यससँग सम्बन्धित आवधिक योजना (Periodic plan), मध्यावधि खर्च संरचना (MTEF) र आयोजना बैङ्क (Project Bank) एवम् नागरिक सहभागिता (Citizen Engagement) को अवस्था बुझ्न र त्यससँग सम्बन्धित सुझावहरू संकलन गर्न यससँग सम्बन्धित २२ वटा प्रश्नहरू (Questioners) तयार गरी मधेश तथा लुम्बिनी प्रदेशका छनौटमा परेका जनप्रतिनिधिहरू कर्मचारीहरू र पेशाविद्हरूसँग सूचना संकलन गरिएको छ । यसको अतिरिक्त केही स्थानीय तहहरूको योजना तथा बजेट तर्जुमा सम्बन्धी अभ्यास, अनुभव र सिकाई (Lesson learned) को अवलोकन समेत गरिएको छ ।

१.५.५ मस्तिष्क मन्थन, विश्लेषण तथा खाका तयारी:

स्थानीय तहको वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट दिग्दर्शन तयारीको सन्दर्भमा, सम्बन्धित निकायका पदाधिकारीहरूबाट प्राप्त परामर्श, प्रश्नावलीबाट प्राप्त पृष्ठपोषण (Feedback) र सम्बन्धित कानूनहरू र दस्तावेजहरूको अध्ययनको विश्लेषण र मस्तिष्क मन्थन (Brain Storming) को आधारमा यसको मस्यौदा खाका तयार गरी सम्बन्धित पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरी अन्तिम खाका बनाइएको छ ।

यो दिग्दर्शनको मूलभूत उद्देश्य वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमाका प्रक्रियाहरूलाई विस्तृत रूपमा विवेचना गर्नु रहेतापनि यससँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था, स्थानीय आवधिक योजना, त्रि-वर्षिय खर्च संरचना र आयोजना बैङ्क जस्ता दस्तावेजहरूमा उल्लिखित प्रावधानहरूलाई पनि संक्षेपमा उल्लेख गरिएको छ ।

१.५.६ मस्यौदा तयारी:

माथि उल्लिखित चरणहरू विशेषतः सम्बन्धित ऐन कानून र दस्तावेजहरूको अध्ययन, स्थलगत अध्ययन/अवलोकन, पदाधिकारी र पेशाविद्हरूसँगको परामर्श समेतको आधारमा तय भएको खाका (Framework) भित्र रही दिग्दर्शनको मस्यौदा तयार गरिएको छ ।

१.५.७ प्रस्तुती तथा सुझाव संकलन र प्रमाणीकरण:

यसरी तयार भएको दिग्दर्शनको मस्यौदालाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, नेपाल सरकारको राष्ट्रिय योजना आयोग, संघीय मामला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, प्रदेश योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय, प्रदेश कोष तथा लेखा

नियन्त्रक कार्यालय, छनौटमा परेका जिल्ला कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र स्थानीय तहहरूका प्रशासनिक पदाधिकारीहरू, पेशाविद्हरू समेत सम्मिलित मञ्च (forum) मा प्रस्तुत गरी सुझावहरू संकलन गरिएको छ ।

१.५.८ दिग्दर्शनको विषयवस्तु:

प्रस्तुत दिग्दर्शनमा देहायका परिच्छेद सामग्री र विषयवस्तु रहेका छन्

श्रेणी	विषय	वस्तु
	परिच्छेदमा	परिच्छेदमा प्रस्तुत दिग्दर्शन तयारीको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, आवश्यकता तथा औचित्य, तयारी विधि तथा प्रक्रिया उपयोग र समाविष्ट विषयवस्तु उल्लेख छ ।
	न र ऐन नियम	परिच्छेदमा स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमासँग सम्बन्धित संवैधानिक प्रावधान, संघीय ऐनहरू- स्थानीय तह कार्यसंचालन ऐन, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन तथा नियमावली, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको समन्वय र अन्तर सम्बन्ध सम्बन्धी ऐन र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐनका प्रावधानहरू समेटिएका छन् ।
	बजेटहरू	प्रदेश र स्थानीय तहको सहकार्य, सह-अस्तित्व र समन्वयमा मात्र वित्तीय संघीयताले मुर्तरूप लिने हुँदा वार्षिक योजना तथा बजेटका अभिन्न अङ्ग, आवधिक योजना, त्रि-वर्षिय खर्च संरचना, आयोजना बैङ्क, लैङ्गिक बजेट विश्लेषण, एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या, अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि आदिका प्रावधानहरू समेटिएका छन् ।
	य तहको योजनाहरू र तिनीहरू बीचको अंतरसम्बन्ध	परिच्छेदमा वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमाका महत्वपूर्ण स्रोतहरूको रूपमा रहने आवधिक योजना, आयोजना बैङ्क, मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अन्तरसम्बन्ध बारेमा चर्चा गरिएको छ ।
	य वार्षिक योजना कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया	परिच्छेदमा योजना, कार्यक्रम तथा बजेटको तर्जुमाका प्रक्रियागत चरणहरू, क्रियाकलापहरू, समयतालीका, जिम्मेवारी सहितको विस्तृत कार्य प्रक्रिया औल्याइएको छ ।
	उत्तरदायी बजेट विश्लेषण	परिच्छेदमा वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेटको लैङ्गिक विश्लेषणको आवश्यकता र दर्शाइएको छ ।
	सहभागिता	परिच्छेदमा योजना, कार्यक्रम तथा आय-व्यय विवरणको तयारीको क्रममा नागरिक सहभागिता गराउने चरणगत विधिहरू उल्लेख गरिएको छ ।
	विकास लक्ष्य	परिच्छेदमा दीगो विकास लक्ष्यहरू र ती लक्ष्यहरू हासिल गर्न स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्यहरू औल्याइएको छ ।
	हार	परिच्छेदमा निर्देशिकाले अपेक्षा गरेको नतीजा सहितको निष्कर्ष उल्लेख छ ।
	वी	मुख्य मुख्य अनुसूचीहरू समाविष्ट छन् ।

परिच्छेद-२ संवैधानिक र संघीय ऐन नियमका प्रावधानहरू

जनताको सार्वभौम अधिकार, स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकारलाई अत्मसात गर्दै बनेको नेपालको संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको बनाएको छ र तीनवटै तहको राज्यशक्तिको बाँडफाँड सहित अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । यस्तो अधिकारको प्रयोग आ-आफ्नो तहको कानून अनुसार गर्नुपर्ने प्रावधान भएतापनि संघले साझा सूचीका विषयमा र आर्थिक अधिकारका अन्य क्षेत्रमा प्रदेशलाई समेत लागू हुने गरी आवश्यक नीति, मापदण्ड र कानून बनाउन सक्ने, प्रदेश तथा स्थानीय तहले बजेट पेश गर्ने समय संघीय कानून बमोजिम हुने, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासन सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानूनी बमोजिम हुने, राजस्व बाँडफाँड, अनुदान वितरण जस्ता विषय संघीय कानून बमोजिम हुने जस्ता संवैधानिक व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्ने क्रममा नेपाल सरकारले विभिन्न कानूनहरू बनाएको छ ।

यी कानूनहरूलाई स्थानीय तहले वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्दा आधारभूत स्रोतको रूपमा अनिवार्य ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसर्थ, यस परिच्छेदमा यस सम्बन्धी संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थालाई संक्षेपमा विवेचना गरिएको छ ।

२.१ नेपालको संविधान:

नेपालको संविधान तीनवटै तहको राज्यशक्तिको बाँडफाँडको स्रोत हो । यसले राज्यका निर्देशित सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व किटान गरेको छ जसलाई तीनवटै तहका सरकारले कार्यान्वयनमा लैजानु पर्दछ । यसका अतिरिक्त स्थानीय तहको कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, स्थानीय आर्थिक कार्यप्रणाली, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको अन्तरसम्बन्ध जस्ता विषयहरूले स्थानीय तहको शासकीय स्वरूपलाई व्यवस्थित गरेको छ । यसर्थ, यहाँ वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाको क्रममा, स्थानीय तहले ध्यान दिनु पर्ने संवैधानिक प्रावधानहरूलाई मात्र उद्धृत गरिएको छ ।

२.१.१ राज्यको निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व:

नेपालको संविधानको धारा ४९ देखि ५५ सम्म राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको व्यवस्था छ । यी सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व तीनवटै सरकारका मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू हुन जसलाई तीनवटै सरकारले आफ्नो रणनीति, नीति, योजना कार्यक्रममा प्रतिबिम्बित गर्नुपर्दछ । अतः स्थानीय तहले पनि आफ्नो वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट निर्धारण गर्दा, यी विषयहरूलाई ध्यान दिनुपर्ने हुँदा ती सिद्धान्त नीति तथा दायित्वलाई यहाँ उद्धरणगरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४९. मार्गनिर्देशनका रूपमा रहने: (१) यस भागमा उल्लिखित निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व राज्य सञ्चालनको मार्गनिर्देशनका रूपमा रहनेछन् ।

(२) राज्यले यस भागमा उल्लिखित सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयन गर्न आवश्यकता अनुसार स्रोत साधन परिचालन गर्ने गराउनेछ ।

५०. निर्देशक सिद्धान्तहरू: (१) नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनतालाई सर्वोपरि राख्दै नागरिकको जीउ, धन, समानता र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी कानूनको शासन, मौलिक हक तथा मानव अधिकारका मूल्य र मान्यता, लैंगिक समानता, समानुपातिक समावेशीकरण, सहभागिता र सामाजिक न्यायको माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गर्दै लोककल्याणकारी राज्यव्यवस्थाको स्थापना गर्ने तथा परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताका आधारमा संघीय इकाइहरूबीचको सम्बन्ध सञ्चालन गर्दै स्थानीय स्वायत्तता र विकेन्द्रीकरणको आधारमा शासन

व्यवस्थामा समानुपातिक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग: गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्न संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सुदृढ गर्ने राज्यको राजनीतिक उद्देश्य हुनेछ ।

(२) धर्म, संस्कृति, संस्कार, प्रथा, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै पनि आधारमा हुने सबै प्रकारका विभेद, शोषण र अन्यायको अन्त्य गरी सभ्य र समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने एवं राष्ट्रिय गौरव, लोकतन्त्र, जनपक्षीयता, श्रमको सम्मान, उद्यमशीलता, अनुशासन, मर्यादा र सहिष्णुतामा आधारित सामाजिक सांस्कृतिक मूल्यहरूको विकास गर्ने तथा सांस्कृतिक विविधताको सम्मान गर्दै सामाजिक सद्भाव, ऐक्यबद्धता र सामञ्जस्य कायम गरी राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने राज्यको सामाजिक र सांस्कृतिक उद्देश्य हुनेछ ।

(३) सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ ।

(४) नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्दै सार्वभौमिक समानताका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गरी विश्व समुदायमा राष्ट्रिय सम्मानको अभिवृद्धि गर्नेतर्फ राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध निर्देशित हुनेछ ।

५१. राज्यका नीतिहरू: राज्यले देहायका नीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ:-

(क) **राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धी नीति:**

- (१) नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनताको संरक्षण गर्दै राष्ट्रिय एकता अशुभुण्ण राख्ने,
- (२) विभिन्न जात, जाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र सम्प्रदायबीच पारस्परिक सद्भाव, सहिष्णुता र २ ऐक्यबद्धता कायम गरी संघीय ढाँचाबीच परस्परमा सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास गर्दै राष्ट्रिय एकता प्रवर्धन गर्ने,
- (३) राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास गरी शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने,
- (४) सरबाँगीण मानवीय सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने,
- (५) राष्ट्रिय सुरक्षा नीतिका आधारमा नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी प्रहरी बल, सशस्त्र प्रहरी, बल नेपाल लगायत सबै सुर निकायलाई सबल, सुदृढ, व्यावसायिक, समावेशी र जनउत्तरदायी बनाउने,
- (६) राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप नागरिकलाई राष्ट्रको सेवा गर्न तत्पर र सक्षम बनाउने,
- (७) पूर्व कर्मचारी, सेनिक र प्रहरी लगायतका पूर्व राष्ट्रसेवकहरूमा रहेको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई राष्ट्र हितमा समुचित उपयोग गर्ने ।

(ख) **राजनैतिक तथा शासन व्यवस्था सम्बन्धी नीति:**

- (१) राजनीतिक उपलब्धिको रक्षा, सुदृढीकरण र विकास गर्दै आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपान्तरणका माध्यमबाट जनताको सर्वोत्तम हित र समुन्नति प्रत्याभूत गर्ने,
- (२) मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्धन गर्दै विधिको शासन कायम राख्ने,
- (३) नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूको कार्यान्वयन गर्ने,
- (४) सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने,
- (५) आमसञ्चारलाई स्वच्छ, स्वस्थ, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने,

(६) संघीय इकाइबीच जिम्मेवारी, स्रोत साधन र प्रशासनको साझेदारी गर्दै सुमधुर र सहयोगात्मक सम्बन्धको विकास र विस्तार गर्ने ।

(ग) सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण सम्बन्धी नीति:

(१) स्वस्थ र सभ्य संस्कृतिको विकास गरी सामाजिक सुसम्बन्धमा आधारित समाजको निर्माण गर्ने,

(२) ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अध्ययन, अनुसन्धान, उत्खनन तथा प्रचार प्रसार गर्ने,

(३) सामाजिक, सांस्कृतिक तथा सेवामूलक कार्यमा स्थानीय समुदायको सिर्जनशीलताको प्रवर्धन र परिचालन गरी स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्दै सामुदायिक विकास गर्ने,

(४) राष्ट्रिय सम्पदाको रूपमा रहेका कला, साहित्य र सङ्गीतको विकासमा जोड दिने,

(५) समाजमा विद्यमान धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति तथा संस्कारका नाममा हुने सबै प्रकारका विभेद, असमानता, शोषण र अन्यायको अन्त गर्ने,

(६) देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राख्दै समानता एवं सहअस्तित्वका आधारमा विभिन्न जातजाति र समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला, चलचित्र र सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने,

(७) बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने ।

(घ) अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति:

(१) सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने,

(२) अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई महत्व दिदै उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने,

(३) सहकारी क्षेत्रलाई प्रवर्धन गर्दै राष्ट्रिय विकासमा अत्यधिक परिचालन गर्ने,

(४) आर्थिक क्षेत्रका सबै गतिविधिमा स्वच्छता, जवाफदेही र प्रतिस्पर्धा कायम गर्न नियमनको गर्दै सर्वांगीण राष्ट्रिय विकासमा प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने,

(५) उपलब्ध साधन, स्रोत तथा आर्थिक विकासको प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने,

(६) तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान गरी उद्योगको बिकास र विस्तारद्वारा निर्यात प्रवर्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको बजार विविधीकरण र विस्तार गर्ने,

(७) कालाबजारी, एकाधिकार, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने र प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण जस्ता कार्यको अन्त्य गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाई व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम गरी उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने,

(८) राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधन स्रोतको संरक्षण र प्रवर्धन गरी नेपाली श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,

(९) राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,

(१०) राष्ट्रिय हित अनुकूल आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रवर्धनका क्षेत्रमा वैदेशिक पूँजी तथा प्रविधिको लगानीलाई आकर्षित गर्दै पूर्वाधार विकासमा प्रोत्साहन एवं परिचालन गर्ने,

(११) वैदेशिक सहायता लिंदा राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने,

(१२) गैरआवासीय नेपालीहरूको ज्ञान, सीप, प्रविधि र पैँजीलाई राष्ट्रिय विकासमा उपयोग गर्ने,

(१३) औद्योगिक करिडोर, विशेष आर्थिक क्षेत्र, राष्ट्रिय परियोजना, विदेशी लगानीका परियोजनाको सन्दर्भमा अन्तर प्रदेश तथा प्रदेश र सँघ बीच समन्वय स्थापित गराई आर्थिक विकासलाई गतिशीलता प्रदान गर्ने ।

(ड) कृषि र भूमिसुधार सम्बन्धी नीति:

(१) भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्दै किसानको हितलाई ध्यानमा राखी वैज्ञानिक भूमिसुधार गर्ने,

(२) अनुपस्थित भू-स्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चक्लाबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व बढि गर्ने,

(३) किसानको हक हित संरक्षण र संवर्धन गर्दै कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन भूउपयोग नीतिको अवलम्बन गरी भूमिको व्यवस्थापन र कृषिको व्यवसायीकरण, औद्योगिकीकरण, विविधीकरण र आधुनिकीकरण गर्ने,

(४) भूमिको उत्पादनशीलता, प्रकृति तथा वातावरणीय सन्तुलन समेतका आधारमा नियमन र व्यवस्थापन गर्दै त्यसको समुचित उपयोग गर्ने,

(५) कृषकका लागि कृषि सामग्री, कृषि उपजको उचित मूल्य र बजारमा पहुँचको व्यवस्था गर्ने ।

(च) विकास सम्बन्धी नीति:

(१) क्षेत्रीय सन्तुलन सहितको समावेशी आर्थिक विकासका लागि क्षेत्रीय विकासको योजना अन्तर्गत दिगो सामाजिक आर्थिक विकासका रणनीति र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी समन्वयात्मक तवरले कार्यान्वयन गर्ने,

(२) विकासका दृष्टिले पछाडि परेका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिई सन्तुलित, वातावरण अनुकूल, गुणस्तरीय तथा दिगो रूपमा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने,

(३) विकास निर्माणको प्रक्रियामा स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्ने,

(४) वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवं विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने,

(५) राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार सूचना प्रविधिको विकास र विस्तार गरी त्यसमा सर्वसाधारण जनताको सहज र सरल पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा राष्ट्रिय विकासमा सूचना प्रविधिको उच्चतम उपयोग गर्न,

(६) विकासको प्रतिफल वितरणमा विपन्न नागरिकलाई प्राथमिकता दिई आम जनताले न्यायोचित रूपमा पाउने व्यवस्था गर्ने,

(७) एकीकृत राष्ट्रिय परिचय व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गरी नागरिकका सबै प्रकारका सूचना र विवरणहरू एकीकृत रूपमा व्यवस्थापन गर्ने तथा यसलाई राज्यबाट उपलब्ध हुने सेवा सुविधा र राष्ट्रिय विकास योजनासँग आबद्ध गर्ने,

(८) जनसाँख्यिक तथ्यांकलाई अच्चावधिक गर्दै राष्ट्रिय विकास योजनासँग आबद्ध गर्ने ।

(छ) प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्धन र उपयोग सम्बन्धी नीति:

(१) राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, संवर्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिई प्राप्त प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने,

(२) जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिई जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने,

(३) नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्दै नागरिकका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो उर्जाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने तथा झर्जाको समुचित प्रयोग गर्ने,

- (४) जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिंचाइको विकास गर्ने,
- (५) जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, बन्यजन्तु, पक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्धन र दिगो उपयोग गर्ने,
- (६) वातावरणीय लागि भ्रभागमा वातावरणाय सन्तुलनका लागि आवश्यक भू-भागमा वन क्षेत्र कायम राख्ने,
- (७) प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्युन गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
- (८) वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व ब्यहोर्नुपर्ने तथा वातावरण संरक्षणमा -पूर्वसावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासका सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने,
- (९) प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्व सूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवं पुनस्थापना गर्ने ।

(ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति:

- (१) शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगारमूलक एवं जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवं राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने,
- (२) शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने,
- (३) उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँच योग्य बनाई क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने,
- (४) नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्धन गर्ने,
- (५) नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन राज्यले जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा आवश्यक लगानी अभिवृद्धि गर्दै जाने,
- (६) गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- (७) नेपालको परम्परागत चिकित्सा पद्धतिको रूपमा रहेको आयुर्वेदिक, प्राकृतिक चिकित्सा र होमियोपेथिक लगायत स्वास्थ्य पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने,
- (८) स्वास्थ्य क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै यस क्षेत्रमा भएको निजी लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने,
- (९) स्वास्थ्य सेवालालाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउन स्वास्थ्य अनुसन्धानमा जोड दिँदै स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीको संख्या वृद्धि गर्दै जाने,
- (१०) नेपालको क्षमता र आवश्यकताका आधारमा जनसंख्या व्यवस्थापनका लागि परिवार नियोजनलाई प्रोत्साहित गर्दै मातृ शिशु मृत्युदर घटाई औसत आयु बढाउने,
- (११) अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्ने,
- (१२) कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रभुताको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र सुलभ तथा प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था गर्ने,
- (१३) आधारभूत वस्तु तथा सेवामा सबै नागरिकहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै दुर्गम र पछाडि पारिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई योजनाबद्ध आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने,

(१४) यातायात सुविधामा नागरिकहरूको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र अपांगता भएका व्यक्ति अनुकूल बनाउने,

(१५) नागरिकको स्वास्थ्य बीमा सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य उपचारमा पहुँचको व्यवस्था मिलाउने ।

(झ) श्रम र रोजगार सम्बन्धी नीति:

(१) सबैले काम गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्दै देशको मुख्य सामाजिक आर्थिक शक्तिको रूपमा रहेको श्रमशक्तिलाई दक्ष र व्यावसायिक बनाउने र स्वदेशमा नै रोजगारी अभिवृद्धि गर्ने,

(२) मर्यादित श्रमको अवधारणा अनुरूप सबै श्रमिकक आधारभूत अधिकार सुनिश्चित गर्दै सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने,

(३) बालश्रम लगायत श्रम शोषणका सबै रूपको अन्त्य गर्ने,

(४) श्रमिक र उद्यमी व्यवसायीबीच सु-सम्बन्ध कायम गर्दै व्यवस्थापनमा श्रमिकको सहभागिता प्रोत्साहन गर्ने,

(५) वैदेशिक रोजगारीलाई शोषणमुक्त, सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न तथा श्रमिकको रोजगारी र अधिकारको प्रत्याभूति गर्न यस क्षेत्रको नियमन र व्यवस्थापन गर्ने,

(६) वैदेशिक रोजगारीबाट आर्जन भएको पूँजी, सीप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशमा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्ने ।

(ञ) सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति:

(१) असहाय अवस्थामा रहेका एकल महिलालाई सीप, क्षमता र योग्यताको आधारमा रोजगारीमा प्राथमिकता दिँदै जीविकोपार्जनका लागि समुचित व्यवस्था गर्दै जाने,

(२) जोखिममा परेका, सामाजिक र पारिवारिक बहिष्करणमा परेका तथा हिंसा पीडित महिलालाई पुनःस्थापना, संरक्षण, सशक्तीकरण गरी स्वावलम्बी बनाउने,

(३) प्रजनन अवस्थामा आवश्यक सेवा सुविधा उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने,

(४) बालबच्चाको पालन पोषण, परिवारको हेरचाह जस्ता काम र योगदानलाई आर्थिक रूपमा मूल्यांकन गर्न,

(५) बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिक रूपमा ध्यान दिने,

(६) मुक्त कर्मैया, कम्हलरी, हरवा, चरवा, हलिया, भूमिहीन, सुकुम्बासीहरूको पहिचान गरी बसोबासका लागि घर घडेरी तथा जीविकोपार्जनका लागि कृषियोग्य जमीन वा रोजगारीको व्यवस्था गर्दै पुनःस्थापना गर्ने,

(७) राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूको पूर्ण उपयोगको वातावरण सिर्जना गर्ने, युवाको सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्दै व्यक्तित्व विकास गर्ने तथा राज्यको सर्वांगीण विकासमा योगदानका लागि उपयुक्त अवसर प्रदान गर्ने,

(८) आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरूमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र संवर्धन गर्ने,

(९) अल्पसंख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगको अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

(१०) मधेशी समुदाय, मुस्लिम र पिछडा वर्गलाई आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवसर र लाभको समान वितरण तथा त्यस्ता समुदायभित्रका विपन्न नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

(११) उत्पीडित तथा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण, विकास र आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

(१२) सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्याय प्रदान गर्दा सबै लिंग, क्षेत्र र समुदायभित्रका आर्थिक रूपले विपन्नलाई प्राथमिकता प्रदान गर्ने,

(१३) स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्न खेलकूद तथा खेलाडीमा योजनाबद्ध लगानी गर्ने र खेलकूदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने एवं अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्ने माध्यमको रूपमा विकास गर्ने,

(१४) सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघ संस्थाको लगानी र भूमिकालाई जवाफदेही र पारदर्शी बनाउँदै त्यस्ता संस्थाहरूको स्थापना, स्वीकृति, सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापनका लागि एकद्वार प्रणाली अपनाउने र राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा मात्र त्यस्ता संघ संस्थाहरूलाई संलग्न गराउने ।

(ट) न्याय र दण्ड व्यवस्था सम्बन्धी नीति:

(१) न्याय प्रशासनलाई छिटो छरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउने,

(२) सामान्य प्रकृतिका विवाद समाधानका लागि मेलमिलाप, मध्यस्थता जस्ता वैकल्पिक उपायहरू अवलम्बन गर्ने,

(३) राजनीतिक, प्रशासनिक, न्यायिक, सामाजिक लगायत सबै क्षेत्रको भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गर्ने ।

(ठ) पर्यटन सम्बन्धी नीति: नेपालका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, पुरातात्विक र प्राकृतिक सम्पदाहरूको पहिचान, संरक्षण, प्रवर्धन एवं प्रचार प्रसार मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण आधारको रूपमा पर्यावरण अनुकूल पर्यटन उद्योगको विकास गर्ने, पर्यटन संस्कृतिको विकास गर्न आवश्यक वातावरण एवं नीति निर्माण गर्ने तथा पर्यटन उद्योगको लाभ वितरणमा स्थानीय जनतालाई प्राथमिकता दिने ।

(ड) अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी नीति:

(१) नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्न क्रियाशील रहँदै संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र विश्वशान्तिको मान्यताका आधारमा राष्ट्रको सर्वोपरि हितलाई ध्यानमा राखी स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति सञ्चालन गर्ने,

(२) विगतमा भएका सन्धिहरूको पुनरावलोकन गर्दै समानता र पारस्परिक हितको आधारमा सन्धि सम्झौताहरू गर्ने ।

५२. **राज्यको दायित्व:** नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनतालाई अक्षुण्ण राख्दै मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्धन, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूको अनुसरण तथा राज्यका नीतिहरूको क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै नेपाललाई समृद्ध तथा समुन्नत बनाउने राज्यको दायित्व हुनेछ ।

५३. **प्रतिवेदन पेश गर्ने:** यस भागमा उल्लिखित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्व “कार्यान्वयनका सम्बन्धमा गरेका काम र प्राप्त उपलब्धि सहितको वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारले राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्नेछ र राष्ट्रपतिले, त्यस्तो प्रतिवेदन प्रधानमन्त्री मार्फत संघीय संसद समक्ष पेश गर्ने व्यवस्था गर्नेछ ।

५४. **अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था:** यस भागमा उल्लिखित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको प्रगतिशील कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन र मूल्यांकन गर्न संघीय संसदमा कानून बमोजिम एक समिति रहनेछ ।

५५. **अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने:** यस भागमा लेखिएका कुनै विषय कार्यान्वयन भए वा नभएको सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने छैन ।

२.१.२ राज्यशक्तिको बाँडफाँड:

नेपालको संविधानको धारा ५७ ले राज्यशक्तिको बाँडफाँड गरेको छ । धाराको उप-धारा ४ ले स्थानीय तहलाई अनुसूची ८ बमोजिम अधिकार छ । यसको प्रयोग भने गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको कानून हुने व्यवस्था छ । यसका अतिरिक्त अनुसूची ९ बमोजिमको तीन तहको अधिकारको प्रयोग पनि संघीय कानून, प्रदेश कानून र स्थानीय कानून हुने व्यवस्था छ । एकल सूची र साझा सूचीमा नपरेका विषयमा भने अधिकार हुनेछ भनी धारा ५८ मा अवशिष्ट अधिकार अन्तर्गत स्पष्ट गरिएको छ ।

संविधानको अनुसूची ८ मा उल्लिखित एकल अधिकार अन्तर्गत आर्थिक वित्तीय विषयमा मूलतः सहकारी संस्था, एफ.एम. सञ्चालन, सम्पत्ति कर, कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, सेवा शुल्क दस्तुर, शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर, दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन मालपोत संकलन आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य, बजार, साना जलविद्युत, खानी तथा खनिज पदार्थ संरक्षण आदि पर्दछन् ।

५७. **राज्यशक्तिको बाँडफाँड:** (१) संघको अधिकार अनुसूची-५ मा वेष्यमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग यो संविधान र संघीय कानून हुनेछ ।

(२) प्रदेशको अधिकार अनुसूची-६ मा उल्लिखित विषयमा निहित रहनेछ र अधिकारको प्रयोग यो संविधान र प्रदेश कानून बमोजिम हुनेछ ।

(३) संघ र प्रदेशको साझा अधिकार अनुसूची-७ मा उल्लिखित वेष्यमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग यो संविधान, संघीय कानून र प्रदेश कानून बमोजिम हुनेछ ।

(४) स्थानीय तहको अधिकार अनुसूची-८ मा उल्लिखित विषयमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग यो संविधान र गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको कानून बमोजिम हुनेछ ।

(५) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार अनुसूची: नसके मा उल्लिखित विषयमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग यो संविधान र संघीय कानून, प्रदेश कानून र गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको कानून बमोजिम हुनेछ ।

(६) उपधारा (३) वा (५) बमोजिम प्रदेश सभा, गाउँ सभा वा नगर सभाले कानून बनाउँदा संघीय कानूनसँग नबाझिने गरी बनाउनु पर्नेछ र प्रदेश सभा, गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको त्यस्तो कानून संघीय कानूनसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म आमान्य हुनेछ ।

(७) उपधारा (५) बमोजिम गाउँ सभा वा नगर सभाले कानून बनाउँदा प्रदेश कानूनसँग नबाझिने गरी बनाउनु पर्नेछ र गाउँ सभा वा नगर सभाले बनाएको त्यस्तो कानून प्रदेश कानूनसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म आमान्य हुनेछ ।

५८. **अवशिष्ट अधिकार:** यस संविधान बमोजिम संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको अधिकारको सूची वा साझा सूचीमा उल्लेख नभएको वा यो संविधानमा कुनै तहले प्रयोग गर्ने गरी नतोकिएको विषयमा संघको अधिकार हुनेछ ।

को उपधारा (४), धारा २१४ को उपधारा (२), धारा २२१ को उपधारा (२)	को अधिकारको सूची
सहकारी संस्था	सहकारी संस्था
एफ. एम सञ्चालन	एफ. एम सञ्चालन
स्थानीय कर (सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर), सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन कर, मालपोत संकलन	स्थानीय कर (सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर), सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन कर, मालपोत संकलन
स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन	स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन
स्थानीय तथ्यांक र अभिलेख संकलन	स्थानीय तथ्यांक र अभिलेख संकलन
स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनाहरू	स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनाहरू
आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा	आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा
आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई	आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई
स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता	स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता
स्थानीय सडक, ग्रामीण सडक, कृषि सडक, सिंचाइ गाउँ सभा, नगर सभा, जिल्ला सभा, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन	स्थानीय सडक, ग्रामीण सडक, कृषि सडक, सिंचाइ गाउँ सभा, नगर सभा, जिल्ला सभा, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन
स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन	स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन
घर जग्गा धनी पुर्जा वितरण	घर जग्गा धनी पुर्जा वितरण
कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य, सहकारी	कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य, सहकारी
ज्येष्ठ नागरिक, अपांगता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन	ज्येष्ठ नागरिक, अपांगता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन
बेरोजगारको तथ्यांक संकलन	बेरोजगारको तथ्यांक संकलन
कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण	कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण
खानेपानी, साना जलविद्युत आयोजना, नैकल्पिक ऊर्जा	खानेपानी, साना जलविद्युत आयोजना, नैकल्पिक ऊर्जा
विपद व्यवस्थापन	विपद व्यवस्थापन
जलाधार, वन्यजन्तु खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण	जलाधार, वन्यजन्तु खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण
संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास	संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास

उक्त सुम्पेको बमोजिम साझा बमोजिम संघको उल्लेख तथा घर बहाल पर्यटन कर, स्थानीय उल्लिखित बमोजिम त्यस्तो

२.१.३ आर्थिक अधिकारको प्रयोग:

नेपालको संविधानको धारा ५९ ले तीनवटै तहको सरकारको आर्थिक अधिकारको प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । यस अन्तर्गत तीनवटै तहले आ-आफ्नो आर्थिक अधिकारको कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्न पाउँनेछन् । वार्षिक बजेट पेश गर्ने समय संघीय कानून बमोजिम हुने, वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुने र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासन सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानूनले तोकेबमोजिम गर्ने व्यवस्था छ । यसका अतिरिक्त, तीनवटै तहले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नुपर्ने र प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारको आधारमा कानून बमोजिमको अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनुपर्ने प्रावधान छ । उल्लिखित प्रावधानहरूको अधिनमा रही संघीय कानूनसँग नबाँड्ने गरी स्थानीय तहले आर्थिक तथा वित्तीय कानून बनाउने, बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने र आर्थिक नीति तथा योजनाहरू तयार गर्ने कामहरू सम्पादन गर्नुपर्दछ ।

५९. आर्थिक अधिकारको प्रयोग: (१) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारभित्रको आर्थिक अधिकार सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने छन् ।

(२) संघले साझा सूचीका विषयमा र आर्थिक अधिकारका अन्य क्षेत्रमा प्रदेशलाई समेत लागू हुने गरी आवश्यक नीति, मापदण्ड र कानून बनाउन सक्नेछ ।

(३) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो तहको बजेट बनाउने छन् र प्रदेश र स्थानीय तहले बजेट पेश गर्ने समय संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

(४) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानून बमोजिम वितरण गर्नु पर्नेछ ।

(५) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारको आधारमा कानून बमोजिमको अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

(६) वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुनेछ । त्यस्तो सहायता वा ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनु पर्नेछ ।

(७) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासन सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

२.१.४ राजस्व स्रोतको बाँडफाँड:

शी-९	
५७ को उपधारा (५), धारा १०९, धारा १६२ को उपधारा (४), धारा १९७, धारा २१४ को उपधारा (२), धारा २२१ को उपधारा (२) र धारा २२६ को उप-धारा (१) सँग सम्बन्धित)	
देश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूची	
ह	
ी	
क	बलकूद र पत्रपत्रिका
ख	
ग	खानेपानी, सिंचाइ जस्ता सेवाहरू
घ	लक, दस्तुर, दण्ड जरिवाना तथा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी, पर्यटन शुल्क
ङ	माल, वन्यजन्तु, चराचुरुंगी, जल उपयोग, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता
च	था खनिज
छ	यवस्थापन
ज	क सुरक्षा र गरीबी निवारण
झ	त घटना, जन्म, मृत्यु, विवाह र तथ्यांक
ञ	, प्राचीन स्मारक र संग्रहालय
ट	सी व्यवस्थापन
ठ	क स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी
ड	साधन अनुमति

नेपालको संविधानको धारा ६० ले तीन तहको सरकार बीच राजस्व स्रोतको बाँडफाँडको व्यवस्था गरेको छ । यसअनुसार स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने व्यवस्था छ । तर साझा सूचिभित्रको र सूचीमा नपरेकाको विषयमा स्थानीय तहले राजस्व उठाउन पाउँदैन । यसरी आफ्नो अधिकार क्षेत्रको विषयमा कानून बमोजिम उठाउने राजस्वले मात्र स्थानीय तहको कार्यभार संचालन गर्न नपुग्ने हुँदा नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व न्यायोचित वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यसका अतिरिक्त, नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान (Equalization Grant), सशर्त अनुदान (Conditional Grant), सम्पूरक अनुदान (Complementary Grant) र विशेष अनुदान (Special Grant) प्रदान गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ ।

यसरी स्थानीय तहको सरकार संचालनार्थ संविधानबाट नै आन्तरिक राजस्व, बाँडफाँडबाट प्राप्त राजस्व र ४ प्रकारका अनुदानहरू नै प्रमुख स्रोतको रूपमा प्रत्याभूत भएको देखिन्छ ।

६०. राजस्व स्रोतको बाँडफाँड: (१) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकारक्षेत्र भित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्नेछन् ।

तर साझा सूचिभित्रको विषयमा र कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

(२) नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनेछ ।

(३) प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ ।

(४) नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नेछ ।

(५) प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानून बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने छुन् ।

(६) नेपाल सरकारले संघीय सञ्चित कोषबाट प्रदान गर्ने सशर्त अनुदान, सम्पूरक अनुदान वा अन्य प्रयोजनका लागि दिने विशेष अनुदान वितरण सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

(७) संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीच राजस्वको बाँडफाँड गर्दा सन्तुलित र पारदर्शी रूपमा गर्नु पर्नेछ ।

(८) राजस्व बाँडफाँड सम्बन्धी संघीय ऐन बनाउँदा राष्ट्रिय नीति, राष्ट्रिय आवश्यकता, प्रदेश र स्थानीय तहको स्वायत्तता, प्रदेश र स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनु पर्ने सेवा र उनीहरूलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार, राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता, राजस्वको सम्भाव्यता र उपयोग, विकास निर्माणमा गर्नुपर्ने सहयोग, क्षेत्रीय असन्तुलन, गरीबी र असमानताको न्यूनीकरण, वञ्चितीकरणको अन्त्य, आकस्मिक कार्य र अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग गर्नु पर्ने विषयहरूमा ध्यान दिनु पर्नेछ ।

२.१.५ कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने:

प्रतिनिधित्वको सम्मती बिना करारोपण गर्न नपाइने (No Taxation without representations) सिद्धान्त मुताविक नेपालको संघ तथा प्रदेशमा जस्तै स्थानीय तहमा पनि कानून बमोजिम बाहेक कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण समेत लिन नपाउँने व्यवस्था नेपालको संविधानको धारा २२८ मा उल्लेख छ । यसर्थ, संविधानको अनुसूची ८ को अधिकारको सूचीको अधिनमा रही स्थानीय तहले राजस्व सम्बन्धी कानून सभाबाट पारित गर्नु/गराउनु पर्दछ । यस्तो राजस्व सम्बन्धी

कानून राष्ट्रिय आर्थिक नीति, वस्तु तथा सेवाको ओसार पसार, पूँजी तथा श्रम बजार, छिमेकी प्रदेश वा स्थानीय तहलाई प्रतिकूल नहुने गरी बनाउँनु पर्ने व्यवस्था छ । जसलाई योजना तथा बजेट बनाउँदा अनुशरण गर्नुपर्दछ ।

२२८. कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने:

(१) कानून बमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाइने छैन ।

(२) स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा राष्ट्रिय आर्थिक नीति, वस्तु तथा सेवाको ओसार पसार, पूँजी तथा श्रम बजार, छिमेकी प्रदेश स्थानीय तहलाई प्रतिकूल नहुने गरी कानून बनाई कर लगाउन सक्नेछ ।

२.१.६ स्थानीय संचित कोष:

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको आय र व्ययको यथार्थ विवरण पारदर्शी रूपमा राख्नका लागि तीनवटै तहको छुट्टाछुट्टै संचित कोष आवश्यक पर्दछ । यसर्थ स्थानीय तहको यस्तो कोषको व्यवस्थाका लागि नेपालको संविधानको धारा २२९ बाट स्थानीय संचित कोषको व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो संचित कोषमा स्थानीय तहका नाममा प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजस्व, अनुदान र ऋण लगायतका रकम जम्मा हुने र स्थानीय कानून बमोजिमका सबै खर्चहरू उक्त कोषबाटै हुने व्यवस्था छ । यो संवैधानिक व्यवस्थालाई देहायबमोजिम उद्धृत गरिएको छ ।

२२९. स्थानीय सञ्चित कोष:

(१) स्थानीय तह अन्तर्गतका नगरपालिकामा एक स्थानीय सञ्चित कोष रहनेछ । त्यस्तो कोषमा नगरपालिकालाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजस्व, नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले लिएको ऋण रकम र अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा हुनेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिमको स्थानीय सञ्चित कोषबाट गर्न सकिने खर्च सम्बन्धी व्यवस्था स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

२.१.७ राजस्व र व्ययको अनुमान:

नगरपालिकाको राजस्व र व्ययको अनुमान (बजेट) स्थानीय कानून बमोजिम पेश गर्नुपर्ने, पारित गर्नुपर्ने र बजेट पेश गर्नुपर्ने अवस्थामा घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत समेत प्रस्ताव गर्नु पर्दछ जसको संवैधानिक प्रावधानलाई वार्षिक योजना, कार्यक्रम र बजेट बनाउँदा अक्षरशः पालना गर्नुपर्दछ ।

२३०. नगरपालिकाको राजस्व र व्ययको अनुमान:

(१) यस संविधानको अधीनमा रही नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान स्थानीय कानून बमोजिम नगर सभामा पेश गरी पारित गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम नगर कार्यपालिकाले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा घाटा बजेट निर्माण गर्नु पर्ने भएमा संघीय कानून र प्रदेश कानून बमोजिम घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत समेतको प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ ।

२.२ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४:

नेपालको संविधान बमोजिम स्थानीय तहको अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सहकारिता, सह-अस्तित्व र समन्वयलाई प्रवर्द्धन गर्दै जनसहभागिता, उत्तरदायित्व, पारदर्शिता सुनिश्चित गरी सुलभ र गुणस्तरीय सेवा प्रवर्द्धन गर्न, समाजवादउन्मुख लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीलाई स्थानीय तहदेखि नै सुदृढीकरण गर्न र स्थानीय तहमा विधायिकी कार्यकारिणी र न्यायिक अभ्यासलाई संस्थागत गर्ने उद्देश्यले संघीय व्यवस्थापिका संसदले यो ऐन तर्जुमा गरेको छ ।

प्रस्तुत ऐनमा १५ वटा परिच्छेद र १२१ वटा दफाहरू रहेका छन् । स्थानीय तह संचालन ऐनमा उल्लिखित दफाहरूमध्ये दफा ११ र १२ ले नेपालको संविधानको अनुसूची ८ मा उल्लिखित स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूची र अनुसूची ९ मा उल्लिखित साझा अधिकारको सूचीलाई विस्तृतीकरण गरेको छ । यी दफाहरूमा रहेका प्रावधानहरूलाई मनन गरेर मात्र स्थानीय तहको योजना तर्जुमा, राजस्व परिचालन र विनियोजन गर्नु आवश्यक हुन्छ । अतः वार्षिक बजेट तर्जुमाको सन्दर्भमा, यी दफाहरूमा उल्लिखित काम, कर्तव्य र अधिकारलाई पृष्ठभूमिको रूपमा बुझ्नु पर्ने हुँदा यी व्यवस्थाहरू उद्धृत गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

११. **गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको अधिकार** : (१) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको एकल अधिकार संविधानको अनुसूची-८ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) को सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

क. नगर प्रहरी

(१) नगर प्रहरीको गठन, सञ्चालन, व्यवस्थापन, नियमन तथा नगर प्रहरी सम्बन्धी नीति, कानून र मापदण्डको निर्माण तथा कार्यान्वयन,

(२) देहायका कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनको लागि नगर प्रहरीको परिचालन गर्न सक्ने:-

(क) नगरपालिकाको नीति, कानून, मापदण्ड तथा निर्णय कार्यान्वयन,

(ख) नगरपालिकाको सम्पत्तिको सुरक्षा र संरक्षण,

(ग) स्थानीय स्तरमा हुने सभा समारोह, परम्परा तथा जात्रा चाडपर्वको सुरक्षा व्यवस्थापन,

(घ) स्थानीय बजार तथा पार्किङ्ग स्थलको रेखदेख र व्यवस्थापन,

(ङ) नगर सरसफाई सम्बन्धी मापदण्डको कार्यान्वयन,

(च) न्यायिक समितिले गरेका मिलापत्र तथा निर्णयको कार्यान्वयन,

(छ) सार्वजनिक ऐलानी र पर्ती जग्गा, सार्वजनिक भवन, सम्पदा तथा भौतिक पूर्वाधारको संरक्षण र सुरक्षा,

(ज) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी खोजी, उद्धार, राहत तथा पुनर्स्थापना,

(झ) अनधिकृत विज्ञापन तथा होडिङ्ग बोर्ड नियन्त्रण,

(ञ) छाडा पशु चौपायाको नियन्त्रण,

(ट) अनधिकृत निर्माण तथा सार्वजनिक सम्पत्ति अति क्रमशः रोकथाम तथा नियन्त्रण,

(ठ) कार्यपालिकाले तोकेको अन्य कार्य ।

ख. सहकारी संस्था

(१) सहकारी संस्था सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्डको निर्माण, कार्यान्वयन र नियमन,

(२) सम्बन्धित नगरपालिकाको भौगोलिक क्षेत्रभित्र सञ्चालन हुने सहकारी संस्थाको दर्ता, अनुमति, खारेजी र विघटन,

- (३) सहकारी वचत तथा ऋण परिचालन सम्बन्धी स्थानीय मापदण्ड निर्धारण र नियमन,
- (४) सहकारी सम्बन्धी राष्ट्रिय, केन्द्रीय, विषयगत, प्रादेशिक र स्थानीय सङ्घ संस्थासँग समन्वय र सहकार्य,
- (५) सहकारी सम्बन्धी स्थानीय तथ्याङ्क व्यवस्थापन र अध्ययन अनुसन्धान,
- (६) स्थानीय सहकारी संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि,
- (७) स्थानीय सहकारी क्षेत्रको प्रवर्द्धन, परिचालन र विकास ।

ग. एफ.एम. सञ्चालन

- (१) एक सय वाटसम्मको एफ. एम. रेडियो सञ्चालन अनुमति, नवीकरण, नियमन र खारेजी
- (२) प्रदेश कानूनको अधीनमा रही एफ.एम. सञ्चालन सम्बन्धी अन्य कार्य ।

घ. स्थानीय कर, सेवा शुल्क तथा दस्तुर

- (१) सङ्घीय तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), मनोरञ्जन कर सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन,
- (२) स्थानीय पूर्वाधार तथा सेवाको शुल्क निर्धारण, सङ्कलन र व्यवस्थापन,
- (३) ट्रेकिङ्ग, कायाकिङ्ग, क्यानोनिङ्ग, बज्जी जम्प, जिपफ्लायर, च्याफिटङ्ग, मोटरबोट, केवुलकार सेवा लगायत अन्य जल तथा स्थल क्षेत्रमा सञ्चालन हुने नवीन पर्यटकीय सेवा तथा साहसिक खेलको शुल्क,
- (४) जडीबुटी, कवाडी र जीवजन्तु कर निर्धारण तथा सङ्कलन,
- (५) स्थानीय राजस्वको आधार विस्तार तथा प्रवर्द्धन,
- (६) ढुङ्गा, गिट्टी, वालुवा, माटो, काठ दाउरा, जराजुरी, स्लेट, खरीढुङ्गा आदि प्राकृतिक *..... वस्तुको बिक्री तथा निकासी शुल्क दस्तुर सङ्कलन,
- (७) प्रचलित कानून बमोजिम गर्ने सिफारिस, दर्ता, अनुमति, नवीकरण आदिको शुल्क, दस्तुर निर्धारण र सङ्कलन,
- (८) स्थानीय राजस्व प्रवर्द्धनका लागि प्रोत्साहन,
- (९) राजस्व सूचना तथा तथ्याङ्कको आदान प्रदान,
- (१०) सङ्घीय तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रही स्थानीय तहमा राजस्व चुहावट नियन्त्रण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन,
- (११) स्थानीय पूर्वाधार सेवा र उपयोगमा सेवा शुल्क दस्तुर सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन,
- (१२) मालपोत सङ्कलन,
- (१३) कर तथा सेवा शुल्क सम्बन्धी अन्य कार्य ।

• केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा झिकिएको ।

ड. स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन

- (१) स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, मापदण्ड, सेवा शर्त, योजना, कार्यान्वयन, र नियमन,
- (२) संविधानको धारा ३०२ को उपधारा (२) बमोजिम समायोजन भएका कर्मचारीको व्यवस्थापन, उपयोग र समन्वय,
- (३) सङ्गठन विकास, जनशक्ति व्यवस्थापन र वृत्ति विकास,
- (४) स्थानीय कानून बमोजिम सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी सङ्गठन संरचना तथा दरबन्दी निर्धारण,
- (५) स्थानीय सेवाको व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग, प्रवर्द्धन र नियमन,
- (६) जनशक्ति व्यवस्थापन तथा वृत्ति विकास,
- (७) स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य।

च. स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख सङ्कलन

- (१) स्थानीय तथ्याङ्क सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन
- (२) आधारभूत तथ्याङ्क सङ्कलन र व्यवस्थापन,
- (३) जन्म, मृत्यु, विवाह, सम्बन्ध विच्छेद, बसाइँसराइ दर्ता र पारिवारिक लगतको अभिलेख तथा पञ्जीकरण व्यवस्थापन,
- (४) सूचना तथा सञ्चार, प्रविधियुक्त आधारभूत तथ्याङ्कको सङ्कलन र व्यवस्थापन,
- (५) स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख सङ्कलन सम्बन्धी अन्य कार्य।

छ. स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजना

- (१) विकास आयोजना तथा परियोजना सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- (२) आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय, प्रविधि र पूर्वाधारजन्य विकासका लागि आवश्यक आयोजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन,
- (३) आयोजनाको अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रभाव मूल्याङ्कन,
- (४) संभाव्य प्राकृतिक श्रोत तथा साधनको पहिचान तथा अभिलेख व्यवस्थापन,
- (५) सङ्घीय तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रही शहरी विकास, बस्ती विकास र भवन सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तथा सो सम्बन्धी योजना तर्जुमा, आयोजना पहिचान, अध्ययन, कार्यान्वयन र नियमन,
- (६) राष्ट्रिय भवन संहिता तथा मापदण्ड बमोजिम भवन निर्माण अनुमति, अनुगमन र नियमन,
- (७) सरकारी भवन, विद्यालय, सामुदायिक भवन, सभागृह र अन्य सार्वजनिक भवन तथा संरचनाको निर्माण र मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन र व्यवस्थापन,

- (८) सङ्घीय र प्रदेशस्तरीय आयोजना तथा परियोजनाको कार्यान्वयनमा समन्वय, सहजीकरण र सहयोग,
- (९) सुरक्षित बस्ती विकास सम्बन्धी नीति, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, नियमन र मूल्याङ्कन,
- (१०) सार्वजनिक निर्माण कार्यको लागि प्रचलित कानून बमोजिमको “घ” वर्गको इजाजतपत्रको जारी, नवीकरण तथा खारेजी,
- (११) पर्यटन क्षेत्रको विकास, विस्तार र प्रवर्द्धन सम्बन्धी आयोजनाहरूको पहिचान, कार्यान्वयन, व्यवस्थापन, अनुगमन तथा नियमन,
- (१२) नवीन पर्यटकीय सेवा तथा कार्यहरू सम्बन्धी आयोजनाहरूको पहिचान, कार्यान्वयन, व्यवस्थापन, अनुगमन तथा नियमन,
- (१३) विकास आयोजना तथा परियोजना सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ज. आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा

- (१) प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षा सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- (२) सामुदायिक, संस्थागत, गुठी र सहकारी विद्यालय स्थापना, अनुमति, सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा नियमन,
- (३) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा, सञ्चालन, अनुमति, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- (४) मातृभाषामा शिक्षा दिने विद्यालयको अनुमति, अनुगमन तथा नियमन,
- (५) गाभिएका वा बन्द गरिएका विद्यालयहरूको सम्पत्ति व्यवस्थापन,
- (६) गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति गठन तथा व्यवस्थापन,
- (७) विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन,
- (८) विद्यालयको नामाकरण,
- (९) सामुदायिक विद्यालयको जग्गाको स्वामित्व, सम्पत्तिको अभिलेख, संरक्षण र व्यवस्थापन,
- (१०) विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि तथा पाठ्यसामग्रीको वितरण,
- (११) सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक तथा कर्मचारीको दरबन्दी मिलान,
- (१२) विद्यालयको नक्साङ्कन, अनुमति, स्वीकृति, समायोजन तथा नियमन,
- (१३) सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन,
- (१४) आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, अनुगमन तथा व्यवस्थापन,
- (१५) विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धीको परीक्षण र व्यवस्थापन,
- (१६) निःशुल्क शिक्षा, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन,

- (१७) ट्यूसन, कोचिङ्ग जस्ता विद्यालय बाहिर हुने अध्यापन सेवाको अनुमति तथा नियमन,
- (१८) स्थानीयस्तरको शैक्षिक ज्ञान, सीप र प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्द्धन र स्तरीकरण,
- (१९) स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,
- (२०) माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक कार्यक्रमको समन्वय र नियमन,
- (२१) सामुदायिक विद्यालयलाई दिने अनुदान तथा सोको बजेट व्यवस्थापन, विद्यालयको आय व्ययको लेखा अनुशासन कायम, अनुगमन र नियमन,
- (२२) शिक्षण सिकाइ, शिक्षक र कर्मचारीको तालिम तथा क्षमता विकास,
- (२३) अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलापको सञ्चालन ।

झ. आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई

- (१) आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई तथा पोषण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन,
- (२) आधारभूत स्वास्थ्य, प्रजनन स्वास्थ्य र पोषण सेवाको सञ्चालन र प्रवर्द्धन,
- (३) अस्पताल र अन्य स्वास्थ्य संस्थाको स्थापना तथा सञ्चालन,
- (४) स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी भौतिक पूर्वाधार विकास तथा व्यवस्थापन,
- (५) स्वच्छ खानेपानी तथा खाद्य पदार्थको गुणस्तर र बायु तथा ध्वनिको प्रदूषण नियन्त्रण र नियमन,
- (६) सरसफाई सचेतनाको अभिवृद्धि र स्वास्थ्यजन्य फोहोरमैलाको व्यवस्थापन,
- (७) स्वास्थ्य जन्य फोहोरमैला सङ्कलन, पुनः उपयोग, प्रशोधन, विसर्जन र सोको सेवा शुल्क निर्धारण र नियमन,
- (८) रक्त सञ्चार सेवा तथा स्थानीय र शहरी स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन,
- (९) औषधि पसल सञ्चालन, अनुमति, अनुगमन र नियमन,
- (१०) सरसफाई तथा स्वास्थ्य क्षेत्रबाट निष्कासित फोहोरमैला व्यवस्थापनमा निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रसँग समन्वय, सहकार्य र साझेदारी,
- (११) परिवार नियोजन तथा मातृशिशु कल्याण सम्बन्धी सेवा सञ्चालन, अनुमति, अनुगमन तथा नियमन,
- (१२) महिला तथा बालबालिकाको कुपोषण न्यूनीकरण, रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापन ।

ञ. स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता

- (१) स्थानीय व्यापार, वस्तुको माग, आपूर्ति तथा अनुगमन, उपभोक्ता अधिकार तथा हित सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन,
- (२) बजार तथा हाट बजार व्यवस्थापन,
- (३) स्थानीय वस्तुहरूको उत्पादन, आपूर्ति तथा निकासी प्रक्षेपण, मूल्य निर्धारण र अनुगमन,
- (४) स्थानीय व्यापार र वाणिज्य सम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण,

- (५) स्थानीय वस्तु र सेवा व्यापारको मूल्य तथा गुणस्तरको अनुगमन र नियमन,
- (६) स्थानीयस्तरका व्यापारिक फर्मको दर्ता, अनुमति, नवीकरण, खारेजी, अनुगमन र नियमन,
- (७) स्थानीय व्यापारको तथ्याङ्क प्रणाली र अध्ययन अनुसन्धान,
- (८) निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रसँग समन्वय र सहकार्य,
- (९) स्थानीय व्यापार प्रवर्द्धन, सहजीकरण र नियमन, :
- (१०) स्थानीय बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण, प्रवर्द्धन र अभिलेखाङ्कन,
  - (११) उपभोक्ता सचेतना अभिवृद्धि, लक्षित उपभोक्ताको लगत व्यवस्थापन र स्थानीय वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर परीक्षण,
  - (१२) वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा तथा त्यसको कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
  - (१३) स्थानीयस्तरमा वातावरणीय जोखिम न्यूनीकरण,
  - (१४) स्थानीय स्तरमा जनस्वास्थ्यमा प्रतिकुल असर पर्ने किसिमका उपभोग्य वस्तुको बेचबिखन र उपभोग तथा वातावरणीय प्रदूषण र हानिकारक पदार्थहरूको नियन्त्रण, अनुगमन तथा नियमन,
  - (१५) स्थानीय स्तरमा सरसफाई तथा फोहरमैला व्यवस्थापन,
  - (१६) स्थानीय स्तरमा न्यून कार्बनमूखी तथा वातावरणमैत्री विकास अवलम्बन,
  - (१७) स्थानीय स्तरमा हरित क्षेत्रको संरक्षण र प्रवर्द्धन,
  - (१८) स्थानीय स्तरमा वातावरण संरक्षण क्षेत्र निर्धारण र व्यवस्थापन,
  - (१९) स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ट. स्थानीय सडक, ग्रामीण सडक, कृषि सडक र सिँचाइ

- (१) स्थानीय, ग्रामीण तथा कृषि सडक र सिँचाइ सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तथा सो सम्बन्धी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (२) स्थानीय, ग्रामीण तथा कृषि सडक, झोलुङ्गे पूल, पुलेसा, सिँचाइ र तटबन्धन सम्बन्धी गुरुयोजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, मर्मत, सम्भार र नियमन,
- (३) स्थानीय स्तरका सिँचाइ प्रणालीको निर्माण, सञ्चालन, रेखदेख, मर्मत सम्भार, स्तरोन्नति, अनुगमन र नियमन,
- (४) यातायात सुरक्षाको व्यवस्थापन र नियमन,
- (५) स्थानीय सडक, ग्रामीण सडक, कृषि सडक सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ठ. नगर सभा, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन

- (१) नगरसभा सम्बन्धी नीति, कानून र कार्यविधि,
- (२) स्थानीय स्तरका विषय क्षेत्रगत नीति तथा रणनीति, आवधिक तथा वार्षिक योजना, कार्यक्रम र बजेट स्वीकृति,

- (३) सभाका समितिहरूको गठन र सञ्चालन,
- (४) स्थानीय तहबीच साझा सरोकार तथा साझेदारीका विषयमा संयुक्त समिति गठन,
- (५) कार्यपालिका तथा न्यायिक समितिबाट सभामा प्रस्तुत प्रतिवेदनमाथि छलफल तथा सो सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशन,
- (६) विकास योजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा सुशासनको लागि कार्यपालिकालाई निर्देशन,
- (७) नगरपालिकालाई आर्थिक व्ययभार पर्ने विषयको नियमन,
- (८) स्थानीय मेलपिलाप र मध्यस्थता,
- (९०) नगर सभा, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ड. स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन

- (१) स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (२) जनसांख्यिक, प्राकृतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भौतिक पूर्वाधार, रोजगारीको अवस्था, कूल ग्राहस्थ्य उत्पादन, प्रतिव्यक्ति आय, मानव विकास तथा लैङ्गिक शक्तीकरण सूचकाङ्क, राजस्व तथा आयव्यय समेतको तथ्याङ्क सङ्कलन र प्रशोधन गरी नवीनतम प्रविधियुक्त र राष्ट्रिय तथा स्थानीय सूचना प्रणालीमा आवद्धता र पार्श्व चित्र तथा श्रोत नक्साको अद्यावधिक अभिलेखन,
- (३) सूचना तथा अभिलेख केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन,
- (४) सार्वजनिक सम्पत्ति, सामुदायिक सम्पत्ति, भवन, सडक, पसल, व्यवसायको विवरण सहितको अद्यावधिक अभिलेख,
- (५) आफ्नो क्षेत्रभित्र सम्पन्न भएका तथा चालु योजनाको विवरण र त्यस्तो योजनाको सम्पत्तिको अद्यावधिक अभिलेखन,
- (६) स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापनमा नवीनतम सूचना प्रविधिको उपयोग,
- (७) स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ढ. जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपुर्जा वितरण

- (१) स्थानीय जग्गाको नाप नक्सा, किताकाट, हालसाविक, रजिष्ट्रेशन नामसारी तथा दाखिल खारेज,
- (२) जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपुर्जा वितरण तथा लगत व्यवस्थापन,
- (३) भूमिको वर्गीकरण अनुसारको लगत,
- (४) सार्वजनिक प्रयोजनका लागि जग्गा प्राप्ति, मुआब्जा निर्धारण तथा वितरणमा समन्वय र सहजीकरण,
- (५) नापी नक्सा तथा जग्गाको स्वामित्व निर्धारण कार्यमा समन्वय र सहजीकरण,
- (६) जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपुर्जा वितरण सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ग. कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य, सहकारी

- (१) कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन र पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (२) कृषि तथा पशुपन्छी बजार सूचना, बजार तथा हाटबजारको पूर्वाधार निर्माण, साना सिँचाइ निर्माण, तालिम, प्रविधि प्रसार, प्राविधिक टेवा, कृषि सामग्री आपूर्ति र कृषक क्षमता विकास कार्यक्रमको सञ्चालन, अनुगमन र नियमन,
- (३) कृषि तथा पशुपक्षीजन्य प्राकृतिक प्रकोप तथा महामारी रोगको नियन्त्रण,
- (४) पशुपक्षी चिकित्सा सेवाको व्यवस्थापन,
- (५) कृषि वातावरण संरक्षण तथा जैविक विविधताको संरक्षण र प्रवर्द्धन,
- (६) पशु नस्ल सुधार पद्धतिको विकास र व्यवस्थापन,
- (७) उच्च मूल्ययुक्त कृषिजन्य वस्तुको प्रवर्द्धन, विकास तथा बजारीकरण,
- (८) स्थानीय चरन तथा खर्क विकास र व्यवस्थापन,
- (९) पशु आहारको गुणस्तर नियमन,
- (१०) स्थानीयस्तरमा पशुपक्षी सम्बन्धी तथ्याङ्कको व्यवस्थापन र सूचना प्रणाली,
- (११) पशु बधशाला र शीत भण्डारणको व्यवस्थापन र नियमन,
- (१२) पशुपक्षी सम्बन्धी बीमा र कर्जा सहजीकरण,
- (१३) पशुपालन तथा पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी अन्य कार्य ।

त. जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन

- (१) सङ्घ र प्रदेश कानूनको अधीनमा रही सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वयन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,
- (२) जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा असहायको लगत अद्यावधिक, परिचयपत्र वितरण, सामाजिक सुरक्षा तथा सुविधाको व्यवस्थापन तथा वितरण,
- (३) जेष्ठ नागरिक क्लव, दिवा सेवा केन्द्र, भेटघाट स्थल, आश्रय केन्द्रको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,
- (४) सङ्घ तथा प्रदेशसँगको समन्वयमा अपाङ्गता पुनर्स्थापना केन्द्र, ज्येष्ठ नागरिक केन्द्र तथा अशक्त स्याहार केन्द्रको सञ्चालन र व्यवस्थापन,
- (५) सडक बालबालिका, अनाथ, असहाय, अशक्त र मानसिक असन्तुलन भएका व्यक्तिहरूको पुनर्स्थापना केन्द्रको सञ्चालन, व्यवस्थापन, अनुगमन र नियमन,
- (६) जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य ।

थ. बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन

- (१) रोजगार तथा बेरोजगार श्रमशक्तिको तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन र सूचना प्रणालीको स्थापना,
- (२) स्थानीयस्तरमा रहेका स्वदेशी तथा विदेशी श्रमिकको लगत संकलन तथा सूचना व्यवस्थापन,

- (३) विभिन्न क्षेत्र तथा विषयका दक्ष जनशक्तिको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा व्यवस्थापन,
- (४) सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी र वैदेशिक रोजगारीमा रहेको श्रमशक्तिको सूचना तथा तथ्याङ्कको सङ्कलन तथा व्यवस्थापन,
- (५) रोजगार सूचना केन्द्रको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन,
- (६) वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमशक्तिको लागि वित्तीय साक्षरता र सीपमूलक तालीमको सञ्चालन,
- (७) वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरूको सामाजिक पुनः एकीकरण,
- (८) वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त ज्ञान, सीप र उद्यमशीलताको उपयोग,
- (९) बेरोजगारको तथ्याङ्क सङ्कलन सम्बन्धी अन्य कार्य ।

द. कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रण

- (१) कृषि प्रसार सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (२) कृषि प्रसार तथा जनशक्तिको प्रक्षेपण, व्यवस्थापन र परिचालन,
- (३) कृषकहरूको क्षमता अभिवृद्धि, प्राविधिक सेवा, टेवा, सीप विकास र सशक्तीकरण,
- (४) कृषि बिउविजन, नश्ल, मलखाद र रसायन तथा औषधिहरूको आपूर्ति, उपयोग र नियमन,
- (५) कृषक समूह, कृषि सहकारी र कृषि सम्बन्धी स्थानीय सङ्घ संस्थाहरूको समन्वय, व्यवस्थापन र नियमन,
- (६) स्थानीयस्तरमा कृषि सम्बन्धी प्रविधिको संरक्षण र हस्तान्तरण,
- (७) कृषि सम्बन्धी सूचनाको प्रचारप्रसार,
- (८) स्थानीयस्तरका स्रोत केन्द्रहरूको विकास र व्यवस्थापन,
- (९) प्राङ्गारिक खेती तथा मलको प्रवर्द्धन र प्रचार प्रसार,

(१०) कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रण सम्बन्धी अन्य कार्य ।

ध. खानेपानी, साना जलविद्युत आयोजना, वैकल्पिक उर्जा

- (१) स्थानीय खानेपानी सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन
- (२) खानेपानी महसुल निर्धारण र खानेपानी सेवा व्यवस्थापन,
- (३) एक मेगावाट सम्मका जलविद्युत आयोजना सम्बन्धी स्थानीयस्तरको नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (४) स्थानीय तहमा वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन,
- (५) स्थानीय विद्युत वितरण प्रणाली र सेवाको व्यवस्थापन, सञ्चालन, अनुगमन र नियमन,
- (६) स्थानीय तहमा वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धी प्रविधि विकास र हस्तान्तरण, क्षमता अभिवृद्धि र प्रवर्द्धन,

(७) खानेपानी, साना जलविद्युत आयोजना तथा वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धी अन्य कार्य ।

न. विपद् व्यवस्थापन

- (१) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (२) स्थानीयस्तरमा विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना, पूर्व सूचना प्रणाली, खोज तथा उद्धार, राहत सामग्रीको पूर्व भण्डारण, वितरण र समन्वय,
- (३) स्थानीय तटबन्ध, नदी र पहिरोको नियन्त्रण तथा नदीको व्यवस्थापन र नियमन,
- (४) विपद् जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा बस्तीहरूको पहिचान र स्थानान्तरण,
- (५) विपद् व्यवस्थापनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय समुदाय, सङ्घ संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग सहयोग, समन्वय र सहकार्य,
- (६) विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा सञ्चालन र स्रोत साधनको परिचालन,
- (७) विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी स्थानीयस्तरका आयोजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (८) विपद् पश्चात स्थानीयस्तरको पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण,
- (९) स्थानीयस्तरको विपद् सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन र अध्ययन अनुसन्धान,
- (१०) स्थानीय आपतकालीन कार्य सञ्चालन प्रणाली,
- (११) समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमको संचालन,
- (१२) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य ।

प. जलाधार, बन्धजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण

- (१) जलाधार, बन्धजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड तथा योजनाको कार्यान्वयन र नियमन,
- (२) पानी मुहानको संरक्षण,
- (३) सामुदायिक भू-संरक्षण र सोमा आधारित आय आर्जन कार्यक्रम,
- (४) भू-संरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनजन्य सामुदायिक अनुकूलन,
- (५) खानी तथा खनिज पदार्थ सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन,
- (६) बहुमूल्य धातु, पत्थर तथा खनिज पदार्थको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सहयोग,
- (७) ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, ञ्माटो तथा स्लेट जस्ता बस्तु सर्वेक्षण, दर्ता उत्खनन तथा उपयोगको दर्ता, अनुमति, नवीकरण, खारेजी र व्यवस्थापन,
- (८) भौगर्भिक नक्सा प्रकाशन ।

फ. भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास

⊕ केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

- (१) भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास सम्बन्धी स्थानीयस्तरको नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
  - (२) पुरातत्त्व, प्राचीन स्मारक तथा सङ्ग्रहालयको संरक्षण, सम्भार, प्रवर्द्धन र विकास,
  - (३) परम्परागत जात्रा तथा पर्वको सञ्चालन र व्यवस्थापन,
  - (४) प्रचलित कानून विरुद्धका कुरीति तथा कुसंस्कार विरुद्ध सामाजिक परिचालन सम्बन्धी कार्य,
  - (५) भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास सम्बन्धी अन्य कार्य ।
- (३) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले सङ्घ तथा प्रदेशसँगको सहकार्यमा प्रयोग गर्ने साझा अधिकार संविधानको अनुसूची-९ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ ।
- (४) उपदफा (३) को सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी देहायको विषयमा सङ्घ तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रही नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

क. खेलकुद र पत्रपत्रिका

- (१) स्थानीयस्तरका खेलकुदको संरचनाको पूर्वाधार निर्माण, सञ्चालन तथा विकास,
- (२) स्थानीयस्तरका खेलकुद प्रशासन तथा सङ्घ संस्थाको नियमन र समन्वय,
- (३) खेलकुदको विकास र प्रवर्द्धन,
- (४) खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना र सहभागिता,
- (५) खेलकुद सम्बन्धी पूर्वाधारको विकास,
- (६) स्थानीय तहका पत्रपत्रिकाको दर्ता, अभिलेख तथा नियमन ।

ख. स्वास्थ्य

- (१) सङ्घीय तथा प्रदेशस्तरीय लक्ष्य र मापदण्ड बमोजिम स्थानीयस्तरको स्वास्थ्य सम्बन्धी लक्ष्य र गुणस्तर निर्धारण,
- (२) जनरल अस्पताल, नर्सिङ होम, निदान केन्द्र तथा अन्य स्वास्थ्य संस्था र क्लिनिक दर्ता, सञ्चालन अनुमति र नियमन,
- (३) स्थानीयस्तरमा औषधिजन्य वनस्पति, जडीबुटी र अन्य औषधिजन्य वस्तुको उत्पादन, प्रशोधन र वितरण,
- (४) स्वास्थ्य बीमा लगायतका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन,
- (५) स्थानीयस्तरमा औषधि तथा अन्य मेडिकल उत्पादनहरूको न्यूनतम मूल्य निर्धारण र नियमन,
- (६) स्थानीयस्तरमा औषधिको उचित प्रयोग र सूक्ष्मजीव निरोधक प्रतिरोध न्यूनीकरण,
- (७) स्थानीयस्तरमा औषधि र स्वास्थ्य उपकरणको खरिद, भण्डारण र वितरण,
- (८) स्थानीयस्तरमा स्वास्थ्य सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन,

© केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

- (९) स्थानीयस्तरमा जनस्वास्थ्य निगरानी (पब्लिक हेल्थ सर्भेलेन्स),
- (१०) स्थानीयस्तरको प्रवर्द्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक, पुनर्स्थापनात्मक र प्यालिण्टिभ स्वास्थ्य सेवाको सञ्चालन,
- (११) स्वस्थ जीवनशैली, पोषण, शारीरिक ब्यायाम, योग अभ्यास, स्वास्थ्य वृत्तको पालना, पञ्चकर्म लगायतका जनस्वास्थ्य सेवाको प्रवर्द्धन,
- (१२) जुनोटिकर कीटजन्य रोगको नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन,
- (१३) सुर्ती, मदिरा र लागू पदार्थजन्य वस्तुको प्रयोग नियन्त्रण तथा सचेतना अभिवृद्धि,
- (१४) आयुर्वेदिक, युनानी, आम्ची, होमियोप्याथिक, प्राकृतिक चिकित्सा लगायतका परम्परागत स्वास्थ्य उपचार सेवाको व्यवस्थापन,
- (१५) जनस्वास्थ्य, आपतकालीन स्वास्थ्य तथा महामारीको नियन्त्रण योजना र कार्यान्वयन,
- (१६) रोगको नियन्त्रण तथा रोकथाम,
- (१७) आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह तथा स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन ।

ग. विद्युत, खानेपानी तथा सिँचाइ जस्ता सेवाहरू

- (१) विद्युत वितरण प्रणाली र सेवाको व्यवस्थापन,
- (२) खानेपानी महसुल निर्धारण र खानेपानी सेवाको व्यवस्थापन,
- (३) स्थानीय साना सतह तथा भूमिगत सिँचाइ प्रणालीको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार, सेवा शुल्क निर्धारण र सङ्कलन सम्बन्धी व्यवस्थापन ।

घ. सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवाना तथा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी, पर्यटन शुल्क

- (१) स्थानीय सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवाना सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन,
- (२) प्राकृतिक स्रोत साधन र सेवा शुल्क, रोयल्टी सङ्कलन, समन्वय र नियमन,
- (३) खनिज पदार्थको उत्खनन र सो सम्बन्धी रोयल्टी सङ्कलन
- (४) सामुदायिक वनको सञ्चालन र व्यवस्थापनबाट प्राप्त रोयल्टी सङ्कलन,
- (५) पानीघट्ट, कुलो, पैनी जस्ता सेवा सञ्चालनबाट प्राप्त रोयल्टी सङ्कलन ।

ड. वन, जङ्गल, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, जल उपयोग, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता

- (१) वन, जङ्गल, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, जल उपयोग, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (२) स्थानीयस्तरमा सामुदायिक, ग्रामीण तथा शहरी, धार्मिक, कबुलियती र साझेदारी वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन, उपयोग, अनुगमन र नियमन तथा वन उपभोक्ता समूहको व्यवस्थापन,

- (३) मध्यवर्ती क्षेत्रको सामुदायिक, धार्मिक र कबुलियती वनको व्यवस्थापन,
- (४) स्थानीयस्तरमा नदी किनार, नदी उकास, नहर किनार तथा सडक किनारमा वृक्षारोपण व्यवस्थापन,
- (५) स्थानीयस्तरमा निजी वनको प्रवर्द्धन, अनुगमन र नियमन,
- (६) स्थानीयस्तरमा सार्वजनिक खाली जग्गा, पाखा वा क्षेत्रमा वृक्षारोपण, सम्भार, उपयोग र व्यवस्थापन,
- (७) स्थानीयस्तरमा जडीबुटी तथा अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावार सम्बन्धी, सर्वेक्षण, उत्पादन, सङ्कलन, प्रवर्द्धन, प्रशोधन र बजार व्यवस्थापन,
- (८) वनबीउ बगैँचा स्थापना, व्यवस्थापन र प्रवर्द्धन,
- (९) नर्सरी स्थापना, बिरुवा उत्पादन, वितरण, रोपण र प्रवर्द्धन,
- (१०) वन्यजन्तु र चराचुरुङ्गीको संरक्षण, व्यावसायिक पालन, उपयोग र अनुगमन,
- (११) मानव तथा वन्यजन्तु बीचको द्वन्द्व व्यवस्थापन,
- (१२) स्थानीय प्राणी उद्यान (चिडियाखाना) को स्थापना र सञ्चालन,
- (१३) स्थानीय वन्यजन्तु पर्यटन र आयआर्जन, -
- (१४) स्थानीयस्तरमा आखेटोपहारको व्यवस्थापन,
- (१५) स्थानीयस्तरमा वन, वन्यजन्तु तथा चराचुरुङ्गीको अभिलेखाङ्कन र अध्ययन अनुसन्धान,
- (१६) विश्वसम्पदा सूचीमा परेका स्मारक र पुरातात्विक महत्त्वका वन, सीमसार क्षेत्र, तटवर्ती क्षेत्रका जग्गा सम्बन्धी लगत,
- (१७) मिचाहा प्रजातिको नियन्त्रण,
- (१८) स्थानीयस्तरको जोखिम न्यूनीकरण,
- (१९) जैविक विविधताको अभिलेखाङ्कन,
- (२०) स्थानीयस्तरमा हरियाली प्रवर्द्धन,
- (२१) स्थानीय साना जल उपयोग सम्बन्धी क्षेत्रगत अयोजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, ^०अनुगमन र नियमन,
- (२२) रैथाने प्रजातिको संरक्षण र प्रवर्द्धन,
- (२३) स्थानीयस्तरमा वातावरणीय जोखिम न्यूनीकरण,
- (२४) स्थानीयस्तरमा प्रदूषण नियन्त्रण र हानिकारक पदार्थहरूको नियमन तथा व्यवस्थापन,

---

^० केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

(२५) स्थानीयस्तरमा न्यून कार्वनमुखी तथा वातावरणमैत्री विकास अवलम्बन

(२६) स्थानीयस्तरमा वातावरण संरक्षण क्षेत्र निर्धारण र व्यवस्थापन ।

च. सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण

(१) सामाजिक सुरक्षा तथा गरिबी निवारण सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, नियमन र अध्ययन अनुसन्धान,

(२) लक्षित समूह सम्बन्धी स्थानीय योजना, कार्यक्रम, स्रोत परिचालन र व्यवस्थापन,

(३) सामाजिक सुरक्षाको कार्यान्वयनको लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सङ्घ संस्थासँग सम्पर्क, समन्वय र सहकार्य,

(४) सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी स्थानीय तथ्याङ्क र सूचना व्यवस्थापन,

(५) गरिब घरपरिवार पहिचान सम्बन्धी स्थानीय सर्वेक्षण, सूचना व्यवस्थापन र नियमन,

(६) स्थानीय सामाजिक सुरक्षा योजना र व्यवस्थापन ।

छ. व्यक्तिगत घटना, जन्म, मृत्यु, विवाह र तथ्याङ्क

(१) व्यक्तिगत घटना (जन्म, मृत्यु, विवाह, बसाइँसराइ, सम्बन्ध विच्छेद र धर्मपुत्र र धर्मपुत्री को दर्ता,

(२) व्यक्तिगत घटनाको स्थानीय तथ्याङ्क सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन,

(३) व्यक्तिगत घटनाको अभिलेख व्यवस्थापन र प्रतिवेदन ।

ज. स्थानीय स्तरमा पुरातत्त्व, प्राचीन स्मारक र सङ्ग्रहालय संरक्षण, सम्बर्द्धन र पुनः निर्माण ।

झ. सुकुम्बासी व्यवस्थापन

(१) सुकुम्बासीको पहिचान र अभिलेख व्यवस्थापन,

(२) सुकुम्बासी सम्बन्धी जीविकोपार्जन र बसोबास व्यवस्थापन ।

ञ. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी

(१) प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड तथा नियमन,

(२) प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको सङ्कलन तथा बाँडफाँट ।

ट. सवारी साधन अनुमति

(१) यातायात व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन,

(२) स्थानीय सार्वजनिक यातायातको रुट निर्धारण, अनुमति, नवीकरण, खारेजी, सेवाको गुणस्तर, भाडा दर निर्धारण र नियमन,

(३) वातावरणमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद् जोखिम संवेद्य, अपाङ्गता र लैङ्गिकमैत्री यातायात प्रणालीको स्थानीय तहमा प्रवर्द्धन ।

*ठ. संघ, संस्था दर्ता तथा नवीकरण

- (१) संघ, संस्था परिचालन सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन,
- (२) स्थानीय स्तरका संघ, संस्थाको दर्ता तथा नवीकरण ।

(५) उपदफा (१) र (३) मा उल्लिखित अधिकारका अतिरिक्त नगरपालिकाको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

क. भूमि व्यवस्थापन

- (१) सङ्घीय तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रही स्थानीयस्तरको भू -उपयोग नीति, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन,
- (२) सङ्घीय तथा प्रदेशको मापदण्डको अधीनमा रही व्यवस्थित बस्ती विकासका कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन, एकीकृत बस्ती विकासका लागि जग्गाको एकीकरण तथा जग्गा विकास र व्यवस्थापन,
- (३) स्थानीयस्तरमा अव्यवस्थित बसोबास व्यवस्थापन ।

ख; सञ्चार सेवा

- (१) सङ्घीय तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रही स्थानीय क्षेत्रभित्र इन्टरनेट सेवा, टेलिसेन्टर, केबुल तथा तारविहीन टेलिभिजन प्रसारणको अनुमति, नवीकरण र नियमन,
- (२) स्थानीय क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको विकास र प्रवर्द्धन गर्ने ।

ग. यातायात सेवा

- (१) स्थानीय बस, ट्रली बस, ट्राम जस्ता मध्यम क्षमताका मास ट्राञ्जिट प्रणालीको नीति, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमन,
- (२) राष्ट्रिय रेल पूर्वाधारको उपयोग तथा महानगरीय क्षेत्रभित्र शहरी रेल सेवाको सञ्चालन, व्यवस्थापन, मर्मत सम्भार, समन्वय, साझेदारी र सहकार्य ।

*घ. लघु, घरेलु तथा साना उद्योग

- (१) लघु, घरेलु र साना उद्योगको दर्ता, नवीकरण, खारेजी, नियमन, विकास प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन,
- (२) उद्यमशिलताको विकास र प्रवर्द्धन ।

(६) सङ्घ वा प्रदेशले संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रको कुनै विषय नगरपालिकालाई कानून बनाई निक्षेपण गर्न सक्नेछ ।

(७) नगरपालिकाले न्यस दफा बमोजिमका काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रयोग गर्दा आवश्यकता अनुसार कानून, नीति, योजना, मापदण्ड तथा कार्यविधि बनाई लागू गर्न सक्नेछ ।

-
- केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप ।
  - केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप ।

(द) स्थानीय तहले प्रदेश सरकारको परामर्शमा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिई विदेशका कुनै स्थानीय सरकारसँग भगिनी सम्बन्ध कायम गर्न सक्नेछ ।

१२. **वडा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार** : (१) वडा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार कार्यपालिकाले तोकेबमोजिम हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कार्यपालिकाले वडा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार तोक्दा कम्तीमा देहाय बमोजिम हुने गरी तोक्नु पर्नेछ :-

क. वडाभित्रका योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन

- (१) सहभगितामूलक योजना तर्जुमा प्रणाली अनुसार बस्ती वा टोलस्तरबाट योजना तर्जुमा प्रक्रिया अवलम्बन गरी बस्ती तथा टोलस्तरीय योजनाको माग सङ्कलन, प्राथमिकीकरण तथा छुनौट गर्ने,
- (२) टोल विकास संस्थाको गठन र परिचालन तथा वडाभित्र सञ्चालन हुने योजनाहरूका लागि उपभोक्ता समितिको गठन तथा सोको अनुगमन गर्ने,
- (३) वडाभित्रका योजना तथा भौतिक पूर्वाधारको संरक्षण, मर्मत सम्भार, रेखदेख तथा व्यवस्थापन गर्ने,

ख. तथ्याङ्क अद्यावधिक तथा संरक्षण

- (१) निजी घर तथा घर परिवारको लगत राख्ने,
- (२) ऐतिहासिक, पुरातात्विक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक महत्त्वका सम्पदा, प्राचीन स्मारक, सार्वजनिक तथा सामुदायिक भवन, सार्वजनिक, ऐलानी, पर्ती जग्गाको लगत राख्ने तथा संरक्षण गर्ने,
- (३) खुला क्षेत्र, चोक, घाट, पाटी, पौवा, सत्तल, धर्मशाला, धार्मिक तथा सांस्कृतिकस्थल, डाँडापाखा, चरनक्षेत्र, पानीको मूल, पोखरी, तलाउ, इनार, कुवा, धारा, ढुङ्गेधारा, गुठीघर, बाटो, सडक, पुल पुलेसा, कुलो नहर, पानी घट्ट, मिलको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी अद्यावधिक लगत राख्ने, संरक्षण गर्ने र खण्डीकृत तथ्याङ्क र सूचना सहितको वडाको पार्श्वचित्र तयार तथा अच्चावधिक गर्ने,

ग. विकास कार्य

- (१) बाल उद्यानका व्यवस्था गर्ने,
- (२) अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम, शिशु स्याहार तथा प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने,
- (३) पुस्तकालय, वाचनालय, सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, बालक्लव तथा बालसञ्चालको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने,
- (४) वडा तहको स्वास्थ्य संस्था तथा सेवाको व्यवस्थापन गर्ने,
- (५) खोप सेवा कार्यक्रमको सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा समन्वय गर्ने,

---

• केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

- (६) पोषण कार्यक्रमको सञ्चालन तथा समन्वय गर्ने,
- (७) वडा तहमा स्वास्थ्य जनचेतना विकास तथा स्वास्थ्य सूचना कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने,
- (८) शहरी तथा ग्रामीण स्वास्थ्य क्लिनिकको सञ्चालन गर्ने, गराउने,
- (९) सार्वजनिक शौचालय, स्नान गृह तथा प्रतिक्शालयको निर्माण र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने,
- (१०) वडास्तरीय सामुदायिक धाराको प्रबन्ध, कुवा, इनार तथा पोखरीको निर्माण, संरक्षण र गुणस्तर नियमन गर्ने,
- (११) घरबाट निकास हुने फोहरमंलाको सङ्कलन र व्यवस्थापन, चोक तथा गल्लीहरूको सरसफाई, ढल निकास, मरेका जनावरको व्यवस्थापन, सतही पानीको निकास तथा पानीको स्रोत संरक्षण गर्ने, गराउने,
- (१२) कृषि तथा फलफूल नर्सरीको स्थापना, समन्वय र प्रवर्द्धन तथा वडास्तरीय अगुवा कृषक तालिमको अभिमुखीकरण गर्ने,
- (१३) कृषि बीउ विजन, मल तथा औषधिको माग सङ्कलन गर्ने,
- (१४) कृषिमा लाग्ने रोगहरूको विवरण सङ्कलन गर्ने,
- (१५) पशुपक्षी बिकास तथा छाडा चोपायाको व्यवस्थापन,
- (१६) वडाभिन्नको चरनक्षेत्र संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने ,
  - (१७) स्थानीय समुदायका चाडपर्व, भाषा संस्कृतिको विकासको लागि कला, नाटक, जनचेतनामूलक तथा सांस्कृतिक कार्यक्रम गर्ने गराउने,
  - (१८) स्थानीय मौलिकता झल्किने सांस्कृतिक लाई संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने,
  - (१९) वडाभिन्न खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्ने,
  - (२०) अन्तरविद्यालय तथा क्लव मार्फत खेलकुद कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने गराउने,
  - (२१) वडा क्षेत्रभिन्नको बाटोघाटो चालु अवस्थामा राख्ने तथा राख्न सहयोग गर्ने,
  - (२२) वडाभिन्नका सडक अधिकारक्षेत्रमा अवरोध र अतिक्रमण गर्न नदिने,
  - (२३) बाटोघाटोमा बाढी, पहिरो, हुरी तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट उत्पन्न अवरोध पञ्छ्याउने,
  - (२४) घरेलु उद्योगको लगत सङ्कलन तथा सम्भाव्यता पहिचान गर्ने,
  - (२५) वडाभिन्न घरेलु उद्योगको प्रवर्द्धन गर्ने,
  - (२६) प्रचलित कानून बमोजिम व्यक्तिगत घटना दर्ता, अद्यावधिक तथा सोको अभिलेख सङ्कलन तथा संरक्षण गर्ने,
  - (२७) व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
  - (२८) सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण तथा अभिलेख अद्यावधिक गर्ने,
  - (२९) वडालाई बालमैत्री बनाउने,

- (३०) वडाभिन्न आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछि परेका महिला, बालबालिका, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत समुदायको अभिलेख राखी सामाजिक र आर्थिक उत्थान सम्बन्धी काम गर्ने,
- (३१) विभिन्न समुदायबीच सामाजिक सद्भाव र सौहार्दता कायम गर्ने,
- (३२) बालविवाह, बहु-विवाह, लैङ्गिक हिंसा, छुवाछुत, दहेज तथा दाइजो, हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, मानव बेचबिखन जस्ता सामाजिक कुरीति र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने, गराउने,
- (३३) प्रचलित कानूनको अधीनमा रही मालपोत तथा भूमि कर, व्यवसाय कर, वहाल कर, विज्ञापन कर, सःशुल्क पार्किङ्ग, नयाँ व्यवसाय दर्ता, सिफारिस दस्तुर, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन करको लेखाजोखा र सङ्कलन गरी सम्बन्धित नगरपालिकामा प्रतिवेदन सहित रकम बुझाउने,
- (३४) अशक्त बिरामी भएको बेवारिस वा असहाय व्यक्तिलाई नजिकको अस्पताल वा स्वास्थ्य केन्द्रमा पुऱ्याई औषधोपचार गराउने,
- (३५) असहाय वा बेवारिस व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजको दाह संस्कारको व्यवस्था मिलाउने,
- (३६) सडक बालबालिकाको उद्धार र पुनर्स्थापनाको लागि लगत सङ्कलन गर्ने,
- (३७) वडाभिन्नको सामुदायिक वन, वनजन्य सम्पदा र जैविक विविधताको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने,
- (३८) वडा, टोल, बस्तीस्तरमा हरियाली क्षेत्र विस्तार गर्ने, गराउने,
- (३९) वडालाई वातावरणमैत्री बनाउने,
- (४०) प्राङ्गारिक कृषि, सुरक्षित मातृत्व, विद्यार्थी भर्ना, पूर्ण खोप, खुला दिशामुक्त सरसफाई, वातावरणमैत्री तथा बालमैत्री शासनजस्ता प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू गर्ने, गराउने,
- (४१) वडाभिन्न घरबास पर्यटन (होम स्टे) कार्यक्रम प्रवर्द्धन गर्ने ।

घ. नियमन कार्य

- (१) वडाभिन्न सञ्चालित विकास योजना, आयोजना तथा संलग्न उपभोक्ता समितिहरूका कार्यको अनुगमन तथा नियमन गर्ने,
- (२) सिकर्मी, डकर्मीलाई भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण सम्बन्धी तालिम दिने,
- (३) खाद्यान्न, माछा, मासु, तरकारी, फलफूल, पेय पदार्थ तथा उपभोग्य सामग्रीको गुणस्तर र मूल्यसूची अनुगमन गरी उपभोक्ता हित संरक्षण गर्ने,
- (४) वडाभिन्नका उद्योग धन्दा र व्यवसायको प्रवर्द्धन गरी लगत राखे,
- (५) हाट बजारको व्यवस्थापन गर्ने, गराउने,
- (६) विद्युत चुहावट तथा चोरी नियन्त्रणमा सहयोग गर्ने ।

ड. सिफारिस तथा प्रमाणित गर्ने

- (१) नाता प्रमाणित गर्ने,
- (२) नागरिकता तथा नागरिकताको प्रतिलिपि लिनका लागि सिफारिस गर्ने,

- (३) बहाल करको लेखाजोखा सिफारिस गर्ने,
- (४) बन्द घर तथा कोठा खोल्न रोहबरमा बस्ने,
- (५) मोही लगत कट्टाको सिफारिस गर्ने,
- (६) घर जग्गा करको लेखाजोखा सिफारिस गर्ने,
- (७) जन्म मिति प्रमाणित गर्ने,
- (८) व्यापार व्यवसाय बन्द भएको, सञ्चालन नभएको वा व्यापार व्यवसाय हुँदै नभएको सिफारिस गर्ने,
- (९) विवाह प्रमाणित तथा अविवाहित प्रमाणित गर्ने,
- (१०) निःशुल्क वा सशुल्क स्वास्थ्य उपचारको सिफारिस गर्ने,
- (११) वडाबाट जारी हुने सिफारिस तथा अन्य कागजलाई अङ्ग्रेजी भाषामा समेत सिफारिस तथा प्रमाणित गर्ने,
- (१२) घर पाताल प्रमाणित गर्ने,
- (१३) व्यक्तिगत विवरण प्रमाणित गर्ने,
- (१४) जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपुर्जामा घर कायम गर्न सिफारिस गर्ने,
- (१५) कुनै व्यक्तिको नाम, थर, जन्म मिति तथा वतन फरक-फरक भएको भए सो व्यक्ति एकै हो भन्ने सिफारिस गर्ने,
- (१६) नाम, थर, जन्म मिति संशोधनको सिफारिस गर्ने,
- (१७) जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपुर्जा हराएको सिफारिस गर्ने,
- (१८) कित्ताकाट गर्न सिफारिस गर्ने,
- (१९) संरक्षक प्रमाणित गर्ने तथा संस्थागत र व्यक्तिगत संरक्षक सिफारिस गर्ने,
- (२०) जीवितसँगको नाता प्रमाणित गर्ने,
- (२१) मृतकसँगको नाता प्रमाणित तथा सर्जमिन सिफारिस गर्ने,
- (२२) जीवित रहेको सिफारिस गर्ने,
- (२३) हकवाला वा हकदार प्रमाणित गर्ने,
- (२४) नामसारी गर्न सिफारिस गर्ने,
- (२५) जग्गाको हक सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने,
- (२६) उद्योग ठाउँसारी गर्न सिफारिस गर्ने,
- (२७) आधारभूत विद्यालय खोल्न सिफारिस गर्ने,
- (२८) जग्गा मूल्याङ्कन सिफारिस गर्ने,
- (२९) विद्यालयको कक्षा थप गर्न सिफारिस गर्ने,
- (३०) अशक्त, असहाय तथा अनाथको पालन पोषणको लागि सिफारिस गर्ने,

- (३१) वैवाहिक अङ्गीकृत नागरिकता सिफारिस गर्ने,
- (३२) आर्थिक अवस्था कमजोर वा सम्पन्न रहेको सम्बन्धी सिफारिस गर्ने,
- (३३) विद्यालय ठाउँसारी गर्न सिफारिस गर्ने,
- (३४) धारा तथा विद्युत जडानको लागि सिफारिस गर्ने,
- (३४क) जातीय पहिचान र जातीय सिफारिसको कार्य गर्ने,
- (३५) प्रचलित कानून अनुसार प्रत्यायोजित अधिकार बमोजिमको अन्य सिफारिस वा प्रमाणित गर्ने ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम कार्यपालिकाबाट वडा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार नतोकिएसम्म वडा समितिले उपदफा (२) बमोजिमको काम, कर्तव्य र अधिकार प्रयोग गर्नेछ ।
- (४) वडाबाट गरिने कार्य वडा कार्यालयको नाममा हुनेछ ।
१३. **न्यूनतम दररेट निर्धारण गर्ने:** (१) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रको निर्माण कार्य तथा अन्य सेवाको प्रयोजनका लागि निर्माण सामग्री, ज्याला, भाडा तथा महसुलको स्थानीय न्यूनतम दररेट तोक्नुपर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम श्रमिकको ज्यालादर निर्धारण गर्दा नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको राष्ट्रिय न्यूनतम पारिश्रमिक भन्दा कम नहुने गरी तोक्नु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको दररेट प्रत्येक आर्थिक वर्ष शुरु हुनुभन्दा पन्ध्र दिन अगावै तोकी सक्नु पर्नेछ ।
१४. **समिति, उप-समिति वा कार्यदल गठन गर्न सक्ने:** (१) कार्यपालिकाले आफ्नो काम, कारवाही व्यवस्थित गर्न आवश्यकता अनुसार कुनै सदस्यको संयोजकत्वमा समिति वा उप-समिति गठन गर्न सक्नेछ ।
- (२) गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले विषय विज्ञता आवश्यक पर्ने क्षेत्रमा कुनै सदस्य वा विषय विज्ञको संयोजकत्वमा कार्यदल गठन गर्न सक्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) वा (२) बमोजिम गठन हुने समिति, उप-समिति वा कार्यदलको कार्यक्षेत्र, कार्यावधि र अन्य विषय त्यस्तो समिति, उप-समिति वा कार्यदल गठन गर्दाको बखत तोके बमोजिम हुनेछ ।
१५. **परिचालन र समन्वय गर्न :** गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले स्थानीयस्तरमा विकास निर्माण तथा सेवा प्रवाह सम्बन्धी कार्य गर्दा आफ्नो क्षेत्रभित्रका उपभोक्ता, निजी क्षेत्र, सामुदायिक सङ्घ संस्था, सहकारी संस्था तथा गैरसरकारी क्षेत्रको परिचालन र समन्वय प्रवर्द्धनलाई प्रोत्साहन गर्न सक्नेछ ।
१६. **कार्यविभाजन र कार्यसम्पादन :** (१) कार्यपालिकाको कार्यविभाजन र कार्यसम्पादन सम्बन्धी व्यवस्था सम्बन्धित कार्यपालिकाले स्वीकृत गरेको नियमावली बमोजिम हुनेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको कार्यविभाजन नियमावलीमा अध्यक्ष तथा प्रमुख, उपाध्यक्ष तथा उपप्रमुख, वडा अध्यक्ष र सदस्यको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत उल्लेख भएको हुनु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको कार्यविभाजन तथा कार्य सम्पादन नियमावली स्वीकृत वा संशोधन भएको मितिले पन्ध्र दिनभित्र प्रदेश र नेपाल सरकारमा पठाउनु पर्नेछ ।

^० केहि नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको नियमावलीबाट पदाधिकारीको कार्यविभाजन वा काम, कर्तव्य र अधिकार नतोकिएसम्मको लागि निजको काम, कर्तव्य अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-

क. **नगर प्रमुखको काम, कर्तव्य र अधिकार** : अध्यक्ष वा प्रमुखको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(१) सभा तथा कार्यपालिकाको बैठक बोलाउने र बैठकको अध्यक्षता गर्ने,

(२) सभा र कार्यपालिकाको बैठकमा बैठकको कार्यसूची तथा प्रस्ताव पेश गर्ने, गराउने,

(३) वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तयार गरी सभामा पेश गराउने,

(४) सभाको अधिवेशन आह्वान र अन्त्य गर्ने,

(५) सभा र कार्यपालिकाको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने गराउने,

(६) कार्यपालिकाको दैनिक कार्यको सामान्य रेखदेख, निर्देशन र नियन्त्रण गर्ने,

(७) उपाध्यक्ष वा उपप्रमुख, कार्यपालिकाका सदस्य तथा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतलाई काजमा खटाउने,

(८) दफा १२ को खण्ड ड. बमोजिम वडा समितिबाट सम्पादन हुने सिफारिस तथा प्रमाणित हुने विषय बाहेक प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम स्थानीय तहबाट गर्नु पर्ने प्रमाणित वा सिफारिस गर्ने,

(९) नगरपालिकाको चल अचल सम्पत्ति हेरचाह तथा मर्मत सम्भार गर्ने गराउने र आम्दानी, खर्च, हिसाब र अन्य कागजपत्र सुरक्षित राख्ने, राख्न लगाउने,

(१०) नगरपालिकाका समिति, उपसमिति तथा वडा समितिको कामको रेखदेख गर्ने,

(११) सार्वजनिक सेवा प्रवाह सम्बन्धी गुनासो व्यवस्थापन गर्ने, गराउने,

(१२) सात दिनभन्दा बढी समय नगरपालिकामा अनुपस्थित हुने भएमा उपप्रमुखलाई कार्यभार दिने र उपप्रमुख पनि अनुपस्थित भएमा कुनै सदस्यलाई कार्यभार दिने,

(१३) सभा वा कार्यपालिकाले तोकेका अन्य काम गर्ने ।

ख. **उपप्रमुखको काम, कर्तव्य र अधिकार** : उपाध्यक्ष वा उपप्रमुखको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(१) न्यायिक समितिको संयोजक भई कार्य गर्ने,

(२) प्रमुखको अनुपस्थितिमा निजको कार्यभार सम्हाल्ने,

(३) गैरसरकारी सङ्घ संस्थाका क्रियाकलापको समन्वय गर्ने,

(४) उपभोक्ता हित संरक्षण सम्बन्धी कार्यको समन्वय गर्ने,

(५) योजना तथा कार्यक्रमको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गरी सोको प्रतिवेदन बैठकमा पेश गर्ने,

(६) सभा र कार्यपालिकाद्वारा गठित समितिहरूको काममा सहजीकरण र समन्वय गर्ने,

(७) सात दिनभन्दा बढी समय नगरपालिकामा अनुपस्थित हुने भएमा प्रमुखलाई जानकारी गराउने,

(८) सभा, कार्यपालिका तथा प्रमुखले प्रत्यायोजन गरेका वा तोकेका अन्य कार्य गर्ने ।

ग. **वडा अध्यक्षको काम, कर्तव्य र अधिकार :** वडा अध्यक्षको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (१) वडा समितिको अध्यक्ष भई कार्य गर्ने,
- (२) वडा समितिका सदस्यहरूको काममा समन्वय र सहजीकरण गर्ने,
  - (३) वडाको विकास योजना, बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने, गर्न लगाउने तथा स्वीकृतिका लागि गाउँपालिका वा नगरपालिकामा पेश गर्ने,
  - (४) वडाबाट कार्यान्वयन हुने योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने गराउने, सोको अनुगमन तथा आवधिक समीक्षा गर्ने, गराउने,
  - (५) दफा १२ को खण्ड ड मा उल्लिखित विषयमा सिफारिस तथा प्रमाणित सम्बन्धी कार्य गर्ने,
  - (६) सात दिनभन्दा बढी समय वडामा अनुपस्थित हुने भएमा वडाको दैनिक प्रशासनिक तथा सिफारिस सम्बन्धी कार्य गर्न सम्बन्धित वडा समितिको कुनै सदस्यलाई जिम्मेवारी तोकी सोको जानकारी अध्यक्ष वा प्रमुखलाई दिने,
  - (७) कार्यपालिका, सभा वा वडा समितिले तोकेका अन्य कार्य गर्ने ।

घ. **कार्यपालिकाका सदस्यका काम, कर्तव्य र अधिकार :** कार्यपालिकाको सदस्यको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (१) कार्यपालिकाको बैठकमा भाग लिने,
- (२) प्रमुखले तोकेको विषयगत क्षेत्रको संयोजक वा प्रमुख भई तोकिएको कार्य गर्ने,
- (३) सात दिनभन्दा बढी समय नगरपालिकामा अनुपस्थित हुने भएमा अध्यक्ष वा प्रमुखलाई जानकारी गराउने,
- (४) कार्यपालिकाले तोकेका अन्य कार्य गर्ने ।

२.२.२ योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन:

स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ६ ले स्थानीय तहले योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने विधिहरू तोकेको छ, जसलाई वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट बनाउँदा अनुशरण गर्नु आवश्यक छ । यसर्थ, दफा २४ को आवधिक, वार्षिक, रणनीतिक विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन योजना बनाउनु पर्ने, त्यस्ता योजना बनाउँदा प्राथमिकता दिनुपर्ने विषय, दफा २५ को गैरसरकारी संघ, संस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था, सामाजिक तथा सामुदायिक संघ संस्थासँग गर्नुपर्ने समन्वय र दफा २६ को साझेदारी वा संयुक्त व्यवस्थापनमा कार्य गर्न सक्ने विषयहरूलाई वार्षिक योजना/कार्यक्रम बनाउँदा ध्यान दिनु पर्ने देखिँदा ती विषयहरू यहाँ उद्धृत गरिएको छ ।

२४. **योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने:** (१) नगरपालिकाले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विषयमा स्थानीय स्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम योजना बनाउँदा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा र प्रक्रियासँग अनुकूल हुने गरी सुशासन, वातावरण, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन,

विपद् व्यवस्थापन, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयलाई ध्यान दिनु पर्नेछ ।

- (३) नगरपालिकाले उपदफा (१) बमोजिमको योजना बनाउँदा देहायका विषयलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ :-
- (क) आर्थिक विकास तथा गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने,
  - (ख) उत्पादनमूलक तथा छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने,
  - (ग) जनताको जीवनस्तर, आम्दानी र रोजगार बढ्ने,
  - (घ) स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता जुट्ने, स्वयं सेवा परिचालन गर्न सकिने तथा लागत कम लाग्ने,
  - (ङ) स्थानीय स्रोत, साधन र सीपको अधिकतम प्रयोग हुने,
  - (च) महिला, बालबालिका तथा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने,
  - (छ) लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अभिवृद्धि हुने,
  - (ज) दीगो विकास, वातावरणीय संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न सघाउ पुऱ्याउने,
  - (झ) भाषिक तथा सांस्कृतिक पक्षको जगेर्ना र सामाजिक सद्भाव तथा एकता अभिवृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने ।
- (४) नगरपालिकाले उपदफा (१) बमोजिम योजना बनाउँदा मध्यम तथा दीर्घकालीन प्रकृतिका आयोजनाहरूको सूची समेत तयार गर्नु पर्नेछ ।
- (५) नगरपालिकाले योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय बुद्धिजीवि, विषय विज्ञ, अनुभवी, पेशाविद्, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख समुदाय, महिला, बालबालिका, दलित, युवा, अल्पसङ्ख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक लगायतका सरोकारवालाहरूको अधिकतम सहभागितामा गर्नु पर्नेछ ।
- (६) नगरपालिकाले योजना तर्जुमा गर्दा योजनाको सम्भाव्यता अध्ययनको आधारमा स्रोत साधनको पूर्वानुमान, आयोजनाको प्राथमिकीकरण, योजना कार्यान्वयन तालिका र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना समेत तयार गर्नु पर्नेछ ।
- (७) नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले विशेष कार्यक्रमका लागि अनुदान प्रदान गरी सो कार्यान्वयन गर्न प्रक्रिया निर्धारण गरेकोमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले सोही प्रक्रिया बमोजिम सो कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
- (८) नगरपालिकाले नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारसँगको संयुक्त लगानी वा सार्वजनिक निजी साझेदारीमा कुनै योजना सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ ।
- (९) नगरपालिकाले सङ्घीय र प्रदेशस्तरको आयोजना कार्यान्वयनमा समन्वय, सहजीकरण र सहयोग गर्नु पर्नेछ ।
- (१०) नगरपालिकाले स्थानीयस्तरका विकास आयोजनाको आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रभाव मूल्याङ्कनको कार्य गर्न सक्नेछ ।

२५. **समन्वयमा कार्य गर्नु पर्ने** : (१) गैरसरकारी सङ्घ संस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायतका सामाजिक तथा सामुदायिक सङ्घ संस्थाले स्थानीय तहसँगको समन्वयमा रही कार्य गर्नु पर्नेछ ।

तर कुनै अन्तरराष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्घ संस्थाले स्थानीय तहसँग समन्वयमा काम गर्दा त्यस्तो कामको लागि नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिएको हुनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम स्थानीय तहसँग समन्वय गर्दा देहाय बमोजिम गर्नु पर्नेछः-

(क) स्थानीय तहसँग भएको सम्झौताका आधारमा कुनै अध्ययन, सर्वेक्षण वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,

(ख) आफ्नो वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट स्थानीय तहको वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश गराउने,

(ग) स्थानीय तहले तोकेको संयुक्त अनुगमन तथा प्रगति प्रतिवेदन प्रणाली अपनाउने ।

(३) यस दफाको विपरीत कुनै सङ्घ संस्थाले काम गरेमा स्थानीय तहले त्यस्तो काम कारवाहीको कार्यान्वयन गर्न रोक लगाउन सक्नेछ ।

(४) समन्वय सम्बन्धी अन्य व्यवस्था स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

२६. **साझेदारी वा संयुक्त व्यवस्थापनमा कार्य गर्न सक्ने** : नगरपालिकाले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्दा लागत न्यूनीकरण, स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग वा प्रभावकारी सेवा प्रवाहको लागि देहायको विषयमा अन्य गाउँपालिका वा नगरपालिकासँग साझेदारी, सम्झौता वा संयुक्त व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ :-

(क) बृहत पूर्वाधार निर्माण, ठूला मेसिन तथा औजार खरिद र व्यवस्थापन,

(ख) विपद् व्यवस्थापन,

(ग) यातायातको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,

(घ) फोहोरमैला बिसर्जनस्थल वा प्रशोधन प्रणालीको विकास र सञ्चालन,

(ङ) दमकल तथा एम्बुलेन्स सेवाको सञ्चालन,

(च) बस्ती विकास तथा भू-उपयोग योजना,

(छ) पर्यटन, प्रविधि तथा संस्कृतिको प्रवर्द्धन र विकास,

(ज) संयुक्त उद्यम,

(झ) आधारभूत तथा माध्यमिक तहको प्राविधिक शिक्षाको सञ्चालन, प्रवर्द्धन र विकास,

(ञ) स्थानीय बजार व्यवस्थापन र वातावरण संरक्षण,

(ट) अन्तरस्थानीय तह भगिनी सम्बन्ध,

(ठ) असल अभ्यास र अनुभवको आदान प्रदान,

(ड) भौतिक तथा आर्थिक सहयोग,

(ढ) अन्य उपयुक्त विषय ।

२.२.३ नगरपालिकाको वित्तीय अधिकार क्षेत्र:

नेपालको संविधानको अधिनमा रही स्थानीय सरकार संचालन ऐनको परिच्छेद ९ ले गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको वित्तीय अधिकार क्षेत्रलाई विस्तृतीकरण सहित प्रस्तुत गरेको छ । यसमा मूलतः जनप्रतिनिधिको स्वीकृतिमा बनेको कानून विना कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन नपाउने व्यवस्था उल्लेख छ । यसमा विशेषतः राजस्वका क्षेत्रहरू एकीकृत सम्पत्ति कर र घरजग्गा कर, भूमिकर (मालपोत), घरजग्गा बहाल कर, व्यवसाय कर, बहाल विटौरी शुल्क, पार्किङ्ग शुल्क, जडीवुटी कवाडी र जीवजन्तु कर, सेवा शुल्क लगाउँन सक्ने व्यवस्था उल्लेख छ । यसका अतिरिक्त स्थानीय राजस्व परामर्श समिति, स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिको गठन र कार्य विवरण निर्धारण गरिएको छ । यी विषयहरू वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट तर्जुमा गर्दा अक्षरशः अनुशरण गर्नुपर्ने विषयहरू भएकाले ऐनका दफाहरू सहितको व्यवस्था यहाँ उद्धृत गरिएको छ ।

५४. **कानून बमोजिम बाहेक कर लगाउन, उठाउन वा ऋण लिन नपाउने** : कानून बमोजिम बाहेक नगरपालिकाले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन पाउने छैन ।

५५. **सम्पत्ति कर**: (१) नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रको घर र घरजग्गामा सम्पत्ति कर लगाउनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सम्पत्ति कर लगाउँदा घर र सो घरले चर्चेको जग्गामा सम्पत्ति कर लगाई बाँकी जग्गा र घर नभएका अन्य जग्गामा दफा ५६ बमोजिम भूमिकर (मालपोत) लगाउनु पर्नेछ ।

स्पष्टीकरण: यस दफाको प्रयोजनको लागि "घरले चर्चेको जग्गा" भन्नाले घरले ओगटेको जग्गाको क्षेत्रफल र अधिकतम सो क्षेत्रफल बराबरको थप जग्गासम्म सम्झनु पर्छ ।

(३) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि घर र घरजग्गाको मूल्याङ्कन देहायको आधारमा गर्नु पर्नेछ:-

(क) घर र घरजग्गाको आकार, प्रकार, बनौट र उपयोगको अवस्था,

(ख) घर र घरजग्गाको चलनचलितको मूल्य र घरको हास मूल्य,

(ग) घर र घरजग्गाको व्यापारिक वा आवासीय उपयोगको अवस्था ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम घर र घरजग्गाको सम्पत्ति करको दर निर्धारण गर्दा नागरिकको जीवनस्तर, आर्थिकस्तर र कर तिर्न सक्ने क्षमताको आधारमा गर्नु पर्नेछ ।

(५) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको घर र घरजग्गामा सम्पत्ति कर लाग्ने छैन:-

(क) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको स्वामित्वमा रहेको घर र जग्गा,

(ख) सरकारी अस्पतालको घर र घरजग्गा,

(ग) गुठीको स्वामित्वमा रहेको घर र जग्गा,

---

* केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

- (घ) मुनाफाको उद्देश्य नराखी सञ्चालन गरिएको सरकारी शिक्षण संस्था, कम्पनी, समिति, प्राधिकरण, बोर्ड र सरकारी संस्थानको घर र घरजग्गा,
- (ङ) मुनाफाको उद्देश्य नराखी सञ्चालन भएका संघ, संस्थाको घर र घरजग्गा,
- (च) धार्मिक संस्था (मन्दिर, गुम्बा, चर्च, मस्जिद आदि) को घर र घरजग्गा,
- (छ) खानेपानी सङ्कलन पोखरी, विद्युत गृह, मसान घाट, कब्रिस्तान, कर्वला, मजार, विमानस्थल, बसपार्क, रंगशाला, उद्यान, पार्क जस्ता सार्वजनिक उपयोगका स्थलहरू,
- (ज) राजदूतावास, वाणिज्य नियोग, कुटनैतिक नियोगका घर र घरजग्गा ।
- *५६. **भूमिकर (मालपोत)** : नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रको दफा ५५ बमोजिम सम्पत्ति कर लागेको घरजग्गा बाहेकको अन्य जग्गामा भूमिकर (मालपोत) लगाउनेछ ।
५७. **घर जग्गा बहाल कर** : नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले भवन, घर, पसल, ग्यारेज, गोदाम, टहरा, छप्पर, कारखाना, जग्गा वा पोखरी पुरै वा आंशिक तवरले बहालमा दिएकोमा नगरपालिकाले त्यस्तो बहाल रकममा बहाल कर लगाउनेछ ।
५८. **व्यवसाय कर** : नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र व्यापार, व्यवसाय वा सेवामा पुँजीगत लगानी र आर्थिक कारोबारको आधारमा व्यवसाय कर लगाउनेछ ।
५९. **बहाल बिटौरी शुल्क** : नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र आफूले निर्माण, रेखदेख वा सञ्चालन गरेको हाट, बजार वा पसल वा सरकारी जग्गामा बनेका संरचनाको उपयोग बापत बहाल बिटौरी शुल्क लगाउनेछ ।
६०. **पार्किङ शुल्क** : तथा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र कुनै सवारीलाई पार्किङ सेवा उपलब्ध गराए बापत पार्किङ शुल्क लगाउन सक्नेछ ।
६१. **जडीबुटी, कवाडी र जीवजन्तु कर** : नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले ऊन, खोटो, जडीबुटी, वनकस (खर), कवाडी माल, प्रचलित कानून बमोजिम निषेधित जीवजन्तु बाहेकका अन्य मृत वा मारिएको जीवजन्तुको हाड, सीड, प्वाँख, छाला वा यस्तै प्रकृतिको वस्तुको व्यावसायिक उपयोग गरे बापत गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले जडीबुटी, कवाडी तथा जीवजन्तु कर लगाउनेछ ।
६२. **सेवा शुल्क** : (१) नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र सञ्चालनमा रहेका केबलकार, ट्रेकिङ, कायाकिङ, क्यानोनिङ, बज्जी जम्प, जिपफ्लायर, ज्याफिटङ, प्यारागलाईडिङ लगायतका स्थानीय पर्यटन, मनोरञ्जन तथा साहसिक खेलकुद सम्बन्धी सेवा वा व्यवसायमा सेवा शुल्क लगाउनेछ ।
- तर अर्को गाउँपालिका वा नगरपालिकासँगको सीमा नदी वा एकभन्दा बढी नगरपालिकालाई समेटेर सञ्चालन हुने सेवा वा व्यवसायमा शुल्क लगाउँदा सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिकासँग समन्वय गर्नु पर्नेछ ।
- (२) नगरपालिकाले निर्माण, सञ्चालन वा व्यवस्थापन गरेको स्थानीय पूर्वाधार वा उपलब्ध गराएको देहायको कुनै सेवा उपयोग गरे बापत सम्बन्धित सेवा प्रदायक तथा सेवाग्राहीलाई सेवा शुल्क लगाउन सक्नेछ :-

• आर्थिक ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

- (क) खानेपानी, बिजुली, धारा, अतिथि गृह, धर्मशाला, पुस्तकालय, सभागृह र त्यस्तै अन्य सेवा सुविधा,
- (ख) फोहरमैला व्यवस्थापन, सरसफाइ, ढल निकास, सडक बत्ती जस्ता सेवा सुविधा,
- (ग) शौचालय, पार्क, स्नानगृह, पौडी, व्यायमशाला, गेष्टहाउस, पर्यटकीय स्थल, छात्रबास (होष्टेल), हाट बजार, पशु बधशाला, शव दाहगृह, धोवीघाट र त्यस्तै अन्य सुविधा,
- (घ) सडक, बस पार्क, ढल, पुल, बत्ती जस्ता सेवा,
- (ङ) अचल सम्पत्ति वा अन्य कुनै विषयको मूल्याङ्कन सम्बन्धी सेवा,
- (च) सिफारिस सम्बन्धी कुनै सेवा ।
- (३) नगरपालिकाले उपदफा (१) र (२) मा उल्लिखित सुविधा उपलब्ध गराउने वा त्यस्तो सेवा सुविधा उपयोग गरे बापत लाग्ने सेवा शुल्क उठाउने कार्य आफै गर्न वा व्यवस्थापन करार वा निजी क्षेत्र मार्फत गराउन सक्नेछ ।
- ×६२क. **बिक्री गर्न सक्ने:** (१) नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणबाट तोकिएको परिमाणमा स्लेट, ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा एवं माटोजन्य बस्तुको बिक्री गर्न सक्नेछ ।
- (२) नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रको सार्वजनिक तथा ऐलानी जग्गामा रहेका काठ दाउरा, जराजुरी, दहत्तर बहत्तर आदिको बिक्री गर्न सक्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) र (२) बमोजिम बिक्री बापत प्राप्त रकम नगरपालिकाको सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ ।
- °६२ख. **सामुदायिक वनबाट आय प्राप्त गर्ने:** (१) सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिले वन पैदावार बिक्री तथा उपयोग सम्बन्धी आफ्नो वार्षिक कार्ययोजना बनाई नगरपालिकाबाट स्वीकृत गराउनु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम वन पैदावारको बिक्री बापत प्राप्त हुने रकमको दश प्रतिशत रकम सम्बन्धित नगरपालिकाको सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ ।
६३. **कर, शुल्क वा दस्तुर लगाउन नपाउने :** (१) नगरपालिकाले प्रचलित कानून बमोजिम कूटनीतिक नियोग वा कूटनीतिज्ञलाई कर नलाग्ने विषयमा कर लगाउन सक्ने छैन ।
- (२) नगरपालिकाले वैदेशिक ऋण वा सहायताबाट सञ्चालित परियोजनाका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, विश्वविद्यालय, सरकारी अस्पताल, सरकारी स्वामित्वका प्रतिष्ठान वा विकास समितिद्वारा विदेशबाट पैठारी भएका मालसामानमा कुनै पनि किसिमको कर, शुल्क वा दस्तुर लगाउन पाउने छैन ।
- (३) नगरपालिकाले तोकेको अवधिभित्र सामूहिक आवास वा संयुक्त आवास अन्तर्गत निर्माण भएका आवास बिक्री नभई बाँकी रहेको स्टकमा एकीकृत सम्पत्ति कर लाग्ने छैन ।
- तर त्यसरी बिक्री नभएको स्टकको कुनै प्रकारले उपयोग भएकोमा स्टकमा कर लाग्नेछ ।

× केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप ।

° केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप ।

(४) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा गाउँपालिका वा नगरपालिकाको स्वीकृति लिई निर्माण भएको संयुक्त आवास वा सामूहिक आवासको सामूहिक उपभोगमा रहने वेसमेण्ट, बगैँचा, पार्किङ तथा सडक क्षेत्रमा एकीकृत सम्पत्ति कर लगाइने छैन ।

*६४. ....

६५. स्थानीय राजस्व परामर्श समिति : (१) नगरपालिकामा राजस्व सम्बन्धी परामर्शको लागि देहाय बमोजिमको एक स्थानीय राजस्व परामर्श समिति रहनेछ :-

- (क) उपप्रमुख -संयोजक
- (ख) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत -सदस्य
- (ग) कार्यपालिकाले तोकेको कार्यपालिकाका सदस्य
मध्येबाट एक जना महिला सहित दुई जना सदस्य -सदस्य

(घ) निजी क्षेत्रको उद्योग वाणिज्य सम्बन्धी

मान्यताप्राप्त संस्थाको गाउँ वा नगर तहको
अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि -सदस्य

(ङ) घरेलु तथा साना उद्योग सम्बन्धी मान्यताप्राप्त

संस्थाको नगर वा गाउँ तहको अध्यक्ष वा
निजले तोकेको प्रतिनिधि -सदस्य

(च) कार्यपालिकाको राजस्व शाखा, शाखा प्रमुख -सदस्य सचिव

(२) राजस्व परामर्श समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) राजस्व सम्बन्धी नीति तथा कानूनको तर्जुमा, संशोधन, परिमार्जन र सोको परिपालनाका सम्बन्धमा आवश्यक परामर्श प्रदान गर्ने,
- (ख) राजस्वका श्रोत, दायरा र दर समेतको विश्लेषण गरी आगामी आर्थिक वर्षमा प्राप्त हुन सक्ने राजस्वको अनुमान गर्ने,
- (ग) राजस्वका दर र क्षेत्र लगायतका आधारमा आन्तरिक आयको विश्लेषण र अनुमान गर्ने,
- (घ) स्थानीय उद्योग तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन र रोजगारी सिर्जनामा योगदान दिने किसिमको कर नीतिको सम्बन्धमा परामर्श दिने,
- (ङ) कर राजस्व, गैरकर राजस्व, सेवा शुल्क, दस्तुर आदिको दर सम्बन्धमा परामर्श दिने,
- (च) राजस्व प्रशासन सुधारका लागि अन्य आवश्यक परामर्श दिने ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको समितिले आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ तथा अन्य सरोकारवालालाई समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

• आर्थिक ऐन, २०७५ द्वारा खारेज गरिएको ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको बैठक सम्बन्धी कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

६६. **स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति** : (१) नगरपालिकामा प्राप्त हुने आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम, अनुदान, ऋण र अन्य आयको प्रक्षेपण र सोको सन्तुलित वितरणको खाका तथा बजेट सीमा निर्धारण गर्न देहाय बमोजिमको स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति रहनेछ :-

(क) प्रमुख - संयोजक

(ख) उपप्रमुख - सदस्य

(ग) कार्यपालिकाका सदस्यहरूमध्ये महिला, दलित वा

अल्पसङ्ख्यक समेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी अध्यक्ष वा

प्रमुखले तोकेको चार जना - सदस्य

(घ) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत -सदस्य सचिव

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ग) बमोजिम सदस्य तोक्दा प्रमुखले आफू सम्बद्ध राजनीतिक दल बाहेकको सदस्य समेतलाई तोक्नु पर्नेछ ।

तर कार्यपालिकामा अन्य राजनीतिक दलको प्रतिनिधित्व नभएको अवस्थामा यो उपदफाको व्यवस्था लागू हुने छैन ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(क) आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने आय, नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरण, आन्तरिक ऋण तथा अन्य आयको प्रक्षेपण गर्ने,

(ख) राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक प्राथमिकता र स्थानीय आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी प्रक्षेपित स्रोत र साधनको सन्तुलित वितरणको खाका तय गर्ने,

(ग) आगामी आर्थिक वर्षको लागि स्रोत अनुमानको आधारमा बजेटको कुल सीमा निर्धारण गर्ने,

(घ) विषय क्षेत्रगत बजेटको सीमा निर्धारण गर्ने,

(ङ) नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त मार्गदर्शन, स्थानीय आर्थिक अवस्था, आन्तरिक आयको अवस्था समेतको आधारमा बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरणका आधार तय गर्ने,

(च) विषय क्षेत्रगत बजेट तर्जुमा सम्बन्धित मार्गदर्शन तय गर्ने,

(छ) स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण सम्बन्धमा स्थानीय तहको आवश्यकता र निर्णय बमोजिमका अन्य कार्यहरू गर्ने ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको बैठकमा आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित कर्मचारी र विषय विज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

- (५) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको बैठक सम्बन्धी कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।
- (६) उपदफा (१) बमोजिमको समितिले आफ्नो कार्य प्रत्येक वर्षको *वैशाख दश गतेभित्र सम्पन्न गरिसक्नु पर्नेछ र बजेट प्रक्षेपण गर्दा आगामी आर्थिक वर्ष पछिको थप दुई वर्षको समेत गर्नु पर्नेछ।
- (७) उपदफा (१) बमोजिम तयार भएको आगामी आर्थिक वर्षको बजेट सीमा प्रत्येक वर्षको वैशाख पन्ध्र गतेभित्र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले नगरपालिकाका विषयगत महाशाखा/शाखा तथा वडा समितिलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।
- (८) उपदफा (७) बमोजिम प्राप्त बजेटको सीमाभित्र रही विषयगत महाशाखा, शाखा तथा वडा समितिले नगरपालिकाको योजना, आयोजना, कार्यक्रम र अनुमानित बजेट तर्जुमा गरी कार्यपालिकामा पेश गर्नु पर्नेछ।
६७. **बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति** : (१) दफा ६६ बमोजिम निर्धारण भएको आयको प्रक्षेपण र वितरणको खाका र बजेट सीमामा आधारित भई स्थानीय तहको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न देहाय बमोजिमको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति रहनेछ :-
(क) उप-प्रमुख	- संयोजक
(ख) विषयगत क्षेत्र हेर्ने गाउँ कार्यपालिका तथा नगर कार्यपालिकाका सदस्यहरू	- सदस्य
(ग) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	- सदस्य
(घ) योजना शाखा प्रमुख	- सदस्य-सचिव
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-
- (क) आगामी आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव तयार गर्ने,
- (ख) दफा ६६ बमोजिमको समितिले दिएको बजेट सीमाभित्र रही बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण गर्ने,
- (ग) बजेट तथा कार्यक्रमको प्रस्तावलाई विषयक्षेत्रगत रूपमा छलफल गर्ने व्यवस्था मिलाई अन्तिम प्रस्ताव तयार गरी कार्यपालिकामा पेश गर्ने,
- (घ) योजना तथा कार्यक्रममा दोहोरोपना हुन नदिने व्यवस्था मिलाउने तथा योजना कार्यक्रम बिच आपसी तादात्म्यता तथा परिपूरकता कायम गर्ने,
- (ङ) बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा सम्बन्धी स्थानीय तहको आवश्यकता बमोजिमका अन्य कार्यहरू गर्ने।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको बैठक सम्बन्धी कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

* केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित।

६८. **ऋण लिन सक्ने :** (१) नगरपालिकाले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको सीमाभित्र रही सम्बन्धित सभाबाट स्वीकृत गराई उत्पादनशील, रोजगारमूलक, आन्तरिक आयवृद्धि तथा पुँजीगत कार्यको लागि आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको ऋण पच्चीस वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि लिन सकिने छैन ।

(३) नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण वा नेपाल सरकार जमानी भई लिएको ऋण सम्बन्धित नगरपालिकाले निर्धारित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले त्यस्तो नगरपालिकालाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट कट्टा गरी सो रकम प्राप्त गर्न वा ऋण भुक्तानी गरिदिनेछ ।

(४) नगरपालिकाले ऋण लिने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था सङ्घीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

२.२.४

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको आर्थिक कार्यप्रणाली:

स्थानीय सरकार संचालन ऐनको परिच्छेद-१० मा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको आर्थिक कार्यप्रणालीको व्यवस्था गरिएको छ । यस अन्तर्गत स्थानीय संचित कोषको व्यवस्था, आकस्मिक कोषको व्यवस्था, बजेट पेश, छलफल र पारित गर्ने प्रक्रिया, आर्थिक वर्ष र आय-व्ययको लेखा, खर्च गर्ने अख्तियारी र विधि, सार्वजनिक खरीद गर्ने, मौज्जात रकम संचित कोषमा जम्मा हुने, कारोवारको लेखा, लेखापरीक्षण, आन्तरिक नियन्त्रण, रकमान्तर, सूचना प्रविधिको प्रयोग जस्ता विषयहरू रहेका छन् । यसको दफा ७१ को बजेट पेश, छलफल र पारित गर्ने प्रक्रिया वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट तर्जुमासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ । आर्थिक कार्यप्रणाली सम्बन्धी अन्य दफाहरू पनि बजेटसँग अप्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने हुँदा तिनीहरू सहितको दफाहरू तल उद्धृत गरिएकोछ ।

६९. **स्थानीय सञ्चित कोष :** (१) प्रत्येक नगरपालिकाको आफ्नो एउटा स्थानीय सञ्चित कोष रहनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा देहायका रकमहरू रहनेछन् :-

(क) आफूले उठाएको राजश्व तथा आयबाट प्राप्त रकम,

(ख) राजश्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम,

(ग) नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान तथा अन्य रकम,

(घ) प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान तथा अन्य रकम,

(ङ) कुनै व्यक्ति, सङ्घ वा संस्थाबाट प्राप्त रकम,

(च) राष्ट्रिय प्राथमिकताको आधारमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको लागि नेपाल सरकारले विदेशी सरकार, निकाय, सङ्घ संस्था वा व्यक्तिबाट लिएको वैदेशिक सहायताबाट उपलब्ध गराएको रकम,

(छ) अन्य गाउँपालिका तथा नगरपालिकाबाट प्राप्त अनुदान तथा अन्य रकम,

(ज) आन्तरिक ऋणबाट प्राप्त रकम,

(झ) अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम ।

(३) नगरपालिकाको कोषमा जम्मा हुन आउने सबै रकम कुनै वैङ्कमा खाता जम्मा गनु पर्नेछ ।

- (४) उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा जम्मा भएको रकम खर्च गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
- (५) उपदफा (४) बमोजिम कानून बनाउँदा देहाय बमोजिमका रकम बाहेक अन्य रकम सो कोषबाट खर्च गर्न नसकिने गरी बनाउनु पर्नेछः-
- (क) सभाले सञ्चित कोषबाट खर्च गर्न गरी स्वीकृत गरेको वार्षिक बजेट बमोजिमको रकम,
  - (ख) वार्षिक बजेट विचाराधीन रहेको अवस्थामा दैनिक कार्य सञ्चालनको लागि पेशकीका रूपमा त्यसरी विचाराधीन बजेटमा विनियोजित व्यय रकमको बढीमा एक तृतीयांश रकम,
  - (ग) अदालतका फैसला बमोजिम गाउँपालिका वा नगरपालिकाले तिर्नुपर्ने रकम,
  - (घ) दफा ७० बमोजिमको आकस्मिक कोषको लागि सभाले तोकिदिएको रकम,
  - (ङ) नगरपालिकाले लिएको ऋणको तिर्नु पर्ने सावाँ तथा ब्याजको रकम ।
७०. **आकस्मिक कोष** : नगरपालिकाले स्थानीय कानून बमोजिम आकस्मिक कोष स्थापना गरी सञ्चालन गर्न सक्नेछ ।
७१. **बजेट पेश र पारित गर्ने** : (१) उपप्रमुख वा कार्यपालिकाले तोकेको कार्यपालिकाको कुनै सदस्यले आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्यय (बजेट) को अनुमान कार्यपालिकाबाट स्वीकृत गराई असार दश गतेभित्र सभामा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको वार्षिक राजस्व र व्ययमा गत आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको यथार्थ विवरण, चालु आर्थिक वर्षको अन्तिम सम्ममा हुने आम्दानी र खर्चको संशोधित अनुमान तथा आगामी आर्थिक वर्षको योजना तथा कार्यक्रम र आय व्ययको अनुमानित विवरण खुलाउनु पर्नेछ ।
- (३) सभाले उपदफा (१) बमोजिम पेश भएको बजेटमाथि कार्यतालिका बनाई पन्ध्र दिनभित्र छलफलको काम सम्पन्न गरिसक्नु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम छलफल सम्पन्न भएपछि सभाले बजेट पारित गर्न वा सुझाव सहित कार्यपालिकामा पठाउन सक्नेछ ।
- (५) उपदफा (४) बमोजिम सुझाव सहित प्राप्त भएको बजेट उपर कार्यपालिकाले पुनर्विचार गरी आवश्यक परिमार्जन सहित वा परिमार्जन गर्नु पर्ने नदेखिएमा कारण सहित सभामा पाँच दिनभित्र पुनः पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (६) सभाले उपदफा (१) वा (५) बमोजिम पेश भएको बजेट असार मसान्तभित्र पारित गरिसक्नु पर्नेछ ।
- (७) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि पहिलो निर्वाचनबाट गठन भएको नगरपालिकाका पदाधिकारीले पद बहाली गरेको दुई महिनाभित्र बजेट पेश गर्न र पारित गर्न बाधा परेको मानिने छैन ।
- (८) पूरक अनुमान तथा बजेट सम्बन्धी अन्य व्यवस्था स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।
७२. **आर्थिक वर्ष र आय व्ययको लेखा** : (१) नगरपालिकाले प्रत्येक वर्षको साउन एक गतेदेखि आगामी वर्षको असार मसान्तसम्मको अवधिलाई आर्थिक वर्ष कायम गरी आय र व्ययको हिसाब राख्नु पर्नेछ ।

- (२) नगरपालिकाले नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिमको आय र व्ययको वर्गीकरण तथा खर्च शीर्षक सम्बन्धी व्यवस्था अवलम्बन गर्नु पर्नेछ ।
- (३) नगरपालिकाले उपदफा (२) बमोजिमको व्यवस्था अवलम्बन गर्दा मूल शीर्षकमा फरक नपर्ने गरी आय तथा व्ययको थप वर्गीकरण गर्न सक्नेछ ।
७३. **खर्च गर्ने अख्तियारी र कार्यविधि** : (१) सभाबाट बजेट स्वीकृत भएको सात दिनभित्र प्रमुख वा अध्यक्षले प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतलाई बजेटको खर्च गर्ने अख्तियारी प्रदान गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको अख्तियारी प्राप्त भएको पन्ध्र दिनभित्र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले सम्बन्धित महाशाखा वा शाखा प्रमुख र वडा सचिवलाई कार्यक्रम र बजेटसहित प्रचलित कानून बमोजिम खर्च गर्ने अख्तियारी दिनु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) र (२) बमोजिम अख्तियारी प्राप्त भएको रकम स्वीकृत बजेटको परिधिभित्र रही प्रचलित कानून बमोजिम खर्च गर्ने, लेखा राख्ने वा राख्न लगाउने, लेखापरीक्षण गराउने, बेरुजु फछ्योट गर्ने समेतको लेखा सम्बन्धी सम्पूर्ण उत्तरदायित्व अख्तियार प्राप्त अधिकारीको हुनेछ ।
- (४) स्थानीय संचित कोषको संचालन नगरपालिकाको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र लेखा प्रमुख तथा जिल्ला समन्वय समितिको कोषको सञ्चालन जिल्ला समन्वय अधिकारी र लेखा प्रमुखले गर्नेछ ।
- (५) खर्च खाताको सञ्चालन गाउँपालिका वा नगरपालिकाको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत वा निजले तोकेको अधिकृत स्तरको कर्मचारी र लेखा प्रमुख वा निजले तोकेको लेखाको कर्मचारी तथा जिल्ला समन्वय समितिको जिल्ला समन्वय अधिकारी वा निजले तोकेको अधिकृत स्तरको कर्मचारी र लेखा प्रमुख वा निजले तोकेको लेखाको कर्मचारीले गर्नेछ ।
- (६) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले स्वीकृत बजेट खर्च गर्दा नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्य कायम गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।
- (७) कार्यपालिकाले सभाबाट स्वीकृत सीमा र शीर्षक बाहिर गई बजेट खर्च गर्न पाउने छैन ।
७४. **सार्वजनिक खरिद गर्ने** : (१) नगरपालिकाले सार्वजनिक खरिद गर्नु पर्दा सङ्घीय सार्वजनिक खरिद ऐन बमोजिम गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको ऐनको अधीनमा रही नगरपालिकाले सार्वजनिक खरिद नियमावली बनाई लागू गर्न सक्नेछ ।
७५. **सञ्चित कोषमा जम्मा हुने** : एक आर्थिक वर्षमा खर्च हुन नसकी बाँकी रहेको रकम आर्थिक वर्षको अन्त्यमा नगरपालिकाको सञ्चित कोषमा स्वतः जम्मा (ट्रान्सफर) हुनेछ ।
७६. **कारोबारको लेखा** : (१) नगरपालिकाको कारोबार, आय व्ययको लेखा प्रणाली तथा राजस्व र खर्च शीर्षकको वर्गीकरण तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
- (२) स्थानीय तहले आफ्नो कारोबारको लेखा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको सिफारिसमा महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत भए बमोजिमको ढाँचामा राख्नु पर्नेछ ।
- (३) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले नगरपालिकाको कोषबाट खर्च भएको रकमको चौमासिक प्रगति त्यस्तो अवधि समाप्त भएको पन्ध्र दिनभित्र कार्यपालिकाको बैठकमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

- (४) नगरपालिका तथा वडा कार्यालयले आफ्नो आय र व्ययको विवरण प्रत्येक महिनाको सात गतेभित्र सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।
- (५) नगरपालिकाले स्थानीय सञ्चित कोषमा भएको आय व्ययको चौमासिक शीर्षकगत विवरण तयार गरी सङ्घीय अर्थ मन्त्रालय, प्रदेश अर्थ मन्त्रालय, मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगमा पठाउनु पर्नेछ ।
- (६) स्थानीय तहको आय व्ययको लेखा राखे जिम्मेवारी पाएको कर्मचारीले ठीकसँग लेखा नराखेको कारणबाट नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहलाई कुनै किसिमको हानि, नोक्सानी तथा क्षति हुन गएमा त्यसरी पर्न गएको हानि, नोक्सानी त्यस्तो हानि, नोक्सानी गर्ने कर्मचारीबाट असुल उपर गर्नु पर्नेछ ।
७७. **लेखापरीक्षण** : (१) स्थानीय तहले आफ्नो आय तथा व्ययको अन्तिम लेखापरीक्षण महालेखा परीक्षकबाट गराउनु पर्नेछ ।
- (२) स्थानीय तहले कानून बमोजिम आफ्नो आय र व्ययको आन्तरिक लेखा परीक्षण गराउनु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम आन्तरिक लेखापरीक्षणले औल्याएका कैफियत सम्बन्धित अधिकारीले अन्तिम लेखापरीक्षण हुनुभन्दा अगावै सम्परीक्षण गराउनु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा (२) बमोजिम गरिएको आन्तरिक लेखा परीक्षणको एक प्रति अन्तिम लेखा परीक्षणका लागि खटिने डोर वा महालेखा परीक्षकले तोकेको व्यक्ति वा निकायलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
७८. **आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यान्वयन गर्नु पर्ने** : (१) स्थानीय तहले आफ्नो कार्यालयबाट सम्पादन गरिने कार्य मितव्ययी, प्रभावकारी, नियमितता र कार्यक्षमतापूर्ण ढङ्गबाट सम्पादन गर्न, वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीलाई विश्वसनीय बनाउन तथा प्रचलित कानून बमोजिम कार्य सम्पादन गर्न आ-आफ्ना कामको प्रकृति अनुसारको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गर्दा कामको प्रकृति अनुरूप जोखिम क्षेत्रको पहिचान, नियन्त्रणको वातावरण, सूचनाको आदान प्रदान, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जस्ता विषयलाई समेत समेट्नु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको अनुगमन गर्नको लागि नगरपालिकाको प्रमुख वा जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुख आफैले वा जिम्मेवार अधिकारी तोक्यो अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम गरिएको अनुगमनबाट देखिएका त्रुटिलाई सुधार गरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने जिम्मेवारी सम्बन्धित अध्यक्ष, प्रमुख वा जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुखको हुनेछ ।
- (५) नगरपालिकाले सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई पारदर्शी, उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सार्वजनिक परीक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनवाई जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्नेछ ।
७९. **रकमान्तर** : कार्यपालिकाले स्वीकृत बजेटको अधीनमा रही कुनै शीर्षकबाट पूँजीगत शीर्षकमा पच्चीस प्रतिशतमा नबढाई रकमान्तर गर्न सक्नेछ ।

८०. सूचना प्रविधिको प्रयोग : मन्त्रालयले स्थानीय तहको आर्थिक कार्य प्रणाली र प्रशासनिक काम कारबाहीमा एकरूपता कायम गर्न तथा पारदर्शिता र जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्न त्यस्तो क्षेत्रमा प्रयोग गर्नु पर्ने सूचना प्रविधिको ढाँचा तोक्न सक्नेछ ।

२.३ अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४:

नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अधिकार, राजस्व बाँडफाँड, अनुदान, ऋण, बजेट व्यवस्थापन, सार्वजनिक खर्च तथा वित्तीय अनुशासन सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न बनेको यो ऐनमा ३९ वटा दफाहरू छन् । यसमा तीनवटै तहको वित्त व्यवस्थापन मूलतः राजस्वको अधिकार, राजस्वको बाँडफाँड, अनुदानको व्यवस्था, वैदेशिक सहायता तथा आन्तरिक ऋण, सार्वजनिक खर्च व्यवस्था, राजस्व र व्ययको अनुमान, वित्तीय अनुशासन जस्ता विषयहरू समाविष्ट छन् । स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जमासँग यी विषयहरू प्रत्यक्ष सम्बन्धित रहेका हुँदा ऐनका यी प्रावधानहरूलाई देहाय बमोजिम उद्घृत गरिएकोछः

३. गैर कर तथा रोयल्टी लगाउन सक्ने: (१) नेपाल सरकारले संघीय कानून बमोजिम अनुसूची-१ मा उल्लिखित कर तथा गैर कर लगाउन र उठाउन सक्नेछ ।

(२) प्रदेशले प्रदेश कानून बमोजिम अनुसूची -२ मा उल्लिखित कर तथा गैर कर लगाउन र उठाउन सक्नेछ ।

(३) स्थानीय तहले स्थानीय कानून बमोजिम अनुसूची -३ मा उल्लिखित कर तथा गैर कर लगाउन र उठाउन सक्नेछ ।

वी-३

३ को उपदफा (३) सँग सम्बन्धित)

य तहले लगाउन सक्ने कर तथा गैर कर

कर

- (१) सम्पत्ति कर,
- (२) घर वहाल कर,
- (३) घर-जग्गा रजिष्ट्रेसन शुल्क,
- (४) सवारी साधन कर,
- (५) भूमि कर (मालपोत),
- (६) मनोरञ्जन कर,
- (७) विज्ञापन कर,
- (८) व्यवसाय कर ।

गैर कर

- (१) सेवा शुल्क दस्तुर,
- (२) पर्यटन शुल्क,
- (३) दण्ड जरिवाना ।
- (ग) स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्रको विषयमा स्थानीय कानून र अन्य प्रचलित कानून अनुसार लगाइने अन्य कर तथा गैरकर ।

(४) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्रचलित कानून बमोजिम लागेको आफ्नो अधिकारभित्रको दण्ड जरिवाना उठाउनेछ ।

(५) उपदफा (२) वा (३) बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहले कर लगाउँदा राष्ट्रिय आर्थिक नीति, वस्तु तथा सेवाको ओसार पसार, पुँजी तथा श्रम बजार, छिमेकी प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रतिकूल नहुने गरी लगाउनु पर्नेछ ।

(६) नेपाल सरकारले संघीय कानून बमोजिम प्राकृतिक स्रोतमा रोयल्टी लगाउन र उठाउन सक्नेछ ।

४. **गैर करको दर निर्धारणका आधार:** नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहले वस्तु वा सेवाको लागत, सञ्चालन र सम्भार खर्चलाई आधार मानी गैर करका दर निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।

५. **एकल कर प्रशासन:** (१) यस दफामा तथा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि संविधानको अनुसूचीमा प्रदेश र स्थानीय तह दुबैको अधिकारसूचीमा रहेका देहायको कर देहाय बमोजिम लगाइने र उठाइनेछ:-

- (क) सवारी साधन करको दर प्रदेशले लगाउने र उठाउने,

६ आर्थिक ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

तर टाँगा, रिक्सा, अटोरिक्सा र विद्युतीय रिक्सामा सवारी साधन करको दर नगरपालिकाले लगाउने र उठाउनेछ ।

(ख) घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्कको दर प्रदेशले लगाउने र नगरपालिकाले उठाउने,

(ग) मनोरञ्जन करको दर प्रदेशले लगाउने र नगरपालिकाले उठाउने,

(घ) विज्ञापन करको दर नगरपालिकाले लगाउने र उठाउने ।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ख), (ग) र (घ) बमोजिमको करबाट उठेको रकममध्ये साठी प्रतिशत रकम नगरपालिकाले स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा गरी चालीस प्रतिशत रकम मासिक रूपमा प्रदेश सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ ।

६. **मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कको बाँडफाँट** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनबाट उठेको अन्तःशुल्क रकम बाँडफाँट गर्न नेपाल सरकारले एक सङ्घीय विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो रकम सो कोषमा जम्मा गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये सत्तरी प्रतिशत नेपाल सरकारलाई, पन्ध्र प्रतिशत प्रदेशलाई र पन्ध्र प्रतिशत स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गरिनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम नेपाल सरकार प्रदेश र स्थानीय तहबीच बाँडफाँट गरिने रकममध्ये नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रकम सङ्घीय सञ्चित कोषमा दाखिला गरिनेछ र प्रदेशहरू तथा स्थानीय तहहरूलाई प्राप्त हुने रकम नेपाल सरकारले देहायको विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो कोषमा सो रकम जम्मा गर्नेछः-

(क) प्रदेशहरूले प्राप्त गर्ने रकम प्रदेश विभाज्य कोष

(ख) स्थानीय तहहरूले प्राप्त गर्ने रकम स्थानीय विभाज्य कोष ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोष र स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचा बमोजिम प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गरिनेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम बाँडफाँटबाट प्रत्येक प्रदेशले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोषमा र प्रत्येक स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी मासिक रूपमा उपलब्ध गराइनेछ ।

(६) यस दफा बमोजिम बाँडफाँट हुने रकम आर्थिक वर्षको अन्तिम महिनामा हिसाब मिलान गरिनेछ ।

*६क. **सवारी साधन करको बाँडफाँट:** (१) दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रदेशले लगाएको र उठाएको सवारी साधन करबाट उठेको रकम प्रदेश सरकारले प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये साठी प्रतिशत प्रदेश सरकारलाई र चालीस प्रतिशत स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गरिनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये प्रदेश सरकारले प्राप्त गर्ने रकम प्रदेश सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नेछ र स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने रकम स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरिनेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचा बमोजिम प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गरिनेछ ।

• आर्थिक ऐन, २०७५ द्वारा थप ।

- (५) उपदफा (४) बमोजिम बाँडफाँटबाट प्रत्येक स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम प्रदेश सरकारले ले मासिक रूपमा सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ ।
- (६) यस दफा बमोजिम बाँडफाँट हुने रकम आर्थिक वर्षको अन्तिम महिनामा हिसाब मिलान गरिनेछ ।
७. **प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच सङ्घीय कानून बमोजिम प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट गर्न नेपाल सरकारले एक सङ्घीय विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो रोयल्टीबाट प्राप्त रकम सो कोषमा जम्मा गर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा रहेको रोयल्टीको बाँडफाँट नेपाल सरकारले अनुसूची-४ बमोजिम वार्षिक रूपमा गर्नेछ ।

वी ४

७ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट (प्रतिशतमा)

	राज्यको शीर्षक	सरकार	प्रदेश	स्थानीय तह
	सिंह			
	तथा खनिज			
	स्रोत			

(१) नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तह (सम्बन्धित स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति) लाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट तथा वितरण गर्नेछ ।

(२) यस अनुसूची बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहलाई गरिने प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

- (३) उपदफा (२) बमोजिम बाँडफाँट भएको रकममध्ये नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रकम सङ्घीय सञ्चित कोषमा, प्रदेशले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोषमा र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी उपलब्ध गराइनेछ ।
८. **वित्तीय समानीकरण अनुदान:** (१) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा आयोगको सिफारिसमा प्रदेश र स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठेको राजस्वलाई प्रदेशले प्रदेशभित्रका स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा प्रदेश कानून बमोजिम आयोगको सिफारिसमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नेछ ।
९. **सशर्त अनुदान:** (१) नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तह वा नेपाल सरकारको कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा नेपाल सरकारले योजना कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक शर्त तोक्नेछ र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले त्यस्तो शर्तको पालना गर्नु पर्नेछ ।
- (३) प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानून बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम संशर्त अनुदान प्रदान गर्नेछ ।

१०. **समपूरक अनुदान** (१) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई पूर्वाधार विकास सम्बन्धी कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न समपूरक अनुदान प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम समपूरक अनुदान प्रदान गर्दा देहायका कुराहरूलाई आधार बनाइनेछः-

- (क) योजनाको सम्भाव्यता,
- (ख) योजनाको लागत,
- (ग) योजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफल वा लाभ,
- (घ) योजना कार्यान्वयन गर्न सक्ने वित्तीय तथा भौतिक क्षमता वा जनशक्ति,
- (ङ) योजनाको आवश्यकता र प्राथमिकता ।

(३) प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानून बमोजिम समपूरक अनुदान प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(४) उपदफा (१) र (३) बमोजिमको समपूरक अनुदान कुनै योजनाको कूल लागतको अनुपातका आधारमा प्रदान गरिनेछ ।

(५) समपूरक अनुदान प्रदान गर्ने कार्यविधि तथा अन्य व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

११. **विशेष अनुदान**: (१) नेपाल सरकारले देहायको कुनै उद्देश्य राखी प्रदेश वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन गरिने कुनै खास योजनाको लागि विशेष अनुदान प्रदान गर्न सक्नेछः-

- (क) शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवाको विकास र आपूर्ति गर्ने,
- (ख) अन्तर प्रदेश वा अन्तर स्थानीय तहको सन्तुलित विकास गर्ने,
- (ग) आर्थिक, सामाजिक बां अन्य कुनै प्रकारले विभेदमा परेको वर्ग वा समुदायको उत्थान वा विकास गर्ने ।

(२) प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानून बमोजिम विशेष अनुदान प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(३) विशेष अनुदान प्रदान गर्ने कार्यविधि तथा अन्य व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

१२. **वैदेशिक सहायता लिने अधिकार**: (१) वैदेशिक अनुदान वा ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुनेछ ।

(२) नेपाल सरकारले वैदेशिक अनुदान वा ऋण लिँदा देशको समष्टीगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी लिनु पर्नेछ ।

(३) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने योजना वा कार्यक्रमको लागि वैदेशिक अनुदान वा सहयोग लिन सक्नेछ ।

(४) प्रदेश तथा स्थानीय तहले नेपाल सरकारको पूर्वस्वीकृति बिना कुनै पनि किसिमको वैदेशिक अनुदान वा सहयोग लिन वा वैदेशिक अनुदान वा सहयोगमा कुनै योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न, गराउन सक्ने छैन ।

१३. **वैदेशिक सहायताको क्षेत्र र प्रयोग**: (१) नेपाल सरकारले वैदेशिक सहायताको परिचालनबाट प्राप्त हुने प्रतिफल र उपलब्धिको आँकलन गरी पारदर्शी रूपमा वैदेशिक सहायता लिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त वैदेशिक सहायताको परिचालन नेपाल सरकारले देहायको राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा गर्नु पर्नेछः-

- (क) भौतिक पूर्वाधारको निर्माण, मर्मत र जिर्णोद्धार,

- (ख) शिक्षा, स्वास्थ्य र मानव विकास,
- (ग) स्वदेशी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि,
- (घ) स्वदेशमा रोजगारी सिर्जना र क्षमता विकास,
- (ङ) विपद् व्यवस्थापन,
- (च) विज्ञान तथा प्रविधिको विकास र हस्तान्तरण,
- (छ) वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन,
- (ज) सार्वजनिक निजी साझेदारीमा गरिने लगानी,
- (झ) सार्वजनिक निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको क्षमता नपुगेको क्षेत्रमध्ये नेपाल सरकारले वैदेशिक सहायता लिन उपयुक्त हुने भनी निर्धारण गरेका क्षेत्रहरू ।

१४. **आन्तरिक ऋण:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ ।

तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनु पर्नेछ ।

- (२) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ ।
- (३) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारको सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको विवरण सहितको प्रस्ताव मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम पेश भएको प्रस्ताव कार्यान्वयन योग्य देखिएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्नेछ ।

१५. **नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने:** (१) नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्नेछ ।

- (२) प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानीको तरिका तथा समय सीमा समेत उल्लेख गरी ऋणको लागि मन्त्रालय समक्ष अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त अनुरोध मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्नेछ ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम नेपाल सरकारबाट ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति भएमा मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्झौता गर्नेछ ।

(५) नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्झौतामा उल्लिखित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्न सक्नेछ ।

१६. **सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गर्ने:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका विषयहरूमा हुने सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको विवरण तयार गर्दा चालु खर्च, पूँजीगत खर्च र वित्त व्यवस्थाका लागि आवश्यक पर्न रकम समेत छुट्याउनु पर्नेछ ।

१७. **मध्यकालीन खर्च संरचना तयार गर्नु पर्ने:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले दफा १६ बमोजिमको सार्वजनिक खर्चको विवरण तयार गर्दा आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यकालीन खर्च संरचना तयार गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम तयार गरिने मध्यकालीन खर्च संरचनामा देहायका विवरण खुलाउनु पर्नेछ:-

- (क) प्रस्तावित योजनाको उद्देश्य,
- (ख) प्रस्तावित योजनाको लागि समभाव्यता अध्ययन गर्न वा खर्च छुट्याउन आवश्यकताको पुष्ट्याइँ,
- (ग) प्रस्तावित योजना कार्यान्वयन हुन सक्ने आर्थिक वर्ष र त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षमा प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि,
- (घ) प्रस्तावित योजना लागू गर्न आवश्यक पर्ने खर्चको विवरण,
- (ङ) खर्च व्यहोर्ने स्रोत र खर्च गरिएको रकमबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धिको प्रक्षेपण,
- (च) प्रस्तावित योजनाको मध्यम अवधिको खर्चको रणनीति र त्यसको वार्षिक खर्चसंगको तादात्म्यता,
- (छ) सञ्चालित योजना भए गत आर्थिक वर्षमा छुट्याइएको खर्च अनुसार लक्ष्य हासिल भए नभएको यथार्थ विवरण ।

(३) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश तथा स्थानीय तहले यो ऐन प्रारम्भ भएको मितिले तीन वर्षसम्म सोही उपदफा बमोजिमको मध्यकालीन खर्च संरचना आ-आफ्नो प्राथमिकता र आवश्यकताका आधारमा तयार गर्न सक्नेछन् ।

१८. **आय व्ययको प्रक्षेपण गर्ने:** (१) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आगामी आर्थिक वर्षको लागि आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्क सहितको देहायका विवरण प्रत्येक वर्षको पुस मसान्तभित्र मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ:-

- (क) व्ययको अनुमान,
- (ख) आफ्नो स्रोतबाट सङ्कलन हुन सक्ने अनुमानित राजस्व,
- (ग) राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुन सक्ने अनुमानित रकम,
- (घ) अनुदानबाट प्राप्त हुन सक्ने अनुमानित रकम,
- (ङ) बजेट घाटा पूर्ति गर्न आवश्यक पर्ने अनुमानित रकम र त्यसको स्रोत ।

(२) नेपाल सरकारले अयोगसँग परामर्श गरी चालु आर्थिक वर्षको फागुन मसान्तभित्र दफा ६ बमोजिमको राजस्व बाँडफाँट र दफा ८ बमोजिमको वित्तीय समानीकरण अनुदान बापत आगामी आर्थिक वर्षमा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुमानित स्रोतको विवरण प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(३) प्रदेश सरकारले अयोगसँग परामर्श गरी चालु आर्थिक वर्षको चैत्र मसान्तभित्र संविधानको धारा ६० को उपधारा (५) बमोजिम स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय अनुदानको अनुमानित विवरण स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

१९. **राजस्व प्रस्ताव तयार गर्ने:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले कर वा गैर कर राजस्वको प्रस्ताव गर्दा वा भैरहेको कर वा गैर कर राजस्वमा परिवर्तन गर्नु पर्दा त्यसको आवश्यकता, औचित्य तथा त्यसबाट पर्ने प्रभाव समेत उल्लेख गरी प्रस्ताव तयार गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम राजस्व प्रस्ताव तयार गर्दा प्रदेश वा स्थानीय तहले त्यस्तै विषयमा नेपाल सरकार अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहले लगाएका कर वा गैर कर र त्यसका दरसँग यथासम्भव तादात्म्य हुने गरी गर्नु पर्नेछ ।
२०. **आर्थिक सर्वेक्षण पेश गर्नु पर्ने:** नेपाल सरकारले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नु अगावै सङ्घीय संसदमा आर्थिक सर्वेक्षण पेश गर्नु पर्नेछ ।
२१. **राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नु पर्ने:** (१) नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्रीले प्रत्येक वर्ष संविधान बमोजिम आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान सङ्घीय संसदको दुवै र सदनको संयुक्त बैठकमा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (२) प्रदेशको अर्थ मन्त्रीले प्रत्येक वर्ष असार महिनाको एक गतेभित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान प्रदेश सभामा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (३) नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक वर्ष असार महिनाको दश गतेभित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित नगर सभामा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (४) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफूले उठाएको राजस्व र यस ऐन बमोजिम राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (५) यस दफा बमोजिम पेश गरिने राजस्व र व्ययको अनुमान दफा ३८ बमोजिमको मापदण्ड अनुरूप हुनु पर्नेछ ।
२२. **राजस्व र व्ययको अनुमान साथ संलग्न गर्नु पर्ने विवरण:** (१) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा देहायका विवरण संलग्न गर्नु पर्नेछ:-
- (क) अघिल्लो आर्थिक वर्षमा गरिएको राजस्वको अनुमान अनुसार राजस्व सङ्कलन भए नभएको तथा प्रत्येक मन्त्रालयलाई छुट्याइएको खर्चको रकम र खर्च अनुसारको लक्ष्य हासिल भए नभएको विवरण,
  - (ख) दफा १७ बमोजिमको मध्यकालीन खर्च संरचना,
  - (ग) आगामी तीन आर्थिक वर्षको राजस्व, व्यय र अनुमानको प्रक्षेपण,
  - (घ) ऋण, लगानी तथा दायित्व सम्बन्धी विवरण,
  - (ङ) वित्तीय सन्तुलन कायम गर्न अपनाइने रणनीति उल्लेख भएको वित्तीय नीति,
  - (च) आगामी तीन आर्थिक वर्षको कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा हुने वृद्धिदर, मुद्रास्फिति, चालु खाता सन्तुलन र भुक्तानी सन्तुलनको स्थिति उल्लेख भएको समष्टिगत आर्थिक स्थिति,
  - (छ) कर वा गैर करमा छुट दिइएको विवरण,
  - (ज) अघिल्लो आर्थिक वर्षको वैदेशिक सहायता प्राप्तिको विवरण ।
- (२) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले अघिल्लो वर्ष अनुमान गरे अनुसारको राजस्व सङ्कलन हुन नसकेको वा मन्त्रालयलाई छुट्याएको रकम लक्ष्य अनुसार खर्च हुन नसकेकोमा त्यसको कारण र त्यसका लागि गरिने सुधारका उपाय समेत उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको विवरणमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

- (३) उपदफा (१) को खण्ड (च) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि पनि प्रदेशले सो खण्ड बमोजिमको विवरण पेश गर्नु पर्ने छैन ।
- (४) स्थानीय तहले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षमा गरिएको राजस्वको अनुमान अनुसार राजस्व सङ्कलन हुन नसकेको वा खर्चको लागि छुट्याएको रकम लक्ष अनुसार खर्च हुन नसकेकोमा त्यसको कारण र त्यसका लागि गरिने सुधारका उपायको विवरण संलग्न गर्नु पर्नेछ ।
२३. **घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने:** (१) नेपाल सरकार प्रदेश तथा स्थानीय तहले सम्बन्धित व्यवस्थापिकामा आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम घाटा बजेट पेश गर्दा बजेट घाटा पूर्ति गर्न स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहले घाटा बजेट पेश गर्दा नेपाल सरकारले संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम कुनै सुझाव वा निर्देशन दिएको भए सोको पालना गर्नु पर्नेछ ।
- (४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रशासनिक खर्च व्यहोर्न घाटा बजेट पेश गर्न सकिने छैन ।
२४. **पेशकी खर्च:** (१) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा चालु आर्थिक वर्षको व्यय अनुमानको एक तिहाई भन्दा बढी नहुने गरी ऐन बमोजिम खर्च गर्न सक्नेछन् ।
- (२) स्थानीय तहले विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा चालु आर्थिक वर्षको व्ययको एक तिहाईभन्दा बढी नहुने गरी कानून बमोजिम खर्च गर्न सक्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) र (२) बमोजिम खर्च भएको रकम विनियोजन विधेयकमा समावेश गर्नु पर्नेछ ।
२५. **आर्थिक तथा वित्तीय नीति अनुशरण गर्नु पर्ने:** प्रदेश तथा स्थानीय तहले आर्थिक र वित्तीय नीति तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारको आर्थिक र वित्तीय नीति अनुशरण गर्नु पर्नेछ ।
२६. **सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नु पर्ने:** यस ऐनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने सबै आय आफ्नो सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नु पर्नेछ ।
२७. **बजेटमा व्यवस्था गरेर मात्र खर्च गर्नु पर्ने:** नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने रकम बाहेकका अन्य रकम आफ्नो बजेटमा व्यवस्था गरी सम्बन्धित व्यवस्थापिकाबाट त्यस्तो बजेट स्वीकृत भएपछि मात्र खर्च गर्नु पर्नेछ ।
२८. **अनुदानको प्रयोग:** यस ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम प्राप्त भएको अनुदानको रकम जुन प्रयोजनको लागि प्राप्त भएको हो सोही प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।
२९. **रकमान्तर गर्न नपाइने:** बजेटमा पूँजीगत खर्चको रूपमा विनियोजन भएको रकम चालु खर्चमा रकमान्तर गर्न पाइने छैन ।
३०. **पारदर्शीता कायम गर्नुपर्ने:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धी काम कारबाही यस ऐन र प्रचलित कानून बमोजिम पारदर्शी रूपमा गर्नु पर्नेछ ।
- (२) नेपाल सरकार प्रदेश तथा स्थानीय तहले आय व्यय विवरणको लेखा प्रचलित कानून बमोजिम लेखापरीक्षण गरी पन्द्रह दिनभित्र तत्सम्बन्धी विवरण सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।
- (३) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समीक्षा गरी तत्सम्बन्धी विवरण प्रत्येक वर्षको कार्तिक मसान्तभित्र सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।

(४) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तह समेतको आर्थिक विवरणको आधारमा एकीकृत आर्थिक विवरण तयार गरी प्रत्येक वर्षको पुस मसान्तभित्र सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।

३१. **आय व्ययको वर्गीकरण तथा लेखाङ्कन:** नेपाल सरकार प्रदेश तथा स्थानीय तहले आय व्ययको वर्गीकरण तथा लेखाङ्कन महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयको सिफारिसमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत भए बमोजिम गर्नु पर्नेछ ।

३२. **आवधिक विवरण पेश गर्नु पर्ने:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आय र व्ययको आवधिक विवरण महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयको सिफारिसमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत भएको ढाँचामा तयार गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (३) बमोजिम स्थानीय तहबाट प्राप्त विवरण समेत समावेश गरी प्रदेशले आफ्नो आय र व्ययको चौमासिक विवरण त्यस्तो अवधि समाप्त भएको मितिले तीस दिनभित्र मन्त्रालय समक्ष पेश गर्न पर्नेछ ।

(३) स्थानीय तहले आफूले गरेको आय र व्ययको चौमासिक विवरण त्यस्तो अवधि समाप्त भएको मितिले पन्ध्र दिनभित्र मन्त्रालय तथा प्रदेश समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२) र (३) बमोजिम प्रदेश र स्थानीय तहले दोस्रो चौमासिक आय व्ययको विवरण पेश गर्दा तेस्रो चौमासिकमा हुन सक्ने आय र व्ययको अनुमान समेत पेश गर्नु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (२) र (३) बमोजिम तोकिएको अवधिभित्र विवरण पेश हुन नआएमा नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदान रोक्का गर्न सक्नेछ ।

३३. **अन्तर-सरकारी वित्त परिषद:** (१) नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापनका विषयमा आवश्यक परामर्श तथा समन्वय गर्न देहायको अन्तर-सरकारी वित्त परिषद् रहनेछ:-

(क) नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्री -संयोजक

(ख) प्रदेशको अर्थ मन्त्री -सदस्य

(ग) नगरपालिकाका प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट प्रत्येक प्रदेशबाट एक जना महिला सहित दुई जना प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रदेशले सिफारिस गरेका चौध जना -सदस्य

(घ) वित्त सम्बन्धी विज्ञहरू मध्येबाट मन्त्रालयले मनोनयन गरेको कम्तीमा एकजना महिला सहित तीन जना -सदस्य

(ङ) सचिव, मन्त्रालय -सदस्य सचिव

(२) उपदफा (१) को खण्ड (घ) बमोजिम मनोनीत सदस्यको पदावधि तीन वर्षको हुनेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि मनोनीत सदस्यले पदीय जिम्मेवारी पूरा नगरेमा मन्त्रालयले निजलाई जुनसुकै बखत सदस्यबाट हटाउन सक्नेछ ।

तर त्यसरी निजलाई सदस्यबाट हटाउनु अघि आफ्नो सफाइ पेश गर्ने मौका दिनु पर्नेछ ।

(४) अन्तर-सरकारी वित्त परिषद्को बैठक प्रत्येक वर्षको चैत्र महिनामा एक पटक र अन्य बैठक संयोजकले तोकेको मिति र समयमा बस्नेछ ।

• नेपालको संविधान अनुकूल बनाउन केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा संशोधित ।

- (५) अन्तर-सरकारी वित्त परिषद् बैठकमा आयोगको अध्यक्ष वा निजले तोकेको सदस्य र अन्य निकायको प्रतिनिधिलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।
- (६) अन्तर सरकारी वित्त परिषद् बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि सो परिषद् आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।
३४. **नेपाल सरकारले निर्देशन दिन सक्ने:** (१) नेपाल सरकारले संविधानको धारा २३२ को उपधारा (२) बमोजिम प्रदेशहरू बीच समन्वय गर्नु पर्ने वित्त सम्बन्धी विषयमा प्रदेश मन्त्रपरिषद्लाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु प्रदेश मन्त्रपरिषद्को कर्तव्य हुनेछ ।
- (२) नेपाल सरकारले संविधानको धारा २३२ को उपधारा (८) बमोजिम वित्त सम्बन्धी विषयमा आफै वा प्रदेश मार्फत् स्थानीय तहलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु स्थानीय तहको कर्तव्य हुनेछ ।
३५. **प्रदेशको जिम्मेवारी:** (१) एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको वित्त विषयसँग सम्बन्धित कानून, निर्णय वा आदेश कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नु पर्नेछ ।
- (२) एक प्रदेशले अर्को प्रदेशका बासिन्दालाई वित्त सम्बन्धी विषयमा समान सुरक्षा, व्यवहार र सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
३६. **समन्वय र सहयोग गर्नु पर्ने:** (१) एक प्रदेशले अर्को प्रदेशसँग वित्त सम्बन्धी साझा चासो, सरोकार र हितका विषयमा सूचना आदान प्रदान गर्न, परामर्श गर्न तथा आफ्ना कार्य र विधायनबारे आपसमा समन्वय र आपसी सहयोग विस्तार गर्न सक्नेछन् ।
- (२) नेपाल सरकार प्रदेश वा स्थानीय तहले आपसमा समन्वय गरी आफ्नो जिम्मेवारीभित्रको राजस्व एक अर्का मार्फत् उठाउन वा कुनै खास प्रकारका राजस्व एकद्वार प्रणालीबाट उठाउने व्यवस्था गर्न सक्नेछन् ।
- (३) नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहले राजस्वका दर यथासमभव समान रूपमा कायम गर्ने वा तत्सम्बन्धी अन्य विषयमा आवश्यक समन्वय गर्न सक्नेछन् ।
३७. **राजस्व उठाउने सम्बन्धी अन्तरिम व्यवस्था:** (१) प्रदेश सञ्चित कोषको व्यवस्था र सञ्चालन नभएसम्मको लागि यस ऐन बमोजिम प्रदेशले उठाउन पाउने कर, गैर कर तथा दण्ड जरिवाना नेपाल सरकारले उठाई सङ्घीय सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नेछ ।
- (२) स्थानीय तहले यस ऐन बमोजिम उठाउन पाउने कर, गैर कर तथा दण्ड जरिवाना सम्बन्धित नगर सभाबाट कानून नबनेसम्म प्रचलित कानून बमोजिम उठाउन सक्नेछन् ।
३८. **मापदण्ड बनाई लागू गर्न सक्ने:** नेपाल सरकारले यो ऐन कार्यान्वयन गर्न आवश्यक मापदण्ड बनाई लागू गर्न सक्नेछ ।
३९. **नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्ने:** मन्त्रालयले यस ऐन बमोजिम तोकेको आय व्ययको वर्गीकरण, ढाँचा र दफा ३८ बमोजिमको मापदण्ड नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

२.४ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४:

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न संविधानको धारा २९६ बमोजिम व्यवस्थापिका संसदले यो ऐन बनाएको हो । स्थानीय तहको योजना तथा बजेट बनाउँदा यो ऐनको प्रत्यक्ष प्रयोग नहुने भएतापनि यो आयोगका काम, कर्तव्य र अधिकार, प्राकृतिक स्रोतको परिचालन, राजस्व बाँडफाँड तथा अनुदानका विषयमा थप जानकारीका लागि तत्सम्बन्धी प्रावधानहरू यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

३. **आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार:** (१) संविधान तथा यस ऐनमा अन्यत्र उल्लिखित काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-

- (क) प्रदेश कानून बमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई दिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा प्रदेशलाई सिफारिश गर्ने,
- (ख) प्रदेश कानून बमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानको आधार तयार गरी प्रदेशलाई सिफारिस गर्ने,
- (ग) नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँड सम्बन्धमा उठेको विवाद समाधान गर्न आवश्यक सहजीकरण र सहयोग गर्ने,
- (घ) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई दिने अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने,
- (ङ) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले राजस्व बाँडफाँडका सम्बन्धमा कुनै सुझाव माग गरेमा आवश्यक सुझाव दिने,
- (च) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले लगाउने करका सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहले सुझाव माग गरेमा आवश्यक सुझाव दिने,
- (छ) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र उपयोगका विषयमा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई आवश्यक सुझाव दिने ।

(२) आयोगले संविधान तथा यस ऐन बमोजिम सुझाव वा सिफारिस दिँदा वा ढाँचा तयार गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्यसम्पादनलाई समेत आधार लिनेछ ।

४. **राय परामर्श लिन सक्ने:-** आयोगले आफ्नो काम, कर्तव्यको सम्बन्धमा अन्य संवैधानिक निकाय, नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकारी कार्यालय वा सार्वजनिक संस्थासँग परामर्श गर्न वा राय लिन सक्नेछ ।

१४. **प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा लिइने आधार:** (१) आयोगले प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले गर्ने लगानीको हिस्सा देहायका आधारमा तय गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नु पर्नेछः-

- (क) राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता,
- (ख) लगानी गन सक्ने क्षमता,
- (ग) प्राप्त गर्ने उपलब्धीको हिस्सा,
- (घ) प्राप्त उपलब्धीको उपभोगको हिस्सा,
- (ङ) पूर्वाधारको अवस्था र आवश्यकता,
- (च) आर्थिक अवस्था र भौगोलिक बोनट ।

(२) आयोगले उपदफा (१) बमोजिम प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको हिस्सा देहायका आधारमा निर्धारण गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नु पर्नेछः-

- (क) परिचालित प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति,
- (ख) प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्रभावित क्षेत्र,
- (ग) परिचालित प्राकृतिक स्रोत उपरको निर्भरता,
- (घ) प्रतिफलबाट लाभान्वित जनसङ्ख्या,
- (ङ) प्राकृतिक स्रोतमा आश्रित जनसङ्ख्या,
- (च) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता ।

१५. **राजस्वको बाँडफाँड गर्दा लिइने आधार:-** (१) आयोगले नोल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच र प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँड गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा देहायका आधारमा निर्धारण गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नु पर्नेछ:-

- (क) जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरण,
- (ख) क्षेत्रफल,
- (ग) मानव विकास सूचकाङ्क,
- (घ) खर्चको आवश्यकता,
- (ङ) राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास,
- (च) पूर्वाधार विकास,
- (छ) विशेष व्यवस्था ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम आयोगले निर्धारण गरेको विस्तृत आधार र ढाँचा पाँच वर्षको लागि मान्य हुनेछ र आयोगले प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि यो ऐन लागू भएपछि पहिलो पटक उपदफा (१) बमोजिम निर्धारण गरेको विस्तृत आधार र ढाँचा विशेष कारणवश: पाँच वर्ष अगावै पुनरावलोकन गर्न आवश्यक देखेमा नेपाल सरकारले आयोगलाई अनुरोध गर्न सक्नेछ । नेपाल सरकारले गरेको अनुरोध मनासिव देखिएमा आयोगले उपदफा (१) बमोजिम निर्धारित विस्तृत आधार र ढाँचामा पुनरावलोकन गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि उपदफा (१) बमोजिम पहिलो पटक निर्धारण भएको विस्तृत आधार र ढाँचा पाँच वर्षमा एकभन्दा बढी पटक पुनरावलोकन हुन सक्नेछैन ।

१६. **अनुदान सिफारिस गर्दा लिइने आधार:-** (१) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रचलित कानून बमोजिम उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकार तथा प्रदेशलाई सिफारिस गर्दा आयोगले देहायका आधार लिइ गर्नु पर्नेछ:-

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता मानव विकास सूचकाङ्क,
- (ख) अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहको सन्तुलित विकासको अवस्था,

- (ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारको विभेदको अवस्था,
- (घ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्था र आवश्यकता,
- (ङ) प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनु पर्ने सेवा,
- (च) प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता,
- (छ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता ।

(२) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रचलित कानून बमोजिम उपलब्ध गराउने सशर्त अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकार तथा प्रदेशलाई सिफारिस गर्दा आयोगले संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) र उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयहरूलाई आधार लिइ गर्नु पर्नेछ ।

(३) आयोगले उपदफा (१) बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम अनुदान र उपदफा (१) बमोजिमका आधारहरू बमोजिम प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्नेछ ।

२.५ आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६:

संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको आर्थिक कार्यविधि नियमित तथा व्यवस्थित गर्न यो ऐन बनेको हो । यो ऐनमा उल्लिखित दफाहरूमध्ये देहायको दफाहरू स्थानीय तहको आर्थिक कार्यविधिसँग सम्बन्धित छन् ।

- ४. प्रदेश र स्थानीय तहको वित्तीय विवरण: (१) स्थानीय तहले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका कार्यालयलाई नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त भएको अनुदान, राजस्व बाँडफाँड अन्तर्गत प्राप्त रकम, आन्तरिक आय, ऋण तथा अनुदान र व्ययको विवरण देखिने गरी एकीकृत विवरण तयार गरी सम्बन्धित प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

(२) प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयले आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्रका कार्यालयलाई नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र राजस्व बाँडफाँड अन्तर्गत प्राप्त रकम तथा प्रदेश सरकारको आन्तरिक आय, ऋण तथा अनुदान र व्ययको विवरण र उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त विवरणको आधारमा प्रदेशभित्रका स्थानीय तहको आर्थिक कारोबारको एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गरी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) र (२) बमोजिमको विवरण पठाउँदा महालेखा परीक्षकले तोकेको ढाँचामा पठाउनु पर्नेछ ।

- ५. एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गर्ने: (१) संघीय सञ्चित कोष, प्रदेश सञ्चित कोष र स्थानीय सञ्चित कोष तथा अन्य सरकारी कोषको वित्तीय विवरणको आधारमा एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गर्ने जिम्मेवारी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको हुनेछ ।

(२) संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत लेखामान बमोजिम वित्तीय विवरण तयार गर्नु पर्नेछ ।

(३) कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका कार्यालयलाई नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान, राजस्व बाँडफाँड अन्तर्गत प्राप्त रकम, आन्तरिक आय, ऋण तथा अनुदान र व्यय विवरण तथा दफा ४ को उपदफा (१) बमोजिम स्थानीय तहको आर्थिक कारोवारको एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गरी प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिमको विवरण पठाउँदा महालेखा परिक्षकले तोकेको ढाँचामा पठाउनु पर्नेछ ।

(५) महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपदफा (३) र दफा ४ को उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त विवरणको आधारमा एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गरी अर्थ मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

(६) अर्थ मन्त्रालयले उपदफा (५) बमोजिम प्राप्त एकीकृत वित्तीय विवरण प्रत्येक वर्षको पुष मसान्तभित्र सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।

(७) एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गर्ने तथा सार्वजनिक गर्ने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

१७. **आयोजनाको वर्गीकरण र आयोजना बैङ्कः**(१) संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा नेपाल सरकारले सञ्चालन गर्ने आयोजनाको वर्गीकरण योजना आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले गर्नेछ ।

(२) योजना आयोगमा राष्ट्रियस्तरको एक आयोजना बैङ्क रहनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको आयोजना बैङ्कमा योजना आयोगले तोकेको मापदण्डको आधारमा रही सम्बन्धित मन्त्रालयले आयोजना प्रविष्टि गराउनु पर्नेछ ।

(४) आयोजनाको वर्गीकरण, आधार तथा मापदण्ड निर्धारण र आयोजना बैङ्क सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२२. **वित्तीय हस्तान्तरणः** संघीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई गरिने राजस्व बाँडफाँड र अनुदान रकमको हस्तान्तरण प्रचलित कानून बमोजिम अर्थ मन्त्रालयबाट हुनेछ ।

२५. **लेखाको सिद्धान्त, आधार र लेखाको ढाँचाः** (१) विनियोजन, राजस्व, धरौटी तथा अन्य सरकारी कारोवारको लेखा दोहोरो लेखा प्रणालीको सिद्धान्त बमोजिम तोकिएको आधारमा राखिनेछ ।

(२) कारोवार लेखाङ्कनका अन्य आधारहरू तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(३) लेखाङ्कन गर्ने तथा प्रतिवेदन गर्ने प्रक्रिया लेखाका मान्य सिद्धान्त, यस क्षेत्रमा विकसित भएका नवीनतम अवधारणा र तोकिएको सार्वजनिक क्षेत्र लेखामानको मार्गदर्शन बमोजिम महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ ।

(४) उपदफा (१) र (३) बमोजिमको लेखा राख्ने प्रयोजनका लागि महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले लेखाको ढाँचा र आर्थिक सङ्केत तथा वर्गीकरण तर्जुमा गरी महालेखा परिक्षकबाट स्वीकृत गराइ लागु गर्नुपर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम स्वीकृत भएको लेखाको ढाँचा र आर्थिक सङ्केत तथा वर्गीकरण नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरिनेछ ।

(६) यस दफामा अन्यन्त्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि प्रदेश र स्थानीय तहले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको स्वीकृति लिई तोकिएको आधारमा लेखा राख्न सक्नेछन् ।

३१. **आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली:** (१) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सबै सरकारी कार्यालयले आफ्नो र अन्तर्गतका कार्यालयको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी लागू गर्नुपर्नेछ ।

(२) लेखा उत्तरदायी अधिकृतले आफै वा आफू मातहतको वरिष्ठ अधिकृत मार्फत कार्यालयको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रवभाकारी रूपमा कार्वान्वयन भए वा नभएको सम्बन्धमा नियमित रूपमा निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण गर्नु वा गराउनु पर्नेछ ।

(३) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको ढाँचा र कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३४. **प्रदेश तथा स्थानीय तहको आन्तरिक लेखा परीक्षण:** (१) प्रदेश तथा स्थानीय तहले लेखा तथा आर्थिक कारोवारको नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिताका आधारमा आन्तरिक लेखा परीक्षण गर्नु गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा: (१) बमोजिम आन्तरिक लेखा परीक्षणको प्रतिवेदनबाट औल्याइएको विषयहरूको आधारमा आवश्यक सुधार गर्ने सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहको कर्तव्य हुनेछ ।

(३) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक लेखापरीक्षणको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम सुधार भए नभएको परीक्षण गर्न तथा आवश्यक कारवाही गर्न लेखापरीक्षण समिति गठन गर्नु पर्नेछ ।

(४) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक लेखापरीक्षणले प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदन र सो उपर भएको कारवाहिको प्रतिवेदन प्रदेशको हकमा सम्बन्धित मन्त्री तथा स्थानीय तहको हकमा प्रमुख समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

६१. **आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी मार्गदर्शन:** प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी कानून बनाउँदा यस ऐनको प्रतिकूल नहुने गरी बनाउनु पर्नेछ ।

६२. **सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्ने:** (१) यस ऐन बमोजिम सम्पादन गर्नुपर्ने बजेट तथा लेखा सम्बन्धी कार्यलाई व्यवस्थित गर्न क्रमशः सूचना प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले आवश्यक सूचना प्रविधिमा आधारित प्रणालीहरू विकास गरी लागू गर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम विकास गरिएको प्रणालीमा समावेश नभएको वा पर्याप्त नभएको कुनै प्रणाली विकास गर्नुपर्ने भएमा तोकिए बमोजिम महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।

(४) यस दफा बमोजिम विकास गरिएका प्रणालीबाट प्राप्त हुने सूचनाहरू प्रमाणीकीकरणका लागि विद्युतीय हस्ताक्षरको प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

(५) यस ऐन बमोजिम हुने कारोवार तथा व्यवस्थापनसँग अन्तर सम्बन्धित अन्य प्रणालीहरूको विकास र अन्तर आवद्धता सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२.६ **आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व नियमावली, २०७७:**

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा ६५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले यो नियमावली बनाएको छ । यस नियमावलीका नियमहरूमध्ये देहायका प्रमुख नियमहरू स्थानीय तहको आर्थिक व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित छन्:

५. संघीय संचित कोषबाट निकास र हस्तान्तरण: संघीय विनियोजन ऐन बमोजिम अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण अन्तर्गत नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदान रकम सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय मार्फत हस्तान्तरण हुनेछ ।
१०. एकीकृत वित्तीय विवरण पठाउनु पर्ने: स्थानीय तहले ऐनको दफा (४) को उपदफा (१) बमोजिम तयार गरेको एकीकृत वित्तीय विवरण असोज मसान्तभित्र सम्बन्धित प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था छ ।
२४. आयोजना वर्गीकरण: प्रदेश तथा स्थानीय तहले सञ्चालन गर्ने आयोजनाको वर्गीकरण गर्दा आवधिक योजना तथा क्षेत्रगत नीति, प्रदेशको विकास नीति तथा योजना, सम्बन्धित प्रदेश कानून र अन्तर सरकारी वित्त परिषद्को निर्णय समेतलाई आधार लिनुपर्ने छ ।
२६. राष्ट्रिय आयोजना बैङ्कमा प्रविष्ट गर्ने: नियम २५ बमोजिम राष्ट्रिय आयोजना बैङ्कमा समावेश गर्ने प्रयोजनका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले उपयुक्त विद्युतीय प्रणाली (अनलाइन सिष्टम) को व्यवस्था गर्न सक्नेछ । उक्त प्रणालीमा स्थानीय तहले समेत आफुले कार्यान्वयन गर्ने आयोजनाको विवरण, प्रगति अवस्था लगायत योजना आयोगले तोकेको अन्य विवरण प्रविष्ट गर्नुपर्नेछ । योजना आयोगले स्थानीय तह मार्फत कार्यान्वयन गरिने आयोजनाको पहिचान, वर्गीकरण, मूल्याङ्कन, छनौट तथा प्राथमिकीकरण र पुनः प्राथमिकीकरण सम्बन्धमा आवश्यक आधार तथा मापदण्ड तयार गर्नेछ । आयोजनाको आवश्यकता तथा लागतको आधारमा छुट्टाछुट्टै वर्गीकरण गर्न सक्नेछ । राष्ट्रिय योजना आयोगले स्थानीय तहमा पनि आयोजना बैङ्कको स्थापना गर्न तथा आयोजनाको पहिचान, मूल्याङ्कन, छनौट तथा प्राथमिकीकरण गर्न आवश्यक सहजीकरण गरिदिन सक्नेछ ।

२.७ संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७:

मुलुकले अङ्गीकार गरेको बहुलवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको सुदृढीकरणका लागि नेपालको संविधान बमोजिम राज्यशक्ति प्रयोग गर्ने संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको आधारमा व्यवस्थित गर्न बाञ्छनीय भएकोले संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ । यस ऐनको परिच्छेद ३ र ४ का केही दफाहरू नीति, योजना र बजेट तर्जुमाको समन्वयसँग सम्बन्धित भएको र वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा यी विषयहरू विचारणीय रहेको हुँदा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४(३) कानून वा नीति बनाउँदा विचार गर्नुपर्ने:

स्थानीय तहले आफ्नो एकल वा साझा अधिकारको विषयमा कुनै कानून वा नीति बनाउँदा संविधान तथा यस ऐन बमोजिमका अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूलाई विचार गर्नु पर्नेछ:

- (क) संघ वा प्रदेशको एकल अधिकारको अतिक्रमण नगर्ने,
- (ख) संघीय र प्रदेश कानूनसँग बाँझिन नहुने,
- (ग) राष्ट्रिय नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,

- (घ) प्रदेश नीति वा प्राथमिकता अनुकूल हुने र त्यसको कार्यान्वयनमा सघाउ पुग्ने,
- (ङ) कुनै विषयको कार्यान्वयनमा दोहोरो नपर्ने ।

४(४) प्रदेश वा स्थानीय तहले कानून बनाउँदा देहाय बमोजिम हुने गरी बनाउनु हुँदैन:

- (क) मौलिक हक, संवैधानिक हक वा संघीय कानून प्रदत्त हकमा प्रतिबन्ध लगाउँने वा त्यस्तो हकको प्रयोगमा सीमा तोक्ने,
- (ख) संघीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न पाउने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो काम गर्न नपाउँने वा संघीय कानूनले कुनै काम कसैले गर्न नपाउँने भनी व्यवस्था गरेकोमा त्यस्तो काम गर्न पाउँने ।

६(४) साझा अधिकारको कार्यान्वयन:

संविधानको अनुसूची-९ को विषयमा संघीय कानून नबनेको अवस्थामा प्रदेशले र संघीय वा प्रदेश कानून नबनेको अवस्थामा स्थानीय तहले संविधान र यस ऐनको अधिनमा रहि आवश्यक कानून बनाउन वा सो विषयको कार्यान्वयन गर्न सक्नेछन् ।

८(५) प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुन सक्ने:

स्थानीय तहको एकल वा साझा अधिकारमा रहेको कुनै विषयसँग सम्बन्धित कुनै पूर्वाधार संरचना निर्माण वा अन्य कुनै परियोजना दुई वा दुई भन्दा बढी स्थानीय तहले कानून बनाइ संयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गर्न वा संचालन गर्न सक्नेछन् ।

११(२) समन्वय र परामर्श गर्ने:

नेपाल सरकारले देहायका विषयमा स्थानीय तहसँग आवश्यकतानुसार समन्वय र परामर्श गर्नेछ:

- (क) स्थानीय तहले समेत पालना वा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने गरी राष्ट्रिय योजना वा नीति बनाउँदा,
- (ख) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठहराएको अन्य विषय ।

११(३) नेपाल सरकारले देहायका विषयमा आवश्यकतानुसार प्रदेश र स्थानीय तहसँग परामर्श गर्नेछ:

- (क) संविधानको अनुसूची (९) मा उल्लिखित साझा अधिकारका विषयमा कानून वा नीति बनाउँदा,
- (ख) राजस्वको बाँडफाँड तथा नयाँ कर प्रणाली लागू गर्ने क्रममा सो को नीतिगत विषयमा,
- (ग) प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको लाभको बाँडफाँड गर्दा ।

१३(३) आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन:

स्थानीय तहभित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीय स्तरीय आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय तहले गर्नेछ ।

१३(४) प्रदेश र स्थानीय तहले आयोजना तर्जुमा, बजेट व्यवस्था तथा कार्यान्वयन गर्दा संघीय कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डको आधारमा गर्नुपर्नेछ ।

१३(५) संघले आयोजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश र स्थानीय तहमार्फत कार्यान्वयन हुने गरी गर्न सक्ने र त्यस्तो आयोजना स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।

१३(६) विषयगत समितिले संघ प्रदेश वा स्थानीय तहबाट तर्जुमा हुने आयोजनासँग सम्बन्धित निकाय बीच आवश्यक समन्वयको व्यवस्था मिलाउनेछ ।

१४(१) सहयोग गर्नुपर्ने:

प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा आफ्नो कार्य जिम्मेवारीमा परेको विषयमा कानून, नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश वा स्थानीय तहबाट अनुरोध भइ आएमा नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्न सक्नेछ ।

१४(२) स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा कानून नीति, तथा योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय तहको अनुरोध भइ आएमा प्रदेश सरकारले आवश्यक सहयोग गर्न सक्नेछ ।

१४(३) नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई कानून बनाउनुका लागि नमूना कानूनको मस्यौदा बनाइ उपलब्ध गराउन सक्नेछ ।

१४(४) संघले बनाएका कानून नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्दा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आवश्यक सहयोग गर्नुपर्नेछ ।

१४(५) प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विषयमा प्रदेश र स्थानीय तहले बनाएको कानून, नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्दा नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्नुपर्नेछ ।

२२(१) विषयगत समिति:

संघ र प्रदेशका सम्बन्धित विषयको कार्य क्षेत्र रहेको मन्त्रालय तथा स्थानीय तह बीच समन्वय कायम गरी नीति तथा योजना कार्यान्वयन र विकास निर्माण लगायतका काममा प्रभावकारिता ल्याउन देहाय बमोजिमको विषयगत समिति रहनेछन्:

- (क) नेपाल सरकारको सम्बन्धित विषयको कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्री -अध्यक्ष
- (ख) प्रदेश सरकारका सम्बन्धित विषयको कार्यक्षेत्र रहेको मन्त्री- सदस्य
- (ग) अध्यक्षले तोकेको स्थानीय तहको एकजना प्रमुख वा अध्यक्ष- सदस्य

२३. विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार:

विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका योजना, नीति तथा कानूनको तर्जुमा गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग परामर्श गर्ने,
- (ख) क्षेत्रगत योजना, नीति तथा कार्यक्रममा एकरूपता, निरन्तरता एवम् गुणस्तरीयता कायम गर्न तथा कानून, योजना, नीति तथा रणनीतिहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन आवश्यक समन्वय गर्ने,
- (ग) आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तर्जुमाको लागि परिषद्लाई सुझाव दिने,
- (घ) परिषद्को निर्णय एवम् निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- (ङ) परिषद्ले तोकेका अन्य कार्य गर्ने लगायतका कामहरू गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

२.८ विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४:

विपद् व्यवस्थापनका सबै क्रियाकलापको समन्वयात्मक र प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गरी प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट सर्वसाधारणको जीऊ ज्यान र सार्वजनिक, निजी तथा व्यक्तिगत सम्पत्ति, प्राकृतिक एवम् सांस्कृतिक सम्पदा र भौतिक संरचनाको संरक्षण गर्न नेपालको संविधानको धारा २९६ को उपधारा (१) बमोजिमको व्यवस्थापिका संसदले यो ऐन बनाएको छ । यस ऐनको परिच्छेद ७ ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा जिल्ला स्थानीय तहका अध्यक्ष तथा प्रमुख समेत सदस्य रहने जिल्ला तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति गठन गरी यसको कार्य विवरण तोकेको छ । साथै, यसै ऐनको दफा १७ ले गाउँ कार्यपालिकाको अध्यक्ष वा नगर कार्यपालिकाको प्रमुखको अध्यक्षतामा प्रत्येक गाउँपालिका वा नगरपालिकामा तोकिए बमोजिमको स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति रहने व्यवस्था गरेकोछ । यसर्थ, स्थानीय विपद्को व्यवस्थापनको सन्दर्भ पनि वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेटसँग सम्बन्धित देखिएकाले यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ:

१७. स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति:

(१) गाउँ कार्यपालिकाको अध्यक्ष वा नगर कार्यपालिकाको प्रमुखको अध्यक्षतामा प्रत्येक गाउँपालिका वा नगरपालिकामा तोकिए बमोजिमको स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति रहनेछ ।

(२) स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:

ऐनमा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको लागि देहायका काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ जसलाई वार्षिक योजना तथा बजेटका नीति तथा कार्यक्रमबाट वर्षेनी सम्बोधन गर्नुपर्दछ ।

(क) परिषद्बाट स्वीकृत राष्ट्रिय नीति तथा योजना एवम् कार्यकारी समिति र प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समितिबाट स्वीकृत एकीकृत तथा क्षेत्रगत नीति योजना र कार्यक्रम अनुरूप हुने गरी स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, ।

(ख) स्थानीय तहलाई विपद् व्यवस्थापनका लागि बजेट विनियोजन गर्न लगाउने,

(ग) सरकारी, निजी एवम् गैर सरकारी संस्था, स्थानीय स्वयंसेवक, सामाजिक परिचालक लगायत सम्बन्धित सबै पक्षको समन्वय र संलग्नतामा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने, गराउने,

(घ) स्थानीय तहका पदाधिकारी कर्मचारी, स्वयंसेवक, सामाजिक परिचालक तथा समुदायलाई विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्रशिक्षण दिने,

(ङ) भौतिक संरचना निर्माण गर्दा भवन संहिता लगायत अन्य स्वीकृत निर्देशिका वा मापदण्डको पालना गराउने,

(च) विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य समिति गठन गर्ने,

(छ) विपद् प्रतिकार्यका लागि आपतकालीन नमूना अभ्यास गर्ने/गराउने,

(ज) विपद् प्रभावित क्षेत्रमा उद्धार तथा राहतको व्यवस्था गर्ने,

(झ) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा यस ऐन बमोजिमको कार्यको अनुगमन गर्ने,

(ञ) स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास र संचालन गर्ने/गराउने,

(ट) स्थानीय स्तरमा आपतकालीन कार्यसंचालन केन्द्रको स्थापना र संचालन गर्ने,

- (ठ) विपद्मा परी हराएका, विग्रेका वा नष्ट भएका कागजातको यकिन तथ्याङ्क अद्यावधिक गरी राख्न लगाउने,
- (ड) विपद्बाट प्रभावित घर परिवारको पहिचान, स्तर निर्धारण तथा परिचयपत्र वितरण गर्ने/गराउने,
- (ढ) विपद्को समयमा प्रयोग गर्न सकिने बारुणयन्त्र लगायतका अन्य उपकरणहरू तयारी हालतमा राख्न लगाउने,
- (ण) कार्यकारी समिति, प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समिति तथा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिको निर्णय अनुसार विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य कार्य गर्ने/गराउने,
- (त) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा तोकिए बमोजिम अन्य कार्य गर्ने/गराउने,
- (थ) यसका अतिरिक्त विपद् व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापन कोष रहने र सो कोषका लागि समेत वर्षेनी बजेट विनियोजन गर्ने ।

परिच्छेद ३ दस्तावेजहरू

नेपालको संविधानले मुलुकका तीन तहका सरकारहरूले आ-आफ्ना योजना तथा बजेट आफैले तर्जुमा गर्न सक्ने स्वायत्तता प्रदान गरेको छ । तर यो स्वायत्तता बेलगाम भने छैन । तीनवटै तहको सरकारको कार्यथलो (भूगोल) एउटै रहेको हुँदा समग्र राष्ट्रिय लक्ष्य, उद्देश्य र नीतिहरूको खाकाभिन्न नै सबै तहका सरकारको योजना तथा बजेट बन्नु पर्ने संवैधानिक र कानूनी प्रावधान रहेको छ । यसर्थ, तहगत रूपमा तीनवटै सरकारहरू स्वायत्त भए पनि यिनीहरूले गर्ने कामहरू फरक/फरक रहे पनि यिनीहरूले तर्जुमा गर्ने योजना, आयका स्रोतहरू, विनियोजनका क्षेत्रहरू एवम् हासिल गर्ने नतीजा बीच अनुबन्धन (Linkage) स्थापित गर्नुपर्ने हुन्छ । यसर्थ, स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा संविधान र कानूनहरूको प्रावधानहरूको अतिरिक्त संघ तथा प्रदेश एवम् स्थानीय तह स्वयंले बनाएका दस्तावेजहरूलाई समेत आधारहरूको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुँदा यस अध्यायमा केही महत्वपूर्ण दस्तावेजहरूका प्रावधानहरू औल्याइएको छ । वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा यी दस्तावेजहरू र तिनमा उल्लिखित सम्बन्धित प्रावधानहरू अनिवार्य रूपमा अनुशरण गर्नुपर्दछ ।

३.१ दीर्घकालीन सोच र योजना र विकासशील देशमा स्तरोन्नतिको रणनीति:

दीर्घकालीन (१५ वर्ष देखि २५ वर्ष) रूपमा विकासको अवस्था, जनताको आयस्तर, जीवनस्तर र उनीहरूले प्राप्त गर्ने सेवा सुविधाको अवस्था समेतको आंकलन गर्ने उद्देश्यले दीर्घकालीन सोच वा योजना बनेको हुन्छ । यस्तो दीर्घकालीन योजनामा मूलतः दीर्घकालीन सोच राष्ट्रिय लक्ष्य, रणनीति, प्रमुख सम्बाहक, सहयोगी क्षेत्र, दीर्घकालीन सोचको परिदृश्य तथा परिमाणात्मक लक्ष्य र विषयगत सोचहरू रहेका हुन्छन् । तीनवटै सरकार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले यस्तो दीर्घकालीन सोच वा योजना बनाएको हुनुपर्छ । यस्तो दीर्घकालीन सोच/योजना पनि संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीच अन्तरसम्बन्धित हुन्छ । कुनै पनि स्थानीय तहले वार्षिक योजना/बजेट बनाउँदा तीनवटै तहको दीर्घकालीन सोच/योजनालाई मूल आधारको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्दछ ।

पन्ध्रौँ योजनामा नेपालको संविधानमा उल्लिखित मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीति लगायतका व्यवस्था, दिगो विकास लक्ष्य र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूलाई ध्यान दिइएको छ । नेपाल सरकारको “समृद्ध नेपाल: सुखी नेपाली” को परिकल्पना पूरा गर्न आगामी २५ वर्षको लागि “दीर्घकालीन सोच २१००” को प्रारूप सहितको परिदृश्य तयार गरिएको छ । उपरोक्त सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रूपमा तथा प्रदेश र स्थानीय तहका दीर्घकालीन र आवधिक योजनालाई समेत मार्गदर्शन गर्ने गरी पन्ध्रौँ योजना कार्यान्वयनमा रहेको छ । तसर्थ स्थानीय तहको योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारले तय गरेको दीर्घकालीन सोचको परिदृश्य तथा पन्ध्रौँ योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, प्राथमिकता र भौतिक लक्ष्यसँग तादात्म्यता कायम गर्नु पर्दछ ।

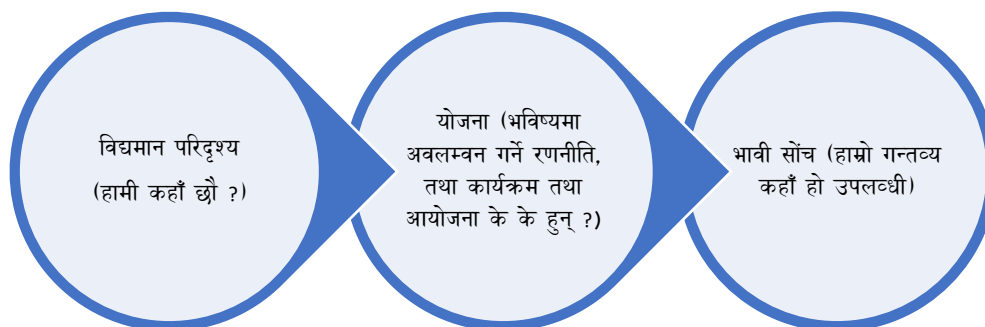
अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुरूप वि.सं. २०८७ सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न विकासका सबै आयाममा कसैलाई पनि पछि नछोड्ने प्रतिबद्धता बमोजिम दिगो विकास लक्ष्यलाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको विकास योजनामा आन्तरिकीकरण गर्न आवश्यक छ । पन्ध्रौँ योजना र सोको आधारमा तर्जुमा भएको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम मार्फत राष्ट्रिय तहमा दिगो विकास लक्ष्यहरू आन्तरिकीकरण गरिएका छन् भने प्रदेश र स्थानीय तहमा पनि स्थानीयकरणको कार्य प्रारम्भ भएको छ । वि.सं. २०७९ सम्ममा नेपाललाई अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्दै वि.सं. २०८७ सम्ममा मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा पुऱ्याउन स्थानीय तहमा गर्नुपर्ने कार्यहरूलाई ध्यान दिई स्थानीय तहको योजना तर्जुमा गर्नु आवश्यक छ । स्थानीय तहले योजना तर्जुमा गर्दा अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नतिका तीन आधारहरू क्रमशः प्रति व्यक्ति कुल

राष्ट्रिय आय (Gross National Income-GNI), मानवीय साधन सूचकाङ्क (Human Assests Index-HDI) र आर्थिक सङ्कटासन्नता सूचकाङ्क (Economic Vulnerability Index-EVI) हासिल पूरा गर्नुपर्ने मापदण्ड र नेपाल सरकारले लिने रणनीति तथा तर्जुमा गर्ने कार्यक्रमलाई सहयोग पुग्ने गरी गर्नुपर्दछ ।

स्थानीय तहले योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारले तर्जुमा गरेको दीर्घकालीन सोच, त्यसमा अन्तर्निहित लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति आदिलाई पनि ध्यान दिनुपर्दछ । यसैगरी सम्बन्धित प्रदेश सरकारको दीर्घकालीन सोच, त्यसमा अन्तर्निहित लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिलाई पनि आधार मान्नु पर्दछ । समग्र राष्ट्र र सम्बन्धित प्रदेशको दीर्घकालीन सोच तब मात्र पूरा हुन सक्दछ, जब स्थानीय तहले तदनुरूप आफ्ना योजनाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दछन् ।

३.२ आवधिक योजना:

दीर्घकालीन सोच र वर्तमान विकासको अवस्थाको पृष्ठभूमि भविष्यमा (विशेषतः ५ देखि ७ वर्ष) हाँसिल गर्ने लक्ष्य, उद्देश्य र अपेक्षित नतीजालाई परिभाषित गरी त्यसका लागि अवलम्बन गरिने रणनीति, नीति, कार्यक्रम, प्राथमिकता र अनुमानित स्रोत साधनको समष्टिगत स्वरूप नै योजना हो । सामान्यतया: योजना तर्जुमा विकास नीतिलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने प्रक्रिया हो ।

योजना एक चक्रको रूपमा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । यसको शुरुवात र अन्त्य हुँदैन । यस अन्तर्गत मूलतः आवश्यकताको पहिचान, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण, समीक्षा/मूल्याङ्कन तथा सिकाइका चरणहरू रहेका हुन्छन् ।

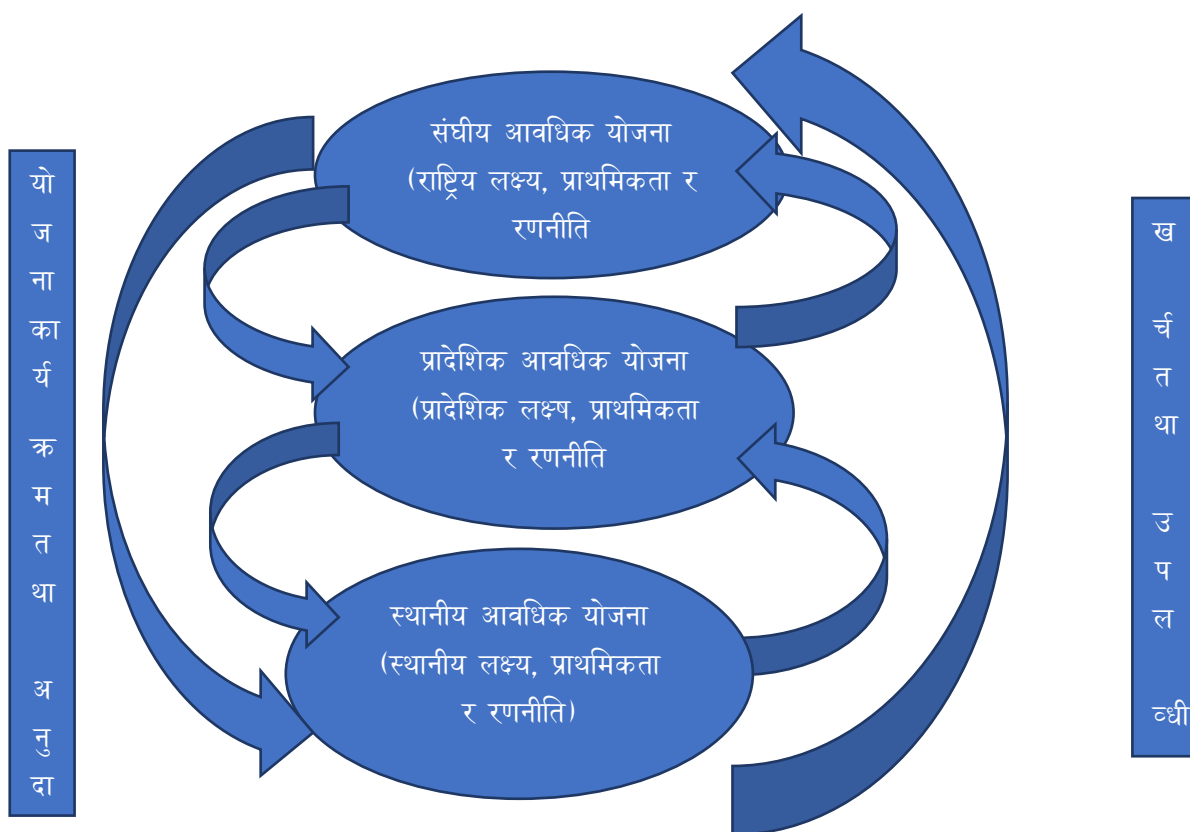

सीमित स्रोत र साधनलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा उपयोग गर्न, सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा तिब्रता ल्याउन, आगामी दिनको नतीजा आँकलन गर्दै नतीजामुखी विकास पद्धती अवलम्बन/ प्रवर्द्धन गर्न, नागरिकको जीवनस्तमा सुधार ल्याई उनीहरूको आर्थिक/सामाजिक अवस्था अभिवृद्धि गर्न र लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको माध्यमबाट सामाजिक रूपान्तरण गर्नका लागि पनि योजनाको आवश्यकता अपरिहार्य छ ।

भौगोलिक (Geographical) स्थानगत (Spatial) दृष्टिले नेपालमा ३ थरी आवधिक योजनाहरू बनिरहेका छन् ।

१. राष्ट्रिय/संघीय आवधिक योजना (National Periodic Plan)
२. प्रादेशिक आवधिक योजना (Provincial Periodic Plan)

३. स्थानीय आवधिक योजना (Local Level Periodic Plan)

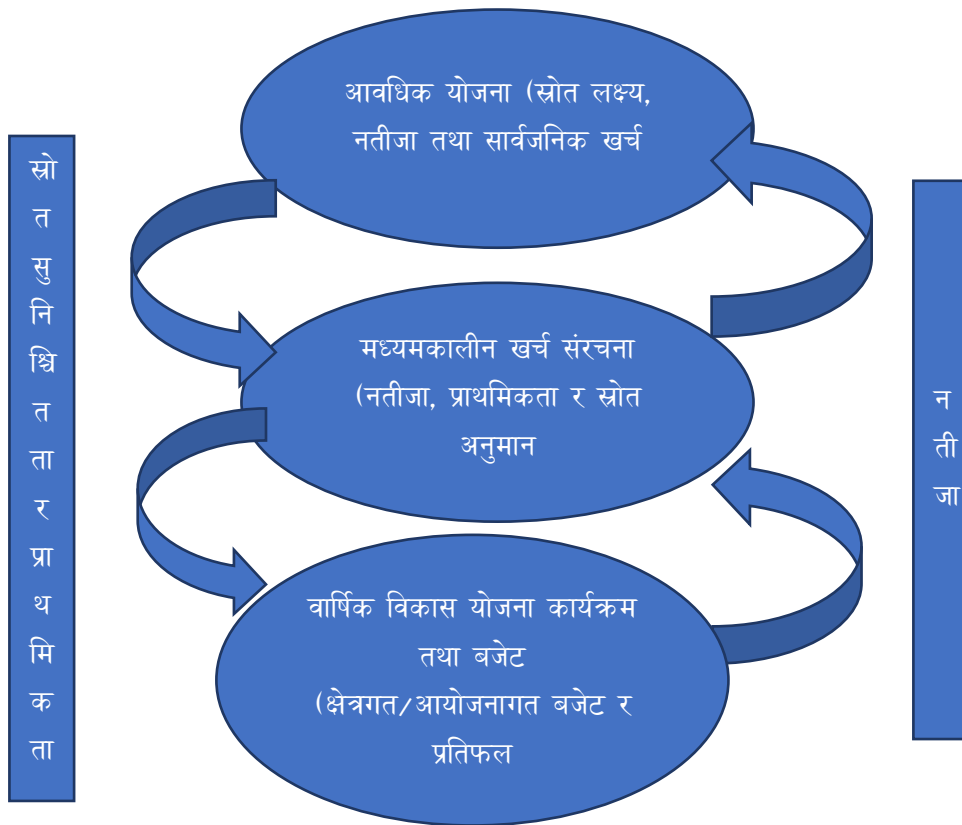
नेपालको संविधान र कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम नेपाल सरकारले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी देशको समग्र आर्थिक सामाजिक विकासका लागि आवधिक योजना तर्जुमा गर्दछ । उल्लिखित राष्ट्रिय आवधिक योजनालाई समेत आधार मानी प्रदेशले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी आ-आफ्नो प्रदेशको आर्थिक एवम् सामाजिक विकासको लागि आवधिक योजना बनाएको हुन्छ । यसैगरी राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक आवधिक योजनालाई समेत आधार बनाई स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रही स्थानीय तहको विशिष्टता, संभावना, अवसर र आवश्यकता पहिचान गरी आवधिक योजना तयार गरेको हुन्छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका आवधिक योजनाहरू एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित पनि हुन्छन् । अतः स्थानीय तहले आफ्नो आवधिक योजना, त्रि-वर्षिय खर्च संरचना र वार्षिक योजना तथा बजेट बनाउँदा संघ तथा प्रदेशका आवधिक योजनालाई र आफ्नै गाउँ/नगरको आवधिक योजनालाई महत्वपूर्ण आधारको रूपमा ग्रहण गरेको हुन्छ । यसर्थ स्थानीय तहले आफ्नो वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्दा स्थानीय योजनालाई मार्गदर्शनको रूपमा लिनुपर्दछ ।

३.३ मध्यमकालीन खर्च संरचना (Medium Term Expenditure Framework-MTEF):

मध्यमकालीन खर्च संरचनाले आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम बीच अन्तरसम्बन्ध कायम गरी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्दछ । सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको एक औजारको रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचनाले सरकारसँग उपलब्ध सीमित स्रोत/साधनको बस्तुनिष्ट, आँकलन गर्ने र त्यसलाई योजनाको प्राथमिकताको क्षेत्रमा मध्यम अवधिको लागि बाँडफाँड गर्दछ । सार्वजनिक खर्च

व्यवस्थापनका प्रमुख अवयवहरू-विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय सुशासन जस्ता विषयमा यसले सम्बोधन गर्दछ ।

आवधिक योजना र वार्षिक योजनालाई बजेटसँग तादात्म्यता कायम गरी स्रोत र साधनको विनियोजनालाई उपलब्धीमूलक बनाउँनु, आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गरी प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाको लागि स्रोतको सुनिश्चितता गर्नु, मध्यम अवधिको आन्तरिक र बाह्यस्रोतको वास्तविक अनुमान गरी बजेट खाका तर्जुमा गर्नु, सार्वजनिक खर्चलाई बढी प्रभावकारी र कुशल बनाई लक्षित प्रतिफल सुनिश्चित गर्नु र बजेट अनुमानलाई यथार्थपरक बनाउँनु यसको मूलभूत उद्देश्य हो । मध्यमकालीन खर्च संरचनाले आवधिक योजनालाई वार्षिक बजेटसँग र बजेटलाई नतिजासँग आवद्ध गर्दछ ।

मध्यमकालीन खर्च संरचनामा पहिलो आर्थिक वर्षमा बजेटको वास्तविक स्रोत र खर्चको अनुमान हुन्छ भने त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षका लागि स्रोत र खर्चको प्रक्षेपण गरिन्छ । पहिलो वर्षको बजेट कार्यान्वयन भएपछि उपलब्धी समीक्षा गरी बाँकी दुई वर्षको प्रक्षेपित अनुमान परिमार्जन एवम् थप एक वर्षको बजेट प्रक्षेपण गरिन्छ । यसरी मध्यमकालीन खर्च संरचनामा चक्रिय हिसावले प्रत्येक वर्ष तीन वर्षको बजेटको अनुमान गरिएको हुन्छ ।

वित्त व्यवस्थापनमा मध्यमकालीन खर्च संरचनाको आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १७ ले तीनवटै तहको सरकारले सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गर्दा आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च तयार गर्नुपर्ने अनिवार्यता गरेको छ । त्यस्तैगरी स्थानीय सरकार (संचालन) ऐनले पनि यसलाई अनिवार्य बनाएको छ । यसर्थ स्थानीय तहले आगामी आर्थिक वर्षको वार्षिक योजना तथा बजेट तयार गर्दा, चालु वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई आधार मान्नु पर्ने र त्यसकै आधारमा पछिल्लो थप हुने वर्षको लागि प्रक्षेपण थप्नु पर्ने देखिन्छ । यति मात्र होइन, नेपाल सरकार तथा प्रदेश

सरकारको मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई समेत आधार बनाइ, वार्षिक योजना कार्यक्रम र बजेटको साथमा नै स्थानीय सभामा मध्यमकालीन खर्च संरचना पेश गर्नुपर्दछ । यसर्थ, मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई वार्षिक योजना तथा बजेटको अभिन्न अङ्ग बनाउनु पर्दछ ।

३.४ आयोजना विकास, छनौट तथा प्राथमिकीकरण सम्बन्धी एकीकृत मापदण्ड, २०७९:

राष्ट्रिय योजना आयोगबाट स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेको प्रस्तुत मापदण्डको मूलभूत उद्देश्य आयोजनाको विकास, लेखाजोखा, छनौट तथा प्राथमिकीकरणलाई वैज्ञानिक एवम् वस्तुगत मापदण्डमा आधारित बनाउनु, सम्बन्धित विषय क्षेत्रगत मन्त्रालय तथा निकायहरूलाई तथ्यमा आधारित आयोजनाको विकास र छनौटका लागि आधार प्रदान गर्नु, आयोजनाको तयारीको कार्यमा सामञ्जस्यता कायम गर्नु, वित्तीय, प्राविधिक, सामाजिक तथा वातावरणीय दृष्टिले उपयुक्त एवम् पूर्वतयारी सम्पन्न भएका आयोजना मात्र छनौट गरी विनियोजन दक्षता कायम गर्नु र आयोजना व्यवस्थापनलाई वैज्ञानिक एवम् वस्तुगत बनाइ आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन मार्फत अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्नु हो । आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०७६ को दफा १७ मा आयोजना बैङ्कको व्यवस्था गरिएको र यो मापदण्डमा आधारित भई तीन वटै तहका सरकारले राष्ट्रिय योजना आयोगबाट तयार भएको राष्ट्रिय आयोजना बैङ्क (National Project Bank) को सफ्टवेयरमा आ-आफ्नो आयोजनाहरू प्रविष्ट गर्नुपर्ने अनिवार्यता रहेको हुँदा प्रस्तुत मापदण्ड तीनवटै तहका सरकारको लागि उपयोगी छ ।

प्रस्तुत मापदण्डमा आयोजना तर्जुमा प्रक्रियाका क्रियाकलापहरू, आयोजनाको पहिचान, आयोजनाको विकास र आयोजनाको छनौट तथा प्राथमिकीकरणका विधिहरू औल्याइएको छ । आयोजनाको पहिचान गर्दा मूलतः मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू, आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य, क्षेत्रगत नीति, योजना तथा रणनीति, नागरिक तथा जनप्रतिनिधिको माग र आवश्यकता, उपलब्ध अवसर तथा सम्भावनाहरू, प्रादेशिक सन्तुलनको स्थिति, राष्ट्रिय राजनीतिक दलको घोषणापत्र, न्यूनतम सेवाको आवश्यकता, विद्यमान समस्या तथा चुनौतिहरूलाई आधार मान्नु पर्नेछ । पहिचान गरिएको आवश्यकता सम्बोधन गर्न सरोकारवालाहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी विकल्पको खोजी र विकल्पको विश्लेषण र छनौट गर्नुपर्दछ । आयोजनाको विकास अन्तर्गत गर्नुपर्ने पूर्व सम्भाव्यता अध्ययनको विषय वस्तु र प्रतिवेदनको ढाँचा यसमा दिइएको छ । प्रस्तुत मापदण्ड र आयोजनाको छनौट तथा प्राथमिकीकरण गर्ने सन्दर्भमा आयोजनाको लेखा-जोखा तथा स्वीकृतिको प्रकृया तथा मापदण्ड, आयोजना प्राथमिकीकरणका आधार र विधि र आयोजना विश्लेषणका विधि र सूत्रहरू औल्याएको छ ।

यसर्थ, स्थानीय तहले आयोजना छनौटलाई व्यवसायिक र प्राविधिक विषय बनाइ कायम गर्दै बजेटलाई नतीजामुखी बनाउँन प्रस्तुत मापदण्ड उपयोगी हुने हुँदा आयोजना पहिचान, विकास र छनौटका लागि यसका प्रावधानहरू अनुशरण गर्न आवश्यक छ ।

३.५ प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट नमूना निर्देशिका, २०७७:

नेपालको संविधानले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगर्ने प्रतिबद्धतासहित नागरिकलाई समानताको हकको प्रत्याभूति गरेको छ । यसैगरी महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएको व्यक्तिको अधिकार लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिहरूको नेपाल पक्ष राष्ट्र भएकाले लैङ्गिक समानता, महिला सशक्तिकरण र सामाजिक समावेशीकरणलाई कानूनीरूपमा स्वीकार गरी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गरेको छ । नेपाल सरकारका सबै विषयगत मन्त्रालयहरूले आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणालीको अभ्यास गर्दै आएका छन् र प्रत्येक मन्त्रालयले वार्षिक कार्यक्रममा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणाली समावेश गरी तदनुरूप प्रतिवेदन समेत गर्ने गरेका छन् । नेपालको संविधान जारी भए पश्चात् सङ्घीय

शासन प्रणाली अनुसार स्थापित प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम वि.सं. २०७५ सालदेखि आफ्ना योजना, बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दै आएका छन् ।

नेपालको पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७ - २०८०/८१) ले राज्यका तीनै तहका सरकारमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विनियोजन पद्धतिलाई संस्थागत गर्ने रणनीति तय गरेको छ । नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को बजेट वक्तव्यबाट लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणालीलाई प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट प्रणालीमा समेत समावेश गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसलाई कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्न नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट नमूना निर्देशिका तयार गरी जारी गरेको छ । यो निर्देशिकाले प्रदेश तथा स्थानीय तहको योजना तर्जुमा र स्थानीय तहमा विनियोजन गरिएका कार्यक्रम अन्तर्गतका क्रियाकलापहरूको महिला सशक्तिकरण र लैङ्गिक समानतामा गर्ने योगदानको आधारमा वर्गीकरण गरी साङ्केतिकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विनियोजन पद्धतिले बजेट तयारीका समयमा विकसित गरिएका नीति तथा खर्च प्रस्तावबाट लाभग्राहीमा परेको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने आधार प्रदान गर्दछ । साथै यसले महिला सशक्तीकरण तथा लैङ्गिक समानतालाई प्रवर्द्धन गर्ने क्रियाकलापहरू समावेश गर्नुका साथै वर्गीकरण गरिएका क्रियाकलापहरूका लागि भएको विनियोजनका आधारहरूमा खर्चको अभिलेख राख्ने उद्देश्य राखेको छ । निर्देशिकामा वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रावधानहरू समावेश गरेको छ । यसलाई समेत मार्गदर्शन गर्ने आवधिक योजना र मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा समेत कार्यक्रमको वर्गीकरण र साङ्केतिकरण गरी महिला सशक्तिकरण र लैङ्गिक समानतालाई प्रवर्द्धन गर्न सहयोग गर्नेछ । स्थानीय तहले योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा लैङ्गिक उत्तरदायी योजना तथा बजेट प्रणाली अबलम्बन गर्नुपर्नेछ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विधि र प्रक्रिया परिच्छेद- ६ मा दिइएको छ ।

३.६ समपुरक तथा विशेष अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि:

स्थानीय तहले समपुरक तथा विशेष अनुदान र सम्बन्धी कार्यविधि बमोजिम सञ्चालन गरिने आयोजना तथा कार्यक्रम पहिचान गरी राष्ट्रिय आयोजना बैङ्कमा समावेश गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । तसर्थ स्थानीय तहले आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा तथा स्थानीय आयोजना बैङ्क तयार गर्दा सहलगानी र समपुरक तथा विशेष अनुदानमा सञ्चालन हुने आयोजना तथा कार्यक्रम समावेश गरी तर्जुमा गर्नुपर्दछ ।

समपुरक सम्बन्धी कार्यविधिमा समपुरक अनुदान प्रदान गरिने क्षेत्र, माग गर्ने प्रक्रिया र रकमको सीमा तोकिएको छ । वार्षिक बजेटमा समपुरक अनुदानबाट संचालन गरिने आयोजनाहरू मूलतः कृषि उपजको भण्डारण गृह र शीतगृह, खानेपानी, ग्रामीण नमूना आवास, सिंचाई तथा नदी नियन्त्रण, फोहोर मैलाको प्रशोधन र व्यवस्थापन, शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, पर्यटन पूर्वाधार निर्माण, पुल निर्माण, वैकल्पिक ऊर्जा, ग्रामीण तथा कृषि सडक, स्वास्थ्य, कार्यालय भवन निर्माण, विद्युत उत्पादन/प्रसारण, वन, वातावरण तथा जलाधार क्षेत्र, जेखिमयुक्त बस्ती स्थानान्तरण, विपद्बाट क्षतिग्रस्त सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माणसँग सम्बन्धित हुनुपर्दछ ।

राष्ट्रिय योजना र आयोगबाट प्रकाशित विशेष अनुदान सम्बन्धी कार्यविधिले विशेष अनुदान प्रदान गरिने क्षेत्र र आधार तोकेको छ । विशेष अनुदान विशेषतः सामाजिक विकाससँग सम्बन्धित छ । यसर्थ, वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेटमा विशेष अनुदानबाट संचालन हुने आयोजनाहरू प्रस्ताव गर्दा शैक्षिक विकास, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा,

खानापनी आपूर्ति, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत वर्ग एवम् दुर्गम तथा पिछडिएको क्षेत्रको उत्थानसँग लक्षित, खाद्य सुरक्षा, फोहोर मैला व्यवस्थापन, विपद् जोखिम न्यूनीकरण जस्ता आयोजना/कार्यक्रमहरू छनौट गर्नुपर्दछ ।

३.७ स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन कार्यविधि, २०७७:

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि वित्तीय हस्तान्तरण (राजस्व बाँडफाँड, वित्तीय समानीकरण अनुदान तथा रोयल्टी बाँडफाँड) सशर्त अनुदानको आधार सिफारिस तथा आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्दछ ।

यस प्रयोजनका लागि स्थानीय तहको लागि कार्यसम्पादन सूचकहरू र तिनको अङ्कभार तोकिएको छ जसलाई वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट तर्जुमा गर्दा ध्यान दिन आवश्यक छ । ती सूचकहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

- ❖ प्रत्येक वर्षको असार १० गतेभित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित नगर सभामा पेश गरे/नगरेको,
- ❖ असार मसान्तभित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान पारित गरे/नगरेको,
- ❖ घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, मनोरञ्जन कर तथा विज्ञापन कर वापत उठेको राजस्वमध्ये ६० प्रतिशत रकम मासिक रूपमा स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा गरे/नगरेको,
- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको आय-व्ययको प्रक्षेपित तथ्याङ्क सहितको विवरण पुष मसान्तभित्र संघीय अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरे/नगरेको,
- ❖ गत आधिक वर्षको बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समीक्षा कार्तिक मसान्तभित्र सार्वजनिक गरे/नगरेको,
- ❖ अनुमानित राजस्व प्रक्षेपण अनुसार प्रगति भए/नभएको र अघिल्लो आर्थिक वर्षको असूलीको तुलनामा राजस्व वृद्धि भए/नभएको,
- ❖ कूल विनियोजनमा खर्चको प्रतिशत र पूँजीगत खर्चको प्रतिशत,
- ❖ बेरुजुको अवस्था,
- ❖ SuTRA को प्रयोगको अवस्था,
- ❖ आवधिक योजना तर्जुमा गरे/नगरेको,
- ❖ कक्षा १ देखि ८ सम्मको खूद विद्यार्थी भर्ना दर,
- ❖ कक्षा १० को परीक्षाको अङ्क (GPA) भन्दा उच्च (GPA) प्राप्त विद्यार्थी संख्या,
- ❖ चार पटक गर्भ जाँच गर्ने महिलाको अनुपात,
- ❖ पूर्ण खोपको अनुपात,
- ❖ कार्यसम्पादन सूचक आयोगको Online Portal मा प्रविष्टी गरे/नगरेको ।

स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन कार्यविधि, २०७७ ले १० विषयगत क्षेत्रगत अन्तर्गत १०० वटा समग्र अवस्था, प्रक्रियागत अवस्था र परिमाणात्मक अवस्था दर्शाउने सूचकहरू निर्धारण गरेको छ । योजना तर्जुमा गर्दा यी सूचकहरू कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ ।

३.८ दिगो विकास लक्ष्यको अवस्था र मार्गचित्र (Roadmap) २०१६-२०३०:

नेपाल सरकारले संयुक्त राष्ट्रसंघमा सन् २०३० सम्म दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने प्रतिबद्धता जनाएकोछ । दिगो विकासका १७ वटा लक्ष्य, १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य र विश्वव्यापी सहित नेपालले तय गरेका जम्मा ४७९ सूचकहरू छन् । दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न नेपाल सरकारको एकल प्रयासले मात्र सम्भव छैन । यसमा प्रदेशका साथै स्थानीय तहको पनि सहयोगी भूमिका हुनुपर्छ ।

तसर्थ, स्थानीय तहले आफ्नो योजना तर्जुमा गर्दा दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न सहयोग पुग्ने गरी गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धी विस्तृत विवेचना परिच्छेद-८ मा गरिएको छ ।

३.९ राष्ट्रिय अभियान तथा अन्य अन्तर सम्बन्धित विषयहरू:

स्थानीय योजना तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय अभियानहरू, नेपाल पक्ष भई हस्ताक्षर गरेका अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धी, सम्झौता र प्रतिबद्धतासँग सम्बन्धित विषयहरूलाई पनि ध्यान दिनु आवश्यक छ । यसैगरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक योजना (२०१८-२०३०) र जलवायु परिवर्तन राष्ट्रिय अनुकूलन योजना २०१८ लगायत विकास प्रक्रिया र उपलब्धिमा प्रत्यक्ष असर पार्ने नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाहरूलाई पनि विशेष रूपले ख्याल गर्नुपर्दछ ।

३.१० राष्ट्रिय तथा प्रदेश सरकारको मार्गनिर्देशन:

स्थानीय तहले नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको सम्बन्धमा समय समयमा पठाउने मार्गनिर्देशन समेतलाई ध्यानमा राखी योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । यसरी योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारका नीति, योजना र वार्षिक बजेटसँग स्थानीय योजनाको सामञ्जस्यता कायम गर्नुपर्दछ ।

३.११ स्थानीय सरकारमा सहभागी राजनीतिक दलहरूको घोषणापत्र:

स्थानीय तहमा योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय सरकारमा सहभागी राजनीतिक दलले स्थानीय निर्वाचनको क्रममा सार्वजनिक गरेको घोषणापत्र वा प्रतिबद्धतालाई ख्याल गरी पूरा हुन सक्ने कार्यक्रम वा आयोजनाहरूलाई समेत ध्यानमा राखी योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । यसबाट स्थानीय तहको विकास कार्यमा सहमतिको वातावरण स्थापना भई विकासमैत्री वातावरण सिर्जना गर्न सहयोग पुग्दछ ।

३.१२ एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या, २०७४:

नेपालको संविधान, २०७२ ले सरकारका ती तह-संघ, प्रदेश र स्थानीयका लागि अलग-अलग संचित कोष रहने व्यवस्था गरेको छ । तीनवटै सरकारका आर्थिक कारोवारको लेखा ढाँचा महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत भए बमोजिम हुने व्यवस्था पनि छ । अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ३२ बमोजिम महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई तीनै तहका सरकारको समग्र आर्थिक कारोवारको लेखाङ्कन, प्रतिवेदन तथा सो सँग सम्बन्धित अन्य कार्यहरू सम्पादन गर्ने जिम्मेवारी पाएको छ । यसका अतिरिक्त स्थानीय तह सरकार संचालन ऐनको दफा ७६(२) ले स्थानीय तहले आफ्नो कारोवारको लेखा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको सिफारिसमा महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत भएबमोजिमको ढाँचामा राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

उल्लिखित जिम्मेवारी अनुरूप तीनवटै सरकारको आर्थिक कारोवारको लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदनको गुणात्मक अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको Government Finance Statistics Manual 2014 (GFSM-2014) अनकूल वर्गीकरण र व्याख्या गरी महालेखा परीक्षकको स्वीकृतिमा एकीकृत आर्थिक संकेत तथा

वर्गीकरण र व्याख्या, २०७४ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट जारी भएको छ र यसमा आवश्यकतानुसार ४ वटा संशोधनहरू पनि भइसकेका छन् । प्रस्तुत दस्तावेजमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:-

- (क) आर्थिक संकेत वर्गीकरण तथा व्याख्यालाई योजना, बजेट तथा लेखाङ्कन र प्रतिवेदनको मूल आधारका रूपमा स्थापित गर्दै समष्टिगत आर्थिक विश्लेषणका लागि उपयोग गर्न सक्ने गरी आर्थिक संकेतहरूको साथै प्रशासनिक, उद्देश्यात्मक तथा आम्दानी खर्चको स्रोत समेतलाई आवश्यक संकेतहरूमा व्यवस्थित गरिएको,
- (ख) नगदमा आधारित (Cash Basis) रहेको वर्तमान सरकारी लेखा तथा प्रतिवेदन प्रणालीलाई क्रमशः प्रोदभावी (Accrual Basis) लेखाप्रणाली तर्फ उन्मुख गर्ने सोच अनुरूप सम्पत्ति तथा दायित्व सम्बन्धी प्रावधानहरू समावेश गरिएको,
- (ग) संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका बजेट उप-शीर्षक तथा कार्यालय संकेतहरूमा समेत एकरूपता कायम गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी सम्पूर्ण तहका सरकारका निकायहरू समेटी निकायगत बजेट संकेत तथा कार्यालय संकेतको निर्धारण गरिएको,
- (घ) साविकमा प्रचलनमा रहेको नेपाल सरकारको बजेट संकेत (बजेट उप-शीर्षक) मा नेपालको संगठनात्मक संरचना अनुरूपका विभागीय संकेत नभएको तर सो अनुरूप लेखा र प्रतिवेदनको आवश्यकता महसुस भएकोले त्यस प्रयोजनलाई समेत दृष्टिगत गरी विभागीय संकेत समावेश गरिएको,
- (ङ) संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका बजेट संकेतहरू समान रूपमा कायम गर्न सकिने गरी सम्बन्धित प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तह र ती तहका कार्यालयहरूको लागि निश्चित मापदण्डमा आधारित भइ अलग अलग संकेतहरू निर्धारण गरिएको,
- (च) सरकारका प्रत्येक तहमा एकरूपता (एक निकाय र अर्को निकायबीच पृथकता नहुने गरी) कायम हुने तथा विभिन्न तहहरू बीचको वित्तीय प्रतिवेतदन समायोजन गर्न सहज हुने गरी राजस्व तथा खर्चका संकेतहरू निर्धारण गरिएको,
- (छ) प्रत्येक बजेट संकेत तथा आर्थिक संकेतको अर्थ र प्रयोजन खुल्ने गरि विद्यमान संवैधानिक व्यवस्था, GFSM,2014 तथा साविकको वर्गीकरण र व्याख्यामा आधारित भइ आर्थिक संकेतको वर्गीकरण तथा व्याख्या गरिएको,
- (ज) हाल नखुलेका/पहिचान नभएका तर भविष्यमा आवश्यक पर्ने कुनै आम्दानी तथा खर्च शीर्षकका संकेतहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरी त्यस्तो अवस्थाका लागि सम्भाव्य संकेतहरूको व्यवस्था गर्न आवश्यक खाली ठाउँ समावेश गरिएको ।

यस एकीकृत आर्थिक संकेत वर्गीकरण र व्याख्यामा प्रयोग भएका राजस्व खर्च, पूँजीगत सम्पत्ति तथा दायित्वका संकेतहरू लेखाङ्कनमा प्रयोग गर्दा संकेत नं. को अन्तमा ३ वटा शून्य भएका शीर्षकलाई आधार शीर्षक, संकेत नं. को अन्तमा २ वटा शून्य भएका शीर्षकलाई मूल शीर्षक, संकेत नं. को अन्त्यमा १ वटा शून्य भएका शीर्षकलाई शीर्षक र बाँकी अन्य शीर्षकलाई उप-शीर्षक भनिएको छ । साथै, सामान्य रूपमा शीर्षक भन्नाले आधार शीर्षक, मूल शीर्षक र उप-शीर्षक समेतलाई बुझिन्छ । यस्ता शीर्षकहरूमा देहायबमोजिम राजस्व प्राप्ति तथा खर्च लेख्नु पर्दछ ।

१. यस वर्गीकरणमा १ बाट शुरु भएका अङ्कले राजस्व, २ बाट भएका संकेतले चालु खर्च, ३ बाट शुरु भएका संकेतले सम्पत्ति तथा दायित्व (पूँजीगत खर्च-३१, सम्पत्ति-३२ र दायित्व-३३) र ६ बाट शुरु भएको संकेतले सम्पत्ति तथा दायित्वको मौज्जातलाई जनाउँछ ।
२. राजस्व उप-शीर्षकमा मात्र रकम जम्मा गर्न मिल्छ । जस्तै: १११११, ११४१५ आदि,
३. खर्च उप-शीर्षकमा मात्र खर्च लेख्न मिल्छ । जस्तै: २११११, २२६१३ आदि,
४. आधार शीर्षक, मूल शीर्षक र शीर्षकमा राजस्व जम्मा गर्न तथा खर्च लेख्न मिल्दैन, तर हिसाव एकीकरण हुन्छ,
५. बाँडफाँड हुने राजस्वलाई वित्तीय दायित्वको रूपमा संकेत ३३३११ देखि ३३३८१ मा संकलन गरी विभाज्य कोषमा जम्मा गर्नु पर्दछ । विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम बाँडफाँड पश्चात सम्बन्धित तहका सरकारलाई प्राप्त भएपछि सम्बन्धित निकायले बाँडफाँड भई प्राप्त हुने राजस्व शीर्षकमा आम्दानी बाध्नु पर्दछ ।

स्थानीय तहले वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्दा, उल्लिखित आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या बमोजिम राजस्व तथा खर्चका संकेतहरू कायम गर्ने र ती संकेतहरूको व्याख्यामा द्विविधा नहुन त्यसका व्याख्यालाई अनुशरण गर्नुपर्दछ । प्रत्येक वर्षजसो संशोधन भइरहने यो दस्तावेज महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको वेबसाइटमा अद्यावधिक रूपमा पाइन्छ ।

३.१३ जलवायु परिवर्तन बजेट कोडिङ्ग:

नेपालमा जलवायु परिवर्तन र त्यसका चुनौतीहरू देखा पर्न थालेको र यसबाट जलस्रोत, कृषि तथा खाद्यान्न, वन तथा जैविक विविधता, भौतिक पूर्वाधार, जनस्वास्थ्य र पर्यटन लगायत जीवकोपार्जनका संसाधनहरू अत्यधिक मात्रामा प्रभावित हुँदै गइरहेकोले जलवायु परिवर्तनको विषय महत्त्वपूर्ण र चिन्ताको विषय बनेको छ । यी समस्याको सामना गर्न तयार गरिएको जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ ले जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभाव न्यूनीकरण गर्दै जलवायु अनकूलित हुँदै, न्यून कार्वन उन्मुख सामाजिक आर्थिक विकास पथलाई अवलम्बन गर्दै जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रमा भएको प्रतिबद्धता अनुरूप सहयोग तथा सहकार्यको प्रवर्द्धन गरी जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने लक्ष्य लिएकोछ ।

जलवायु परिवर्तनका असर र प्रभावको न्यूनीकरण र अनुकूलनको आवश्यकता समेतलाई दृष्टिगत गरी जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ मा भएको व्यवस्था अनुसार राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम (National Adaptation Program of Action- NAPA) लाई विकास एजेण्डाको रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन जरुरी छ । यसका लागि स्थानीय तहले आफूलाई प्राप्त हुने अनुदान रकमबाट जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि समेत निश्चित रकम छुट्याइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु जरुरी छ ।

विकास कार्यभित्र जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गरी गरिएका कार्यमा भएको लगानी वारेको एकीकृत जानकारी उपलब्ध हुन नसक्दा जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा के कति लगानी भएको छ र के कति लगानीको आवश्यक छ भन्ने यकिन गर्ने स्पष्ट आधार तय गर्न कठिन हुने हुन्छ । बजेटमा जलवायु परिवर्तनका कार्यक्रमहरू स्पष्ट नदेखिदा जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा भएका लगानीको अनुगमनमा कठिनाइ पर्ने हुन्छ जसले गर्दा त्यस्ता कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न र आगामी वर्षहरूमा जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा लगानीको सुनिश्चितता गर्दै योजना तर्जुमा गर्न कठिनाइ पर्ने हुन्छ ।

कुन कुन निकायका कुन कुन कार्यक्रम जलवायु परिवर्तनमा केन्द्रित छन् वा आगामी दिनमा जलवायु परिवर्तनमा कसरी केन्द्रित हुँदै जानेछन् भन्ने बारे जानकारी उपलब्ध हुन सकेमा अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धिका साथै लगानी समन्वयमा समेत सघाए पुग्न सक्ने देखिन्छ । साथै जलवायु परिवर्तन र वातावरणका कार्यक्रमका बीच रहेको भिन्नता यकिन गरी जलवायु परिवर्तनमा मात्र भएको खर्च छुट्याउने आधारको विकास गर्नु पनि त्यत्तिकै जरुरी हुन आएको छ । यसको लागि " जलवायु परिवर्तन बजेट कोड" को प्रयोग गर्नु मनासिव हुने भएको र उक्त कोडको प्रयोगले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यमा भएको लगानीको अनुगमन तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समेत सहयोग पुग्ने भएकोले जलवायु परिवर्तन बजेट कोडको प्रयोग आवश्यक देखिन्छ ।

निम्न कार्यक्रमहरूलाई जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित कार्य मानी ती कार्यक्रमहरूमा विनियोजित बजेट वा भएको खर्चलाई तलको तालिकामा उल्लेख भएबमोजिम जलवायु परिवर्तन बजेट कोड प्रयोग गर्न उपयुक्त हुन्छ;

- ❖ प्राकृतिक सम्पदाको दिगो व्यवस्थापन गर्ने तथा हरियाली अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम ।
- ❖ भू-उपयोग योजना तथा जलवायु परिवर्तनको असरलाई थेग्न सक्ने (Resilient) भौतिक पूर्वाधारको विकास कार्यक्रम ।
- ❖ जलवायु परिवर्तनको कारणबाट मानव स्वास्थ्यमा देखा पर्ने नकारात्मक प्रभावलाई रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने कार्यक्रम ।
- ❖ जलवायु परिवर्तनको कारणबाट खतरामा परेका जीव (Endangered species) र जैविक विविधताको संरक्षण कार्यक्रम ।
- ❖ हरित गृह ग्याँसको उत्सर्जन कम गर्ने गरी गरिएको फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम ।
- ❖ ऊर्जा, सिँचाइ र स्वच्छ खानेपानीका लागि जलस्रोतको दिगो उपयोग गर्ने कार्यक्रम ।
- ❖ खाद्य स्वच्छता (Safety) तथा सुरक्षा (Security) सँग सम्बन्धित कार्यक्रम ।
- ❖ जलवायु परिवर्तनका कारण उत्पन्न विपद् जोखिमलाई न्यून गर्ने कार्यक्रम
- ❖ हरित गृह ग्याँसको उत्सर्जन कम गर्ने तथा न्यून कार्बन उत्सर्जन गर्ने ऊर्जाको प्रयोग गर्नका लागि पुनर्नवीकरणीय एवं वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादन, प्रयोग तथा यस सम्बन्धी प्रविधिको विकास गर्ने कार्यक्रम ।
- ❖ जलवायु परिवर्तनसाग सम्बन्धित सूचना, शिक्षा, सञ्चार, अनुसन्धान तथा विकास एवं तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने कार्यक्रम ।
- ❖ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा आवश्यक नीति, कानून एवं कार्य योजना तयार गर्ने कार्यक्रम ।

जलवायु परिवर्तन बजेट कोडको प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

प्रस्तावित बजेटमा जलवायु परिवर्तन बजेट कोड प्रयोग गर्दा निम्न बमोजिम गर्नुपर्दछ ।

- ❖ जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित माथि उल्लिखित कार्यक्रमहरूलाई मात्र जलवायु परिवर्तन बजेट कोडिङ्ग गर्ने ।
- ❖ मन्त्रालय/विभाग/कार्यालयहरूले आ-आफ्नो प्रस्तावित वार्षिक कार्यक्रमको प्रत्येक कार्यक्रम जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित भए/नभएको उल्लेख गर्न "छ" वा "छैन" लेख्ने ।
- ❖ "छ" लेखिएका सबै कार्यक्रमको बजेट जोड्ने र प्रतिशत निकाल्ने ।
- ❖ बजेट प्रतिशतको आधारमा उक्त कार्यक्रम तल तालिकामा दिइएबमोजिम १, २ वा ३ कुन पर्दछ तय गर्ने ।

- ❖ तय गरिएको उक्त संकेत (१, २ वा ३) लाई बजेट फारामको माथि एउटा बक्स बनाएर लेख्ने ।

जलवायु परिवर्तन बजेट कोडको प्रयोग:

माथि उल्लिखित वुँदा बमोजिमका कार्यक्रमहरूमा निम्न बमोजिम जलवायु परिवर्तन बजेट कोड (संकेत) प्रयोग गर्न सकिन्छ;

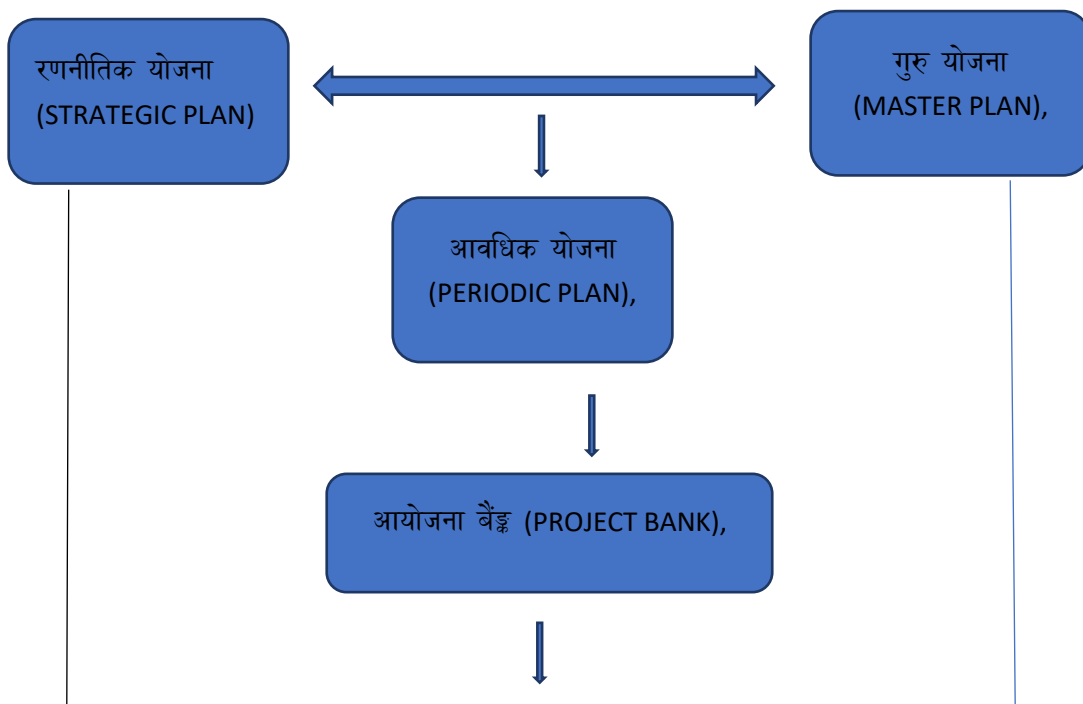
खर्चको अनुपात	यता	मा उल्लेख हुने कोड (संकेत)
वित्त वार्षिक कार्यक्रमको ५० प्रतिशत भन्दा बढी बजेट जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित भएमा	त सान्दर्भिक	
वित्त वार्षिक कार्यक्रमको २० प्रतिशत देखि ५० प्रतिशतसम्म बजेट जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित भएमा	र्भिक	
वित्त वार्षिक कार्यक्रमको २० प्रतिशत भन्दा कम बजेट जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित भएमा वा प्रस्तावित कार्यक्रम जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित नभएमा		

स्थानीय तहले आफ्नो वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट निर्माण गर्दा संघीय सरकारको जलवायु परिवर्तन कोडीङ्ग आधारसँग मेल खाने गरी क्रियाकलाप तहदेखि नै जलवायु परिवर्तन बजेटलाई कोड प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यो व्यवस्था SuTRA मा राखी कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त हुदछ ।

परिच्छेद-४

स्थानीय तहको योजनाहरू र तिनीहरू बीचको अन्तर-सम्बन्ध

संघ तथा प्रदेश तहले जस्तै स्थानीय तहले पनि रणनीतिक योजना (Strategic Plan), गुरु योजना (Master Plan), आवधिक योजना (Periodic Plan), आयोजना बैङ्क (Project Bank), मध्यमकालीन खर्च संरचना Medium Term Expenditure Framework-MTEF) र वार्षिक योजना, कार्यक्रम र आयव्ययको विवरण (Plan, Program Income and Expenditure) बनाउनु पर्ने हुन्छ ।

संघ तथा प्रदेशले जस्तै स्थानीय तहले पनि भविष्यको गन्तव्य (लक्ष्य) सुनिश्चित गरी त्यसलाई पूरा गर्न रणनीतिक योजना बनाउनु पर्छ । यसमा लक्ष्य प्राप्त गर्न के गर्ने भन्दै त्यसपछिका नतीजा श्रृंखला खोज्दै लगानी सम्म पुगिन्छ । रणनीतिक योजना भनेकै वास्तवमा नतीजामुखी योजना प्रक्रिया हो । यो विषयगत वा समष्टिगत दुवै हुनसक्छ तर बढी विषयगत रूपमा तर्जुमा गरिन्छ । गुरुयोजनाको साधारणतया १० देखि २० वर्षसम्मको विकास प्रयासलाई दिशा निर्देश गर्दछ । यो क्षेत्रगत वा समष्टिगत दुवै हुनसक्छ तर बढी क्षेत्रगत रूपमा नै तयार गरिन्छ र यस्तो योजनालाई सामान्यतया नक्सामा उतारिएको हुन्छ ।

स्थानीय सरकारले आफ्नो रणनीतिक योजना र गुरुयोजनाको मार्गदर्शनमा रही आवधिक योजना बनाउनु पर्दछ । यस्तो योजना साधारणतया ३ देखि ७ वर्ष हुने भएतापनि नेपालका प्रायजसो स्थानीय तहहरूले ५ वर्षको आवधिक योजना बनाएको पाइन्छ जुन उपयुक्त पनि हो । यो ५ वर्षको विकास प्रयासलाई मार्गदर्शन गर्ने रणनीतिक योजना हो । यसमा समष्टिगत, क्षेत्रगत र स्थानगत विशेषता समेत समावेश रहेको हुन्छ ।

आवधिक योजनालाई मूर्तरूप दिनका लागि आयोजना बैङ्क बनाउनु पर्दछ । आयोजना बैङ्क बनाउँदा आवधिक योजनाको मार्गदर्शनको अधिनमा रहि आयोजना पहिचान, आयोजना लेखाजोखा र आयोजना छनौट र प्राथमिकता निर्धारण गरिएको हुन्छ । यसरी प्राथमिकतामा परेका योजनाहरूको अभिलेखमा रहने आयोजना बैङ्कमा रहेका आयोजनालाई वार्षिक रूपमा अद्यावधिक हुने मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमले सम्बोधन गरेको हुन्छ ।

यसरी हेर्दा, वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेटको मध्यमकालीन खर्च संरचना, आयोजना बैङ्क, आवधिक योजना, गुरुयोजना र रणनीतिक योजनासँग अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छ । रणनीतिक योजना, गुरुयोजना, आवधिक योजना, आयोजना बैङ्क, मध्यमकालीन खर्च संरचनाको खाकाभिन्न रहेर मात्र वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट बनाउनु पर्दछ ।

परिच्छेद-५

स्थानीय तहको वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया

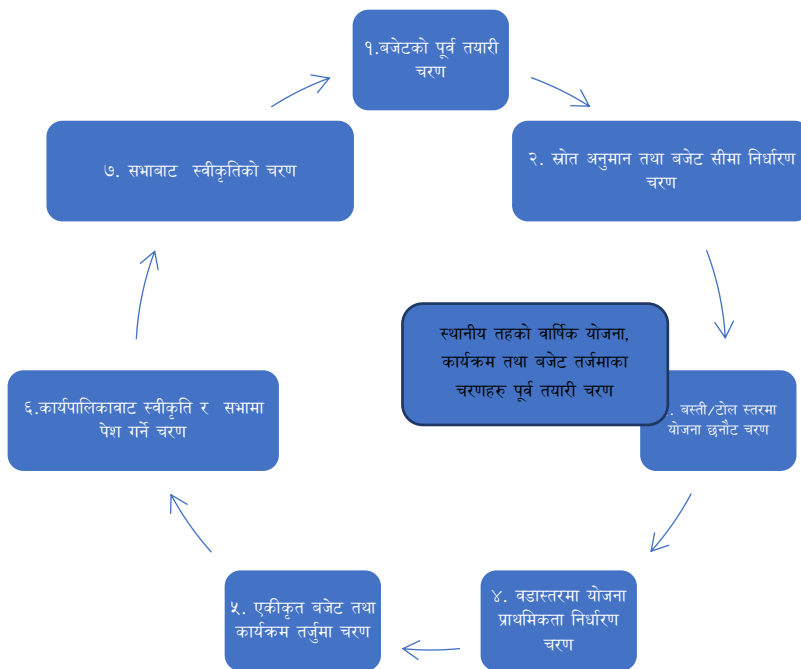
एक आर्थिक वर्षको अवधिका लागि सरकारले आफ्नो क्षेत्राधिकारभिन्न संचालन गर्ने आयोजना, कार्यक्रम, क्रियाकलाप र त्यसका लागि आवश्यक आम्दानी र खर्चको समग्र खाका वा मार्गदर्शन नै वार्षिक बजेट हो । अर्को शब्दमा बजेट भनेको सरकारको वार्षिक वित्तीय योजना हो । यसलाई सार्वजनिक वित्त नीतिको औजारको रूपमा पनि औल्याउन सकिन्छ । यो आवधिक योजना कार्यान्वयनको माध्यम पनि हो । यसले राजनैतिक प्रतिबद्धतालाई व्यवहारमा उतार्ने काम गर्दछ ।

नेपालमा तीन तहको सरकार (संघ, प्रदेश र स्थानीय) ले माथि परिच्छेद २ मा उल्लिखित कानूनी प्रवधानहरू र परिच्छेद ३ मा उल्लिखित दस्तावेजहरूको अधिनमा रही प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि वार्षिक योजना, कार्यक्रम र आय-व्ययको खाकाको विवरण तयार गर्दछन् र सो विवरण स्वीकृतार्थ आ-आफ्नो संसद/सभामा पेश गर्दछन् । संसद/सभाबाट पारित भएपछि बजेट स्वीकृत भएको मानिन्छ र कार्यान्वयन, अनुगमन, सुपरिवेक्षण र मूल्याङ्कनको क्रम शुरु हुन्छ । बजेट तर्जुमा आफैमा प्राविधिक (Technical) विषय भएको र तर्जुको प्रभावकारितामा बजेटको सफलता निर्भर रहने हुँदा यसका लागि विशेष समय दिइ यसलाई विश्वसनीय दस्तावेजको रूपमा विकास गर्न आवश्यक छ । यो यथार्थतालाई विद्यमान कानून र स्वीकृत दस्तावेजहरूले पनि मार्गदर्शन गरेका छन् । यसर्थ, यस परिच्छेदमा स्थानीय तहले वार्षिक योजना, कार्यक्रम र आय एवम् व्यय तर्जुमा गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि, प्रक्रिया र क्रियाकलाप र त्यसको समय-सीमा समेत चरणबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा स्थानीय तहले बजेट तर्जुमा गर्दा मूलतः ७ वटा चरणहरू, ती चरण अन्तर्गतका विभिन्न

क्रियाकलापहरू र त्यसको समय सीमा (समयाविधि), जिम्मेवार पदाधिकारी सहित विस्तृतमा प्रकाश पारिएको छ । यी चरणहरू र क्रियाकलापहरू अक्षरशः परिपालना (Compliance) भएमा, बजेट तर्जुमा समयमा हुन सक्ने, बजेट विश्वसनीय र प्रभावकारी हुने र अन्ततः यसको कार्यान्वयन समेत प्रभावकारी भई अपेक्षित प्रतिफल समेत प्राप्त हुने अपेक्षा राखिएको छ ।

५.१ स्थानीय तहको बजेट तर्जुमाका चरणहरू:

स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई कार्यगत दृष्टिले विभिन्न चरणमा राख्न सकिन्छ र यसको संख्या कार्यप्रकृतिको आधारमा निर्धारण हुन्छ । तथापि, हाल स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेटलाई नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत दस्तावेजहरूमा ७ चरणमा वर्गीकरण गरी २३ वटा क्रियाकलापहरूमा व्याख्या गरिएको हुँदा सोहीलाई आधार लिन उपयुक्त हुन्छ । स्थानीय तहमा तर्जुमा हुने वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमाको ७ वटा चरणहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

५.२ बजेट तर्जुमाका चरण तथा क्रियाकलापहरूको विस्तृतीकरण:

स्थानीय तहमा बजेट तर्जुमा प्रक्रियाका क्रियाकलापहरू पौषको दोस्रो हप्ताको समाप्तसँगै शुरू गर्नुपर्ने र साउनको पहिलो हप्ताभित्र सम्पन्न गर्नुपर्दछ । यसरी हेर्दा, वर्षको करिब ७ महिनाको अवधि बजेट तर्जुमामा व्यतित हुने देखिन्छ । बजेट तर्जुमा गर्दाका चरणहरू र ती चरणहरू अन्तर्गतका क्रियाकलापहरूको स्थानीय तहका जिम्मेवार जनप्रतिनिधि र प्रशासकीय पदाधिकारी सँगै चनाखो हुन आवश्यक छ । बजेट तर्जुमाका चरणहरू, तिनका क्रियाकलापहरू र समयसीमालाई देहायको ढाँचामा प्रस्तुत गरिएकोछ:-

वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमाका चरण तथा कार्यहरू

नम्बर	चरण	क्रियाकलापहरू	सीमा
	को पूर्व तयारी	स्थिति विवरण तयारी	मसान्त

नम्बर	शु	कलापहरु	सीमा
		कालीन खर्च संरचना तयारी	१५ गतेभित्र
		षी आर्थिक वर्षको राजस्वको प्रक्षेपण	१५ गतेभित्र
		व्यय प्रक्षेपणको विवरण प्रदेश तथा संघको अर्थ मन्त्रालयमा प्रेषित गर्ने	मसान्तभित्र
		गत क्षेत्र विभाजन र जिम्मेवारी बाँडफाँड	मसान्तभित्र
	अनुमान र कूल बजेट सीमा निर्धारण	र प्रदेशबाट अनुदान र राजस्व बाँडफाँडको सीमा र मार्गदर्शन प्राप्त गर्ने	फागुन मसान्त, प्रदेश चैत्र मसान्तभित्र
		उपभोक्ता समिति, सहकारी जस्ता संस्थासँग पूर्व बजेट छलफल	मसान्तभित्र
		तथा कार्यक्रम सभामा पेश	७ गतेभित्र
		कार्यक्रम तथा बजेटको प्राथमिकता निर्धारणका आधार र विधि तयारी	१० गतेभित्र
		बजेट अनुमान, सीमा निर्धारण र मार्गदर्शन तयारी	१० गतेभित्र
		समिति र विषयगत महाशाखा/शाखालाई बजेट सीमा र मार्गदर्शन पठाउने	१५ गतेभित्र
	टोलस्तरबाट योजना/कार्यक्रम छनौट	टोल बैठकको कार्यतालिका तयारी र जिम्मेवारी	मसान्तभित्र
		टोलमा योजना/कार्यक्रम छनौट गरी वडा समितिमा पेश	मसान्तभित्र
	नरीय योजना, प्राथमिकता निर्धारण	र अन्य संघ संस्थाबाट योजना तथा बजेट संकलन र छलफल	१० गतेभित्र
		क्षेत्रका प्राथमिकता प्राप्त योजना/कार्यक्रम बजेट तथा कार्यक्रम समितिमा पेश	१० गतेभित्र
	गत बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा	बाट विषय क्षेत्रका योजना/कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण	१५ गतेभित्र
		गत समितिमा छलफल र प्राथमिकता	१५ गतेभित्र
		कार्यक्रम र बजेटको प्रस्ताव तयार गर्ने	मसान्तभित्र

नम्बर	शु	कलापहरु	सीमा
		र अन्य संघ संस्थाको कार्यक्रम एकीकृत तयार गर्ने	५ गतेभित्र
		क विधेयकको मस्यौदा तयार गर्ने	५ गतेभित्र
		गोजन विधेयकको मस्यौदा तयार गर्ने	५ गतेभित्र
	पालिकाबाट स्वीकृति र सभामा पेश	वक्तव्य, विधेयकहरु, बजेट अनुमान र वार्षिक योजना/कार्यक्रम स्वीकृत गर्ने	१० गतेभित्र
	बाट स्वीकृति	बाट स्वीकृत गरी राजपत्रमा प्रकाशन गर्ने	मसान्तभित्र
		पुस्तिका र सम्बन्धित दस्तावेजहरु छपाई र वितरण	१५ गतेभित्र

५.२.१ बजेटको पूर्व तयारी चरण:

स्थानीय तहको आगामी आर्थिक वर्षको वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाको प्रारम्भ चालु आर्थिक वर्षको मसीर महिनाबाट प्रारम्भ गर्नुपर्दछ । चालु आर्थिक वर्षको मसीरबाट शुरु हुने बजेटको पूर्व तयारी चरणमा देहायका ५ वटा क्रियाकलापहरु संचालन गर्नुपर्दछ ।

- (क) वस्तुस्थिति विवरण (स्थिति पत्र) तयारी/अद्यावधिक,
- (ख) मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी/अद्यावधिक,
- (ग) आगामी आर्थिक वर्षको आय र व्यय प्रक्षेपण,
- (घ) प्रक्षेपित आय व्ययको प्रतिवेदन प्रेषण,
- (ङ) विषयवस्तु क्षेत्र विभाजन र जिम्मेवारी ।

५.२.१.१ वस्तुस्थिति विवरण/स्थितिपत्र (Status Paper) अद्यावधिक गर्ने:

विगतको उपलब्धीको समीक्षा, चालु आर्थिक वर्षको अवस्थाको विश्लेषणको पृष्ठभूमिमा आगामी आर्थिक वर्षको योजना, कार्यक्रम तथा बजेटको प्रक्षेपण हुने गर्दछ । यसको लागि सर्वप्रथम आफ्नो नगरपालिकाको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, पर्यावरणीय, पूर्वाधार, सुशासन जस्ता विषयगत क्षेत्र तथा आय-व्ययको अवस्था समेत खुलेको वस्तुस्थिति विवरण/स्थितिपत्र (Status Paper) बनाउनु पर्दछ ।

यस प्रकारको स्थितिपत्रले आफ्नो नगरपालिकाको आवधिक योजना, मध्यावधिक खर्च संरचनाको पृष्ठभूमिमा गत आर्थिक वर्षको बजेटको कार्यान्वयन स्थितिको समीक्षा गर्नुपर्दछ । चालु आर्थिक वर्षको योजना, कार्यक्रम तथा बजेटको पहिलो त्रैमासिक समीक्षा पनि यस प्रतिवेदनमा उल्लेख हुनुपर्दछ । यसका अतिरिक्त, चालु आर्थिक वर्षको अन्त्यसम्मको अवस्थाको अनुमानको पृष्ठभूमिमा आगामी वर्षमा सम्बोधन गर्नुपर्ने मूल चुनौतीहरु समेत यसले पहिल्याउनु पर्दछ ।

आगामी योजना, कार्यक्रम तथा बजेटको तर्जुमा विगतको कार्यान्वयनको कमी/कमजोरी औल्याउँदै पहिल्याइएको सिकाई अनुभवको धरातलमा बनाउँदा विगतका कमी/कमजोरी दोहोरिन पाउँदैनन् । कार्यान्वयन ढिला भएका आयोजनाहरूले निरन्तरता पाउँछन् र बाँकी अवधिमा आयोजना सम्पन्न गर्न सहयोग पुग्दछ । यसका साथै, स्रोत परिचालन र विनियोजन कुशलता कायम गर्न मद्दत गर्दछ । समग्रमा भन्नुपर्दा, यसले बजेट तर्जुमा प्रक्रिया मात्र होइन, बजेट कार्यान्वयनमा समेत प्रभावकारीता ल्याउँछ ।

यस प्रकारको स्थितिपत्र बनाउँने अगुवाई योजना महाशाखाले गर्नुपर्दछ र यसका लागि विषयगत समिति र महाशाखा/शाखा/इकाइलाई जिम्मेवारी तोक्नुपर्छ । प्रशासकीय प्रमुखले यो कार्यको जिम्मेवारी मंसीरको पहिलो हप्ताभित्र तोक्ने, मंसीरको चौथो हप्ताभित्र प्रतिवेदन प्राप्त गरी कार्यपालिका प्रमुखकहाँ पेश गर्ने समेत व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

५.२.१.२ मध्यमकालीन खर्च संरचना (Medium Team Expenditure Framework-MTEF) तयार गर्ने:

आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने आम्दानी तथा खर्चको प्रक्षेपण, आयोजना, प्राथमिकीकरण, प्रति इकाई लागत, नतीजा खाका सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्ने विषय यस चरणको अर्को महत्वपूर्ण कार्य हो । मध्यमकालीन खर्च संरचना आवधिक योजनाको लक्ष्यलाई मूर्तरूप दिने गरी बनाउनु पर्दछ । यसकै आधारमा वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट बनाउनु पर्ने हुँदा मध्यमकालीन खर्च संरचना अनिवार्य रूपमा तयार गर्नु पर्दछ ।

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले मध्यम तथा दीर्घकालीन प्रकृतिका रणनीतिक आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको सूची (आयोजना बैङ्क), स्थानीय आवश्यकता र लगानीका प्राथमिकताको आधारमा आगामी आर्थिक वर्ष र त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षहरूमा हुन सक्ने खर्चमा आधारित भइ मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्दछ । यसरी खर्चको संरचना तयार गर्दा माष्टर प्रोक्चुरमेन्ट प्लानमा परेका आयोजना बहुवर्षिय आयोजना तथा कार्यक्रमलाई अनिवार्य रूपमा समावेश गर्नुपर्दछ । मध्यमकालीन खर्च संरचना राष्ट्रिय योजना आयोग वा संघीय मामिला मन्त्रालयले उलव्ध गराएको ढाँचामा तयार गर्नु पर्दछ । आयोग वा मन्त्रालयबाट उलव्ध नभएको अवस्थामा अनुसूची-१ मा दिइएको ढाँचा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १७ ले मध्यमकालीन खर्च संरचना वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट साथ अनिवार्य रूपमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको हुँदा यसलाई अनिवार्य दस्तावेजको रूपमा तयार गर्नुपर्दछ । यसकै एक अङ्गको रूपमा आगामी वर्षको बजेट तयार हुने हुँदा यो दस्तावेज विशेष सान्दर्भिक छ ।

मध्यमकालीन खर्च संरचना बनाउँनका लागि सबै विषयगत महाशाखा र शाखाहरूको प्रतिनिधित्व रहने गरी योजना शाखाको नेतृत्वमा तयारी समिति बनाउनु पर्दछ । प्रशासकीय प्रमुखले यस्तो समिति मंसीरको पहिलो हप्ताभित्र बनाउने र समितिले पौषको पहिलो हप्ताभित्र तयार गरी प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत मार्फत पौष १५ गतेभित्र कार्यपालिका प्रमुखकहाँ पेश गर्ने समेत व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

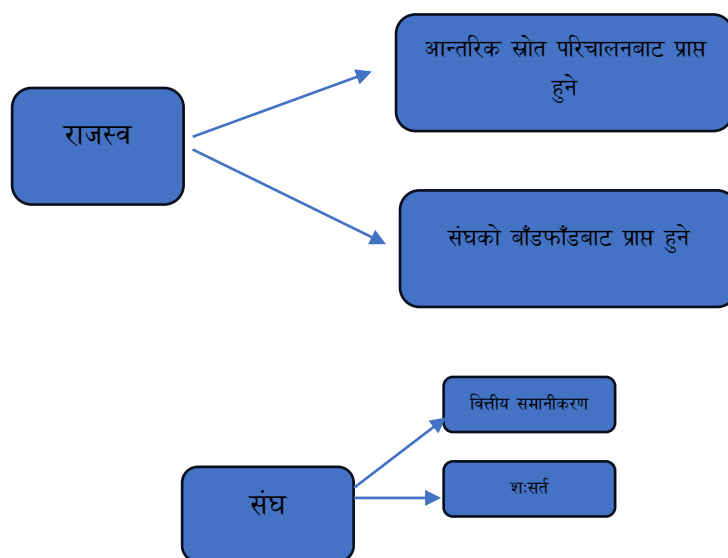
चरण-१- बजेट पूर्वतयारीका ५ प्रक्रियाहरू

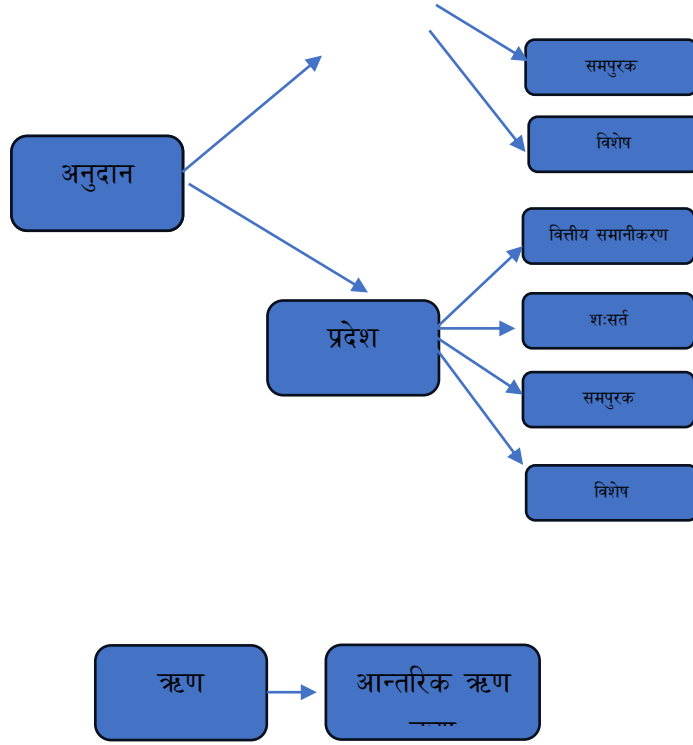
क्रमांक	कलापहरू	वारी	सीमा
१	स्थिति विवरणस्थिति पत्र (Status Paper) तयार गरी प्रशासकीय प्रमुख मार्फत कार्यपालिका प्रमुखकहाँ पेश गर्ने	महाशाखाको नेतृत्वमा सबै विषयगत समिति तथा महाशाखा/शाखा	मसान्त
२	कालीन खर्च संरचना तयार गर्ने	महाशाखाको नेतृत्वमा सबै विषयगत समिति तथा महाशाखा/शाखा	१५ गतेसम्म
३	आर्थिक वर्षको आय-व्यय प्रक्षेपण विवरण तयार गर्ने	परामर्श समिति र स्रोत अनुमान तथा बजेट निर्धारण समिति	१५ गतेसम्म
४	व्यय प्रक्षेपणको विवरण संघ तथा प्रदेश अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने	पालिका	मसान्त
५	गत क्षेत्र विभाजन गर्ने र सदस्यहरूलाई जिम्मेवारी दिने	पालिका	मसान्त

५.२.१.३ आगामी आर्थिक वर्षको आय-व्यय प्रक्षेपण विवरण तयार गर्ने:

यस चरणको तेस्रो क्रियाकलाप अन्तर्गत आगामी आर्थिक वर्षको आय-व्यय प्रक्षेपणको विवरण तयार गर्नुपर्दछ । आगामी वर्षको बजेटको आकारको अनुमान गर्न र यस्तो अनुमानलाई यथार्थमा आधारित बनाउन पनि स्रोतको अनुमान आवश्यक हुन्छ । उपलब्ध हुने स्रोतको सीमाभित्र आयोजना तथा कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्ने अवस्थामा व्ययको अनुमान पनि अपरिहार्य छ ।

(क) आयको प्रक्षेपण: स्थानीय तहको बजेटको स्रोत (आय) को रूपमा मूलतः देहायका स्रोतहरू पर्दछन्:

(अ) राजस्व:

(१) आन्तरिक राजस्व:

घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, घर जग्गा बहाल कर, एकीकृत सम्पत्ति कर र घरजग्गा कर, सवारी साधन कर, विज्ञापन कर, व्यावसाय कर, भूमिकर (मालपोत), मनोरन्जन कर, जडीवुटी र जीवजन्तु कर, पर्यटन शुल्क, पार्किङ्ग शुल्क, सेवा शुल्क दस्तुर, दण्ड जरिवाना, बहाल विटोरी शुल्क आदि।

(२) बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने राजस्व:

- संघले संकलन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनमा लाग्ने अन्तःशुल्क वापतको स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने १५ प्रतिशत रकम मध्ये राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम बाँडफाँड भइ आउने राजस्व।
- प्राकृतिक स्रोतबाट असुल भएको राजस्व मध्ये स्थानीय संचित कोषमा जम्मा भएको रकममध्येबाट राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम प्राप्त हुने राजस्व।

(आ) अनुदान:

१. संघबाट प्राप्त हुने अनुदान:

- वित्तीय समानीकरण अनुदान: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम प्राप्त हुने ।
  - सःशर्त अनुदान: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले तोकेको आधार बमोजिम आयोजना/कार्यक्रम सहित प्राप्त हुने अनुदान ।
  - समपूरक अनुदान: पूर्वाधार विकास सम्बन्धी कुनै आयोजना पूरा गर्न नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान ।
  - विशेष अनुदान: मूलतः सामाजिक क्षेत्रको कुनै खास योजना/कार्यक्रम सम्पन्न गर्नका लागि नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान ।
२. प्रदेशबाट प्राप्त हुने अनुदान:
- वित्तीय समानीकरण अनुदान,
  - सःशर्त अनुदान,
  - समपूरक अनुदान,
  - विशेष अनुदान ।
३. वैदेशिक अनुदान: अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १२ बमोजिम नेपाल सरकारले कुनै स्थानीय तहका आयोजना/कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न लिएको अनुदान स्थानीय संचितकोषमा नै जम्मा हुने गरी सम्झौता भएको अवस्थामा मात्र यो अनुदान प्रभावकारी हुन सक्छ । हाल यस्तो व्यवस्था भइनसकेको हुँदा यस्तो अनुदानको अनुमान गर्नुपर्दैन ।

(इ) ऋण:

१. वैदेशिक ऋण: अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १२ बमोजिम नेपाल सरकारले स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने योजना/कार्यक्रमका लागि वैदेशिक ऋण लिइ दिन सक्ने हुँदा, त्यस्तो ऋण सम्झौता हुँदा उल्लिखित रकम स्थानीय संचितकोषमा जम्मा हुने सम्झौता भएको अवस्थामा मात्र यो स्रोतको अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ । हाल यो व्यवस्था प्रभावकारी नभएकाले यसको अनुमान गर्न पर्दैन ।
२. आन्तरिक ऋण: अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १४ बमोजिम प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम नेपाल सरकारको सहमतिमा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन सक्छ । आयोगले गत आर्थिक वर्षको कूल राजस्व असुलीको १० प्रतिशतसम्म ऋण लिन सक्ने गरी सिफारिस समेत गरेको अवस्था छ । तथापि, अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १४ र १५ को आन्तरिक ऋण सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारबाट निर्णय नभइसकेको अवस्थामा तत्काललाई प्रस्तुत स्रोतको अनुमान गर्न पर्दैन ।

(ई) आन्तरिक राजस्व अनुमानका आधारहरू:

- ❖ राजस्व प्रक्षेपण गर्दा स्थानीय तहका लागि महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या, २०७४ मा व्यवस्था भएअनुसार गर्नुपर्दछ ।
- ❖ राजस्वको अनुमान गर्दा मूलतः राजस्वको स्रोत, दायरा र दरलाई आधार मान्नु पर्दछ ।
- ❖ राजस्वको स्रोतमा मूलतः नेपालको संविधानको अनुसूची ७ र ९, अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची ३ र स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को दफा ५५ देखि ६४ सम्मका दफाहरूलाई ख्याल गर्नुपर्दछ जुन माथिको परिच्छेद-२ मा उल्लेख गरिएको छ ।
- ❖ राजस्वको दायरामा राजस्वको शीर्षक अनुसारका करदाता संख्या, सम्पत्तिको परिमाण, व्यवसाय र सेवाग्राही संख्या, विक्रि परिमाण, खपत इकाइ, उपलब्ध सेवाको किसिम जस्ता पक्षहरू हेर्नुपर्दछ ।
- ❖ राजस्वको शीर्षकगत दायरा:
  - एकीकृत सम्पत्ती कर र घरजग्गा कर: नगरपालिका क्षेत्रभित्र कुनै व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेको सम्पूर्ण घर र जग्गाको एकीकृत रूपमा निर्धारित मूल्यमा लगाउनु पर्दछ ।
  - भूमीकर (मालपोत): आफ्नो क्षेत्रभित्रको जग्गाको उपयोगको आधारमा लगाउनु पर्छ । तर एकीकृत सम्पत्ती कर लगाएको अवस्थामा यो कर लगाउनु हुँदैन ।
  - व्यवसाय कर: आफ्नो क्षेत्रभित्रको व्यापार, व्यवसाय वा सेवामा पूँजीगत लगानी र आर्थिक कारोवारको आधारमा लगाउनु पर्छ ।
  - बहाल विटौरी: आफ्नो क्षेत्रभित्र आफुले निर्माण, रेखदेख र संचालन गरेको हाट बजार वा पसल वा संरचना उपयोगमा यो शुल्क लाग्छ ।
  - पार्किङ्ग शुल्क: आफ्नो क्षेत्रभित्र कुनै सवारीलाई पार्किङ्ग सेवा उपलब्ध गराएवापत ।
  - जुडीवुटी, कवाडी र जीवजन्तु कर, आफ्नो क्षेत्रभित्र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले ऊन, खोटो, जडीवुटी, वनकस (खर), कवाडी माल, मृत वा मारिएका जीवजन्तुको हाड, सिङ्ग, प्वाँख, छाला वा यस्तै प्रकृतिको वस्तुको व्यावसायिक उपयोग गरे वापत यो कर लगाउन सकिन्छ ।
  - सेवा शुल्क: आफ्नो क्षेत्रभित्र संचालनमा रहेका केवल कार, ट्रेकिङ्ग, कायाकिङ्ग, त्रयानोनिङ्ग, बन्जी जम्प, जीपफ्लायर, च्याफिटङ्ग, प्याराग्लाइडिङ्ग लगायतका स्थानीय पर्यटन, मनोरन्जन तथा साहसिक खेलकूद, सम्बन्धी सेवा वा व्यवसाय, आफैले निर्माण, संचालन वा

व्यवस्थापन गरेको पूर्वाधार वा सेवाको उपयोग (खानेपानी, विजुली, धर्मशाला, पुस्तकालय, फोहोर मैला व्यवस्थापन, सडक वृत्ती, शौचालय, पार्क, पौडी पोखरी, व्यायामशाला, गेष्ट हाउस, छात्रावास, पशु बधशाला, बसपार्क, सिफारिस आदि) मा लागदछ ।

- दण्ड जरिवाना: आफ्नो क्षेत्रभित्रका नागरिकले आफ्नो कानून वमोजिम तोकिएको नियम उल्लंङ्घन गरेमा लागदछ ।
- दोहोरो अधिकार क्षेत्रभित्रका सवारी साधन कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन, मनोरन्जन कर, विज्ञापन गरेको दायरा सम्बन्धित प्रदेशबाट तोकिएको ।
- ❖ राजस्वका दरहरू निर्धारण गर्दा करदाताको तिर्न सक्ने सामर्थ/क्षमता (Ability To Pay) गतवर्षको दर, छिमेकी स्थानीय तहको दरसँग तुलना, निजी क्षेत्र र राजस्व विज्ञहरूको परामर्श र जनआवाज र गुनासाहरूलाई समेत मूल आधारको रूपमा लिन सकिन्छ ।
- ❖ आफ्नो स्थानीय तहको राजस्व सुधार कार्ययोजना बनेको छ भने सो प्रक्षेपणलाई पनि आधार मानी राजस्वको अनुमान गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- ❖ राजस्व सुधार कार्ययोजना तयार नभएको अवस्थामा आन्तरिक राजस्वको अनुमान गर्दा सामान्यतया तथ्याङ्क तथा सूचनाको आधार, प्रवृत्तिगत (Trend) आधार, अनुमानको आधार आदिलाई आधार बनाउनु पर्ने हुन्छ ।
- तथ्याङ्कीय तथा सूचनाको आधार: विद्यमान करदाता संख्या X करको औषत दर X दायरामा ल्याउन वा आउन सकिने प्रतिशत ।
- विगतको वृद्धिको प्रवृत्ति: विगत ५ वर्षको वार्षिक वृद्धि दर निकाली अन्तिम वर्षको अनुमानित आयमा सोही औषत प्रतिशतको आधारमा वृद्धि गर्ने ।
- अनुमानको आधार: विल्कूलै नयाँ आयका स्रोतहरूमा करारोपण गर्नुपर्ने अवस्थामा न्यूनतम करदाता संख्या वा कारोवारको परिमाण अनुमान गरी थप हुने राजस्व अनुमान गर्ने ।

(उ) बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने राजस्व अनुमानका आधारहरू:

- ❖ संघबाट प्रशासन हुने मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनतर्फको अन्तःशुल्क रकमको १५ प्रतिशत राजस्व स्थानीय विभाज्यकोषमा जम्मा हुन्छ । यो कोषको रकममध्ये, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको आधारमा तोकिएको स्थानीय तहलाई बाँडफाँडबाट राजस्व प्राप्त हुने हो । यस्तो राजस्वको अनुमानलाई प्रभावित पार्ने २ वटा पक्षहरू हुन्छन्:

- संघले उक्त शीर्षकको राजस्व औषतमा कति प्रतिशतले वृद्धि गरेको छ ?
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसका आधारहरू परिवर्तन भएको छन् वा छैनन् ?
- ❖ सामान्यतया: सिफारिसका आधारहरू यथावत रहेको अवस्थामा यसरी प्राप्त हुने राजस्वको अनुमान गर्दा विगत ५ वर्षको असुलीको औषत प्रतिशतमा गर्दा मनासिव हुन्छ ।
- ❖ संघबाट प्रशासन हुने प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको रोयल्टी वापतको असुली मध्ये २५ प्रतिशत रकम स्थानीय संचितकोषमा जम्मा हुने र आयोगको सिफारिसको आधारमा उक्त रकम प्राप्त हुने हुँदा यसको अनुमान पनि सामान्यतः औषत विधि (Average Method) बाट गर्दा उपयुक्त हुन्छ ।

राजस्व परामर्श समितिको गठन र कार्यहरू

य तहमा राजस्व सम्बन्धी परामर्शका लागि, स्थानीय तहमा देहाय बमोजिमको स्थानीय राजस्व परामर्श समिति चालु वर्षको मंसिरको पहिलो हप्तामा नै गठन गर्नुपर्दछ र उक्त समितिलाई स्पष्ट कायदिश (Terms Of Reference) तोकिनु पर्दछ ।

नगर प्रमुख	- संयोजक
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	- सदस्य
कार्यपालिकाले तोकेको कार्यपालिका	
सदस्यमध्येबाट १ महिला सहित २ जना	- सदस्य
निजी क्षेत्रको उद्योग, बाणिज्य सम्बन्धी मान्यता	
प्राप्त संस्थाको नगर तहको प्रमुख वा प्रतिनिधि	- सदस्य
निजी क्षेत्रको घरेलु तथा साना उद्योग सम्बन्धी मान्यता	
प्राप्त संस्थाको नगर तहको प्रमुख वा प्रतिनिधि	- सदस्य
कार्यपालिकाको राजस्व शाखाको प्रमुख	-सदस्य सचिव

अतिरिक्त, उपलब्ध भएमा बढीमा दुई जनासम्म विषय विज्ञलाई आमन्त्रित सदस्यको रूपमा राख्न सकिनेछ जसबाट स्वतन्त्र नागरिकको प्रतिनिधित्व होस् र लैङ्गिक समावेशिताको समेत सुनिश्चितता रहोस् ।

परामर्श समितिका मूलभूत कार्यहरू:

राजस्व सम्बन्धी नीति वा कानूनको तर्जुमा, संशोधन परिमार्जन र सो को परिपालना (Compliance) को सम्बन्धमा आवश्यक परामर्श प्रदान गर्ने ।

राजस्वका स्रोत, दायरा र दर समेतको विश्लेषण गरी आगामी आर्थिक वर्षमा प्राप्त हुन सक्ने आन्तरिक राजस्वको अनुमान गर्ने । साथै, संघबाट प्राप्त हुनुपर्ने राजस्वको पूर्व अनुमान गर्ने ।

राजस्वका दर र क्षेत्र लगायतका आधारमा आन्तरिक आयको विश्लेषण र अनुमान गर्ने ।

स्थानीय उद्योग तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन र रोजगार सिर्जनामा योगदान दिने किसिमको राजस्व नीतिको सम्बन्धमा परामर्श दिने ।

लैङ्गिक मैत्री (Gender Friendly) राजस्व नीतिका उपायहरू पहिल्याई परामर्श दिने ।

आन्तरिक कर राजस्व/ गैरकर राजस्वका सबै पक्षहरूमा परामर्श दिने ।

स्थानीय राजस्व प्रशासन सुधारका लागि अन्य आवश्यक परामर्श दिने ।

राजस्व परामर्श समितिले आगामी आर्थिक वर्षको कूल राजस्व (आन्तरिक र बाँडफाँड दुवै) अनुमान चालु वर्षको पौष १५ गतेभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहको अध्यक्ष/मेयर समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ।

(ऊ) अनुदानको प्रक्षेपण

- ❖ संघ तथा प्रदेशबाट प्राप्त हुने समानीकरण अनुदान स्थानीय तहको वार्षिक बजेटको महत्वपूर्ण स्रोत हो । यो अनुदान निःशर्त प्रकृतिको भएकाले स्थानीय तहले आफ्ना प्राथमिकताका क्षेत्रमा यो अनुदान रकम नियमानुसार विनियोजन गरी खर्च गर्न सक्दछ । यो अनुदानको अनुमान गर्दा मूलतः राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका सिफारिसका सूचकहरू यथावत रहेको अवस्थामा सामान्यतया: गतवर्षको प्राप्तिमा १० प्रतिशत वृद्धि वा गत ५ वर्षको प्राप्तिको औषत वृद्धिलाई आधार बनाई प्रक्षेपण गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- ❖ कानूनतः संघ तथा प्रदेशले प्राप्त गर्ने सःशर्त अनुदान पनि राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको आधारमा प्राप्त हुनुपर्ने हो । तर संघ तथा प्रदेश सरकारले स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गराउने स-साना आयोजना र कार्यक्रमहरूका लागि संघ तथा प्रदेशले गरेको विनियोजनको कूल रकम नै सःशर्त अनुदानको रूपमा रहीआएको छ । तसर्थ, प्रस्तुत अनुदानको प्रक्षेपण सहज छैन । तसर्थ, सामान्यतया: यस्तो अनुदानको प्रक्षेपण गर्दा, गतवर्ष प्राप्त अनुदानमा नघट्ने गरी गर्दा हुन्छ । चालु वर्ष प्राप्त अनुदानले कार्य सम्पन्न भएको अवस्थामा त्यस्ता आयोजनाको रकम घटाएर प्रक्षेपण गर्दा अझ वास्तविकताको नजिक पुग्न सकिन्छ ।
- ❖ समपूरक र विशेष अनुदानको हकमा, राष्ट्रिय योजना आयोगबाट समपूरक तथा विशेष अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि बमोजिम संचालन गरिने आयोजना तथा कार्यक्रम पहिचान गरी राष्ट्रिय आयोजना वैङ्कमा समावेश गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । यसको अधिनमा रही, बहुवर्षिय आयोजना/कार्यक्रम स्वीकृत भएको भए

सोही वमोजिम अनुदान प्राप्तीको प्रक्षेपण गर्नुपर्दछ । अन्यथा, यस्तो आयोजना/कार्यक्रम संचालनका लागि अनुमती माग गर्नका लागि पनि पहिलो वर्षको आम्दानी प्रक्षेपण गर्न सकिन्छ । यी दुई अनुदान सबै स्थानीय तहले प्रत्येक वर्ष प्राप्त गर्ने अवस्था नहुने र विगतमा पर्याप्त विनियोजन भएको अवस्थामा भरपर्दो स्रोतको रूपमा प्रक्षेपण नगर्दा नै वेश हुन्छ ।

(ए) सार्वजनिक ऋणको प्रक्षेपण

- ❖ कानूनतः स्थानीय तहले आफ्नो आम्दानी भन्दाखर्च बढी हुने अवस्थाको घाटा बजेट प्रस्तुत गर्न सक्ने अवस्था छ । घाटा बजेट पूर्तिको माध्यम भनेकै सार्वजनिक ऋण हो । अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १४ ले यस्तो ऋण स्थानीय तहले पनि राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा लिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यसै अनुरूप आयोगले गत आर्थिक वर्षको राजस्व असुलीको १० प्रतिशतसम्म सार्वजनिक ऋण लिन सक्ने गरी तोकेतापनि यस्तो ऋण लिन नेपाल सरकारले सहमती दिने विधि/प्रक्रिया र परम्पराको शुरुवात नभइसकेको हुँदा, तत्काललाई प्रक्षेपण गरी सहमति माग गर्ने र सहमती प्राप्त भएमा मात्र बजेटमा प्रस्ताव गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

सबै प्रकारका आयका स्रोतहरूको प्रक्षेपणका लागि स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति गठन गर्नुपर्दछ । यो समिति पनि मंसीरको पहिलो हप्तामा बनाउनु पर्छ र यो समितिले राजस्वको हकमा राजस्व परामर्श समितिको प्रक्षेपण समेतलाई आधारमानी पौष १५ गतेभित्र अध्यक्ष/प्रमुख मार्फत कार्यपालिकामा पेश गर्नुपर्दछ ।

अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिको गठन

नगर प्रमुख	-संयोजक
नगर उप-प्रमुख	-सदस्य
कार्यपालिका सदस्यहरूमध्ये महिला, दलित आ अल्पसंख्यक समेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी अध्यक्ष वा प्रमुखले तोकेको चारजना	- सदस्य
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	- सदस्य-सचिव
अध्यक्षले आवश्यक ठानेमा एकजना विज्ञ व्यक्ति	- सदस्य

अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिको कार्य विवरण

आन्तरिक राजस्व, बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने राजस्व, नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने सबै प्रकारका अनुदान (समानीकरण, सःशर्त, समपूरक

र विशेष) आन्तरिक ऋण तथा अन्य आयको प्रक्षेपण गर्ने ।

राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक प्राथमिकता र स्थानीय आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी प्रक्षेपित स्रोत र साधनको सन्तुलित वितरणको खाका प्रस्तुत गर्ने ।

आगामी आर्थिक वर्षको लागि स्रोत अनुमानको आधारमा बजेटको कूल सीमा निर्धारण गर्ने ।

विषय क्षेत्रगत बजेटको सीमा विभाजन गर्ने ।

बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारणको आधार तथा विधि तय गर्ने ।

विषय क्षेत्रगत बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन तय गर्ने ।

स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण सम्बन्धमा स्थानीय तहको आवश्यकता र निर्णय बमोजिम अन्य कार्यहरू गर्ने ।

(ख) व्ययको प्रक्षेपण:

❖ अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १६ ले स्थानीय तहले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रको विषयमा हुने सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो खर्चको प्रक्षेपण गर्दा तथ्याङ्क तथा सूचनाको उपलब्धता अनुसार देहायका विधिहरू अपनाउनु पर्दछ:

(१) तथ्याङ्कीय आधार: त्यस्ता शीर्षकहरू जसमा खर्चको इकाई, संख्या तथा दर अनुमान गर्न सकिन्छ ।

(२) विगतको वृद्धि प्रवृत्ति (Trend): त्यस्ता शीर्षकहरू जसमा खर्चको इकाई, संख्या तथा दर अनुमान गर्न सकिँदैन र विगतको यथार्थ खर्चको विवरण प्राप्त हुन्छ ।

(३) मध्यमकालीन खर्च संरचना: योजना तथा कार्यक्रमलाई सम्बन्धित बजेट संकेत नम्बरमा एकीकृत गरी बजेट अनुमानका लागि प्रयोगमा ल्याउने ।

(४) सम्झौताको आधार: ऋण तथा अनुदान सम्झौता भएमा सम्झौताको प्रावधानका आधारमा ।

(५) अनुमानको आधार: कुनै वस्तुगत उपलब्ध आधार नहुँदा स्वविवेकीय अनुमान गर्न सकिने ।

(६) सून्य प्रक्षेपणको आधार: खर्चको कुनै संभावना नभएको शीर्षकहरूमा प्रयोगमा ल्याउने ।

❖ खर्चको प्रक्षेपण गर्दा, चालु खर्च, पूँजीगत खर्च र आवश्यकतानुसार वित्तीय व्यवस्थाको छुट्टाछुट्टै गर्नु पर्दछ ।

❖ खर्च प्रक्षेपण गर्दा स्थानीय तहका लागि महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण व्याख्या २०७४ (संशोधन सहित) अनुसार गर्नुपर्दछ ।

- ❖ खर्चको प्रक्षेपण गर्दा, आयको सीमाभित्र रहेर गर्नुपर्दछ ।
- ❖ खर्चलाई पनि प्राथमिकीकरण गर्दै खर्चको प्रक्षेपण गर्नुपर्दछ । उदाहरणका लागि चालु खर्चतर्फ सबभन्दा पहिले प्रतिवद्ध खर्चहरू (तलव, भत्ता, अवकाश कोषा, औषधोपचार, विद्युत, संचार आदि) का लागि खर्च प्रक्षेपण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै पूँजीगततर्फ, आयोजना, कार्यक्रमका लागि खर्च प्रक्षेपण गर्दा, निरन्तरताका आयोजना/कार्यक्रममा र विशेषतः बहुवर्षिय ठेक्काका आयोजनामा आवश्यकतानुसारको रकम छुट्याएर मात्र प्रोजेक्ट वैङ्कमा परेका पहिलो प्राथमिकताका आयोजना/कार्यक्रम संचालन गर्ने गरी खर्चको प्रक्षेपण गर्नुपर्दछ ।
- ❖ यस प्रकारको खर्चको प्रक्षेपणको विवरणको तयारी कार्य पनि स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिबाट गराउनु पर्दछ ।
- ❖ स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले आगामी आर्थिक वर्षको आयको प्रक्षेपणसंगसंगै चालु आर्थिक वर्षको खर्चको प्रक्षेपण विवरण पनि चालु आर्थिक वर्षको पौष १५ गतेभित्र तयार गरी अध्यक्ष/मेयर समक्ष पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ आय-व्यय प्रक्षेपणको ढाँचा अनुसूची-२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१.४ आय-व्यय, प्रक्षेपणको विवरण संघ तथा प्रदेश अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने:

- ❖ बजेटको पूर्व तयारी अन्तर्गतको तेस्रो क्रियाकलाप (आगामी आर्थिक वर्षको आय-व्यय प्रक्षेपण विवरणको) कार्य सम्पन्न भएपछि यो विवरण अनुमोदनका लागि कार्यपालिका समक्ष पेश गर्नुपर्दछ । अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १८ मा उल्लिखित प्रावधान अनुसार आगामी आय-व्ययको प्रक्षेपण गर्दा देहाय बमोजिमको विवरण स्पष्ट हुनुपर्दछ ।
  - (क) व्ययको अनुमान (खर्च शीर्षकगत रुपमा) ।
  - (ख) आफ्नो स्रोतबाट संकलन हुन सक्ने अनुमानित राजस्व (राजस्व शीर्षकगत) ।
  - (ग) राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुन सक्ने अनुमानित राजस्व (राजस्व शीर्षकगत) ।
  - (घ) संघ तथा प्रदेशबाट प्राप्त अनुदान (वित्तीय समानीकरण, सःशर्त समपूरक र विशेषको छुट्टाछुट्टै) बाट प्राप्त हुन सक्ने रकमको छुट्टाछुट्टै विवरण ।
  - (ङ) आय भन्दा व्यय बढी भएमा बजेट घाटा पूर्ति गर्न आवश्यक पर्ने रकम र त्यसको स्रोत ।
- ❖ नगरपालिकाले आगामी आर्थिक वर्षका लागि आय-व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्क सहितको विवरण कार्यपालिकाबाट स्वीकृत/अनुमोदन गराई चालु आर्थिक वर्षको पौष मसान्तभित्र संघ तथा प्रदेश अर्थ मन्त्रालयमा पठाउनु पर्दछ । यो क्रियाकलापलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान, निर्धारण गर्ने सूचकमा समेत आवद्ध गर्ने गरिएको छ ।

५.२.१.५ विषयगत क्षेत्र विभाजन गर्ने र सदस्यहरूलाई जिम्मेवारी दिने:

- ❖ वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियाको शुरुवाती तयारीमा नगरपालिकाको कार्यपालिकाले आफ्नो विकास आवश्यकता अनुसार विषयगत क्षेत्रहरू र त्यस अन्तर्गत पर्ने उप-क्षेत्रहरूको विभाजन गर्नुपर्दछ । यस्ता क्षेत्रहरू सामान्यतः देहाय बमोजिम हुन सक्छन्: तथापि, यसमा आवश्यकतानुसार उप-क्षेत्रहरू पनि बनाउन सकिन्छ ।
  - (क) आर्थिक विकास,
  - (ख) सामाजिक विकास,
  - (ग) पूर्वाधार विकास,
  - (घ) वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन,
  - (ङ) संस्थागत विकास र सुशासन ।
- ❖ विषयगत महाशाखा/शाखाबाट प्राथमिकता निर्धारण भई बजेट तथा कार्यक्रम समितिमा पेश भएका आयोजना/कार्यक्रमलाई विषय क्षेत्रगत रूपमा छलफल, विश्लेषण र प्राथमिकता निर्धारण गरी पेश गर्न कार्यपालिकाले विषयगत समिति गठन गर्नुपर्दछ र कार्यवोझको आधारमा उपक्षेत्रहरू बनाउने कार्य सम्बन्धित समितिको संयोजकबाट गर्नुपर्दछ ।

गत समिति गठन

- (क) विषयगत क्षेत्र हेर्ने कार्यपालिकाले तोकेको कार्यपालिको सदस्य - संयोजक
- (ख) कार्यपालिका सदस्यहरूमध्ये महिला, दलित वा अल्पसंख्यक समेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रमुखले तोकेको २ जना - सदस्य
- (ग) सम्बन्धित क्षेत्रका विषयगत महाशाखा/शाखा प्रमुख - सदस्य
- (घ) कार्यपालिकाले तोकेको सम्बन्धित महाशाखा/शाखा प्रमुख -सदस्य-सचिव
- (ङ) समितिले अत्यावश्यक ठानेका कर्मचारी, गैर सरकारी संस्था तथा विषय विज्ञको रूपमा स्वतन्त्र नागरिक एकजना -आमन्त्रित सदस्य

गत/क्षेत्रगत समितिका काम, कर्तव्य र अधिकार

- (क) वडा समितिले वडाको सीमाभन्दा बाहिर पर्ने कार्यपालिकामा पेश गरेका आयोजना तथा कार्यक्रमको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने,
- (ख) विषयगत महाशाखा/शाखाले प्राथमिकता निर्धारण सहित पेश गरेका विषय क्षेत्र/उपक्षेत्रका आयोजना तथा कार्यक्रमको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने,
- (ग) वडा समितिले छुट्टै सूचीको रूपमा पेश गरेको आयोजना तथा कार्यक्रम विषयगत महाशाखा/शाखाले योजनाको प्राथमिकतामा समावेश नगरेको भए अध्ययन, विश्लेषण गरी समावेश गर्ने ।
- (घ) विषयगत आयोजना तथा कार्यक्रम चालु आवधिक योजना, रणनीतिक/गुरु योजना, चालु आर्थिक वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुरूप भए/नभएको यकिन गर्ने र नभएको भए सो अनुरूप गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- (ङ) सम्बन्धित विषय क्षेत्रभित्र पर्ने उपक्षेत्रहरू बीच आयोजना तथा कार्यक्रमको दोहोरोपना हटाउने, सामान्जस्यता र बजेटको सन्तुलन कायम गर्ने ।
- (च) दीगो विकास लक्ष्य प्राप्तिमा योगदान पुऱ्याउने आयोजना तथा कार्यक्रम समावेश गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- (छ) विषयगत महाशाखा/शाखाबाट प्राथमिकता निर्धारण सहित पेश भएका आयोजना तथा कार्यक्रमको पुनः प्राथमिकता निर्धारण गर्ने ।

- ❖ उपरोक्तानुसारको विषयगत क्षेत्र विभाजन, ती क्षेत्रको गठन वा पुनर्गठन गरी संरचना बनाउने र र तिनीहरूको कार्य विवरण तोक्ने कार्य कार्यपालिकाले गर्नुपर्दछ यो काम मंसिरदेखि माघ मसान्तसम्मको अवधिमा सम्पन्न गर्नु पर्दछ ।

५.२.२ स्रोत अनुमान र कूल बजेट सीमा निर्धारण चरण:

वाषिक बजेट तर्जुमाको पूर्वतयारीका कार्यहरू सकिएपछि दोस्रो चरणमा बजेट तर्जुमाको मूलभूत कार्यको प्रारम्भ हुन्छ । यस चरण अन्तर्गत बजेटको सीमा र मार्गदर्शन प्राप्त गर्ने, सरोकारवालाहरूसँग पूर्व बजेट छलफल गर्ने, नीति तथा कार्यक्रम प्रस्ताव तयार गर्ने, प्राथमिकता निर्धारणका आधार र विधि तय गर्ने, बजेटको सीमा निर्धारण र मार्गदर्शन तय गर्ने र महाशाखा/शाखा तथा वडा समितिलाई बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने समेत गरी ६ वटा क्रियाकलापहरू निर्धारण गरिएको छ । यस चरणमा यी ६ वटा क्रियाकलापहरू फागुनबाट शुरु गरी बैशाख १५ गतेभित्र सम्पन्न गरिसक्नु पर्दछ ।

क्रियाकलापहरू	प्रकार	सीमा
बाँडफाँड तथा वित्तीय हस्तान्तरण (अनुदान) को सीमा र मार्गदर्शन प्राप्त गर्ने ।	पालिका	६ फागुन मसान्त र प्रदेशबाट चैत्र मसान्तभित्र
बजेट छलफल गर्ने ।	प्रमुख	मसान्तभित्र
प्राथमिकता निर्धारणका आधार र विधि तयार गर्ने	अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति	७ गतेभित्र
तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।	तथा योजना तर्जुमा समिति	७ गतेभित्र
तथा कार्यक्रम प्रस्ताव सभामा पेश गर्ने ।	प्रमुख	७ गतेभित्र
बजेट तथा विषयगत क्षेत्रको सीमा निर्धारण र बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन तयार गर्ने	अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति	१० गतेभित्र
तथा महाशाखा/शाखा तथा वडा समितिलाई बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने ।	प्रशासकीय अधिकृत	१५ गतेभित्र

चरण-२- स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा

५.२.२.१ राजस्व बाँडफाँड तथा वित्तीय हस्तान्तरणको सीमा र मार्गदर्शन प्राप्त गर्ने:

- ❖ बजेटको पूर्व तयारी चरणमा स्थानीय तहले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा १८ बमोजिम संघ तथा प्रदेशको अर्थ मन्त्रालयमा आगामी आर्थिक वर्षको आय-व्ययको प्रक्षेपण पठाएको हुन्छ । उक्त आय-व्ययको प्रक्षेपण र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस समेतको आधारमा संघले चालु आर्थिक वर्षको फागुन मसान्तभित्र उक्त ऐनको दफा ६ बमोजिमको राजस्व बाँडफाँड र दफा ८ बमोजिमको वित्तीय समानीकरण अनुदान वापतको रकम र प्रदेशले चैत्र मसान्तभित्र वित्तीय समानीकरण वापतको रकमको विवरण पठाउनु पर्दछ । यस्तो विवरणको साथमा संघ तथा प्रदेशले स्थानीय तहमा आय-व्यय सम्बन्धमा मार्गदर्शन समेत पठाउन सक्नेछन् । यस्तो स्रोतको सीमा तथा मार्गदर्शन SuTRA मार्फत उपलब्ध हुनेछ ।
- ❖ कानूनतः संघले मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क वापतको राजस्व बाँडफाँड रकम र वित्तीय समानीकरण अनुदानको सीमा मात्र पठाउनु पर्ने र प्रदेशले वित्तीय समानीकरण अनुदानको सीमा पठाउनु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था छ । तर संघले रोयल्टी वापतको बाँडफाँड र अन्य अनुदान (सशर्त, समपूरक र विशेष) एवम् प्रदेशले अन्य अनुदानको रकमको सीमा पनि उल्लिखित समय सीमा (फागुन मसान्त/चैत्र मसान्त) मा पठाएमा स्थानीय तहको स्रोत अनुमान यथार्थको नजीक हुनसक्छ । राजस्व बाँडफाँड र वित्तीय समानीकरण बाहेकको विवरण प्राप्त नभएको अवस्थामा पौष महिनाको प्रक्षेपणलाई नै आधार बनाउन सकिन्छ ।
- ❖ उपरोक्तानुसारको सीमा संघ तथा प्रदेशबाट समयमै प्राप्त गर्न कार्यपालिका प्रमुख र प्रशासकीय प्रमुखले निरन्तर प्रयास गर्नुपर्दछ । यो सीमा भन्दा बढी स्रोत अनुमान गर्न मिल्दैन । यस्तो सीमा समयमा प्राप्त नभएमा बजेट तर्जुमाको समय सारिणी (Calendar) प्रभावित हुने हुँदा पौष महिनामा संघ तथा प्रदेशमा प्रेषित गरेको प्रक्षेपित विवरणलाई आधार बनाउन सकिन्छ ।

५.२.२.२ पूर्व बजेट छलफल गर्ने:

- ❖ नगरपालिकामा कार्यरत गैरसरकारी संस्था/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायत सामाजिक संघ संस्थासँग पूर्व बजेट छलफल गर्नुपर्दछ । यस्तो छलफलको मूल उद्देश्य त्यस्ता संस्थाहरूले गरेको/गर्ने कामको नियमन गर्नु, स्थानीय तहले संचालन गर्ने अन्य कार्यक्रममा दोहोरोपना आउन नदिनु र त्यस्ता संघ/संस्थाको बजेट तथा कार्यक्रमलाई पनि स्थानीय सरकारको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा समावेश गराउने प्रक्रिया निर्धारण गर्नु हो ।
- ❖ यस्तो छलफलका लागि मिति र समय निर्धारण गरी आफ्नो स्थानीय तहमा कार्यरत यस्ता संस्थाहरूलाई आगामी वर्ष संचालन हुने आफ्नो कार्यक्रम र बजेट सहित

उपस्थित गराउनु पर्दछ । यस्तो छलफलको नेतृत्व अध्यक्ष वा प्रमुखले चैत्र मसान्तभित्र सम्पन्न गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

- ❖ निर्वाचनको दौरान राजनीतिक घोषणापत्र मार्फत नागरिक प्रति गरेको बाचालाई बजेट तथा कार्यक्रम मार्फत सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । तसर्थ पूर्व बजेट छलफलको क्रममा, यस्तो अर्को भेला नागरिकको सहभागिताका लागि र सुझावहरू संकलनका लागि पनि गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- ❖ स्थानीय तहमा रहेका विभिन्न पेशाकर्मीहरू, व्यवसायीहरू, सर्वसाधारणहरूको आवाज (Voice) सुन्नु र त्यसलाई वार्षिक योजना, कार्यक्रम तथा बजेट मार्फत यथासंभव सम्बोधन गर्न आवश्यक पनि हुन्छ । यसका अतिरिक्त, आयोजना/कार्यक्रम छनौट, तर्जुमा र त्यसको कार्यान्वयनमा समेत नागरिक आवाज (Citizen Voice) को रूपमा व्यक्त हुने विचारलाई सुझावहरूको रूपमा ग्रहण गर्न पनि यसको आवश्यकता देखिन्छ ।
- ❖ यस प्रकारको पूर्व बजेट भेला चैत्र मसान्तभित्र नै सम्पन्न गर्न सकेमा, स्रोत अनुमान, बजेट सीमा निर्धारण, आयोजना/कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण र विनियोजनमा समेत मद्दत गर्नेछ । अध्यक्ष वा प्रमुखले नै यस्तो भेलाको नेतृत्व गर्ने र भेलामा कार्यपालिकाका सबै सदस्यहरूको उपस्थिति मनासिव हुन्छ ।

५.२.२.३ नीति तथा कार्यक्रम प्रस्ताव तयार गर्ने र सभामा पेश गर्ने:

बजेट तर्जुमाको क्रममा, तयार भएको स्थितिपत्र, मध्यमकालीन खर्च संरचना, आय-व्यय प्रक्षेपणको खाका, सरोकारवाला तथा नागरिकसँग भएको छलफल समेतको आधारमा तय हुने नीति, सिद्धान्त र प्राथमिकताको सोंचको खाकाभित्र रही आगामी आर्थिक वर्षको योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्नु पर्ने हुँदा यसै बमोजिम बजेट पूर्व छलफलका लागि नीति तथा कार्यक्रम तयार गर्नु पर्दछ ।

- ❖ स्थानीय तहको चुनावको दौरान स्थानीय सरकारमा सहभागी जनप्रतिनिधिले नागरिक सामु व्यक्त गरेको प्रतिवद्धता पूरा गर्न आधार तयारी हुनुको साथै आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान तथा कार्यक्रमलाई दिशा निर्देश समेत प्राप्त हुन्छ । यसका अतिरिक्त, बजेट पूर्व सभामा पेश हुने नीति तथा कार्यक्रमले आगामी आर्थिक वर्षको बजेट विनियोजनको सिद्धान्त, प्राथमिकता र सन्तुलित वितरणको खाका (Framework) पनि तयार गर्न पनि मद्दत मिल्द ।
- ❖ सामान्यतया: स्थानीय सरकारको नीति तथा कार्यक्रम तयार गर्दा स्थानीय तहको निर्वाचनको दौरान जनतामा प्रस्तुत गरेको प्रतिवद्धता पत्र (घोषणापत्र) को विश्लेषण गर्नु पर्दछ । साथै नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको आवधिक योजना, दीगो विकास लक्ष्य, चालु आर्थिक वर्षको नीति, कार्यक्रम र मार्गदर्शन अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नु पनि आवश्यक हुन्छ । चालु आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रम र बजेटको कार्यान्वयनको अनुभव तथा सिकाईलाई पनि प्रतिवेदनको अंश बनाउनु पर्दछ । यसका अतिरिक्त नेपालको संविधानको राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व एवम्

मौलिक हकको कार्यदिश बनेका संघ, प्रदेश र स्थानीय कानूनबाट सिर्जना भएका दायित्वको अभिलेख पनि तयार गर्नु पर्दछ । साथै, स्थानीय सरकारको आवधिक/एकीकृत विकास योजना, विषयगत क्षेत्र राजनीतिक/गुरुयोजनामा गरिएका स्थानीय नीतिको विवरण तयार गर्नको साथै स्थानीय तहमा आइपरेका राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, बातावरणीय र प्राविधिकजन्यबाट सिर्जित चुनौति, अवसर र प्राथमिकताको विवरण तयार गरी गाउँ/नगरपालिकाको विकास, सुशासन र सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित विभिन्न अध्ययन तथा निष्कर्ष र सिफारिशलाई समावेश गर्न आवश्यक हुन्छ ।

- ❖ यस्तो नीति तथा कार्यक्रम योजना महाशाखा/शाखाको सहयोग र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सिफारिसमा बजेट तथा कार्यक्रम समितिले तयार गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहको नीति तथा कार्यक्रम बजेट पूर्व सभामा पेश गर्ने राजनितिक दस्तावेज भएको हुँदा र यस उपर सभामा छलफल भई सुझाव प्राप्त हुने हुँदा प्रमुखको मार्गनिर्देशनमा तयार गर्नुपर्दछ ।
- ❖ यस्तो नीति तथा कार्यक्रममा मूलतः चालु आर्थिक वर्षमा देखिएका चुनौतीहरूको पृष्ठभूमिमा आगामी आर्थिक वर्षको बजेटका मार्गदर्शक सिद्धान्त र नीतिमा केन्द्रीत हुनुपर्ने हुँदा विस्तृत रूपमा कार्यक्रमहरू उल्लेख गर्नु पर्दैन ।

तथा योजना/कार्यक्रम तर्जुमा समितिको गठन

(क) उप-प्रमुख	- संयोजक
(ख) विषयगत क्षेत्र हेर्ने नगर कार्यपालिकाका सदस्यहरू	- सदस्य
(ग) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	- सदस्य
(घ) योजना महाशाखा/ शाखा प्रमुख	- सदस्य-सचिव

तथा योजना/कार्यक्रम तर्जुमा समितिको कार्य विवरण

- (क) आगामी आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव तयार गर्ने ।
- (ख) स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले दिएको बजेट सीमाभित्र रही बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण गर्ने ।
- (ग) बजेट तथा कार्यक्रमको प्रस्तावलाई विषय क्षेत्रगत रूपमा छलफल गर्ने व्यवस्था मिलाई योजना/कार्यक्रम र बजेटको अन्तिम प्रस्ताव तयार गरी कार्यपालिकामा पेश गर्ने ।
- (घ) योजना तथा कार्यक्रममा दोहोरोपना हुन नदिने व्यवस्था मिलाउने र आपसी तादात्म्यता कायम गर्ने ।

(ड) बजेट तथा कार्यक्रम सम्बन्धी स्थानीय तहको आवश्यकता बमोजिम अन्य कार्यहरू गर्ने ।

- ❖ यस प्रकारको मार्गदर्शन, नीति तथा कार्यक्रम नगरपालिकाको अध्यक्ष वा प्रमुखको मार्गदर्शन र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सहजीकरणमा योजना महाशाखा/शाखाले वैशाख ७ गते अगावै तयार गरी प्रमुख मार्फत कार्यपालिकामा पेश गर्नुपर्दछ र सभामा पेशा गर्न स्वीकृति लिनु पर्दछ । कार्यपालिकाको तर्फबाट प्रमुखले सभामा प्रस्तुत गरी सभाबाट प्रस्तुत सुझावहरू ग्रहण गर्नुपर्दछ । यस प्रयोजनका लागि वैशाख ७ गते अगावैका लागि बजेट सभाको अधिवेशन आव्हान गर्ने, उक्त सभामा बजेटका सिद्धान्त, मार्गदर्शन र नीति प्रस्तुत भई सुझावहरू प्राप्त भएपछि वार्षिक बजेट पेश गर्ने प्रयोजनार्थ असार १० गतेका वरिपरि सम्मका लागि स्थगित गर्ने व्यवस्था मिलाउन सकिन्छ ।
- ❖ स्थानीय सरकारको नीति तथा कार्यक्रमको विषयवस्तुको खाका सरकारको नीति तथा कार्यक्रमको सर्वमान्यतामा आधारित हुनेछ ।
- ❖ नीति तथा कार्यक्रमको ढाँचा अनुसूची-३ मा दिइएको छ ।

५.२.२.४ आयोजना प्राथमिकता निर्धारणका आधार तथा विधि तय गर्ने:

- ❖ यो स्थानीय तहको सिमित स्रोत साधन तथा विकास प्रयासलाई प्राथमिकताका क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने र विषय क्षेत्रगत सन्तुलन कायम गर्ने वैज्ञानिक आधार, विधि र प्रक्रिया हो । सार्वजनिक स्रोतलाई अधिकतम लाभ तथा नतिजा हासिल गर्नेतर्फ परिचालन गर्ने योजना तर्जुमाको औजार हो । कार्यपालिकाबाट तोकिएको वैज्ञानिक आधार, विधि तथा प्रक्रिया प्रयोग गरी वडास्तरीय र नगरपालिकास्तरमा विषय क्षेत्र अनुसार आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गर्दा योजना/कार्यक्रमको छनौट प्रभावकारी हुन्छ ।

यसले स्थानीय समुदाय तथा नागरिकको चाहना पूरा गर्न सार्वजनिक स्रोत तथा वित्तलाई अधिकतम लाभ हासिल हुने क्षेत्रमा परिचालन गर्न सहयोग पुग्दछ ।

यसबाट स्थानीय सरकारको स्रोत तथा साधनलाई प्राथमिकताको क्षेत्रमा लगानी गर्न सकिनेछ र योजना छनौट सम्बन्धी विवाद कम गर्न सहयोग पुग्नेछ । यसका अतिरिक्त स्थानीय माग तथा आवश्यकतानुसार विषय क्षेत्र, आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

- ❖ वडास्तर र नगरपालिकास्तरको आयोजना तथा कार्यक्रम प्राथमिकता निर्धारणका विधिहरू देहायअनुसारको प्रक्रियाबाट तय गर्नु पर्दछ ।
  - (क) विषय क्षेत्रगत तथा वडास्तरीय बजेटको सीमा निर्धारण गरेपश्चात स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले आयोजना प्राथमिकताका आधार तथा विधि तयार गर्ने,
  - (ख) स्थानीय सरकार संचालन ऐनमा उल्लिखित प्राथमिकता निर्धारणका आधार र परिच्छेद-८ बमोजिमको दीगो विकासको लक्ष्यका सूचकसमेत मध्येनजर गरी

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको स्थानीय विशेषता र आवश्यकताको आधारमा प्राथमिकता निर्धारणका आधारहरू तय गर्ने,

- (ग) प्राथमिकता निर्धारणको विधि तय गर्दा विषयगत क्षेत्र वा कार्यान्वयन गर्ने एकाइ अनुसार एक वा दुई भन्दा बढी उपयुक्त विधिहरूको प्रयोग गरी आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने,
- (घ) जुन तहको एकाई वा विषय क्षेत्र हो सोहीसँग सम्बन्धित निर्वाचित पदाधिकारी, कर्मचारी र सरेकारवालाको उपस्थितिमा आयोजना तथा कार्यक्रमको उपलब्ध विवरण अनुसार सहभागितामूलक रूपमा मूल्याङ्कन गरी प्राथमिकताक्रम निर्धारण गर्ने,
- (ङ) प्राथमिकताक्रममा रहेका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई उपलब्ध बजेटको सीमाको आधारमा छनौट गरी निर्धारित ढाँचामा सम्बन्धित तह वा समितिमा पेश गर्ने ।
- ❖ श्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिबाट तयार आयोजना/कार्यक्रम छनौटका आधार र विधि र प्रक्रिया सम्बन्धी प्रस्ताव कार्यपालिकाको बैठकबाट स्वीकृत गर्न उपयुक्त हुन्छ । समितिको सचिवालयको जिम्मेवारी योजना महाशाखा/शाखाले निर्वाह गर्नु पर्दछ ।
  - ❖ स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिबाट तयार भई कार्यपालिकाबाट स्वीकृत निर्धारणका आधार, विधि र प्रक्रिया प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले वैशाख १० गतेभित्र सबै विषयगत महाशाखा/शाखा र वडा समितिको कार्यालय (कार्यान्वयन गर्ने एकाई) लाई बजेट सीमा र मार्गदर्शनसँगै उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
  - ❖ स्थानीय सरकार संचालन ऐनमा उल्लिखित प्राथमिकता निर्धारणका आधार, विधि तथा प्रक्रियाका साथै अन्य सान्दर्भिक आधार, विधि तथा प्रक्रिया समेतको आधारमा तयार गरिएको आयोजनाको प्राथमिकता निर्धारण सम्बन्धी ढाँचा अनुसूची-४ मा दिइएको छ ।
  - ❖ आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारणका लागि स्थानीय सरकार संचालन ऐनमा उल्लेख भएका ८ वटा आधारहरूका साथै यसै दिग्दर्शनको परिच्छेद-८ मा उल्लिखित दीगो विकास लक्ष्य र क्षेत्रगत आधारहरू समेत थप गर्न सकिनेछ । आयोजना प्राथमिकता निर्धारणका लागि भार (Weightage) विधि, जोडा स्तरीकरण (Pairwise Ranking) विधि, आधार (Criteria) विधि, टिका (Tika) विधि तथा मस्को (Moscow) विधि लगायत एक वा एकभन्दा बढी विधिहरूको प्रयोग गर्न सकिनेछ । राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनमा भार विधिको प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

कता निर्धारणका आधार तथा भार विधिको अङ्ग भाग

योजना आयोगबाट प्रकाशित स्थानीय तहको वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनले देहायअनुसार प्रथमिकता निर्धारणका आधार तथा भार विधिका लागि अङ्क भार निर्धारण गरेको छः

- गरिवी निवारणका प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने (२० अङ्क)
- प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (२०)
- अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१०)
- तटस्थ (५)
- उत्पादनमूलक र छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने (१५ अङ्क)
- चालु आर्थिक वर्षमा नै सम्पन्न हुने (१५)
- आगामी आर्थिक वर्षमा नै सम्पन्न हुने (१०)
- तटस्थ (०)
- आम्दानी र रोजगार वृद्धि गर्ने (१५ अङ्क)
- प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१५)
- अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (७.५)
- तटस्थ (०)
- लागत सहभागिता जुट्ने (१५ अङ्क)
- ५०% वा सो भन्दा बढी सहभागिता हुने (१५)
- २०-५०% वा सो भन्दा बढी सहभागिता हुने (१०)
- २०% सम्म लागत सहभागिता हुने (५)
- लागत सहभागिता नहुने (०)
- स्थानीय स्रोत, साधन र सीपको प्रयोग हुने (१० अङ्क)
- आवश्यक पर्ने स्रोत साधन स्थानीय तहमा उपलब्ध हुने (१०)
- आवश्यक पर्ने ५०% सम्म स्रोत साधन स्थानीय तहमा उपलब्ध हुने (७.५)
- अन्य (५)
- समावेशी विकासमा योगदान पुऱ्याउने (१० अङ्क)
- प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१०)
- अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (५)
- तटस्थ (०)
- दीगो विकास र वातावरण संरक्षण गर्ने (१० अङ्क)
- प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१०)

- अप्रत्यक्ष योगदान पुन्याउने (५)
  - तटस्थ (०)
  - स्थानीय भाषिक र साँस्कृतिक विकास गर्ने (५ अङ्क)
  - प्रत्यक्ष योगदान पुन्याउने (५)
  - अप्रत्यक्ष योगदान पुन्याउने (३)
  - तटस्थ (०)
- ❖ आयोजनाको प्राथमिकताको आधारहरूको मूल्याङ्कन गर्दा कस्तो अवस्थामा प्रत्यक्ष योगदान पुग्न सक्ने मात्रै, कस्तो अवस्थामा अप्रत्यक्ष मात्रै र कस्तो अवस्थामा तटस्थ मात्रै भन्ने सम्बन्धमा थप स्पष्टता ल्याउनु पर्दछ । त्यसको लागि स्थानीय तह स्वयंबाट थप उपसूचकहरूको व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

योजना प्राथमिकता निर्धारणको आधारहरूको मूल्याङ्कन	
❖ प्रत्यक्ष योगदान पुन्याउने:	सोही सूचकलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने (सम्बन्धित सूचक हासिल गर्न ५०% भन्दा बढी योगदान दिने)
❖ अप्रत्यक्ष योगदान पुन्याउने:	सोही सूचकमा प्रत्यक्ष लाभ नपुग्ने तर अर्को सूचकलाई योगदान दिने (सूचक हासिल गर्न २०-५०% भन्दा बढी योगदान दिने)
❖ तटस्थ:	त्यस सूचकमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष योगदान नदिने वा २०% भन्दा कम योगदान दिने ।
वेधिबाट आयोजनाको प्राथमिकताक्रम निर्धारण	
	अङ्क भन्दा बढी प्राप्त भएमा (P1)
	अङ्क ८० अङ्क प्राप्त भएमा (P2)
	अङ्क ६० अङ्क प्राप्त भएमा (P3)
	अङ्क भन्दा कम प्राप्त भएमा (P4)
यसरी योजना छनौट गर्दा पहिलो प्राथमिकतामा परेको योजनाहरू छनौट गर्ने । रकम उपलब्ध भएसम्म प्राथमिकता २ र ३ परेका आयोजना तथा कार्यक्रम सम्म स्वीकृत गर्न सकिनेछ ।	

५.२.२.५ कूल बजेट तथा विषयगत क्षेत्रको सीमा निर्धारण र बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन तयार गर्ने:

- ❖ चालु वर्षको पौष महिनामा राजस्व परामर्श समिति र स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिबाट तयार गरिएको र कार्यपालिकाबाट अनुमोदन भइ संघ तथा प्रदेश अर्थ मन्त्रालयमा प्रेषित आय-व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कको विवरण कार्यालयको

अभिलेखमा रहेकै हुन्छ । उक्त विवरणमा, संघ तथा प्रदेशबाट प्राप्त वित्तीय हस्तान्तरण (अनुदान) र संघबाट प्राप्त राजस्व बाँडफाँडको अङ्कमा बाँकी प्रक्षेपित स्रोतहरू अद्यावधिक गरी कूल बजेटको आकार तयार गर्नुपर्दछ । नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने स्रोतको सीमा र मार्गदर्शन नेपाल सरकारबाट स्वीकृत स्थानीय संचित कोष व्यवस्थापन प्रणाली (Sub-National Treasury Regulatory Application-SuTRA) मार्फत उपलब्ध हुनेछ । नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट निर्धारित मिति (फागुन मसान्त र चैत्र मसान्त) सम्ममा स्रोतको सीमा प्राप्त नभएमा पौष महिनामा संघ तथा प्रदेश अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरेको विवरणलाई नै आधार मानेर कूल बजेटको आकार तय गर्नु पर्दछ ।

❖ आगामी आर्थिक वर्षको कूल बजेट रकम अनुमान गरेपछि आवश्यक प्रशासनिक तथा कार्यालय संचालन खर्च छुट्याई बाँकी रकमबाट विकास कार्यक्रमका लागि बजेट सीमा निर्धारण गर्नुपर्नेछ । यसरी प्रशासनिक खर्चका लागि बजेट सीमा निर्धारण गर्दा राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त रकम र आन्तरिक आयको रकम भन्दा बढी नहुने गरी गर्नु पर्दछ । विकास कार्यक्रमभित्र चालु तथा पूँजीगत दुवै तर्फको बजेट समावेश हुनु पर्नेछ । पूँजी सिर्जना हुने खर्च जस्तो-सार्वजनिक निर्माण, मेशिनरी आदि पूँजीगत शीर्षक अन्तर्गत पर्दछ भने पूँजी सिर्जना नहुने विकास खर्चहरू जस्तो- तालीम कार्यक्रम, बीउ विजन, अनुदान, प्रशासनिक खर्चहरू आदि चालु शीर्षक अन्तर्गत पर्दछन् ।

❖ कूल बजेट सीमाबाट प्रशासनिक तथा संचालन खर्च घटाईसकेपछिको बाँकी नगर गौरवका आयोजना, समपूरक अनुदानबाट संचालन हुने योजना, सशर्त अनुदानबाट संचालन हुने योजना तथा र दिगो विकासका लक्ष्य लगायत राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता कार्यान्वयनको लागि आवश्यक रकम बाँकी रकमबाट विषय क्षेत्रगत बजेट निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

क्षेत्रगत बजेट सीमा निर्धारण गर्दा क्षेत्रगत सीमाको उदाहरण
आर्थिक विकास: ३५%
सामाजिक विकास: २०%
पूर्वाधार विकास: ३०%
वातावरण र विपद व्यवस्थापन: १०%
संस्थागत विकास र सुशासन: ५%

कार्यालय रकमबाट

कार्यक्रम

घटाई सीमा

❖ विषय क्षेत्रगत बजेट सीमा निर्धारण गर्दा गाउँ/नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोंच, तथा रणनीतिक/गुरुयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र प्राथमिकता बमोजिम उच्च प्राथमिकतामा रहेका विषय क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा बढी बजेट सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ । जस्तै: आवधिक तथा रणनीतिक योजनाको परिकल्पना, लक्ष्य र उद्देश्यमा आर्थिक विकासलाई प्राथमिकता दिइएको छ भने बजेटको क्षेत्रगत सीमाको अनुपात यसै पृष्ठको वासकमा प्रस्तुत गरे अनुसार हुन सक्नेछ ।

- ❖ विषय क्षेत्रगत बजेट सीमा निर्धारण पश्चात खर्च गर्ने एकाई (महाशाखा/शाखा र वडा) अनुसार बजेटको सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसरी बजेट सीमा निर्धारण गर्दा विषय क्षेत्रगत आयोजना तथा कार्यक्रमको लागि आवश्यक रकम छुट्याई वडाभित्रका स-साना र वडाबासीका दैनिक समस्यालाई सम्बोधन गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रमको लागि वडागत सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- ❖ नगरपालिकाको विकासको प्राथमिकता तथा विषयगत क्षेत्र र भौगोलिक/स्थानगत सन्तुलन कायम गर्ने गरी बजेटको बाँडफाँडको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । बजेटलाई विषय क्षेत्रगत र स्थानगत रूपमा सन्तुलन गर्ने औजारको रूपमा लिनुपर्दछ ।
- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको लागि अनुमानित कूल श्रोतलाई सर्वप्रथम देहायअनुसार घटाई बाँकी हुन आउने श्रोतलाई विकासको स्थानगत अवस्था र क्षेत्रगत प्राथमिकता अनुसार विषयगत र वडागत रूपमा उपलब्ध हुन सक्ने बजेटको सीमा देहाय अनुसार तयार गर्नुपर्दछ ।
  - कूल अनुमानित बजेटबाट तलब भत्ता र कार्यालय संचालनका लागि आवश्यक पर्ने प्रशासनिक बजेट छुट्याई विकास कार्यक्रमको लागि बजेट सीमा निर्धारण गर्नुपर्नेछ ।
  - बजेट सीमा निर्धारण गर्दा देहायबमोजिमको प्राथमिकताको आधारमा रकम छुट्याई बाँकी रकमको हिसाब निकाल्नु पर्दछ ।
    - नगरपालिका गौरवका आयोजनाहरूको लागि आवश्यक रकम,
    - सम्पूरक अनुदानबाट संचालन गर्ने आयोजनाको लागि स्वीकृत रकम,
    - विशेष अनुदानबाट संचालन गर्ने आयोजनाको लागि स्वीकृत रकम,
    - सःशर्त अनुदानको लागि तोकिएको रकम,
    - दीगो विकासका लक्ष्य लगायत राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता कार्यान्वयनको लागि आवश्यक रकम ।
- ❖ माथि उल्लिखित शीर्षकहरूको लागि आवश्यक रकम विनियोजन गरेपछि बाँकी रकमबाट विषय क्षेत्रगत र वडागत बजेटको सीमाको अनुपात निर्धारण गर्नुपर्दछ । विषय क्षेत्रगत र वडागत बजेटको सीमा निर्धारण गर्दा विषय क्षेत्रगत सीमाको अनुपात उल्लेख्य रूपमा निर्धारण गर्ने र वडास्तरका स-साना तथा नागरिकका दैनिक समस्यालाई सम्बोधन गर्न आवश्यक रकमको लागि वडागत बजेटको सीमा निर्धारण गर्नुपर्छ ।
- ❖ उपरोक्त अनुसार वडागत बजेटको कुल अङ्क निर्धारण भएपश्चात पछि देहायमा उल्लिखित आधारहरू बमोजिम प्रत्येक वडाको लागि बजेटको सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

वडागत बजेट सीमा निर्धारणको आधार र भार

देहायमा उल्लिखित आधार, भार तथा ढाँचामा वडागत बजेटको सीमा निर्धारण गरिनेछः

वर्ष	मा (+३०%)	(+२०%)	विकासको अवस्था (+२०%)	परिचालनको अवस्था (+२०%)	सहभागिताको अवस्था (+१०%)	सीमा रकम (रु. हजारमा)

- ❖ नगरस्तरीय योजनाको लागि आवधिक/एकीकृत विकास योजना, क्षेत्रगत गुरु/रणनीतिक योजनाको प्राथमिकता अनुसार विषय क्षेत्रगत बजेटको सीमा निर्धारण गर्नुपर्नेछ । विषयगत क्षेत्रगत बजेटका सीमाको अनुपात कार्यपालिकाले निर्धारण गरेअनुसार हुनेछ । उदाहरणको लागि नगरपालिकाको प्राथमिकता आर्थिक विकास रहेको छ भने विषयगत क्षेत्र बजेटको अनुपात देहायअनुसार गर्न सकिनेछ ।
  - आर्थिक विकास: ३०%
  - सामाजिक विकास: २५%
  - पूर्वाधार विकास: ३०%
  - वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन: १०%
  - संस्थागत विकास तथा सुशासन: ५%
- ❖ बजेट सीमा निर्धारणको ढाँचा अनुसूची-५ मा दिइएको छ ।
- ❖ यस प्रकार निर्धारण गरिएको वडागत तथा विषयगत क्षेत्रको बजेटको सीमा (सिलिङ्ग) बजेटसम्बन्धी मार्गदर्शन र आयोजना प्राथमिकता निर्धारणका आधार तथा विधि समेत समावेश गरी विषयगत महाशाखा/शाखा तथा वडा समितिको कार्यालयमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
- ❖ विषयगत तथा वडागत बजेटको सीमा श्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिको सचिवालय आर्थिक प्रशासन तथा योजना महाशाखा/शाखामा तयारी गरी सम्बन्धित महाशाखा/शाखा र वडा कार्यालयलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
- ❖ स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को व्यवस्था अनुसार कूल श्रोतको अनुमान तथा खर्च गर्ने एकाई अनुसार बजेट सीमा निर्धारण गर्ने जिम्मेवारी श्रोत अनुमान तथा बजेट निर्धारण समितिको हुनेछ । यस प्रकार तयार बजेट सीमा बैशाख १० गतेभित्र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले सम्बन्धित विषयगत महाशाखा/शाखा र वडा समितिको कार्यालय (खर्च गर्ने एकाई) लाई निर्धारित ढाँचामा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- ❖ स्थानीय आवश्यकता, विषय क्षेत्रगत बजेटको सीमा, नीति तथा कार्यक्रमको प्राथमिकताको आधारमा वडास्तरीय तथा विषय क्षेत्रगत आयोजना छनौटका लागि देहायको विषयमा स्पष्टता आउने गरी बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन तयार गर्नुपर्नेछ:

* यो प्रतिशत उदाहरणको लागि मात्र हो र यसलाई स्थानीय आवश्यकता अनुसार कार्यपालिकाले निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

- वडा र महाशाखा/शाखाले कुन कुन विषय क्षेत्र/उपक्षेत्रका आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्ने हो?
- बढीमा कति र न्यूनतम कति लागत सम्मका आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्ने हो?
- कस्ता आयोजना तथा कार्यक्रम खर्च चालु बजेटबाट र कस्ता योजना तथा कार्यक्रम खर्च पूँजीगत बजेटबाट छनौट गर्नुपर्ने हो ?
- प्राथमिकता निर्धारणका आधार विधि तथा प्रक्रिया के के हुन् ?
- प्राथमिकता निर्धारण गरेपछि कुन ढाँचामा योजना तथा कार्यक्रम कहिलेसम्म पेश गर्नुपर्ने हो ?
- विषयगत बजेट सिमा पालना कसरी गर्ने र वडास्तरमा विषयगत बजेट सीमा पालना गर्नुपर्ने/नपर्ने ?

❖ बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शनको ढाँचा:

तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन	
_____	५.
_____	६.
_____	७.
_____	८.
_____	

❖ वास्तवमा बजेट मार्गदर्शन (Guidelines) भनेको विषयगत महाशाखा/शाखा तथा वडा समितिलाई योजना तथा बजेट तर्जुमाको लागि कार्यपालिकाबाट प्रदान गरिने दिशानिर्देश हो । यो मार्गदर्शन आवधिक/एकीकृत विकास योजना, विषयगत क्षेत्र, गुरु/रणनीतिक योजना, नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त मार्गदर्शन स्थानीय आर्थिक अवस्था र विकासको प्राथमिकताको आधारमा तयार गर्नुपर्दछ । यसले विषयगत शाखा तथा वडा समितिलाई गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको दीर्घकालीन सौँच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीतिक प्राथमिकता र आवश्यकतालाई सन्तुलन गरी योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्न दिशानिर्देश गर्दछ । यसबाट खर्च गर्ने एकाइ (विषयगत शाखा र वडा समिति) लाई आगामी आर्थिक वर्षको योजना तर्जुमा गर्दा ध्यान दिनु पर्ने तथा प्राथमिकता दिनु पर्ने विषयवस्तु बारे जानकारी प्रदान हुनको आगामी आर्थिक वर्षको योजना तर्जुमाको प्रक्रिया, प्राथमिकता र ढाँचा समेत स्पष्ट हुनेछ ।

❖ देहायमा उल्लिखित प्रक्रिया बमोजिम योजना तथा बजेट तर्जुमा मार्गदर्शन तयार गर्नुपर्दछ:

- प्रमुख तथा अध्यक्षबाट प्रस्तुत गर्ने नीति तथा कार्यक्रमको आधारमा योजना तथा बजेट तर्जुमाको मार्गदर्शन तयार गर्ने,
- आवधिक/एकीकृत विकास योजना, विषयगत क्षेत्र, गुरु/रणनीतिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य रणनीति तथा प्राथमिकता अनुसार प्रमुख आयोजना तथा कार्यक्रमको विवरण तयार गर्ने,
- नगरका गौरवका आयोजना/कार्यक्रम, समपूरक अनुदान, विशेष अनुदान तथा सशर्त अनुदानबाट संचालन हुने आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्तुत गर्ने,
- उपलब्ध भएको अवस्थामा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको नीति, कार्यक्रम, प्राथमिकता र मार्गदर्शन अनुसार नगरपालिकाको मार्गदर्शनलाई समायोजन गर्ने,
- वडास्तरीय योजनामा प्राथमिकता दिनु पर्ने विषय क्षेत्र तथा आयोजनाको न्यूनतम रकम उल्लेख गर्ने,
- चालु तथा पूँजीगत बजेटबाट के कस्ता योजना तथा कार्यक्रम संचालन गर्ने हो स्पष्ट गर्ने,
- विषय क्षेत्र समूह अनुसार आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण र पेश गर्ने प्रक्रिया र ढाँचा प्रस्तुत गर्ने ।

❖ बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सहजीकरणमा विषयगत महाशाखा/शाखासँग परामर्श गरी श्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिको सचिवालयबाट तयार गर्नुपर्दछ । सचिवालयको प्रमुखको जिम्मेवारी योजना महाशाखा/शाखाले निर्वाह गर्नुपर्नेछ । बजेट तर्जुमासम्बन्धी सीमा र मार्गदर्शन बैशाख पहिलो हप्ताभित्र तयार गरी विषयगत महाशाखा/शाखा र वडा कार्यालयलाई १० गतेभित्र लिखित र अन्य माध्यमबाट उपलब्ध गराउनु पर्छ । नगरपालिकाहरूले आफ्नो विशिष्ट अवस्था अनुसार मार्गदर्शन तयार गर्न सक्नेछन् ।

❖ बजेट मार्गदर्शनको ढाँचा अनुसूची-६ मा दिइएको छ ।

५.२.२.६ विषयगत महाशाखा/शाखा तथा वडा समितिलाई बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने:

स्थानीय तहको अध्यक्ष वा प्रमुख संयोजक रहेको स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले बजेटको कूल आकारसँगै वडा तहको र विषयगत क्षेत्रको चालु तथा पूँजीगत बजेट सीमा निर्धारण बजेट तर्जुमा मार्गदर्शन तयार गरेको हुन्छ । यसरी तयार भएको बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन बैशाख १५ गतेभित्र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले सम्बन्धित स्थानीय तहका सबै वडाहरूमा र विषयगत महाशाखा/शाखाहरूमा पठाउनु पर्दछ ।

उपरोक्तानुसार बजेटको सीमा र मार्गदर्शन तयारी र प्रेषित भएपछि दोस्रो चरणको कार्य सम्पन्न हुन्छ ।

५.२.३ बस्ती तहमा योजना छनौट:

योजना तथा कार्यक्रम "तलबाट माथिको सिद्धान्त" (Botton up approach) मा आधारित हुनुपर्दछ । यो बढी भन्दा बढी सहभागितामूलक (Participatory) रहनुपर्दछ । यसो भएमा मात्र, आवश्यकतामा

आधारित योजना तथा कार्यक्रम छनौट हुने र यसको कार्यान्वयनमा पनि जनसमर्थन जुट्ने र अन्ततः लक्षित नतीजा प्राप्त हुने गर्दछ ।

यसर्थ, राजनीतिक संरचनाको हिसावले सबभन्दा तल्लो तह वडा समितिले योजना/कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्दा वस्ती/टोल/समुदायसम्म गई योजना तथा कार्यक्रमको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्नु पर्दछ । यसमा स्थानीय बुद्धिजीवी, विषयगतविज्ञ, अनुभवी पेशाविद, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख समुदाय, महिला, बालबालिका, दलीत, युवा, अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक लगायत सरोकारवालाहरूको अधिकतम सहभागिता जुटाउनु पर्दछ । यसबाट मात्र वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेटमा नागरिकको सहभागिता सुनिश्चित भएको मानिन्छ ।

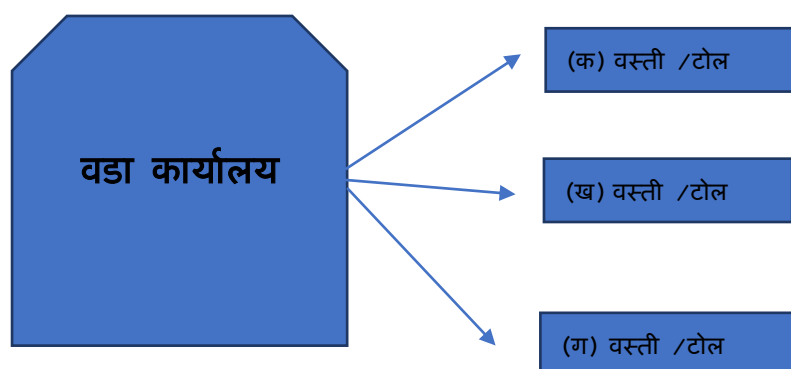
उपरोक्तानुसारको नागरिक सहभागिता (Citizen Engagement) रहेमा, योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा वास्तविकतामा आधारित हुने र कार्यान्वयनमा स्थानीय वासिन्दाहरूको सहभागिता जुट्ने, स्वयंसेवा परिचालन गर्न सकिने, लागत कम लाग्ने, स्थानीय स्रोत साधन र सीपको अधिकतम प्रयोग हुने र महिला, बालबालिका तथा पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई समेत प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने स्पष्ट छ ।

यस अन्तर्गत देहायका तीनवटा क्रियाकलापहरू देहायका पदाधिकारीहरूले देहायको मितिमा संचालन गर्नुपर्दछ:

क्रमापहर	वारी	तालिका
टोल बैठकको कार्यतालिका तयारी र जिम्मेवारी बाँडफाँड	समिति	२१ गतेभित्र
टोल बैठक आयोजना, आवश्यकता पहिचान र आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट	समिति सदस्य सामुदायिक र नागरिक समाज	२८ गतेभित्र
टोल स्तरबाट छनौट भएका आयोजना तथा कार्यक्रम वडा समितिमा पेश गर्ने	सदस्य तथा वडा सचिव	मसान्त

५.२.३.१ वस्ती/टोल बैठकको कार्यतालिका तयारी र जिम्मेवारी बाँडफाँड गर्ने:

- ❖ नगर कार्यपालकाबाट वडा समितिलाई बजेटको सीमा तथा मार्गदर्शन प्राप्त भएपछि वडा समितिको बैठक राखी प्राप्त सीमा तथा मार्गदर्शनको विवरणको जानकारी सबै सदस्यहरूलाई गराउनु पर्दछ ।
- ❖ वडा समितिको बैठकबाटै वडामा रहेका मुख्य/मुख्य वस्ती/टोलहरूको सूची तयार गर्नु पर्दछ ।

- ❖ वडा समितिको बैठकबाट आफ्नो वडामा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यलाई पहिचान गरिएको विभिन्न वस्ती/टोल अनुसारको योजना/कार्यक्रम तर्जुमा गर्न छुट्टाछुट्टै संयोजक तोक्नुपर्दछ र संयोजकलाई सहयोगको निमित्त वडा सचिव/कर्मचारी पनि तोकिदिनुपर्दछ ।
- ❖ प्रत्येक वडाले वडाभित्रको वस्तीहरूमा योजना/कार्यक्रम तर्जुमाको लागि बैठक हुने दिन, मिति, समय र स्थान कम्तीमा तीन दिन अगावै सार्वजनिक सूचना मार्फत जानकारी गराउनु पर्दछ ।

५.२.३.२ वस्ती/टोल बैठक आयोजना, आवश्यकता पहिचान र आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट:

- ❖ वस्ती/टोल स्तरमा योजना/कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा बढी भन्दा बढी नागरिक सहभागिता (Citizen Engagement) को उद्देश्य राख्नु पर्दछ ।
- ❖ वस्तीहरूमा योजना छनौट गर्दा "कोही पनि पछाडि नपरुन्" को अवधारणा अनुसार सो वस्तिभित्रका सबै वर्ग र समुदाय (महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, युवा, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति आदि) को उपलब्ध भएसम्मको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।
- ❖ वस्ती स्तरमा हुने योजना/कार्यक्रम तर्जुमा प्रक्रियामा टोल/वस्तीभित्रका क्रियाशील सामुदायिक संस्थाहरू (टोल विकास संस्था, आमा समूह, बाल क्लव वा संजाल, युवा क्लव, नागरिक सचेतना केन्द्र आदि) लाई पनि सहभागी गराउनु पर्दछ ।
- ❖ प्रशासकीय कर्मचारीले छलफलमा सहभागीहरूको उपस्थिति हस्ताक्षर गराउनु पर्नेछ र छलफलको क्रममा उठेका सवालहरूको टिपोट बनाउनु पर्नेछ ।
- ❖ वस्ती/टोल स्तरको आवश्यकता पहिचान गर्दा के उपलब्ध छ, के छैन र के हुनुपर्छ भन्नेतर्फ छलफल केन्द्रीत गर्नुपर्दछ ।
- ❖ पहिचान भएका आयोजना/कार्यक्रमलाई क्षेत्रगत रूपमा वर्गीकरण गरी तिनलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्नेछ ।
- ❖ छलफलमा सहभागी विवरण, छलफलबाट पहिचान भएका आवश्यकता, आयोजना/कार्यक्रम र तिनको अनुमानित लागत आदि विवरण प्रशासनिक कर्मचारीको सहयोगमा वडा सदस्यले तयार गर्नुपर्नेछ ।

५.२.३.३ वस्ती/टोलस्तरबाट छनौट भएका आयोजना तथा कार्यक्रम वडा समितिमा पेश गर्ने:

वस्ती/टोलस्तरको छलफलका लागि तोकिएका संयोजक सदस्यले वस्ती तहको छलफलको आयोजनाको विवरण उपस्थिति, वस्ती/टोल तहको छलफलको टिपोट (उपलब्धता, आवश्यकता र प्राथमिकता) र छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमको अभिलेख तयार गरी निर्धारित ढाँचामा वेशाख मसान्तिभत्र वडा समितिमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

यस सम्बन्धी ढाँचा अनुसूची-७ मा दिइएको छ ।

५.२.४ वडास्तरमा प्राथमिकता निर्धारण तथा योजना/कार्यक्रम छनौट:

यस चरणमा विभिन्न वस्ती/टोल स्तरमा संयोजकको जिम्मेवारीमा खटिएका सदस्यहरुबाट व्यापक नागरिक सहभागितामा पहिचान भएका आवश्यकताको पृष्ठभूमिमा तय भएका आयोजना कार्यक्रमहरु संकलन गर्नुपर्दछ । विभिन्न टोल/वस्तीबाट प्राप्त आयोजना/कार्यक्रमलाई वडा सचिवबाट विषय क्षेत्रगत रूपमा तोकिएको ढाँचामा वर्गीकरण गर्नु पर्दछ । यसका अतिरिक्त, वडा समिति स्वयंले पहिचान गरेका आयोजना/कार्यक्रम पनि यही वर्गीकरणको ढाँचामा समाविष्ट गरिन्छ । यसरी संकलन भएका आयोजना/कार्यक्रमहरु प्राथमिकीकरणका सूचकहरुको आधारमा प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ । यसरी प्राथमिकतामा परेका आयोजना/कार्यक्रमलाई बजेट सीमाभित्र राख्ने, बजेट सीमाले संचालन हुन नसक्ने प्राथमिकतामा पर्ने आयोजना/कार्यक्रमको छुट्टै सूची तयार गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय/गैर सरकारी संस्थाबाट संचालन हुने आयोजना/कार्यक्रमको विवरण तयार गर्ने लगायतका कामहरु यस चरणमा सम्पन्न गरिन्छन् ।

४ का क्रियाकलापहरु			
क्रियाकलापहरु	वारी	तालिका	
वडा बजेट सीमाभित्रका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई विषयगत रूपमा प्राथमिकता निर्धारण गरी बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्ने	समिति	१० गतेभित्र	
वडा बजेट सीमाभित्र कार्यान्वयन हुन नसक्ने वडाको महत्वपूर्ण अन्य र अन्तर वडा आयोजना तथा कार्यक्रमको छुट्टै सूची कार्यपालिकामा पेश गर्ने ।	समिति	१० गतेभित्र	
सरकारी संस्था, समुदायमा आधारित र अन्य संघ/संस्थाबाट संचालन गर्ने कार्यक्रम तथा बजेट कार्यपालिकामा पेश गर्ने ।	सरकारी संस्था तथा अन्य संघ संस्था र वडा समिति	१० गतेभित्र	

५.२.४.१ वडाको बजेट सीमाभित्रका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई विषयगत रूपमा प्राथमिकता निर्धारण गरी बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्ने:

- ❖ विभिन्न वस्ती/टोलहरुमा नगर सदस्यको संयोजकत्वमा गठित समितिको बैठक/छलफलबाट छनौट भइ विवरण सहित पेश भएका सबै समितिहरुका आयोजना/कार्यक्रमलाई वडा सचिवले एकीकृत गरी विषय क्षेत्र अनुसारको ढाँचामा वर्गीकरण र सूचीकृत गर्नुपर्दछ र बजेट सीमाभित्र यस्ता आयोजना/कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ । वडा सचिवले आयोजना/कार्यक्रमको सूचीमा वडा समितिका पूर्व बैठकहरुबाट पहिचान गरेका वडास्तरीय आयोजना/कार्यक्रम समेत वर्गीकरण गरी समावेश गर्नु पर्दछ । यसरी सूची तयार गर्दा वडा सचिवले प्राथमिकताको विधि तथा ढाँचालाई आधार मानी प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

- ❖ यस सम्बन्धी विवरणको ढाँचा अनुसूची-८ मा दिइएको छ ।

५.२.४.२ वडाको महत्वपूर्ण अन्य र अन्तर वडा आयोजना तथा कार्यक्रमको सूची बनाउने:

- ❖ वडास्तरीय बजेटको सीमाभित्र नअटाएका तर वडाको विकासका लागि अति प्राथमिकतामा पर्ने कुनै आयोजना/कार्यक्रमहरू भएमा वडा सचिवले त्यसको विषयगत क्षेत्रमा वर्गीकरण गरी प्राथमिकता निर्धारणका विधि र प्रक्रिया अनुरूप प्राथमिकीकरण गरी छुट्टै सूची तयार गर्नु पर्दछ ।
- ❖ यसको ढाँचा अनुसूची-९ मा दिइएको छ ।

५.२.४.३ गैरसरकारी संस्था, समुदाय र अन्य संघ संस्थाका कार्यक्रमको सूची बनाउने:

वडा सचिवले आफ्नो वडामा गैर सरकारी संस्था, समुदायमा आधारित र अन्य संघ संस्थाबाट आगामी वर्ष संचालन गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रम तोकिएको ढाँचामा ती संस्थाहरूबाट वडा समितिमा पेश गराउनु पर्छ र त्यस्ता आयोजना/कार्यक्रमको विस्तृत विवरण पनि सूचीकृत गर्नुपर्दछ ।

- ❖ वडा सचिवले माथि उल्लिखित ५.२.४.१, ५.२.४.२ र ५.२.४.३ का विवरणहरू तयार गरिसकेपछि वडा समितिको बैठक बोलाउनु पर्छ र ती तीनवटै विवरणहरू एजेण्डाको रूपमा बैठकमा पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ वडामा पेश गरेका सूची अनुसार कार्यपालिकाबाट मार्गदर्शन मार्फत उपलब्ध आयोजना/कार्यक्रम प्राथमिकता निर्धारणका आधारहरूको अधिनमा रही वडा समितिले प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । तर, टोल/बस्तीबाट पहिचान र छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमलाई भने बजेट सीमाभित्रको उच्च प्राथमिकता राखी सम्बोधन गर्नुपर्दछ ।
- ❖ उपरोक्तानुसार प्राथमिकता निर्धारण भएपछि बजेट सीमाभित्रका बजेट सीमा बाहिरका आयोजना/कार्यक्रमहरू छुट्याइ बजेट तथा कार्यक्रम समितिमा तोकिएको ढाँचामा प्रेषित गर्ने गरी वडा समितिले निर्णय गर्नुपर्छ । यसो गर्दा बस्ती/टोलबाट छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रम भने बजेट सीमाको अङ्कबाट प्रस्ताव गर्नुपर्दछ । यसरी निर्णय गर्दा गैसस, सामुदायिक तथा अन्य संस्थाहरूले संचालन गर्ने आयोजना/कार्यक्रमसँग दोहोरो नपर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

उपरोक्तानुसारका तीन प्रकारका विवरणहरू कार्यपालिकाको बजेट तथा कार्यक्रम समितिमा जेष्ठ १० गतेभित्र पुग्ने गरी पठाई सक्नुपर्दछ ।

५.२.५ बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा:

यो वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमाको महत्वपूर्ण चरण हो । यस चरणमा विषयगत महाशाखा/शाखाले प्राप्त बजेट सिलिङ्गको सीमाभित्र रही आ-आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित आयोजना/कार्यक्रमको सूची तयार गर्ने, त्यस्ता आयोजना/कार्यक्रमहरूलाई सूचकको आधारमा प्राथमिकीकरण गर्ने, विषयगत समितिहरूमा छलफल गर्ने र पुनः प्राथमिकीकरण गर्ने, बजेट तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव तयार गर्ने, कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत गर्ने र आर्थिक तथा विनियोजन विधेयक तयार गर्ने लगायतका क्रियाकलापहरू गर्नुपर्दछ ।

यस चरणमा गर्नुपर्ने कार्यहरू, सम्पन्न गर्ने जिम्मेवारी र समय तालिका देहाय अनुसार हुनेछ:

रु	वारी	तालिका
गत महाशाखा/शाखाहरूबाट नगरस्तरीय	धित महाशाखा/शाखा	१५ गतेभित्र

आयोजना र कार्यक्रमको सूची तयार गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्ने		
गत समितिहरूमा छलफल र पुनः प्राथमिकता निर्धारण गर्ने	गत समितिहरू	१५ गतेभित्र
(राजस्व, व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था) तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव तयार गर्ने	तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति	समान्तभित्र
अन्य संघ/संस्था र विकास साझेदारीहरूको कार्यक्रम एकीकृत गर्ने		
विधेयकको प्रस्ताव तयार गरी कार्यपालिकामा पेश गर्ने	तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति	५ गते भित्र
विजन विधेयकको प्रस्ताव तयार गरी कार्यपालिकामा पेश गर्ने		

५.२.५.१ विषयगत महाशाखा/शाखाहरूबाट नगरस्तरीय आयोजना र कार्यक्रम सूची तयार गरी प्राथमिकीकरण गर्ने:

- ❖ विषयगत महाशाखा/शाखा/इकाईले प्राप्त बजेट सीमा तथा मार्गदर्शनको अधिनमा रही विषयगत आयोजना/कार्यक्रमहरूको सूची तयार गर्नुपर्दछ ।
- ❖ यसरी सूची तयार गर्दा आवधिक योजना, आयोजना वैङ्क, चालु आर्थिक वर्षको स्वीकृत मध्यमकालीन खर्च संरचना र वडा समिति लगायत विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त आयोजना/कार्यक्रमहरूलाई आधार लिनु पर्दछ । सूचीमा समावेश आयोजना तथा कार्यक्रमलाई सम्बन्धित महाशाखा/शाखा/एकाईले प्रथमिकताका सूचकहरूको आधारमा प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरी सम्बन्धित विषयगत समितिमा जेष्ठ १५ गतेभित्र पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ नगरस्तरीय विषयगत क्षेत्र आयोजना/कार्यक्रमहरूको सूची तयार गर्दा देहायमा उल्लिखित स्रोतहरूलाई आधार लिनु पर्दछ:
  - नगरपालिका गौरवका संभाव्य आयोजना/कार्यक्रमहरू,
  - आवधिक तथा विषयगत गुरुयोजनामा समावेश आयोजना तथा कार्यक्रमहरू,
  - आयोजना वैङ्क तथा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा समावेश भएका आयोजना तथा कार्यक्रमहरू,
  - सशर्त र समपूरक अनुदान अन्तर्गत संचालन हुने योजना तथा कार्यक्रमहरू,
  - प्रमुख/उप-प्रमुख/कार्यपालिकाले विभिन्न समयमा सिफारिस गरेका आयोजना तथा कार्यक्रमहरू,
  - वडा समितबाट छुट्टै सूचीको रूपमा प्राप्त भएका आयोजना तथा कार्यक्रम आदि ।

५.२.५.२ विषयगत समितिहरूमा छलफल र पुनः प्राथमिकता निर्धारण गर्ने:

- ❖ विषयगत महाशाखा/शाखा/एकाइले तयार गरी पेश गरेको आ-आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित आयोजना/कार्यक्रमहरूको प्राथमिकीकरण सहितको सूची माथि विषयगत समितिहरूमा छलफल गर्नुपर्दछ ।
- ❖ यस्ता आयोजना/कार्यक्रमहरूलाई आवश्यकता अनुसार पुनः प्राथमिकीकरण गर्नु पर्दछ ।
- ❖ विषयगत समितिले यसरी सूची भित्रका आयोजना/कार्यक्रमहरू र तिनको प्राथमिकीकरणलाई छलफलबाट अन्तिम रूप दिँदा स्थानीय तहको चालु आवधिक योजना, क्षेत्रगत रणनीतिहरू, लैङ्गिक विश्लेषण, दीगो विकास लक्ष्य, गरिक संलग्नता, आयोजना/कार्यक्रम प्राथमिकता निर्धारणको आधार तथा मार्गदर्शनलाई मुख्य आधारको रूपमा अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- ❖ उपरोक्तानुसार अन्तिम रूप दिइएका आयोजना/कार्यक्रमलाई विषयगत समितिले जेष्ठ २५ गतेभित्र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ विषयगत समितिको गठन र त्यसको कार्यविवरण बूदा ५.२.२ अनुरूप हुनेछ ।

५.२.५.३ बजेट (राजस्व, व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था) तथा आयोजना/कार्यक्रमको प्रस्ताव तयार गर्ने:

- ❖ विषयगत समितिहरूबाट प्राथमिकताक्रम निर्धारण सहित पेश भएका आयोजना तथा कार्यक्रमहरूमा बजेट तथा कार्यक्रम समितिले दोहोरो नपर्ने गरी छनौट गर्नुपर्दछ र Master procurement Plan मा परेका आयोजना/कार्यक्रमलाई छुटाउनु हुँदैन ।
- ❖ यस्ता आयोजना/कार्यक्रमहरूलाई बजेट सीमा र मार्गदर्शनीभित्र रही प्रस्ताव गर्नुपर्दछ ।
- ❖ बजेट तथा कार्यक्रम समितिले आयोजना/कार्यक्रमहरूलाई अन्तिम रूप दिँदै वार्षिक विकास कार्यक्रम बनाउँदा स्थानीय तहको आवधिक योजना, आयोजना वैङ्क, मध्यमकालीन खर्च संरचना, दीगो विकास लक्ष्य, समावेशीकरण, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, लैङ्गिक विश्लेषण जस्ता विषयहरूलाई मूलभूत आधारको रूपमा लिनु पर्दछ ।
- ❖ यस सम्बन्धी वार्षिक विकास कार्यक्रमको ढाँचा अनुसूची-१० मा दिइएको छ ।

५ कार्यक्रमको मस्यौदा तयारीको आधार

स्थानीय तहको आवधिक योजनाको सोंच, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति अनुसारको आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्ने,
 स्थानीय तहको आयोजना वैङ्क तथा मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुसारका आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्ने,
 विषयगत समितिबाट प्राथमिकताक्रम निर्धारण भई नआएका तर नगरस्तरका महत्वपूर्ण आयोजनाहरू छनौट गर्नुपर्ने भएमा स्पष्ट आधार र औचित्य समेतको आधारमा बजेटको सुनिश्चितता गरी प्रस्ताव गर्ने,
 स्थानीय तहको स्रोत साधनले मात्र योजना सम्पन्न गर्न संभव नभएका तर स्थानीय तहका लागि अत्यावश्यक र तोकिएको मापदण्ड पूरा गरेका आयोजना तथा

कार्यक्रमहरूलाई समपूरक तथा विशेष अनुदानबाट संचालन गर्नको लागि प्रस्ताव गर्ने,

Master Procurement Plan मा परेका आयोजना र बहु-वर्षिय आयोजनाहरूका लागि आयोजनाको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति र कार्यतालिका अनुरूप आगामी आर्थिक वर्षका लागि आवश्यक पर्ने बजेटको समेत सुनिश्चित गर्ने,

दीगो विकासका लक्ष्यलाई स्थानीयकरणका लागि आवश्यक आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्नुपर्ने,

समावेशीकरण, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, बालमैत्री तथा वातावरणमैत्री कार्यहरू, लैङ्गिक सन्तुलन, सुशासन र सदाचार प्रवर्द्धन जस्ता साझा विषयलाई सम्बोधन गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रमलाई समावेश गर्ने ।

- ❖ वार्षिक कार्यक्रम तथा आयोजनालाई अन्तिम रूप दिएपछि सो को लागि आवश्यक व्यय अनुमान सम्बन्धित शीर्षकमा समाविष्ट गर्नुपर्दछ ।
- ❖ वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाको व्यय अनुमानको अतिरिक्त, चालु खर्च तर्फको पारिश्रमिक सुविधा खर्च, अवकाशित दायित्व भुक्तानी कोषको आवश्यक रकम, मालसामान तथा सेवाको उपयोग खर्च, पूँजीगत सम्पत्तिको संचालन र संभार खर्च, सेवा तथा परामर्श खर्च, विविध खर्च आदि आर्थिक प्रशासन शाखाको सहयोगमा बजेट तथा कार्यक्रम समितिले नै अन्तिम रूप दिनुपर्दछ ।
- ❖ चालु तर्फका अनिवार्य तथा प्रतिवद्ध खर्चहरू एवम् वार्षिक कार्यक्रम तथा आयोजनागत व्यय अनुमान खर्च समेतको आधारमा खर्च शीर्षकगत व्यय अनुमान विवरण तयार गर्नुपर्दछ ।
- ❖ गैर सरकारी संस्था स्वयंमले खर्च गर्ने योजना/कार्यक्रमको अङ्क बजेटमा समाविष्ट गर्नु पर्दैन तर त्यस्ता संस्थाको स्रोत स्थानीय संचित कोषमा दाखिला भई खर्च गर्ने भएमा बजेटमा समाविष्ट गर्न सकिन्छ ।
- ❖ व्यय अनुमानलाई स्रोत अनुमानसँग मिलाउनु पर्दछ । यस प्रयोजनका लागि स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले पौष महिनामा गरेको आय प्रक्षेपणलाई आवश्यकता अनुसार पुनरावलोकन गर्न पनि सकिन्छ ।
- ❖ बजेट प्रस्ताव तयार गर्दा, वार्षिक खरीद योजना अनिवार्य रूपमा तयार गरी पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ व्यय अनुमान गर्दा, चालु, पूँजीगत र वित्तीय व्यवस्था छुट्याएर खर्च शीर्षकगत रूपमा ढाँचामा तयार गर्नुपर्दछ । यसरी तयार गर्दा SuTRA मा अनिवार्य रूपमा प्रविष्ट गर्नु पर्दछ ।

५.२.५.४ वार्षिक विकास कार्यक्रम एकीकृत गर्ने:

- ❖ नगरपालिकामा कार्यरत गैर सरकारी संस्था (गैसस) उपभोक्ता समिति एवम् विकास साझेदारहरूबाट प्राप्त बजेट तथा कार्यक्रम माथि छलफल गरी दोहोरो नहुने तथा सम्बन्धित निकायबाट संचालन हुने गरी वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको प्रस्तावमा समावेश गराउनु पर्दछ । यसरी कार्यक्रम समावेश गर्दा निर्धारित वा उपलब्ध ढाँचामा तयार गर्न सकिनेछ ।

- ❖ बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले कार्यपालिका तथा सभामा स्वीकृतिका लागि पेश गर्ने खर्चको स्रोत र विनियोजन रकम सहितको आयोजना तथा कार्यक्रमको विषयगत शीर्षक अनुसारको वार्षिक विकास कार्यक्रम असार ५ गतेभित्र तयार गरिसक्नु पर्छ । यसरी तयार गर्दा, वार्षिक खरीद योजना अनिवार्य रूपमा संलग्न गर्नुपर्दछ ।
- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको वार्षिक विकास कार्यक्रमको विवरण शीर्षकगत रूपमा देहायअनुसार तयार गर्नुपर्नेछः
  - (क) बजेट शीर्षक अनुसार बजेट विनियोजन भएका उपलब्ध बजेट सीमा अन्तर्गतका वडास्तरीय र विषय क्षेत्रगत आयोजना तथा कार्यक्रमको विवरण तयार गर्ने,
  - (ख) बजेट शीर्षक अनुसार बजेट विनियोजन भएका स्थानीय गौरवका आयोजना/कार्यक्रमको विवरण तयार गर्ने,
  - (ग) विषयगत समितिबाट प्राथमिकता निर्धारण भई नआएका तर बजेट विनियोजन सुनिश्चित भएका गाउँ/नगरस्तरका महत्वपूर्ण आयोजनाहरूको विवरण तयार गर्ने,
  - (घ) खर्चको शीर्षक अनुसार बजेट विनियोजन भएका आयोजना तथा कार्यक्रमको निर्धारित ढाँचामा वार्षिक विकास कार्यक्रम तयार गर्ने, र
  - (ङ) वार्षिक विकास कार्यक्रमलाई विनियोजन ऐनको अनुसूचीमा समावेश गर्ने ।
- ❖ वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नगरपालिकाका प्रमुखको परामर्श, बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिको मार्गदर्शन र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सहजीकरणमा समितिको सचिवालय तथा योजना महाशाखा/शाखामा तयार गर्नुपर्दछ र यस्तो कार्यक्रम जेष्ठ महिनाको अन्त्यसम्ममा तयार गरी कार्यपालिकामा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- ❖ बजेट सुनिश्चितता सहित विनियोजनको लागि प्रस्तावित, वडास्तरीय, विषयगत, स्थानीय गौरव, सम्पूरक अनुदान, विशेष अनुदान, साझेदारी तथा अन्य आयोजना तथा कार्यक्रमलाई वार्षिक विकास कार्यक्रमको ढाँचामा तयार गरी स्वीकृतिका लागि कार्यपालिकामा पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको एकीकृत आर्थिक संकेत, वर्गीकरण र व्याख्या अनुसार आय, व्यय र वित्तीय व्यवस्था बजेट तयार गर्नुपर्दछ ।
- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको आय, व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था बजेटको विवरण देहाय अनुसार तयार गर्नुपर्नेछः
  - राजस्व तथा व्यय प्रक्षेपणलाई अद्यावधिक गर्ने,
  - आर्थिक ऐन, विनियोजन ऐन र बजेट वक्तव्यलाई अन्तिम रूप प्रदान गर्ने,
  - आगामी आर्थिक वर्षको आय, व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था बजेटको मस्यौदा तयार गर्ने,
  - विवरणलाई प्रणाली (SuTRA) मा प्रविष्ट गरी सोबाट प्राप्त विवरण अनुसार बजेट तयार गर्ने,

- प्रणालीबाट प्राप्त विवरणलाई निर्धारित आय, व्यय र वित्तीय व्यवस्था बजेटको ढाँचामा प्रस्तुत गर्ने ।
- ❖ आय तथा व्ययको विवरण प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र योजना महाशाखा/शाखाको सहयोगमा आर्थिक प्रशासन तथा राजस्व शाखाबाट तयार गरी बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- ❖ बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले आय, व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था बजेटको अन्तिम मस्यौदा जेष्ठ मसान्तभित्र तयार गरी अध्यक्ष मार्फत कार्यपालिकामा पेश गर्नु पर्नेछ । यस कार्यमा आर्थिक प्रशासन योजना तथा राजस्व शाखाको भूमिका महत्वपूर्ण हुनेछ ।
- ❖ यस सम्बन्धी ढाँचा अनुसूची-११ मा दिइएको छ ।

५.२.५.५ आर्थिक विधेयकको प्रस्ताव तयार गर्ने:

राजस्व परामर्श समितिले पौष महिनामा राजस्व प्रक्षेपण गर्दाका आधारहरू र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले स्रोत अनुमानमा गरेको पुनरावलोकनमा राजस्व परिचालनका लागि प्रस्ताव गरेको स्रोत, दर र दायरा र सुधारका कार्यक्रम समेतलाई आधारमानी आर्थिक विधेयकको मस्यौदा बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले असार ५ गतेभित्र तयार गर्नुपर्दछ । यसको ढाँचा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले उपलब्ध गराएको नमूना बमोजिम तयार गर्न सकिन्छ ।

५.२.५.६ विनियोजन विधेयकको प्रस्ताव तयार गरी कार्यपालिकामा पेश गर्ने:

माथि उल्लिखित आयोजना/कार्यक्रम र चालु तर्फका खर्चहरूलाई चालु, पूँजीगत र वित्तीय शीर्षकमा तयार भएपछि बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले त्यसकै आधारमा कूल खर्च र त्यसको आधारमा तय भएको खर्च शीर्षकगत विनियोजनलाई समेटेर बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले विनियोजन विधेयकलाई अन्तिम रूप दिनु पर्दछ । यसको ढाँचा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले उपलब्ध गराएको नमूना बमोजिम तयार गर्न सकिन्छ ।

५.२.५.७ एकीकृत वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको मस्यौदा प्रस्ताव तयारी र कार्यपालिकामा पेश गर्ने:

- ❖ माथि उल्लेख भएअनुसार आय/व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था बजेट, गैसस तथा अन्य संघ/संस्थाका कार्यक्रम, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक विकास कार्यक्रम, आर्थिक ऐन, विनियोजन ऐनको मस्यौदा तयार भएपछि त्यसकै आधारमा बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिबाटै नीति तथा कार्यक्रम र बजेट वक्तव्य तयार गर्नुपर्दछ । सम्बन्धित विषयगत महाशाखा/शाखा/ एकाईको सहभागिता र आर्थिक प्रशासन शाखाको सहयोगमा यो कामलाई अन्तिम रूप दिनुपर्दछ ।

**पेश गर्दा तयार गर्नुपर्ने एकीकृत वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको
मा समावेश हुनुपर्ने दस्तावेजहरू**

- ❖ नीति तथा कार्यक्रम सहित बजेट वक्तव्य,
- ❖ आय-व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था बजेट,
- ❖ गैसस तथा अन्य संघ/संस्थाका कार्यक्रम,
- ❖ मध्यमकालीन खर्च संरचना,
- ❖ वार्षिक विकास कार्यक्रम,
- ❖ आर्थिक ऐन,
- ❖ विनियोजन ऐन ।

- ❖ माथि उल्लिखित कार्यहरू सम्पन्न भएपछि बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले आवश्यक दस्तावेजहरूलाई एकीकृत गरी एकीकृत वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको प्रस्तावको मस्यौदा असार ५ गतेभित्र प्रमुख मार्फत कार्यपालिकामा पेश गर्नुपर्दछ । यसरी पेश गर्ने वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको एकीकृत मस्यौदामा चालु आर्थिक वर्षको समीक्षा विवरण समेत तयार गरी समावेश गर्नुपर्दछ ।

५.२.६ बजेट तथा कार्यक्रम कार्यपालिकाबाट स्वीकृत:

बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिबाट अन्तिम रूप दिइ कार्यक्रमको मस्यौदा सहितका दस्तावेजहरू प्रमुख कहाँ पेश भएपछि यसलाई छलफल सहित पारित गर्न कार्यपालिकाको बैठक बोलाउनु पर्दछ र छलफल सहित सभामा पेश गर्ने प्रयोजनार्थ कार्यपालिकाको स्वीकृति लिनु पर्दछ । यस चरणमा मूलतः दुई वटा क्रियाकलापहरू हुने गर्दछन् ।

क्रमापहर	वारी	तालिका
वर्षावधि वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको मस्यौदा सहितका दस्तावेजहरू-नीति, कार्यक्रम सहितको बजेट वक्तव्य, आय-व्यय विवरण, गैसस तथा अन्य संघ/संस्थाका कार्यक्रम, वार्षिक विकास कार्यक्रम र मध्यमकालीन खर्च संरचना सभामा पेश गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने	पालिका	१० गतेभित्र
वर्षावधि विधेयक तथा विनयोजन विधेयक सभामा पेश गर्न स्वीकृत प्रदान गर्ने ।	पालिका	१० गतेभित्र

५.२.६.१ कार्यपालिकाको बैठकबाट एकीकृत वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको मस्यौदा माथि छलफल गरी सभामा पेश गर्न स्वीकृति दिने:

- ❖ कार्यपालिकाको बैठक बोलाइ बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति (जसको संयोजक उप-प्रमुख नै हुन्छ) बाट सम्बन्धित महाशाखा/शाखा/ एकाईको परामर्श र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको संलग्नतामा तयार भएको एकीकृत वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव साथ संलग्न देहायका दस्तावेजहरू (Documents) प्रमुखले बैठकमा पेश गर्न स्वीकृति प्रदान गर्नुपर्दछ । यी दस्तावेजहरू माथि प्रमुखले दफावार छलफल गराई सभामा पेश गर्न कार्यपालिकाले स्वीकृती प्रदान गर्नुपर्दछ ।
  - नीति तथा कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण सहितको बजेट वक्तव्य,
  - वार्षिक आय-व्ययको विवरण (बजेट),
  - गैसस तथा अन्य संघ/संस्थाका कार्यक्रम,
  - मध्यमकालीन खर्च संरचना,
  - वार्षिक विकास कार्यक्रम ।
- ❖ बजेट पुस्तिकाको ढाँचा अनुसूची-१२ मा दिइएकोछ ।
- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको बजेट चालु वर्षको असार १० गतेभित्र सभामा पेश गरिसक्नु पर्ने कानूनी प्रावधान रहेको हुँदा सो मिति अगावै भरसक असार ९ गतेभित्र वा १० गते सभामा बजेट पेश हुनुपूर्व नै स्वीकृत भइसक्नु पर्दछ ।
- ❖ कार्यपालिकाको तर्फबाट सभामा यी दस्तावेजहरू पेश गर्ने र बजेट वक्तव्य वाचन गर्न उप-प्रमुखलाई र उहाँको अनुपस्थितिमा कार्यपालिकाको कुनै सदस्यलाई कार्यपालिकाको बैठकबाटै तोक्न मनासिव हुन्छ ।

५.२.६.२ आर्थिक विधेयक तथा विनयोजन विधेयक स्वीकृत गर्ने:

- ❖ माथि उल्लिखित बजेट (आय-व्यय विवरण) लाई कानूनी रूपमा व्यवस्थित गर्नका लागि राजस्व परिचालनका स्रोत, दायरा र दर एवम् प्रक्रियागत व्यवस्था सहितको आर्थिक विधेयकको मस्यौदा प्रमुखले कार्यपालिका समक्ष दफावार रूपमा छलफलका लागि पेश गर्नुपर्दछ । कार्यपालिकाले आवश्यकतानुसार छलफल गरी उक्त विधेयक सभामा पेश गर्न असार १० गते अगावै स्वीकृति प्रदान गर्नुपर्दछ ।
- ❖ व्यय अनुमानको विवरणलाई कानूनी रूप प्रदान गर्न तोकिएको ढाँचामा कार्यपालिकाका प्रमुखले विनयोजन विधेयक कार्यपालिकाको बैठकमा पेश गर्नुपर्दछ । कार्यपालिकाको बैठकले उल्लिखित विधेयक माथि दफावार छलफल गरी सभामा पेश गर्न असार १० गते अगावै स्वीकृत प्रदान गर्नु पर्दछ ।
- ❖ यी दुवै विधेयक बजेट वक्तव्य बाचनपछि सम्बन्धित उप-प्रमुख वा तोकिएको सदस्यले सभाध्यक्ष समक्ष टेबुल गर्नुपर्दछ ।

५.२.७ स्थानीय सभाबाट बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत:

नगर कार्यपालिकाको तर्फबाट उप-प्रमुख वा तोकिएको सदस्यबाट सम्बन्धित दस्तावेज र विधेयकहरू सभामा पेश हुने, पेश भएको दस्तावेज र विधेयकहरू सभाबाट छलफल गरी पारित गर्ने, सभाबाट पारित ऐनहरू प्रमाणिकरण गर्ने र यी ऐन तथा दस्तावेज स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशन गर्ने लगायतका कामहरू यस चरणमा सम्पादन भएपछि वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट तर्जुमाको चरण पूरा भएको मानिन्छ ।

बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृति			
क्रमापहर	वारी	तालिका	
क तथा विनयोजन विधेयक र यससँग सम्बन्धित अन्य दस्तावेजहरू सहितको बजेट अनुमानपेश, छलफल र पारित गर्ने ।	य सभा	मसान्तभित्र	
ट पारित ऐन र दस्तावेज (Documents) हरू प्रमाणिकरण गर्ने ।		मसान्तभित्र	
ट पारित ऐन र दस्तावेजहरू राजपत्रमा प्रकाशन गर्ने ।	प्रशासकीय अधिकृत	मसान्त	
सम्बन्धी सबै ऐन र दस्तावेजहरू छपाई र वितरण गर्ने ।	प्रशासकीय अधिकृत	७ गतेभित्र	

५.२.७.१ आर्थिक तथा विनयोजन ऐन र यससँग सम्बन्धित दस्तावेजहरू सहितको बजेट अनुमान पेश गर्ने, छलफल गर्ने र पारित गर्ने:

- ❖ नगरपालिका कार्यपालिकाको तर्फबाट नगर सभामा बजेट पेश गर्ने, छलफल गर्ने र पारित गर्ने प्रयोजनार्थ नगरपालिका सभाको बैठक असार १० गते अगावै बोलाउनु पर्दछ ।
- ❖ कार्यपालिकाबाट स्वीकृत भएको बजेट तथा कार्यक्रमसँग सम्बन्धित सबै दस्तावेजहरू उप-प्रमुख वा कार्यपालिकाले तोकिएको कार्यपालिकाको कुनै सदस्यले असार १० गतेभित्र स्वीकृतिका लागि सभामा पेश गर्नुपर्दछ ।

- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको वार्षिक बजेट (आय-व्ययको अनुमान) सहितका दस्तावेजहरू सभामा पेश भएको १५ दिनभित्र (असार २५ गतेभित्र) छलफलको काम सम्पन्न गर्ने गरी सभाध्यक्षले कार्यतालीका बनाउनु पर्दछ । यसरी कार्यतालीका बनाउँदा बजेट पेश भएपछि बजेट अध्ययन र छलफलको तयारीका लागि कम्तीमा ३ दिनको समय दिनुपर्दछ ।
- ❖ नगर सभाले दफावार छलफल पश्चात बजेट पारित गर्न वा सुझाव सहित फिर्ता पठाउन पनि सक्ने कानूनी व्यवस्था अनुरूप सुझाव सहित बजेट फिर्ता भएमा सो उपर कार्यपालिकाले पुनर्विचार गरी आवश्यक परिमार्जन सहित वा परिमार्जन गर्नुपर्ने नदेखिएमा कारण सहित सभामा ५ दिनभित्र पुनः पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ यसरी छलफल सकिएपछि बजेट स्वीकृतिका लागि सभामा पेश गर्नुपर्दछ ।
- ❖ नगर सभाले असार मसान्तसम्म आगामी आर्थिक वर्षको बजेट कार्यक्रम तथा सोसँग सम्बन्धित विधेयकहरू असार मसान्त अगावै बहुमतबाट पारित गर्नुपर्दछ ।

५.२.७.२ सभाबाट पारित ऐन र दस्तावेजहरू प्रमाणीकरण गर्ने:

सभाबाट पारित आर्थिक ऐन र विनियोजन ऐन तथा अन्य दस्तावेजहरू, आय-व्यय विवरण, वार्षिक विकास कार्यक्रम र मध्यमकालीन खर्च संरचना असार मसान्तभित्र सभा अध्यक्षले प्रमाणित गर्नुपर्दछ ।

५.२.७.३ पारित भई सभाध्यक्षद्वारा प्रमाणित भएका आर्थिक ऐन, विनियोजन ऐन, आय-व्यय अनुमानको विवरण, गैसस तथा अन्य संघ/संस्थाका वार्षिक कार्यक्रम, वार्षिक विकास कार्यक्रम र मध्यमकालीन खर्च संरचना प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशन गर्नुपर्दछ । यो कार्य असार मसान्तभित्र सम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

५.२.७.४ वार्षिक बजेटसँग सम्बन्धित पारित भएका ऐनहरू र दस्तावेजहरू प्रकाशन गर्ने:

सभाले स्वीकृत गरी सभाध्यक्षद्वारा प्रमाणित भएका सबै ऐनहरू र नीति, कार्यक्रम सहितको बजेट वक्तव्य लगायत दस्तावेजहरू सर्वसाधारणको जानकारीका लागि बजेट पारित हुनासाथ प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले स्थानीय तहको वेवसाइटमा राख्नुपर्दछ । साथै, पारित बजेटसँग सम्बन्धित सबै दस्तावेजहरू साउनको ७ गतेभित्र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले छपाई वितरण गर्नुपर्दछ ।

परिच्छेद-६

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट (Gender Responsive Budget-GRB)

नेपालको संविधानको धारा १८ ले समानताको हक प्रदान गरेको छ । यस अनुसार सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बन्चित गरिनेछैन भनि समानताको हकको प्रत्याभूति गरिएको छ । नेपाल विभिन्न राष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धीहरूको पक्ष राष्ट्र भएकोले लैङ्गिक समानता, महिला सशक्तिकरण र सामाजिक समावेशीकरणलाई कानूनी रूपले स्वीकार गरी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता समेत व्यक्त गरेको छ । यही प्रतिवद्धता अनुरूप नेपालले आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि सार्वजनिक स्रोतमा लैङ्गिक समानता कायम गर्ने हेतुले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणालीको अभ्यास गर्दै आएको छ । मुलुकले संघीय शासन प्रणाली अवलम्बन गरेपछि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो वार्षिक बजेट बनाउँन थालेका र संघमा अवलम्बन गरिएको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले मात्र मुलुकको लैङ्गिक समानताका विषय सम्बोधन हुन नसक्ने देखिँदा पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) ले राज्यका तीनै तहको सरकारमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिलाई संस्थागत गर्ने रणनीति लिएको छ र संवत् २०७७ को संघीय बजेटले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणालीलाई प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट प्रणालीमा समेत समावेश गर्ने नीतिगत उद्घोष पनि गरेको छ । यसर्थ, स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्तुत गर्दा लैङ्गिक विश्लेषण (Gender Analysis) अपरिहार्य भएकाले यसको परिभाषा, यसको संस्थागत जिम्मेवारी बजेट तर्जुमाको प्रत्येक चरणहरूमा गर्नुपर्ने विश्लेषण, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कोडिङ्ग र वर्गीकरण लगायतका विषयहरू यहाँ समावेश गरिएको छ ।

६.१ परिभाषा:

कूल बजेटको अनुमान, आयको आधारको खोजी, विभिन्न शीर्षकहरूमा गरिने विनियोजन र खर्च, खर्चको अभिलेख र लेखाजोखा लगायतका सम्पूर्ण पक्षमा लैङ्गिक समानताको लक्ष्य प्राप्तिमा केन्द्रमा राखेर उद्देश्यमूलक ढङ्गले, योजनावद्ध रूपमा, लैङ्गिक विश्लेषण सहित आर्थिक स्रोतको सुनिश्चितता, उपलब्धीको समतामूलक वितरण र उपभोग हुने गरी गरिने बजेट तर्जुमा प्रक्रिया लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट (Gender Responsive Budget-GRB) पद्धति हो । यसले महिला र पुरुष बीच सबै क्षेत्र र तहमा समान अवसर र समान लाभ हासिल गर्ने अवस्था सिर्जना गर्दछ । अर्को शब्दमा, यसले महिला तथा पुरुषलाई सार्वजनिक वित्तको समतामूलक वितरण भएको सुनिश्चित गर्दछ ।

६.२ संस्थागत जिम्मेवारी:

स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमाको सन्दर्भमा कानूनले विभिन्न संस्थागत सयन्त्रको व्यवस्था गरेको छ । ती संयन्त्रहरू देहाय बमोजिम छन् । यी संयन्त्रहरूले बजेट तर्जुमा गर्दा लैङ्गिक विषयहरूमा देहायको जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्दछ:

६.२.१ स्थानीय राजस्व परामर्श समिति ।

६.२.२ स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति ।

६.२.३ बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति ।

६.२.४ वडा समिति ।

६.२.५ विषयगत समिति ।

६.२.१ स्थानीय राजस्व परामर्श समितिको जिम्मेवारी:

- ❖ स्थानीय तहको उप-प्रमुखको संयोजकत्वमा गठित स्थानीय राजस्व परामर्श समितिले कर तथा गैरकर, राजस्व सम्बन्धी नीति तथा कानूनहरूका बारेमा आवश्यक सल्लाहकार सेवा उपलब्ध

गराउने सन्दर्भमा, सल्लाह दिनुपूर्व कर तथा अन्य राजस्वसँग सम्बन्धित नीति तथा कानूनहरूको लैङ्गिक प्रभावको बारेमा विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।

- ❖ राजस्व परामर्श समितिले राजस्वको स्रोत, क्षेत्र र दरको विश्लेषण गरी आगामी आर्थिक वर्षको राजस्वको अनुमान गर्दा त्यसबाट महिला तथा पुरुषमा पर्ने प्रभाव, लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरण र सामाजिक समावेशीकरणमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभाव पर्ने वा नपर्ने कुराको विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।
- ❖ राजस्वका नीति र कार्यक्रमले स्थानीय उद्योग तथा व्यवसायको प्रवर्द्धन तथा रोजगारी सिर्जनालाई केन्द्रीत गर्नुपर्दछ । यसो गर्दा, महिला तथा सीमान्तकृत पृष्ठभूमिका महिलाहरूमा पर्ने सकारात्मक प्रभाव पहिचान गर्नुपर्दछ ।

६.२.२ स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति:

- ❖ स्थानीय तहको प्रमुखको संयोजकत्वमा गठित स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले आन्तरिक आय तथा बाह्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रकमको अनुमान गर्दा महिला तथा पुरुषमा पर्ने प्रभावको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।
- ❖ कूल तथा विषयगत क्षेत्रको बजेट सीमा निर्धारण गर्दा लैङ्गिक मूल्याङ्कनमा आधारित हुनुपर्दछ । बजेट सीमाले महिलाको जीविकोपार्जन तथा आवाज सशक्तिकरण र विभेदजन्य नीति तथा सामाजिक परिवर्तनलाई पर्याप्त स्रोत समेटेको हुनुपर्दछ ।
- ❖ बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने सन्दर्भमा लैङ्गिक अवरोधहरूको न्यूनीकरण र लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणको प्रवर्द्धनका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम समावेश गर्ने प्रयास गर्नुपर्दछ ।

६.२.३ बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति:

- ❖ उप-प्रमुखको संयोजकत्वमा गठित बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले आगामी आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रम प्रस्ताव तयार गर्दा, महिलाको जीविकोपार्जन तथा आवाज सशक्तिकरण (जस्तै: स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगारी, अधिकारको दावा गर्न सक्ने क्षमता, सम्पत्ति माथिको नियन्त्रण) तथा विभेदजन्य नीतिहरू, मानसिकता तथा अभ्यासहरूमा परिवर्तन (जस्तै: यौनिक हिंसा न्यूनीकरण गर्न पुरुष तथा वयस्कसँग काम गर्ने, निर्णय निर्माण मन्चहरूमा महिलाहरूको प्रभावमा सुधार ल्याउन नीति तथा प्रक्रियाहरूको परिमार्जन गर्ने) सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

६.२.४ वडा समिति:

- ❖ स्थानीय तहको जगको रूपमा रहेको वडा समितिले वस्ती/टोलस्तरको आयोजना/कार्यक्रम तर्जुमाको सिलसिलामा हुने छलफलमा बढी भन्दा बढी महिलाको सहभागिताको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ ।
- ❖ वस्ती/टोलस्तरको आयोजना/कार्यक्रम सम्बन्धमा हुने छलफलमा महिलाहरूको आवाज सुनेको र निर्णयमा ती आवाज प्रतिबिम्बित भएको सुनिश्चितता हुनुपर्छ ।
- ❖ वस्ती/टोलस्तरको छलफलमा संयोजक सदस्यको जिम्मेवारी प्रदान गर्दा उपलब्ध भएसम्म महिला सदस्यहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

६.२.५ विषयगत समिति:

- ❖ कार्यपालिकाले तोकेको कार्यपालिकाको सदस्यहरू संयोजक रहने विषयगत समितिहरूले विषयगत महाशाखा/शाखाले पेश गरेका विषय क्षेत्र/उप-क्षेत्रको आयोजना/कार्यक्रमको लैङ्गिक विश्लेषण गराउनु पर्दछ ।
- ❖ लैङ्गिक विश्लेषणबाट लैङ्गिक मैत्री देखिएका योजना/ कार्यक्रमहरूलाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

६.३ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको वर्गीकरण र कोडिङ्ग:

- ❖ नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट स्वीकृत भएको प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट नमूना निर्देशिकाले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको वर्गीकरण र कोडिङ्ग निर्धारण गरेको छ । नेपाल सरकारले संघीय बजेटमा निर्धारण गरी आएको वर्गीकरण र कोडिङ्ग भन्दा प्रदेश र स्थानीय तहका लागि केही फरक रूपमा तोकिएको छ । यद्यपि, तीनवटै तहको सरकारको वर्गीकरण र कोडिङ्ग समान रहेको भए समग्र मुलुकको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको एकीकृत विश्लेषण गर्न सहज हुने थियो । जेहोस्, तत्कालका लागि नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले स्वीकृत गरेको देहाय बमोजिमको वर्गीकरण र कोडिङ्गलाई आधार मानी स्थानीय तहले आफ्नो वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेटको विश्लेषण गर्नु पर्दछ ।
- ❖ छनौट गरिएका प्रत्येक योजनाको क्रियाकलाप हुनुपर्दछ । यसले योजनाको उद्देश्य हासिल गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ । यी क्रियाकलापहरू योजनाको पूर्ण बजेटका लागि हुनेछन् । यसभित्र स्थानीय तहले महिलालाई लक्षित गर्ने र लैङ्गिक समानतालाई प्रवर्द्धन गर्ने क्रियाकलापहरू तर्जुमा गरी समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ । योजना तहमा महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानतासँग सम्बन्धित केही क्रियाकलापहरू देहाय बमोजिम हुन सक्छन्:

जीविकोपार्जन सशक्तिकरणसँग सम्बन्धित:

- पूर्वाधार योजनाहरूमा महिलाहरूलाई रोजगारी,
- महिला र पुरुष श्रमिकलाई समान ज्याला,
- उच्च ज्यालाका लागि महिला श्रमिकहरूको सीप अभिवृद्धि सम्बन्धी तालीम,
- महिला श्रमिकका लागि बचत तथा ऋण सम्बन्धी क्रियाकलापहरू,
- खेतीपातीका लागि महिला किसानहरूको भूमिमा पहुँच बढाउने र सुधार ल्याउने निर्दिष्ट प्रावधानहरू,
- बीउ मल तथा बीउका उन्नत तहहरू, आपूर्तिकर्ता तथा मूल्य सम्बन्धी जानकारीमा पहुँच,
- सुधारिएको सिंचाइ तथा खेतीका लागि प्रविधि तथा उपकरणहरूमा पहुँच,
- घरमा गर्नुपर्ने कठिन परिश्रमलाई न्यून गर्न प्रविधि तथा उपकरणहरूमा पहुँच,
- विद्यालयहरूमा राम्रो र गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँचमा सुधार,
- बालिका तथा महिला शिक्षकका लागि सुहाउँदा कक्षा कोठा र शौचालय सहितको विद्यालय पूर्वाधारमा सुधार,
- शिक्षण सीप अभिवृद्धिका लागि शिक्षिकाहरूलाई तालीम,
- बालिका तथा महिलाहरूलाई जीवनचक्र भरि स्वास्थ्य हेरचाहको पहुँचमा सुधार,
- सुरक्षित मातृत्व अभ्यासहरूको चेतनामा सुधार,
- निर्दिष्ट सेवाहरू उपलब्ध गराउन विभिन्न वस्तीहरूमा स्वास्थ्य शिविर,
- प्राविधिक सीपमा सुधार ल्याउन महिला स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई तालीम,

- दुर्गम क्षेत्रका बालिका तथा महिलाहरूको पहुँचमा स्वास्थ्य हेरचाह सुविधाहरूको अभिवृद्धि,
- बञ्चित समूहको उच्च बाहुल्यता रहेको वस्तीहरूमा पानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सुविधाहरू,
- हिंसामा परेका बालिका तथा महिलाका लागि आश्रय स्थल,
- कार्यस्थलमा बाल हेरचाह सुविधा,
- कार्यस्थलमा महिला, पुरुष र तेस्रो लिङ्गीलाई शौचालयको सुविधा ।

आवाज/सामाजिक सशक्तीकरणसँग सम्बन्धित:

- लैङ्गिक हिंसा, जातीय विभेद सम्बन्धी कानूनी अधिकारका बारेमा महिलाहरूलाई अभिमुखीकरण,
- विभिन्न समितिहरूमा निर्णय निर्माण तहमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व र क्षमता सुदृढीकरण,
- सहकारी, महिला उपभोक्ता समूह तथा अन्य संघ सङ्गठनका महिलाहरूलाई नेतृत्व विकास तालीम,
- सेवा तथा सेवा प्रवाह संयन्त्रका बारेमा तालीम,
- शासन तथा सामाजिक उत्तरदायी औजारहरू (टुल्स) का बारेमा तालीम,
- विभेदजन्य अभ्यासहरू तीनको न्यूनीकरण सम्बन्धी छलफल गर्न कक्षाहरू,
- विकासका विभिन्न लाभहरूको पहुँचमा हुने विभिन्न लैङ्गिक अवरोधहरूका बारेमा छलफल तथा संवाद,
- सरकारद्वारा महिला, एकल महिला, अपाङ्ग महिलाहरूलाई उपलब्ध गराइएको विभिन्न सहयोगका बारेमा जानकारी र त्यस्ता सेवाहरूमा पहुँच कसरी कायम गर्ने एवम् न्यून गुणस्तरका सेवा भएका खण्डमा कसलाई जिमेवार बनाउने सम्बन्धमा जानकारी ।

विभेदजन्य औपचारिक तथा अनौपचारिक नीति, मूल्य मान्यता तथा मानसिकताहरूमा परिवर्तन

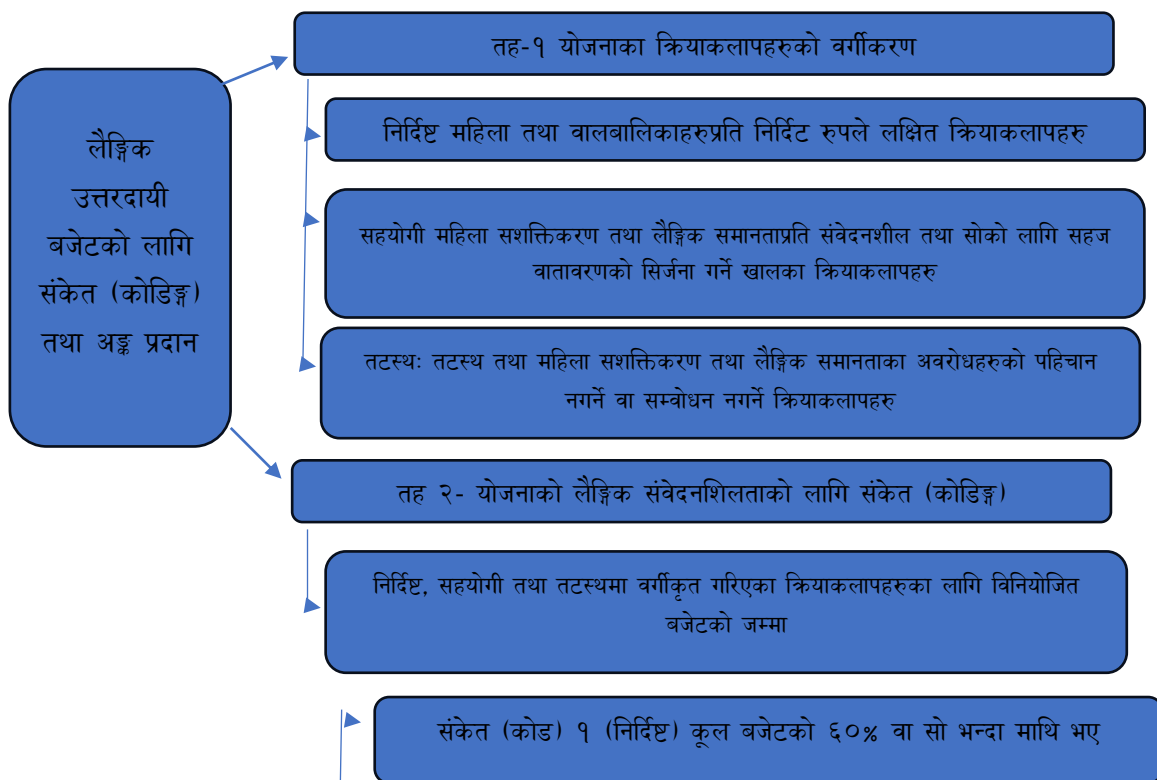
- स्थानीय नेताहरू, निर्णयकर्ता र निर्माण व्यवसायीहरूलाई महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानता सम्बन्धी अभिमुखीकरण,
  - डकमी, प्लम्बर तथा दक्ष निर्माण श्रमिकजस्ता परम्परागत रूपमा पुरुषले मात्र गर्दै आएका कामहरू कसरी महिलाले पनि गर्न सक्दछन् भन्ने बारेमा प्रदर्शन,
  - पुरुषत्व र यसको महिला हिंसामा प्रभावका बारेमा पुरुषलाई लक्षित गरी जनचेतना, महिलाको हिँडडुल तथा निर्णय लिने क्षमता सम्बन्धी लैङ्गिक मान्यताहरूमा परिवर्तनका लागि पुरुषहरूसँग पैरवी,
  - भूमि तथा अन्य आर्थिक स्रोतहरूमा महिलाहरूको स्वामित्व अभिवृद्धि,
  - महिलाहरूलाई विभेद गर्ने नीतिहरूमा परिवर्तन,
  - महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानतालाई सघाउ पुऱ्याउने नीतिहरूको विकास ।
- ❖ स्थानीय तहको सरकारी व्यवस्था, योजना/कार्यक्रम र सेवालाई दुई तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी संकेत दिनु पर्दछ:

तह १- योजनाका क्रियाकलापको विकास र वर्गीकरण ।

तह २- योजना, लैङ्गिक उत्तरदायित्वका लागि संकेत कोडिङ्ग ।

- ❖ तह १- योजनाको क्रियाकलापहरूलाई तीन तहमा वर्गीकरण गर्नुपर्दछ ।
  - (क) निर्दिष्ट
  - (ख) सहयोग
  - (ग) तटस्थ
  - (क) **निर्दिष्ट:** महिला तथा बालबालिकाहरू प्रति निर्दिष्ट रूपले लक्षित क्रियाकलापहरू उदाहरणका लागि: महिलाहरूका लागि सीप विकास तालीम, बालिकाहरूका लागि छात्रवृत्ति, प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम आदि ।
  - (ख) **सहयोगी:** महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानता प्रति उत्तरदायी तथा सो को लागि सहज वातावरणको सिर्जना गर्ने खालका क्रियाकलापहरू; उदाहरणका लागि: खण्डीकृत तथ्याङ्क संकलन, लैङ्गिक समानताका लागि मूल्याङ्कन अध्ययन, सेवा प्रदायकहरूका लागि लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण तालीम, विभेदजन्य पितृ सत्तात्मक मूल्य मान्यताहरूमा परिमार्जका लागि पुरुष तथा बालकहरूसँग कार्य गर्ने ।
  - (ग) **तटस्थ:** निर्दिष्ट र सहयोगी नछुट्टिने तटस्थ तथा महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानताका अवरोधहरूको पहिचान नगर्ने वा सम्बोधन नगर्ने क्रियाकलापहरू ।
- ❖ तह २- लैङ्गिक उत्तरदायित्वका लागि संकेत (कोडिङ्ग): निर्दिष्ट सहयोगी तथा तटस्थमा वर्गीकृत गरिएका क्रियाकलापहरूका लागि विनियोजित बजेटको कूल जम्मा अङ्क निकाल्नु पर्दछ । यदि क्रियाकलापहरूको बजेटको ६० प्रतिशत भन्दा माथि छ भने त्यस्तोलाई कोडिङ्ग १ दिनु पर्दछ । यदि क्रियाकलापको बजेटको जम्मा योजनाको कूल बजेटको १० देखि ५९ प्रतिशत छ भने त्यस्तो योजनालाई कोडिङ्ग २ दिनु पर्दछ र यदि क्रियाकलापको बजेटको जम्मा योजनाले कूल बजेटको ९ प्रतिशत वा त्यो भन्दा कम छ भने त्यस्तो योजनालाई संकेत ३ दिनु पर्दछ ।

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट वर्गीकरण लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको संकेत (कोडिङ्ग) तथा अङ्क प्राप्त

- ▶ संकेत (कोड) २ (सहयोगी) कूल बजेटको १०-५९% भए
- ▶ संकेत (कोड) ३ (तटस्थ) कूल बजेटको ९% वा सो भन्दा कम भए

६.४ वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेटका चरणहरू र तिनको लैङ्गिक विश्लेषणको तरिकाहरू:

६.४.१ बजेटको पूर्व तयारी:

- ❖ वस्तुस्थिति विवरण (स्थिति पत्र) तथा आगामी ३ आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नका लागि खण्डीकृत तथ्याङ्क, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण विश्लेषण र विभिन्न सामाजिक पृष्ठभूमिका महिलाहरूको वास्तविक स्थिति सम्बन्धी तथ्यहरू प्रयोग गर्नुपर्दछ । यसका लागि सम्बन्धित स्थानीय तहको पार्श्वचित्रबाट खण्डीकृत विवरणहरू प्राप्त गर्ने, संभव भएको समयमा अतिरिक्त तथ्याङ्क तथा सूचना प्रयोग गर्ने ।
- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको बजेट प्रक्षेपण गरी पठाउँदा र संघ र प्रदेशबाट सीमा र मार्गदर्शन प्राप्ति गर्दा महिला तथा बन्धुत्व परेकाहरूको जीविकोपार्जन तथा आवाज सशक्तिकरण अभिवृद्धि तथा विद्यमान विभेदजन्य नीति/नियमहरू, मानसिकता, सामाजिक तथा लैङ्गिक मूल्य मान्यता तथा अभ्यासहरूमा परिवर्तनका लागि अत्यावश्यक कार्यलाई समेट्ने गरी पर्याप्त बजेटको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ । सामान्यतया: महिला तथा बालबालिका शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, विभेदजन्य हानिकारक अभ्यासहरूको न्यनीकरण, लैङ्गिक समानता सुधार, लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण, विषयगत क्षेत्रका लाभहरूको पहुँचमा सुधार ल्याउने कार्यक्रमहरू पहिल्याई तिनमा पर्याप्त स्रोतको सुनिश्चितता गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

६.४.२ स्रोत अनुमान तथा कूल बजेट सीमा निर्धारण:

- ❖ राजस्वका स्रोतहरू तथा यसको प्रक्षेपणको सन्दर्भमा लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणमा पर्ने प्रभावको विश्लेषण गर्नुपर्दछ । खण्डीकृत तथ्यहरूमा आधारित भएर विभेदजन्य नीतिहरू तथा सामाजिक अभ्यासहरूमा परिवर्तन सहित लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणका प्राथमिकताहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी सीमा निर्धारण गर्नु पर्दछ । यस क्रममा, विभिन्न कर, जरिवाना, शुल्कहरूले महिला तथा पुरुषलाई कसरी सकारात्मक प्रभाव पार्दछ भन्ने विषयको पहिचान गर्नुपर्दछ । लैङ्गिक मूल्याङ्कनका आधारमा आम्दानीका स्रोतहरूको अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- ❖ नेपालका मानव अधिकार सम्बन्धी प्रतिवद्धताहरू र स्थानीय तहमा महिला, गरिव, बन्धुत्व परेका र जोखिममा रहेकाहरूको आवश्यकता तथा प्राथमिकताहरूलाई ध्यानमा राख्दै आम्दानीको अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ । यस क्रममा, महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानताका लागि कस्ता क्रियाकलापहरू आवश्यक हुन्छन् सो को पहिचान गर्ने र त्यस्ता खर्चहरू समावेश गरेपछि आम्दानीको प्रक्षेपण तथा बजेट सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

६.४.३ बस्ती/टोलस्तरमा योजना छनौट:

- ❖ बस्ती/टोलस्तरका विभिन्न सामाजिक समूहका महिला तथा पुरुषको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । यसका लागि बैठकको मितिका बारेमा विभिन्न सामाजिक समूहका महिलाहरूलाई जानकारी गराउनु

पर्दछ । उनीहरूलाई बैठकमा सहभागी गराउन उत्प्रेरित गराउन तथा कार्यसूचीबारे जानकारी गराउन सामाजिक परिचालनलाई परिचालन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

- ❖ योजना/कार्यक्रम माथि हुने छलफलमा महिलाको जीविकोपार्जनमा सघाउ पुऱ्याउने, निर्णय लिन सक्ने क्षमतामा सुधार ल्याउने र विभेदजन्य अभ्यासमा परिवर्तन तथा लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण गर्ने प्रकृतिका आयोजनाको प्राथमिकीकरण गर्न छलफललाई सहजीकरण गर्नुपर्दछ ।

६.४.४ वडास्तरीय योजना प्राथमिकता निर्धारण:

वडा समितिमा उपलब्ध तथ्यमा आधारित भई प्रत्येक विषयगत क्षेत्रमा महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानताका लागि सशक्तिकरण तथा विभेदजन्य नीति एवम् अभ्यास दुवैमा परिवर्तनका लागि योजना/कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । यस क्रममा, मुख्य आयोजना पहिचान गर्न सहजीकरण गर्नुपर्दछ ।

६.४.५ एकीकृत बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा:

- ❖ महिलाको जीविकोपार्जन तथा आवाज सशक्तिकरणलाई सम्बोधन गर्न र लैङ्गिक तथा सामाजिक विषयमा आधारित विभेदजन्य अभ्यासमा परिवर्तन ल्याउन विषयगत क्षेत्रको अवस्थाको मूल्याङ्कनमा आधारित क्रियाकलापका लागि बजेट विनियोजन गर्नुपर्दछ । यसका लागि महिलाको विषयगत क्षेत्रका स्रोत तथा लाभको पहुँचमा अवरोध न्यूनीकरण गर्ने क्रियाकलापको पहिचान गर्नुपर्दछ ।
- ❖ विषयगत क्षेत्रसँग सान्दर्भिक महिलाको स्वास्थ्य, शिक्षा, आमदानी गर्ने क्षमतामा सुधार ल्याउने, निर्णय लिने क्षमतामा सुधार ल्याउने र विभेदजन्य अभ्यासमा परिवर्तन ल्याउने खालका क्रियाकलापका लागि आवश्यक खर्चको अनुमान गर्नुपर्दछ ।
- ❖ पहिचान भएका आयोजना/कार्यक्रम कायम राख्न स्थानीय राजनीतिक नेतृत्वसँग छलफल गरी कार्यक्रमको उपलब्धी एवम् औचित्यको बारेमा विश्वस्त पार्नु पर्दछ ।

६.४.६ कार्यपालिकाबाट स्वीकृत र सभामा पेश:

- ❖ स्वीकृत योजनाले महिलाको जीविकोपार्जन तथा आवाज सशक्तिकरण एवम् नीतिमा परिवर्तन तथा विभेदजन्य अभ्यासका रूपान्तरणलाई समेटेको विषयलाई सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । उपयुक्त विषय केवल लक्षित योजनाहरूमा मात्र नभई आर्थिक, भौतिक, पूर्वाधार तथा शासकीय व्यवस्था लगायतका क्षेत्रमा समेत समावेश भएको हुनुपर्दछ । यसका लागि आयोजना/कार्यक्रम सूचीको समीक्षा गरी महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानताका लागि आवश्यक आयोजना भनी पहिचान गर्नुपर्दछ । पहिचान भएका आयोजना स्वीकृत गर्न निर्णयकर्तालाई उत्प्रेरित गर्नुपर्दछ ।
- ❖ सभामा बजेट तथा कार्यक्रम प्रस्तुत गर्दा महिला, गरिव तथा बञ्चितमा परेका तथा जोखिममा रहेका व्यक्तिले समेत बुझ्न सक्ने हुनुपर्दछ । लक्षित वर्ग सहभागी भएको तथा सभाबाट स्वीकृत हुनुपूर्व आफ्ना आवश्यकता तथा चासोहरूको आवाज उठाउन सक्ने व्यवस्था सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । बजेट वक्तव्यमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको छुट्टै शीर्षक राखी यस अन्तर्गत योजना/कार्यक्रम तथा बजेटमा रहेका प्रावधानहरूको विश्लेषणात्मक प्रस्तुती गर्नुपर्दछ ।

६.४.७ सभाबाट स्वीकृति:

- ❖ सभाले आयोजना/कार्यक्रम तथा बजेट स्वीकृत गर्नुपूर्व, लैङ्गिक विषयवस्तु प्रति गरिएको प्रतिबद्धता अनुरूप विभिन्न पृष्ठभूमि भएका महिलाहरूको जीविकोपार्जन तथा आवाज/सामाजिक सशक्तिकरण तथा संरचनात्मक (Structural) विभेदलाई न्यून गर्ने प्रकृतिका कार्यक्रम/आयोजनाहरूको प्रत्याभूति

सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । आयोजना/कार्यक्रमले स्वास्थ्य, शिक्षा, आम्दानी गर्ने क्षमता र सीपहरूलाई सम्बोधन गरेको विषयमा स्पष्ट हुनुपर्दछ । यसका अतिरिक्त, निर्दिष्ट लिङ्ग, जनजाति, अवस्थिति र पहिचानमा आधारित विभेदजन्य मूल्य मान्यता तथा अभ्यासहरूमा लक्षित गर्ने, घरायसी कार्यबोझको न्यूनीकरण गर्न चेतना अभिवृद्धि गर्ने उपायहरूको पहिचान गर्ने, वृहत महिला सशक्तिकरण तथा लैङ्गिक समानताका लागि छुवाछुत, छाउपडी, बालविवाह र यस्तै अन्य परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरूमा विश्वास गर्ने मानसिकता तथा मूल्य मान्यतामा परिवर्तन ल्याउने कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनको सुनिश्चितता हुनु पर्दछ ।

- ❖ बजेट सभाबाट स्वीकृत भएपछि सबैलाई स्पष्ट बुझने गरी बजेटमा परेका लैङ्गिक मैत्री आयोजना/कार्यक्रम र बजेटको सम्बन्धमा सर्वसाधारणहरूलाई जानकारी गराउन उपयुक्त हुन्छ ।

परिच्छेद-७

बजेट तर्जुमामा नागरिक सहभागिता (Citizen Engagement)

लोकतान्त्रिक शासन प्रणाली जनताको लागि, जनताद्वारा गरिने शासन व्यवस्था हो । यसमा नागरिकको भूमिका नै सर्वोपरी हुन्छ । राज्य सञ्चालनका सबै कार्यहरू जनताको हितका लागि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा जनताद्वारा नै सञ्चालन गरिन्छ । राज्य संचालनको महत्वपूर्ण पक्ष प्रभावकारी वित्त व्यवस्थापन हो भने वित्त व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण क्षेत्र बजेट प्रणाली नै हो । बजेट प्रणालीमा पनि बजेट तर्जुमाले नै यसको कार्यान्वयन, सुपरीवेक्षण/अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई मार्गदर्शन गर्ने हुँदा बजेट तर्जुमालाई सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण प्रकृयाको रूपमा औल्याउन सकिन्छ ।

विश्वस्तरमा नै (Globally) बजेट पद्धति परम्परागत बन्द बजेट प्रणाली (Traditional closed System) बाट रूपान्तरित हुँदै सहभागितात्मक पद्धतिमा परिवर्तन भएको छ जुन पारदर्शिता, सहभागिता र जवाफदेहिताका सिद्धान्तहरूमा आधारित छ । अर्को अर्थमा, बजेटमा नागरिक सहभागिताले पारदर्शिता (Transparency) जवाफदेहिता (Accountability) र प्रभावकारिता (Effectiveness) सिर्जना गर्दछ ।

देशमा सञ्चालन हुने योजना/कार्यक्रम र बजेट नागरिक हितलाई सर्वोपरी राखेर संचालन गर्नुपर्दछ । यसर्थ, जनताको हितको लागि बनाइने योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा नागरिकको भूमिकालाई स्वीकार गर्नु अपरिहार्य छ । यसो भएमा मात्र वास्तविक अर्थमा नागरिकको आवश्यकताको पृष्ठभूमिमा योजना/कार्यक्रम पहिचान हुने, त्यसको प्राथमिकीकरण हुने र छनौट हुने अवसर प्राप्त हुन्छ । नागरिकको सहभागितामा योजना/कार्यक्रम छनौट भएमा नागरिकले त्यसको अपनत्व (Ownership) लिने र तिनको कार्यान्वयनमा स्वःस्फूर्ति रूपमा नागरिक सहभागिता जुट्ने र सुपरीवेक्षण/अनुगमन प्रभावकारी भई अन्ततः योजना/कार्यक्रमको अधिकतम प्रतिफल (Result) प्राप्त हुने निश्चित छ । यसर्थ, सबैजसो लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरूमा बढी भन्दा बढी नागरिकको संलग्नतामा योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा हुने गरेको छ । नेपालले पनि लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था अवलम्बन गरेको हुँदा यो प्रक्रियामा नागरिकको सहभागिता अपरिहार्य छ । यसका अतिरिक्त, संघीय प्रणालीमा स्थानीय तहको कार्यसूची स्थानीय जनताको दैनिक आवश्यकतासँग जोडिने खालका भएकाले स्थानीय जनताको सुझाव, सल्लाह र निर्णयमा योजना/कार्यक्रम छनौट गर्दा मात्र जनताको वास्तविक आवश्यकता सम्बोधन हुने, स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग हुने र कार्यान्वयनमा जनसहभागितामा जुट्ने हुँदा यस प्रक्रियामा बढी भन्दा बढी नागरिकको संलग्नता जुटाउनु पर्दछ ।

७.१ परिभाषा:

सार्वजनिक खर्च हुने आयोजना/कार्यक्रमहरूको पहिचान (Identify) छलफल (Discuss) र प्राथमिकीकरण (Prioritization) को प्रक्रियामा नागरिक वा स्थानीय बासिन्दाको अर्थपूर्ण सहभागितालाई नागरिक संलग्नता (सहभागिता) (Citizen Engagement) भनेर बुझ्नु पर्ने हुन्छ । यसबाट बजेट खर्च हुने क्षेत्रमा नागरिकको वास्तविक नियन्त्रण हुन्छ । यो सरोकारवालाहरू (व्यक्तिहरू, स्वार्थ समूहहरू, समुदाय आदि) लाई निर्णयमा प्रभाव पार्नका लागि दिइने अवसर हो । यो यस्तो अवसर हो जसले सुझाव, सल्लाह र परामर्शको अपेक्षा राख्दछ । यसले पारदर्शिता, जवाफदेहिता, प्रभावकारिता र दक्षता बढाउँछ, जसका कारण यसले भ्रष्टाचार न्यूनीकरण र वित्तीय अनुशासन प्रवर्द्धन गर्न समेत मद्दत गर्दछ ।

७.२ बजेटमा नागरिक सहभागिताका माध्यमहरू:

वार्षिक योजना/कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक आम्दानी (कर/गैरकर) स्थानीय नागरिककै पेशा व्यवसायबाट परिचालन हुने हुँदा नागरिकको पेशा व्यवसायलाई असर नगर्ने गरी नागरिककै सल्लाह, सुझाव र परामर्शमा, राजस्वको स्रोत, दायरा र दर निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसरी भएको आम्दानीको खर्च गर्दा पनि स्थानीय नागरिकको प्रत्यक्ष सरोकारसँग जोडिएका आयोजना/कार्यक्रमको पहिचान र छनौटमा पनि स्थानीय नागरिकको आवाज (Voice) प्रतिबिम्बित हुनुपर्दछ । यसर्थ स्थानीय तहको वार्षिक बजेटले नागरिकको लागि नागरिकबाट हुने आम्दानी र गर्ने

खर्चमा अर्थपूर्ण सहभागिता गराउँन बान्छनीय छ । यस्तो सहभागिताका माध्यमहरू देहाय बमोजिम हुन सक्दछन्:

- (क) बैठकहरूमा नागरिक सहभागिता जुटाएर,
- (ख) नागरिक अधिवेशन (Assembly) आयोजना गरेर,
- (ग) मत सर्भेक्षण/गणना (opinion Poll) गरेर,
- (घ) सहभागिता ढाँचा निर्धारण गरेर,
- (ङ) जनमत संग्रह गरेर,
- (च) विरोध प्रदर्शनको आवाज सुनेर ।

७.३ स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमाका विभिन्न चरणमा नागरिक सहभागिता:

७.३.१ पूर्व तयारी चरण:

- ❖ बजेटको पश्च तयारी चरण अन्तर्गत विषयगत महाशाखा/शाखाहरूले वस्तुस्थिति विवरण (Profile) तयार गर्दा/अद्यावधिक गर्ने प्रक्रियामा, नागरिकहरबाट सूचना/तथ्याङ्क र विचारहरू संकलन गर्नुपर्दछ । यस्तो सूचना/तथ्याङ्क र विचारहरू विभिन्न प्रश्नावलीहरू सोधेर, मत सर्भेक्षण गरेर र टोल/वस्तीस्तरमा विभिन्न अन्तरक्रियात्मक बैठकहरू आयोजना गरेर गर्न सकिन्छ ।
- ❖ आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना (MTEF) को मस्यौदा तयार गर्न बनाउने विषयगत समितिमा स्थानीय तहका विज्ञहरूलाई आमन्त्रण गर्ने र मस्यौदा तयार भएपछि उक्त मस्यौदा नागरिकस्तरमा शेयर गर्नु पर्दछ । यसबाट स्थानीय तहले गर्ने आर्थिक गतिविधिको जानकारी जनस्तरमा हुने र प्राप्त सुझावहरूलाई सम्बोधन गरी मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिन सकिन्छ ।
- ❖ आगामी आर्थिक वर्षको अन्तिरक राजस्व प्रक्षेपण स्थानीय राजस्व परामर्श समिति मार्फत गर्नुपर्दछ । स्थानीय सरकार (सञ्चालन) ऐन, २०७४ ले उपप्रमुखको संयोजकत्वमा ६ सदस्यीय राजस्व परामर्श समिति बनाएको छ । यो समितिमा उद्योग, बाणिज्य सम्बन्धी मान्यता प्राप्त संस्थाको नगरस्तरको प्रमुख वा प्रतिनिधि र घरेलु तथा साना उद्योग सम्बन्धी मान्यता प्राप्त संस्थाको नगर तहको प्रमुख वा प्रतिनिधि सदस्यको रूपमा रहने प्रावधान छ जसले नागरिक सहभागितालाई सुनिश्चित गर्दछ । यसका अतिरिक्त यस्तो समितिका बैठकहरूमा राजस्व विज्ञ उपलब्ध भएमा स्वतन्त्र नागरिकलाई पनि आमन्त्रित सदस्यको रूपमा आमन्त्रण गर्नुपर्दछ जसले पार्टीगत राजनीतिभन्दा माथि उठेर स्वतन्त्र विज्ञताको आवाज व्यक्त गर्न सकोस् ।
- ❖ सदस्यहरूको संयोजकत्वमा गठन हुने विषयगत क्षेत्रको समितिमा आमन्त्रित सदस्यको रूपमा स्थानीय सम्बन्धित विज्ञलाई समावेश गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसले सम्बन्धित विषय (आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार, वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन, सुशासन तथा संस्थागत विकास) को योजना/कार्यक्रम पहिचान गर्ने कार्यमा स्वतन्त्र/विज्ञ स्थानीय नागरिकको आवाज (Voice) सुन्न सकिन्छ ।

७.३.२ स्रोत अनुमान र कूल बजेट सीमा निर्धारण:

- ❖ यस चरण अन्तर्गत नगरपालिकामा कार्यरत गैर सरकारी संस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्थासँग पूर्व बजेट छलफल गर्दा यी संस्थाहरूको निर्धारित कार्यक्रममा प्रमुख/अध्यक्षले जनताको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।
- ❖ बजेट पूर्व समाजका सबै वर्ग र तहहरूका नागरिकहरूको सुझाव/सल्लाह र परामर्श ग्रहण गर्नका लागि प्रत्येक वडामा पूर्व बजेट छलफल गर्नुपर्दछ ।

- ❖ नागरिकसँग हुने पूर्व बजेट छलफलमा आगामी आर्थिक वर्षको बजेटमा लिनुपर्ने रणनीति, क्षेत्रगत नीतिगत प्राथमिकता निर्धारण र मार्गदर्शनमा केन्द्रीत हुनुपर्दछ र छलफलबाट प्राप्त पृष्ठपोषण (Feedback) लाई समेत आधार मानी सभामा पेश हुने नीति तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव र बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारणका विधि तयार गर्नुपर्दछ ।
- ❖ स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले महाशाखा/शाखा तथा वडा समितिलाई मार्गदर्शन पठाउँदा योजना/कार्यक्रम पहिचान र छनौट गर्दा र प्राथमिकीकरण गर्दा अनिवार्य रूपमा सबै वर्गका नागरिकहरूको सहभागिता, स्थानीय आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- ❖ बजेट सीमा निर्धारण गर्दा विषय क्षेत्रगत आयोजना तथा कार्यक्रमको लागि आवश्यक रकम छुट्याई वडाभित्रका स-साना र वडावासीका दैनिक समस्यालाई सम्बोधन गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि वडागत सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- ❖ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम अध्यक्ष/प्रमुख संयोजक हुने स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिमा अध्यक्ष/प्रमुखले आवश्यकतानुसार स्वतन्त्र नागरिकको तर्फबाट उपलब्ध भएसम्म तत् सम्बन्धी विज्ञलाई समेत आमन्त्रण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

७.३.३ वस्ती तहमा योजना छनौट:

- ❖ योजना/कार्यक्रम पहिचान तथा छनौटका लागि वडा समितिले वस्ती/टोलस्तरको सूची तयार गर्दा सबै वस्तीहरू समेट्ने गरी सूची तयार गर्नुपर्दछ । संभव भएसम्म सबैलाई पायक पर्ने स्थानमा बैठक बोलाउने गरी भेलाको कार्यतालीका तयार गर्नुपर्दछ ।
- ❖ प्रत्येक वडाले वडाभित्रका वस्तीहरूमा योजना तर्जुमाको लागि बैठक हुने मिति र समय तीन दिन अगावै सार्वजनिक सूचना मार्फत जानकारी गराउनु पर्दछ ।
- ❖ टोल/वस्तीहरूमा योजना छनौट गर्दा “कोही पनि पछाडि नपर्न” को अवधारणा अनुसार वस्तीभित्रका सबै वर्ग र समुदाय (स्थानीय वृद्धिजीवी, विषय विज्ञ, अनुभवी, पेशागत, महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पिदित वर्ग, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, युवा, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति आदि) को प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- ❖ टोल/वस्तीस्तरमा हुने योजना/कार्यक्रम तर्जुमा प्रक्रियामा टोल/वस्तीभित्रका क्रियाशिल सामुदायिक संस्थाहरू (टोल विकास संस्था, आमा समूह, बाल क्लव वा सञ्चाल, युवा क्लव, नागरिक सचेतना केन्द्र, विभिन्न सरकारी कार्यालयहरूबाट गठन भएका समूह आदि) लाई पनि सहभागी गराउनु पर्दछ ।
- ❖ टोल/वस्तीस्तरमा भएको छलफलमा सहभागिताको सुनिश्चिताको लागि हाजिरी दस्तखत र उनीहरूको आवाज (Voice) को अभिलेखन गर्नुपर्दछ ।

७.३.४ वडास्तरमा प्राथमिकता निर्धारण तथा योजना छनौट:

- ❖ वडास्तरमा प्राथमिकता निर्धारण तथा योजना छनौट गर्दा, स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता जुट्ने, स्वयंसेवा परिचालन गर्न सकिने तथा लागत कम लाग्ने, स्थानीय स्रोत साधन एवम् सीपको अधिकतम प्रयोग हुने र महिला बालबालिका तथा पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने प्रकृतिको योजना/कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।
- ❖ गैसस, विकास साझेदार र समुदायमा आधारित संस्थाहरूबाट संचालन हुने आयोजना/कार्यक्रमहरूको सम्बन्धमा पनि वडा तहमा छलफल गर्दा, स्वतन्त्र नागरिकको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

७.३.५ बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा:

- ❖ विषयगत महाशाखा/शाखाहरूबाट नगरस्तरीय आयोजना र कार्यक्रमको सूची तयार गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्दा, सम्बद्ध क्षेत्र (आर्थिक/सामाजिक/पूर्वाधार आदि) सँग सम्बन्धित स्वतन्त्र नागरिकहरूसँग छलफल गर्नुपर्दछ ।
- ❖ विषयगत समितिको बैठकमा आवश्यकतानुसार सम्बद्ध संयोजकले स्वतन्त्र नागरिकको तर्फबाट विषय विज्ञलाई आमन्त्रण गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

७.३.६ कार्यपालिकाबाट बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृति:

- ❖ कार्यपालिकाले योजना/कार्यक्रम तथा बजेट स्वीकृत गर्नुपूर्व योजना/कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नागरिक सहभागिता रहे/नरहेको यकिन गरेर मात्र स्वीकृत गर्नुपर्दछ ।
- ❖ प्रस्तावित योजना/कार्यक्रमले र करका दरहरूले जनस्तरमा पर्ने प्रभाव र कार्यान्वयनमा नागरिकको अपनत्व र अधिक सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

७.३.७ स्थानीय सभाबाट स्वीकृति:

- ❖ स्थानीय सभामा वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट प्रस्तुत भएपछि, सभाका सदस्यहरूले छलफलको क्रममा, प्रस्तावित योजना/कार्यक्रम तर्जुमा गर्दाको प्रक्रियामा नागरिकको सहभागिताको सम्बन्धमा एकिन हुनुपर्दछ ।
- ❖ सभामा बजेट वक्तव्य प्रस्तुत भएपछि प्रस्तावित वार्षिक योजना/कार्यक्रममा नागरिकको प्रतिक्रिया समेत विचार गरी बजेट पारित गर्नुपर्दछ ।
- ❖ प्रस्तावित वार्षिक बजेट सभाबाट पारित भएपछि सबै योजना/कार्यक्रमको कार्यान्वयन योजना सहित सार्वजनिक गर्नुपर्दछ । यसबाट बजेट कार्यान्वयनमा नागरिक परीक्षण (Citizen Audit) समेत हुन सक्छ ।

आजको युग खुल्ला बजेट प्रणाली (Open Budget System) को युग हो । बजेट प्रणालीलाई जति पारदर्शी बनाउँदै लगिन्छ, त्यति नै यसमा जवाफदेहिता, प्रभावकारिता र दक्षता बढ्दछ । यसबाट बजेट कार्यान्वयन, सुपरिवेक्षण/अनुगमन र यसको मूल्याङ्कनमा समेत प्रभावकारिता आउँछ । यसको लागि बजेट तर्जुमाका प्रत्येक चरण र प्रक्रियामा नागरिकको संलग्नता अपरिहार्य छ ।

परिच्छेद -८

दीगो विकास लक्ष्य

(Sustainable Development Goals-SDGs)

८.१ परिचय:

सन् २०१५ को सेप्टेम्बरमा विश्वका १९३ राष्ट्रहरूले सन् २०१७ देखि २०३० सम्मको अवधिका लागि विश्वव्यापी विकास कार्यसूचीमा सहमती गरे जसलाई दीगो विकास लक्ष्य भनेर चिनिन्छ । यो सहमति गरिवीको अन्त्य, ग्रह र वातावरणको संरक्षण एवम् विश्वव्यापी शान्ति र समृद्धिका लागि संसारका सबै मुलुकहरूले एकसाथ कार्य गर्न गरिएको आह्वान हो । विश्वव्यापी समृद्धिका लागि आर्थिक सामाजिक हिसावले समावेशी, आर्थिक तथा वित्तीय हिसावले दरिलो, वातावरणीय हिसावले सुरक्षित र राजनैतिक हिसावले प्राप्य बाटोको रूपमा दीगो विकास लक्ष्यको परिकल्पना हो । यो संसारको कसैलाई पछाडि नछाड्ने र अग्रगमनमा लैजाने मूलभूत उद्देश्यका साथ मानव जाति र पृथ्वीको शान्ति र समृद्धि लक्षित भू-मण्डलीय अवधारणा समेत हो । विश्वमा गरिवी अभाव हटाउने, सामाजिक सद्भाव र गतिशीलतालाई बढावा दिने, असमानता घटाउने सबै प्रकारका विभेद अन्त्य गर्ने, जीवहरूको अस्तित्व रक्षा गर्ने समेत विश्वव्यापी प्रतिवद्धता हो । यी साझा लक्ष्यहरू प्राप्तीका लागि साझा प्रतिवद्धता र नैतिक दायित्व बोध गरी यिनलाई

राष्ट्रिय लक्ष्यमा समाविष्ट गर्दै लगेमा मात्र मानव जातिको दीगो भविष्य सम्भव छ भन्ने विश्वास यसले लिएको देखिन्छ ।

८.२ दीगो विकास लक्ष्यहरु:

संयुक्त राष्ट्र संघद्वारा प्रतिपादित दीगो विकास लक्ष्य २०३० को कार्यसूचीमा १७ वटा लक्ष्यहरु छन्, जुन देहायबमोजिम हुन्:

लक्ष्य १- हरेक क्षेत्रमा रहेको सबै स्वरूपहरुको गरिवीको अन्त्य गर्ने ।

लक्ष्य २- भोकमरी अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा र उन्नत पोषण प्राप्त गर्ने र दीगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने ।

लक्ष्य ३- सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवनको सुनिश्चितता गर्दै समृद्ध जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने ।

लक्ष्य ४- समावेशी तथा गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरु प्रवर्द्धन गर्ने ।

लक्ष्य ५- लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला तथा किशोरीहरुलाई सशक्त बनाउने ।

लक्ष्य ६- सबैको निम्ती खानेपानी र सरसफाइको उपलब्धताका साथै यसको दीगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।

लक्ष्य ७- धान्न/व्यहोर्न सकिने, भरपर्दो, दीगो र आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

लक्ष्य ८- स्थिर, समावेशी र दीगो आर्थिक वृद्धि, पूर्ण तथा उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित कामलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

लक्ष्य ९- समानुकूलित/उत्थानशील पूर्वाधारहरु निर्माण गर्ने, समावेशी तथा दीगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन गर्ने र नवप्रवर्तनलाई प्रेरित गर्ने ।

लक्ष्य १०- देशभित्र तथा देशहरुबीचको असमानता हटाउने ।

लक्ष्य ११- सहरहरु र मानव वस्तीहरुलाई समावेशी, सुरक्षित, समानुकूलित/उत्थानशील र दीगो बनाउने ।

लक्ष्य १२- दीगो उपभोग र उत्पादन ढाँचा सुनिश्चित गर्ने ।

लक्ष्य १३- जलवायु परिवर्तन र यसका असरहरूसँग जुझ्न तत्काल कार्य अघि बढाउने ।

लक्ष्य १४- दीगो विकासको निम्ती महासागरहरु, समुन्द्रहरु र सामुन्द्रिक स्रोतहरु संरक्षण गर्ने र दीगो रूपमा प्रयोग गर्ने ।

लक्ष्य १५- पृथ्वीको भू-परिधिस्तरीय पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुको दीगो उपयोग, रक्षा र पुनर्स्थापन गर्ने, वन जङ्गलको दीगो रूपमा व्यवस्थापन गर्ने, वन जङ्गलको विनासलाई रोक्ने र जमिनको क्षयीकरण रोक्नुका साथै यसलाई उल्ट्याउने र जैविक विविधताको हासलाई रोक्ने ।

लक्ष्य १६- दीगो विकासको निम्ति शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजहरुको प्रवर्द्धन गर्ने, न्यायमा सबैको पहुँच स्थापित गर्ने र सबै तहहरुमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाहरु निर्माण गर्ने ।

लक्ष्य १७- दीगो विकासका लागि कार्यान्वयनका उपायहरु/साधनलाई सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारीलाई पुनःजीवन्त तुल्याउने ।

८.३ दीगो विकास लक्ष्यहरूमा नेपालको संलग्नता:

दीगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको राष्ट्रिय मार्गचित्र प्रस्तुत गर्न नेतृत्व गर्ने र विश्वव्यापी लक्ष्यहरूलाई राष्ट्रको सन्दर्भ अनुकूल बनाउने शुरुका राष्ट्रहरूमा नेपाल पनि पर्दछ । राष्ट्रिय योजना आयोगले दीगो विकास लक्ष्यको सन्दर्भमा मुलुकको स्थितिको लेखाजोखा गर्दै सन् २०३० सम्म दीगो विकास लक्ष्य उपलब्धीको मार्गचित्र समेत प्रस्तुत गरेको छ । यस मार्गचित्रले लक्ष्यहरूका प्राथमिकता पहिचान, हस्तक्षेपका लागि आवश्यक नीतिगत उपाय र आयोजनाको लगानी आवश्यकताको खाका निर्धारण गर्नुका साथै कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत पूर्वाधारहरूबारे उल्लेख गरेको छ ।

नेपालको संविधान, २०७२ जारी भएसँगै दीगो विकास लक्ष्यहरूलाई नेपालको विकास कार्यसूचीमा समावेश गर्ने कार्यको शुरुवात भएको छ । दीगो विकास लक्ष्यलाई विकास योजना प्रक्रियामा आन्तरिकीकरण गर्ने कार्य चौधौँ त्रि-वर्षिय योजना (२०७३/७४-२०७५-७६) देखि नै प्रारम्भ भएको छ । यसै योजनादेखि दीगो विकास लक्ष्यलाई ध्यानमा राखी विकास कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण र स्रोत विनियोजन गरिएको छ । योजनाका ५ वटा रणनीतिहरू (पूर्वाधार, सामाजिक क्षेत्र, आर्थिक क्षेत्र र सुशासन) अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रहरू दीगो विकास लक्ष्यसँग आवद्ध छन् । समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको दीर्घकालीन विकास सौचमा आएको पन्ध्रौँ पञ्चवर्षिय योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) ले अति कम विकसित राष्ट्रको श्रेणीबाट स्तरोन्नति गर्ने, बहुआयामिक गरिवी अन्त्य गर्ने, दीगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने, २०३० सम्म मध्यम आय भएको मुलुकमा पुग्ने र २०४३ सम्म सर्वतोमुखी समृद्धि र खुशी प्राप्त गर्ने उद्देश्य लिएको छ र तदनु रूप लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएका छन् । समग्रमा भन्नु पर्दा पन्ध्रौँ योजनाले दीगो विकास लक्ष्यपथलाई दीर्घकालीन क्षेत्रगत योजना र रणनीतिहरूसँग आवद्ध गर्दै यी लक्ष्यहरूलाई योजना प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गरेको छ र सोही पञ्चवर्षिय योजना (२०८१/८२- २०८६/८७) को सौचपत्र पनि यसै दिशातर्फ परिलक्षित छ ।

८.४ स्थानीय तहमा दीगो विकास लक्ष्य:

दीगो विकासका लक्ष्यहरूलाई मुलुकका सबै निति तथा कार्यक्रमहरूमा समाहित गरी दीगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्ने नेपालको प्रतिवद्धता हो । तीन तहको शासकीय प्रणाली रहेको यस मुलुकमा तीनवटै तहको संयुक्त प्रयास विना यी लक्ष्य प्राप्ती संभव छैन । यसका अतिरिक्त, विकासको जगको रूपमा रहेको स्थानीय तहको प्रतिवद्धता विना यी लक्ष्यहरू अधुरा नै रहन्छन् । यसर्थ, स्थानीय तहका आवधिक योजना मध्यमकालीन खर्च, संरचना र वार्षिक योजना/कार्यक्रम तर्जुमाको चरणमा दीगो विकास लक्ष्यहरूलाई आत्मसात गर्दै यसलाई मूल प्रवाहीकरण र

स्थानीयकरण गर्न अति आवश्यक छ । यी लक्ष्यहरू मध्ये पनि केही लक्ष्यहरू यस्ता छन्, जसलाई स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा मार्गदर्शक सिद्धान्तको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्दछ । तिनीहरूको चर्चा देहायका बूदाहरूमा गरिएको छः

८.४.१ गरिवीको अन्त्यः

यस लक्ष्यका ५ वटा मुख्य परिमाणात्मक लक्ष्यहरू छन्ः

- २०३० सम्ममा जहाँसुकै रहेका भएतापनि सबै जनताको चरम गरिवी अन्त्य गर्ने ।
- २०३० सम्ममा राष्ट्रिय परिभाषाहरू बमोजिम गरिवीका सबै आयामहरूमा बाचिरहेका सबै उमेरका पुरुषहरू, महिलाहरू र बाल-बालिकाहरूको अनुपात कम्तीमा आधा घटाउने ।
- राष्ट्रिय रूपमा उपयुक्त सामाजिक सुरक्षा प्रणाली र उपायहरू सबैका लागि सुनिश्चित गर्ने ।
- सबै महिला तथा पुरुषहरूको आर्थिक स्रोत साधन, प्राकृतिक स्रोत साधनहरू प्रविधि लगायत आधारभूत सेवाहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- गरिव तथा संकटग्रस्त अवस्थामा रहेको मानिसहरूको आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय नकारात्मक धक्काहरू, विपद्हरू र हावा-पानीजन्य चरम घटनाहरूमा उत्थानशीलता निर्माण गर्ने ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

१. सन् २०३० सम्ममा गरिवी न्यूनीकरण वा निवारण गर्न आ-आफ्नो स्थानीय तहको लागि लक्ष्य तथा उद्देश्य तोक्ने ।
२. सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी सूचना सङ्कलन गर्ने, बेरोजगार तथा गरिव घरधुरीको सर्वेक्षण गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
३. शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि प्रसार सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइ लगायतका गरिवी निवारण सम्बन्धी सार्वजनिक सेवाहरूमा समावेशी पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
४. रोजगारीका अवसरहरूतथा बजारहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्न शहरी तथा ग्रामीण विकास प्रवर्द्धन गर्ने ।
५. साना तथा मझौता उद्योग (SME) र पर्यटन क्षेत्रको प्रवर्द्धन गर्ने, सीप विकास तालीममार्फत आय-आर्जनका गतिविधि सहजीकरण गर्ने, उद्यमशीलताको विकास, स्वावलम्बी समूह गठन गर्ने र लघु वित्त लगायतका वित्तीय सेवाहरूमा तिनको पहुँच पुऱ्याउने ।
६. वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका कामदारका लागि आर्थिक तथा सामाजिक संयोजन (Integration) कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

सन् २०१९ को सर्वेक्षण अनुसार लिङ्ग र उमेर अनुसार राष्ट्रिय गरिवीको रेखामुखी रहेका जनसंख्याको अनुपात १६.७ प्रतिशत रहेको छ । सन् २०३० सम्ममा ५ प्रतिशतमा घटाई न्यून गर्ने लक्ष्य आफैँमा चुनौतीपूर्ण देखिएकाले संघ र प्रदेश सरकारका प्रयासहरूका अतिरिक्त स्थानीय सरकारहरूले आ-आफ्ना वार्षिक कार्यक्रममा गरिवी निवारणलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हुन्छ । स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो विकास बजेटको निश्चित प्रतिशत गरिवी निवारण कार्यक्रमहरूमा खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई अनिवार्य गरिएको सन्दर्भ पनि वार्षिक बजेट बनाउँदा मार्गदर्शनको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । गरिवीको रेखामुनि रहेका जनसंख्याको अनुपात ५ प्रतिशतमा झार्ने सन्दर्भमा, मुख्यतयाः गरिवको पहिचान गर्ने, उनीहरूका लागि रोजगारी र स्वरोजगारीका अवसरहरू विस्तार गर्ने, साधन स्रोतमा गरिवको पहुँच बढाउने, गरिवी निवारण कार्यक्रमहरूमा गरिवको

सहभागितालाई प्रवर्द्धन गर्ने, सीप विकास र आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति गरी मर्यादित जीविकाका अवसरहरू विस्तार गर्ने र आर्थिक एवम् अन्य स्रोत साधनमा पहुँच बढाउन सहजीकरण गर्ने जस्ता नीतिगत पहलहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ । स्थानीय सरकारले आफ्नो वार्षिक कार्यक्रमहरूमा गरिव घरपरिवारलाई सहयोग पुऱ्याउने, आय आर्जनका कार्यक्रमहरू, स्थानीय साधनको प्रयोग र रोजगारीसँग जोडिएका क्षमता निर्माण र सीप अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरू, खानेपानी र सरसफाइजस्ता आधारभूत सुविधामा पहुँच वृद्धि र लघुवित्त मार्फत कर्जामा पहुँच बढाउने जस्ता कार्यक्रमहरूमा जोड दिनु पर्दछ र यी कार्यक्रमहरूमा मूलतः सम्पत्ति सिर्जना र वित्तीय व्यवस्था महत्वपूर्ण सरोकारको विषय बनाउनु पर्दछ ।

८.४.२ शून्य भोकमरी:

यस लक्ष्यका प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरूमा भोकमरीको अन्त्य गर्नु र सुरक्षित पोषणयुक्त र पर्याप्त खानेकुरामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु, सबैखाले कुपोषणलाई समाप्त गर्नु, कृषि उत्पादकत्व क्षमता वृद्धिका लागि लगानी बढाउनु आदि रहेका छन् । यसका लागि उत्पादनशील स्रोत साधनसम्म सबै साना तथा सीमान्त कृषकको पहुँच सुनिश्चित गरी दीगो कृषि प्रवर्द्धन गर्न पूर्वाधार र प्रविधिमा अझ बढी सहयोग र लगानी बढाउन आवश्यक छ ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) स्थानीय तहमा कृषि तथा पशुपालन सम्बन्धी नीति, ऐन तथा नियमावली तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- २) कृषि तथा पशुपालनको बजार विकास, कृषि सडकको विकास र साना सिँचाइ आयोजनाको निर्माण तथा सुधार गर्ने ।
- ३) कृषि जमीन, स्थानीय चरन तथा सार्वजनिक पर्ती जग्गाको नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- ४) कृषि प्रसार कार्यक्रम (उच्च मूल्यका कृषि उत्पादन सम्बन्धी प्रविधि तथा वस्तुको वितरण तथा बजारीकरण) सञ्चालन गर्ने ।
- ५) पशुपालन विकास कार्यक्रम (पशु नश्ल सुधार तथा व्यवस्थापन, पशु विमा तथा ऋणको सहजीकरण, पशुपन्छीजन्य सेवा, पशुस्वास्थ्य सेवाको व्यवस्थापन) सञ्चालन गर्ने ।
- ६) पशु हाटबजार, पशु बधशाला तथा चिस्यान घरको नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- ७) स्थानीय तहमा खाद्य असुरक्षा तथा कुपोषण पहिचान गर्न यसम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको उपयोग गर्ने ।
- ८) सम्भव भएसम्म विद्यालय तथा स्वास्थ्य चौकीमार्फत पोषण कार्यक्रम सञ्चालन तथा समन्वय गर्ने ।

आगामी दिनहरूमा सरकारले सान्दर्भिक हस्तक्षेपका लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षाका हिसावले जोखिमयुक्त भेग र क्षेत्र पहिचान गर्नुपर्दछ । यस्तो पहिचानले कार्यक्रमहरूलाई उपयुक्त हस्तक्षेपतर्फ उन्मुख गराउनु पर्दछ । सुरक्षित खाद्य उत्पादन सहितको खाद्य तथा पोषण शिक्षा प्रवर्द्धनका लागि घर परिवार तहमा सघन जनचेतना अभियान संचालन गर्न जरूरी छ । खाद्य सुरक्षा जोखिमको संभावना भएका क्षेत्रमा सिँचाइ र स्थानीय वालीलाई प्राथमिकता दिई लगानी वृद्धि गर्न आवश्यक छ । छरितो र जलवायु संवेदनशील कृषि उत्पादन अभ्यासहरूले अनुकूलन तथा उपयोगमा जोड दिन उपयुक्त हुन्छ । स्थानीय तहका कृषि र पशुपंक्षी विकाससँग सम्बन्धित निकायहरूलाई स्थानीय सम्भाव्यता हेरी स्थानीय तहको कृषिसँग सम्बन्धित निकायलाई

सुदृढ गर्नुपर्दछ । स्थानीय भूमि व्यवस्थापन अभ्यासको विकास गरी जग्गा उकास, सहकारी र सामुदायिक खेती र बाँझो कृषियोग्य भूमि प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ ।

८.४.३ स्वस्थ जीवन र समृद्ध जीवनस्तर:

दीगो विकास लक्ष्य ३ कतिपय हिसावले सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDG) हासिल गरेका उपलब्धीमा आधारित भएर अगाडि बढेको छ र मातृ शिशु स्वास्थ्यमा सुधार, एच.आई.भी/एड्स, औलो र अन्य रोगसँग लड्ने जस्ता स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित अधुरा मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने चुनौती स्वीकार गरेको छ । यस लक्ष्यसँग सम्बन्धित जोखिममा रहेका (आमाहरू, जन्मजात शिशुहरू, वृद्ध-वृद्धा र बाल-बच्चाहरू) को रुग्णता र मृत्यु कम गर्न, सन्ने नसन्ने रोगहरू घटाउने, जोखिमका कारक (सूर्तिजन्य पदार्थ, लागू पदार्थको दुरुपयोग, रासायनिक खतराहरू र प्रदूषण आदि) घटाउने, सबैको लागि स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने र स्वास्थ्य क्षेत्रलाई सबल बनाउने मुख्य रहेका छन् । यसका लागि स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी बढाउने, विशेष गरी ग्रामीण र शहरका गरिव र कम सुविधा प्राप्तहरूलाई समतामा आधारित गुणस्तरयुक्त आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने, मधुमेह र मुटु सम्बन्धी रोग जस्ता नसन्ने रोगहरूको बढ्दो भारलाई सम्बोधन गर्ने, शहरी क्षेत्रमा संक्रामक रोगहरूको नियन्त्रण स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई व्यवस्थित गर्ने ग्रामीण क्षेत्रमा गुणस्तरयुक्त स्वास्थ्य जनशक्ति बढाउने रोग प्रतिरोधात्मक स्वास्थ्य उपचारमा जोड दिने, घरपरिवार र विशेष गरी महिला र बाल-बालिकाको पोषण स्थिति सुधार्ने स्वास्थ्य क्षेत्रमा सार्वजनिक निजी साझेदारी प्रवर्द्धन गर्ने जस्ता चुनौतीहरू देखिएका छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) आधारभूत स्वास्थ्य तथा सरसफाइसँग सम्बन्धित नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमावली तर्जुमा तथा लागू गर्ने ।
- २) स्थानीय तहको सार्वजनिक सुविधाहरू (स्वास्थ्य चौकी तथा स्थानीय तहका अस्पतालहरू) को स्थापना निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्ने, आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा र त्यसका यातायातका सुविधाहरू उपलब्ध गराउने, आवश्यकता अनुसार विरामीहरूलाई प्रादेशिक स्वास्थ्य सुविधा भएका ठाउँहरूमा सिफारिस गर्ने ।
- ३) औषधी तथा स्वास्थ्य सामग्रीहरू स्थानीय तहमा खरिद, भण्डारण तथा वितरण गर्ने ।
- ४) निरोधात्मक स्वास्थ्य सेवा अभियान सञ्चालन गर्ने र स्थानीय तहका अन्य विस्तृत स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यहरू तथा चुरोट रक्सी एवम् लागू पदार्थविरुद्ध जनचेतना प्रवर्द्धन गर्ने ।
- ५) निजी स्वास्थ्य सुविधाहरूको सञ्चालन सम्बन्धमा (साधारण अस्पतालहरू, नर्सिङ होम, डाइग्नोसिस सेन्टर तथा अन्य स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरू) दर्ता, नियमन तथा अनुगमन गर्ने ।
- ६) पराम्परागत स्वास्थ्य उपचार सेवाहरू जस्तै आयुर्वेदिक, युनानी, आम्ची, होमियोप्याथी तथा प्राकृतिक उपचार सुविधाहरू उपलब्ध गराउने र रेखदेख गर्ने ।

यी चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न विशेष गरी स्थानीय तह (पालिका स्तर) मा गुणस्तरयुक्त स्वास्थ्य सेवा प्रवाह (व्यवस्थापन योजना, जनशक्ति, पूर्वाधार, आपूर्ति) संस्थागत गर्न आवश्यक छ । पालिकाहरूको व्यवस्थापनमा रहेको स्वास्थ्य उपचार प्रणालीलाई यथाशीघ्र सुदृढ गरिनु पर्दछ । किनकी अहिले अस्तित्वमा रहेका सार्वजनिक स्वास्थ्य प्रदायक यिनीहरू मात्र हुन् । सबै स्थितिमा तालीम प्राप्त दक्ष प्रसुतिकर्मीबाट जन्म गराउने वा उनीहरूसम्मको पहुँच सुनिश्चित गराउन पनि स्थानीय तहको विशेष भूमिका रहन्छ । यसका लागि स्रोत साधनको परिचालन मात्र होइन, टाढा र दुर्गम भेगका लक्षित समुदायसम्म पुग्न सक्ने बलियो प्रणाली (Outreach System) बनाउन आवश्यक छ । सबैका लागि स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई

पहुँचयोग्य र गुणस्तरयुक्त स्वास्थ्य सेवा प्रवाहसँग आवद्ध गर्नुपर्दछ । स्वास्थ्यलाई सार्वजनिक वस्तुको रूपमा ग्रहण गरी यस क्षेत्रमा सार्वजनिक निजी र गैर सरकारी क्षेत्रको साझेदारी र समन्वय बढाउन प्रयास गर्नुपर्दछ ।

८.४.४ समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा:

सबै दीगो विकास लक्ष्य प्राप्तिमा शिक्षाको महत्वपूर्ण भूमिका छ, किनभने यो आफैमा एक लक्ष्य हुँदाहुँदै यसले अरु लक्ष्य प्राप्ति सम्बल (Enabler) को काम गर्छ । ज्ञानमा पहुँच मानव विकासको महत्वपूर्ण पक्ष हो । दीगो विकास लक्ष्य ४ ले समावेशी तथा समतायुक्त गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य लिएको छ । दीगो विकास लक्ष्य ४ ले छात्रछात्राहरूलाई सिकाइका सकारात्मक परिणामहरू प्राप्त हुन सक्न भन्ने उद्देश्यले निःशुल्क, न्यायोचित तथा गुणात्मक प्राथमिक र माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्था, सबै छात्रछात्राहरूको गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास र पूर्व प्राथमिक शिक्षामा पहुँच, धान्न सकिने तथा गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच, प्राविधिक एवम् व्यावसायिक दक्षता भएका युवा तथा वयस्कहरूको संख्यामा वृद्धि, लैङ्गिक असमानताहरूको अन्त्य र शिक्षाका सबै तहहरूमा समान पहुँच, लगभग पूर्णसाक्षरता प्राप्त गर्ने, सबै सिकारुहरूले दीगो विकास प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक ज्ञान र सीपहरू हासिल गरिसक्ने जस्ता सुनिश्चितता खोजेको छ ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

१. पूर्वप्राथमिक, प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षाका साथै अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षा, लामो/निरन्तर सिकाइ (Prolonged Learning) तथा विशेष शिक्षाको नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तथा नियमन तयार गर्ने तथा लागू गर्ने ।
२. राष्ट्रिय, प्रादेशिक लक्ष्य तथा स्थानीय अवस्था सुहाउँदो गरी शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक प्रतिफल प्राप्ति सम्बन्धी उद्देश्य तथा लक्ष्य तय गर्ने ।
३. सार्वजनिक विद्यालयहरूको (आधारभूत तथा माध्यमिक) स्थापना, निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्ने । यस अन्तर्गत शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्री तथा पाठ्यक्रमको खरिद तथा वितरण एवम् शैक्षिक पूर्वाधारहरूको निर्माण एवम् सम्भार कार्यहरू गर्ने ।
४. प्राविधिक शिक्षा व्यावसायिक तालीम तथा उच्च शिक्षाका सम्भावनाहरूमा स्थानीय पहुँच प्रवर्द्धन गर्ने ।
५. निजी विद्यालयहरू तथा शैक्षिक सुविधाहरू, शैक्षिक परामर्श सेवामा स्वीकृति सम्बन्धमा दर्ता तथा नियमन एवम् अनुगमन गर्ने ।
६. विद्यार्थीहरूको प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन गर्ने ।
७. स्थानीय पुस्तकालय तथा अध्ययन कोठाहरूको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।

नेपालको संविधानले आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा कार्यान्वयन स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकार अन्तर्गत पर्दछ । यसर्थ स्थानीय सरकारले सबैका लागि सुलभ र समावेशी गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । विद्यालय बाहिर रहेका खासगरी विपन्न र सीमान्तकृत समुदाय र दुर्गम भेगका बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षा सुलभ बनाउन केन्द्रीत हुनुपर्दछ । यसका लागि समुदायको चेतना वृद्धि र राम्रो शैक्षिक पूर्वाधार मात्र पर्याप्त हुन्न, बालबालिका विद्यालय नपठाउने घरपरिवारको चासो सम्बोधन गरिनुपर्दछ । विशेषतः स्थानीय सरकारले बीचमा विद्यालय छाड्ने दरमा कमी ल्याउने र विद्यालयमा टिकाइ राख्ने (retention) दर बढाउन आवश्यक छ । विद्यालयमा विताउने वर्ष बढाउन र सिकाइ उपलब्धी हासिल गर्ने वातावरण तयार गर्न प्राथमिकदेखि माध्यमिक तहसम्म बीचमा विद्यालय छाड्ने दरमा उल्लेख्य कमी ल्याउन आवश्यक छ ।

यसका अतिरिक्त, न्यूनतम दक्षता सुनिश्चित गर्न सिकाइ सम्बन्धी वातावरण र शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार ल्याउन जरूरी छ । सिकाइको सान्दर्भिकतालाई आवश्यक जीवन पर्यन्त सीप (Life skills) सँग जोडिनु पर्छ । विद्यालय पूर्वाधारका गुणस्तरमा सुधारका साथै विद्यालय पूर्वाधारको सफ्टवेयर (उत्प्रेरित र कुशल व्यवस्थापन, शिक्षकहरूको संख्या, गुणस्तर र उत्प्रेरणा) र भौतिक संरचना र सुविधाहरूमा सुधार गर्न विद्यालयको सुशासन र लगानी वृद्धिमा जोड दिनु पर्दछ ।

८.४.५ लैङ्गिक समानता:

महिला र बालिका विरुद्ध हुने असमानता र भेदभाव अन्त्य गर्न केवल आधारभूत मानव अधिकार मात्र होइन, यो दीगो विकासलाई परीसीमित गर्ने अत्यन्त महत्वपूर्ण एकल कारक पनि हो । आर्थिक विकासलाई गति दिन, सामाजिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न, गरिमा प्रदान गर्न र आधा मानवतालाई विकासमा समान साझेदारी प्रदान गर्न लैङ्गिक समानता महत्वपूर्ण पूर्व आवश्यकता हो । यस लक्ष अन्तर्गत सबै महिला र किशोरीहरू विरुद्ध जुनसुकै क्षेत्र र स्थानमा हुने सबै प्रकारका विभेदहरूलाई अन्त्य, महिला र किशोरीहरू विरुद्ध जुनसुकै क्षेत्र र स्थानमा हुने सबै प्रकारका हिंसा र शोषणको अन्त्य, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हानीकारक व्यवहारको अन्त्य, विभिन्न सुविधा र उत्तरदायित्वको बाँडफाँड गरी पारिश्रमिक विना गरिने हेरचाह र घरायसी कामलाई मान्यता र महत्व, सबै निर्णय तहहरूको नेतृत्वमा महिलाहरूको पूर्ण र समान सहभागिता र समान अवसर स्व:यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यमा सबै महिलाहरूको पहुँचको सुनिश्चितता यसले खोजेको छ ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) महिला हकको संरक्षण तथा प्रगति सम्बन्धी नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमावली तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- २) स्थानीय तहको नेतृत्व तहमा महिलाको राजनीतिक तथा प्रशासनिक भूमिका सक्रियताका साथ प्रवर्द्धन गर्ने । स्थानीय तहमा लैङ्गिकमैत्री कार्य वातावरणको सिर्जना गर्ने ।
- ३) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणाली लागू गर्ने । साहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- ४) स्थानीय तहमा उपलब्ध गराइने सार्वजनिक शिक्षा, सार्वजनिक स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइ इत्यादि सबै प्रकारका सेवाहरूमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सुनिश्चित गर्ने ।
- ५) स्थानीय तहमा समावेशी सशक्तिकरण तथा महिलाको क्षमता विकास सुनिश्चित गर्ने ।
- ६) लैङ्गिक हिंसा हटाउन निरोधात्मक, प्रवर्द्धनात्मक साथसाथै सुरक्षात्मक उपायहरू अपनाउने र सुधार गृहहरू (सुरक्षित घरहरू) उपलब्ध गराउने ।

सामाजिक तथा आर्थिक जीवनमा लैङ्गिक समानता सुनिश्चित गर्ने, महिला विरुद्ध हुने लैङ्गिक हिंसाको अन्त्य गर्ने, विकास कार्यक्रममा लैङ्गिक संवेदनशीलता सुनिश्चित गर्ने, एवम् प्रविधी र ज्ञानमा महिलाको पहुँच बढाउने जस्ता चुनौतीहरू अहिले पनि विद्यमान छन् । यसका लागि सबै कार्यक्रममा लैङ्गिक लेखापरीक्षणलाई संस्थागत गर्नुपर्दछ । यो केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मका सबै कार्यक्रममा समान रूपमा लागू हुनुपर्दछ । कार्यस्थलको वास्तविकता झल्कने गरी लैङ्गिक बजेटको सूक्ष्म परीक्षण (Scrutinize) गरिनु पर्दछ । स्थानीय तहले आफ्ना वार्षिक कार्यक्रमहरू मार्फत लैङ्गिक हिंसा र हानीकारक मान्यताहरू विरुद्ध निरन्तर ठोस अभियान जारी राख्नुपर्दछ । संबैधानिक प्रावधानहरूले विशेष गरी स्थानीय तहमा निर्वाचित निकायमा महिलाको प्रतिनिधित्वलाई सशक्तिकरणमा बदल्न प्रतिनिधीहरूको क्षमता निर्माणमा जोड दिनु पर्दछ ।

८.४.६ स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइ:

दीगो विकास लक्ष्य ६ ले सबैका लागि सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइ सुनिश्चित गर्ने मात्र होइन, वर्तमान र भावी पुस्ताका लागि स्वच्छ पानीका स्रोतहरूको दीगो व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्य लिएकोछ । सबैको निम्ती सुरक्षित र खर्चले धान्न सकिने खानेपानीको सर्वव्यापी र समानतामूलक पहुँच हासिल गर्ने, सरसफाइमा सबैको पर्याप्त र न्यायोचित पहुँच सुनिश्चित गर्ने र खुल्ला रूपमा दिसा पिसाब गर्ने बानीको अन्त्य गर्ने, प्रदूषण घटाएर, चुहावट अन्त्य गरेर हानीकारक फोहोर तथा रसायनहरू विसर्जन कार्यलाई न्यूनीकरण गरी खानेपानीको गुणस्तर सुधार गर्ने, पानी प्रयोगको दक्षतालाई सबै क्षेत्रहरूमा सारभूत रूपमा सुधार गर्ने, सबै तहमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने र पहाड, वन, सीमसार, नदी, भूमिगत जलभण्डार र तालहरू लगायत पानीसँग सम्बन्धित पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण र पुनर्स्थापन गर्ने आकांक्षाहरू यस लक्ष्यले लिएको छ ।

खानेपानी सुविधाको दीगोपना सुनिश्चित गर्ने, खानेपानी गुणस्तर सुधार सुनिश्चित गर्ने, आधारभूत सरसफाइमा पहुँच बढाउने र खुल्ला दिशा, पिसाब गर्ने प्रचलनको अन्त्य गर्ने, खानेपानी सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सुविधाहरू र सेवाहरूमा प्रदेशहरू र भौगोलिक क्षेत्रहरू बीच रहेको असमानता घटाउने, स्वच्छ पानीको स्रोतहरू र जलाधार क्षेत्रको संरक्षणमा सुधार गर्ने, एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन प्रबर्द्धन गर्ने जस्ता चुनौतीहरू यस लक्ष्यसँग सम्बन्धित छन् । यस लक्ष्यका यी चुनौतीहरूलाई मूलतः स्थानीय सरकारले सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) सफा खानेपानी तथा सरसफाइको पहुँचसँग सम्बन्धित नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमहरू लागू तथा कार्यान्वयन गर्ने । शुल्कमा आधारित खानेपानी तथा सरसफाइका सेवा शुल्क तथा नियमहरू निर्धारण गर्ने ।
- २) स्थानीय सेवा प्रदायक कम्पनीहरूबाट उपयुक्तानुसार व्यावसायिक रूपमा पाइपद्वारा वा अन्य तवरले खानेपानीको प्रवन्ध गर्ने । त्यस्ता सेवा सम्बद्ध खानेपानी तथा सरसफाइसम्बन्धी विकासका कामहरू र दस्तुरमा आधारित स्थानीय खानेपानी तथा सरसफाइ कार्यक्रम सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार गर्ने ।
- ३) ढल व्यवस्थापन तथा प्रशोधन केन्द्रको स्थापना तथा फोहोर पानीको प्रशोधन व्यवस्थापन तथा पूर्वाधारको निर्माण एवम् व्यवस्थापन ।
- ४) भवन मापदण्डमा खानेपानी तथा ढल निकाससम्बन्धी प्रावधानसमेत समावेश गरी लागू गर्ने ।
- ५) अति गरिव घरधुरीलाई पाइपद्वारा वा गैरपाइपद्वारा खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाहरूको लागि उचित अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।
- ६) निजी खानेपानी वितरक तथा ढल निकास सञ्चालकहरूका सेवाहरूको नियमन तथा अनुगमन गर्ने ।
- ७) समुदायमा आधारित, गैरनाफामूलक तथा निजी एवम् घरधुरी तहका खानेपानी तथा सरसफाइसम्बन्धी प्रावधानहरूलाई सहयोग र नियमन गर्ने ।
- ८) सरसफाइसम्बन्धी चेतना अभियान तथा कार्यक्रमहरू (खुला दिसामुक्त गाउँ) प्रबर्द्धन गर्ने ।

सुधारिएको खानेपानी तथा सरसफाइ र स्वच्छताका सुविधाहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्न, विस्वसनीयता र गुणस्तर बढाउन र अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्न स्थानीय तह सजग रहनुपर्छ । स्थानीय तहमा खानेपानी तथा सरसफाइ र स्वच्छताका विकास योजना सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । खानेपानीको गुणस्तर, पानी सुरक्षित समुदाय, पानीको कार्यक्षमता र दीगोपनामा सुधार ल्याउन खानेपानी आयोजनाहरूको मर्मत

सम्भारलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ । शहरी र घना भएका ग्रामीण क्षेत्रमा पानीको निकास र फोहोर मैला व्यवस्थापनमा सुधार आवश्यक छ । स्थानीय जनताको सक्रिय सहभागिता मार्फत पानीका स्थानीय स्रोतहरूको संरक्षण गर्ने, फोहोर पानीको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी वातावरण (जलाधार क्षेत्र, कुवा, ताल र नदी प्रणाली) को संरक्षण गर्ने, खुल्ला दिशा पिसाव गर्ने कार्यलाई निरुत्साहन गर्ने जस्ता खानेपानी तथा सरसफाइका कार्यक्रमलाई वार्षिक कार्यक्रममा उच्च प्राथमिकतामा राख्न आवश्यक छ ।

८.४.७ धान्न सकिने र स्वच्छ ऊर्जा:

स्वच्छ ऊर्जा दीगो जीवन र दीगो ग्रहको आधार हो । दीगो विकास लक्ष्य ७ का परिमाणात्मक लक्ष्यहरूमा सन् २०३० सम्ममा सस्तो, भरपर्दो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँच पुऱ्याउने, देशको सन्दर्भ अनुसार विश्व ऊर्जा सम्मिश्रणमा नवीकरणीय ऊर्जाको हिस्सा ठूलो परिमाणमा वृद्धि गर्ने र ऊर्जा दक्षतामा विश्वको सुधार दरहरूलाई दोब्बर बनाउने यस लक्ष्यका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हुन् । यी लक्ष्यहरूले दीगो ऊर्जा आपूर्तिको लागि ऊर्जा अनुसन्धान र प्रविधिमा पहुँच पुर्याएर अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि गर्ने र पूर्वाधार र प्रविधि विस्तार गर्ने पक्षहरू समेटिएका छन् । बहुउद्देशीय जलाशययुक्त जलविद्युत आयोजनाहरूको प्रवर्द्धन र निर्माण, समयमै योजना र प्रसारण लाइन र सव्स्टेशन नबनेका कारण, विजुलीको निकासी हुन नसक्नु, आयोजनाको डिजाइन र कार्यान्वयनमा हुने ढिलाइ, विद्युत उत्पादन गर्ने आयोजनामा पर्याप्त पूर्वाधारको व्यवस्था, सौर्य र वायु ऊर्जाको विकल्पको सम्भाव्यता बारे पर्याप्त खोजी नहुनु, उत्पादन, प्रसारण, वितरण व्यवस्थित नहुनु जस्ता चुनौतीहरू देखिन्छन् । यसका लागि घर परिवारलाई स्वच्छ ऊर्जा स्रोतको उपयोगतर्फ डोऱ्याउन गुणस्तरमा यथाशीघ्र सुधार गरिनु आवश्यक छ । ग्रीडसँग नजोडिएका दुर्गम क्षेत्रहरूमा सौर्य र वायुजस्ता वैकल्पिक ऊर्जा स्रोतलाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक छ । प्रसारण लाइन निर्माण कार्यसँग समन्वय गरी आयोजनाहरू समयमै सम्पन्न गर्नुपर्छ । घरायसी प्रयोजनका लागि स्वच्छ ऊर्जाको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्दछ । स्वच्छ ऊर्जा क्षेत्रमा घरेलु लगानीका साथसाथै द्विपक्षीय, बहुपक्षीय, निजी लगानी परिचालन गर्ने नीति र रणनीति अपनाउनु आवश्यक छ ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- 1) स्थानीय तहको लघु जलविद्युत योजना तथा वैकल्पिक ऊर्जा सम्बन्धमा नीति निर्माण कार्यान्वयन तथा नियमन ।
- 2) स्थानीय विद्युत वितरण व्यवस्थापन, सेवाहरूको कार्यान्वयन तथा नियमन (जस्तो ३ मेगावाटभन्दा कम लघु जलविद्युत आयोजनाहरू) ।

८.४.८ मर्यादित काम र दीगो आर्थिक वृद्धि:

दीगो विकास लक्ष्य ८ आर्थिक वृद्धि र रोजगारीसँग सम्बन्धित छ । आर्थिक वृद्धिका दुइओटा पाटा छन्: प्रतिव्यक्ति गार्हस्थ उत्पादन र रोजगारी । जब यी दुवैको सँगसँगै वृद्धि हुन्छ, आर्थिक वृद्धिका प्रतिफलहरू जनसंख्यामा अझ राम्ररी वितरण हुन्छ । दीगो विकास लक्ष्य ८ ले गरिवी न्यूनीकरण गर्ने, स्वास्थ्य, शिक्षा, स्वच्छ पानी, ऊर्जा, पूर्वाधार, रोजगारमा पहुँच बढाउन सहयोग गर्दछ । नेपाल जस्तो कम विकसित देशले कम्तीमा ७ प्रतिशतका दरले प्रतिव्यक्ति आमदानीमा लगातार वृद्धि गर्ने, विविधीकरण र प्रविधिको स्तरोन्नति गरी उच्चस्तरको उत्पादकत्व प्राप्त गर्ने र उत्पादनशील क्रियाकलापलाई टेवा दिने, मर्यादित कामको सिर्जना गर्ने र लघु, साना र मध्यमखाले उद्योग विकासलाई उत्साहित गर्ने नीतिलाई प्रवर्द्धन गर्ने रहेका छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

1. सहकारीहरूको गठन, सञ्चालन तथा विघटन सम्बन्धी नीति, कानून तथा योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा नियमन ।
2. स्थानीय आर्थिक नीतिको तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन एवम् स्थानीय आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण गर्ने ।
3. व्यापार व्यवसाय तथा आवत-जावतको पहुँच विस्तार हुने गरी स्थानीय सडक तथा पूर्वाधारहरूको योजना तर्जुमा तथा निर्माण गर्ने ।
4. स्थानीय बजारको निर्माण, सञ्चालन तथा नियमन गर्ने, आर्थिक गतिविधिलाई सहयोगका लागि सार्वजनिक निजी साझेदारीको पक्षमा काम गर्ने ।
5. स्थानीय तहमा पर्यटनको प्रवर्द्धन गर्ने ।
6. शिक्षा तथा सीप विकास एवम् जीविकोपार्जनको प्रवर्द्धन गर्ने । स्कूलदेखि श्रम बजारमा प्रवेशीचको अन्तरिम अवस्थाको व्यवस्थापन गर्ने ।
7. श्रम बजारमा महिलाहरूको पहुँचलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

रोजगारका अवसरहरू विस्तार गर्ने र बढी उत्पादनशील काम सिर्जना गर्ने, सीप विकास र रोजगारी विकास र रोजगारी बजार बीचको सम्बन्धलाई सुदृढ गर्ने, कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने, वैदेशिक रोजगारलाई सुरक्षित र बढी पारिश्रमिकयुक्त बनाउने, औपचारिक क्षेत्रको रोजगारीको दायरा र आकार (Scope And Magnetude) बढाउने लगायतका चुनौतिहरू यस लक्ष्यको परिपूर्तिको विशिष्टीकृत र विविधीकरण गरी आर्थिक वृद्धिका गतिलाई तीव्रता दिनु पर्दछ । बढ्दो श्रम शक्तिका लागि रोजगारका अवसरहरूको विस्तार गर्न उच्च आर्थिक वृद्धि दर आवश्यक

छ । ग्रामीण क्षेत्रमा न्यूनतम रोजगार प्रत्याभूति, साना पूर्वाधार विकासलाई प्राथमिकता दिनु उपयुक्त हुन्छ । उपयुक्त नीति र प्रोत्साहनको माध्यमबाट कृषि उत्पादनको प्रशोधन जैविक विविधता सम्बन्धी स्रोत आदिसँग जोडिएका रोजगारी सिर्जनाका लागि सहकारी क्षेत्रमा साना र मध्यमखाले उद्योगहरूको विकासमा स्थानीय तहले योगदान गर्न सक्दछन् । यसका अतिरिक्त, विद्यालयहरू र प्राविधिक शिक्षण संस्थाहरूमा विभिन्न तहको सीप विकास कार्यक्रम गर्दा श्रम बजारको माग र सीपसँग जोड्नु पर्दछ । विशेषतः युवा र महिलाहरूका लागि रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नेतर्फ स्थानीय वार्षिक बजेटका कार्यक्रमहरू परिलक्षित हुनुपर्दछ ।

८.४.९ उद्योग, नवपतन र पूर्वाधार:

दीगो विकास लक्ष्य ९ ले आधुनिक अर्थ व्यवस्थाको आधारभूत कुरालाई समेट्छ । यस अन्तर्गत भरपर्दो, दीगो, उत्पादनशील पूर्वाधारहरूको विकास, दीगो र समावेशी औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन, लघु उद्योगहरूका लागि वित्तीय सेवासम्मको पहुँच विस्तार, पर्यावरणीय दीगोपना सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार र उद्योगहरूको स्तरोन्नति र रेक्ट्रोफिटिङ्ग र औद्योगिक क्षेत्रमा वैज्ञानिक अनुसन्धान र प्राविधिक क्षमतामा वृद्धि जस्ता परिमाणात्मक लक्ष्यहरू तोकिएका छन् । यी लक्ष्यहरू कार्यान्वयनका सन्दर्भमा विभिन्न चुनौतीहरू पहिचान भएका छन् । सडक मात्र होइन, एयरपोर्ट र रेल्वे जस्ता यातायातका अन्य मोडललाई समेत ध्यानमा राखी एकीकृत यातायात प्रणाली योजना अघाड्याउने, क्षमता सुधार गर्ने, पूर्वाधार मापदण्ड र उत्थानशीलता लागू गर्ने, नयाँ प्रविधिको प्रयोग गर्ने, औद्योगिक वृद्धिका लागि पूर्वाधारका अड्चनहरू र आपूर्ति पक्षमा रहेका अवरोधहरूलाई सम्बोधन गर्ने, बैदेशिक तथा आन्तरिक लगानी आकर्षित गर्ने, अनुसन्धान र प्राविधिक नवप्रवर्तनको आधारशीला राख्ने जस्ता चुनौतीहरू छन् । यसका लागि परिवहन र व्यापार प्रयोजनका लागि सडकहरूको मापदण्ड अनुसार स्तरान्तरित र संभार गर्ने, राष्ट्रिय यातायात प्रणाली योजनको विकास गर्ने, तुलनात्मक लाभमा आधारित उद्योगहरूको अलग पहिचान गर्ने र दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता सम्बन्धी अध्ययन गर्ने कामहरूलाई प्राथमिकतामा राख्न आवश्यक छ । यसका अतिरिक्त, निर्माण कामको गुणस्तर र मापदण्ड कमसल हुनबाट रोक्न स्थानीय तहले निर्माण सामग्रीको गुणस्तर नियन्त्रण र निर्माण मापदण्डको पालनामा विशेष निगरानी राख्न सक्दछन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) भू-उपयोग योजनाअनुरूप जमिनको उपयोग, भवन निर्माण इजाजत पत्र तथा स्वीकृति, भूमि कर तथा स्थिर सम्पत्तिसम्बन्धी नीति कानून तर्जुमा तथा कार्यान्वयन र नियमन गर्ने ।
- २) यातायातमा पहुँच वृद्धि तथा बजार, व्यापार प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय सडक पूर्वाधारहरू (पुलहरू, कल्भर्ट, फुटपाथ, सडक वत्ती इत्यादि) को निर्माण तथा सम्भार गर्ने । यसका साथै खानेपानी, ढल, बिजुली तथा सूचना सञ्चार प्रविधि जसले उत्पादकत्व तथा जमिनको मूल्य वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउँदछ तिनका निर्माण तथा सम्भार गर्ने ।
- ३) स्थानीय तहका व्यापारिक संस्थाहरूलाई इजाजत पत्र दिने, दर्ता गर्ने, नवीकरण गर्ने, दर्ता खारेज गर्ने, अनुगमन तथा नियमन गर्ने । घरेलु उद्योग पर्यटन तथा अन्य स्थानीय आर्थिक गतिविधिहरूको प्रवर्द्धन गर्ने ।
- ४) एक सय बाट क्षमतासम्मको एफएम रेडियोको लाइसेन्स वितरण गर्ने, नवीकरण गर्ने, नियमन गर्ने एवम् दर्ता खारेज गर्ने ।

८.४.१० न्यून असमानता:

चरम असमानताले आर्थिक वृद्धि र गरिवी न्यूनीकरणमा बाधा पुऱ्याउँछ, गरिव र सीमान्तकृतको सामाजिक गतिशिलतामा गतिरोध उत्पन्न गर्दछ र सुशासन र कानूनको शासनमा हस्तक्षेप गर्दछ । समावेशी भएन भने आर्थिक वृद्धि मात्रैले गरिबी न्यूनीकरण गर्न सक्दैन । असमानता घटाउनु कुनै पनि समाज समावेशी र लिङ्ग, धर्म, जातीयता, आस्था आदिका आधारमा विभेदमुक्त हुनका लागि आवश्यक पूर्व शर्त हो । तसर्थ, यस लक्ष्य अन्तर्गत आयको दृष्टिकोणले तलको तहमा रहेका ४० प्रतिशत जनसंख्याको आयको वृद्धि राष्ट्रिय औषत भन्दा बढीले हासिल गर्ने, सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक समावेशीहरूलाई सशक्त बनाउने र प्रवर्द्धन गर्ने, परिमाण र कानूनी व्यवस्थामा समान अवसरको सुनिश्चितता गर्ने र असमानताहरूलाई घटाउने, कूल गार्हस्थ उत्पादनमा सामाजिक सुरक्षा स्थानान्तरणको हिस्सा बढाउने, विश्व वित्तीय बजारको नियमन र अनुगमनमा सुधार गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक र वित्तीय संस्थाहरूमा विकासशील देशहरूको प्रतिनिधित्व र आवाज पुऱ्याउने, व्यवस्थित, सुरक्षित, नियमित र जिम्मेवारपूर्ण बसाइ-सराइको सहजीकरण गर्ने जस्ता लक्ष्यहरू तोकिएका छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

१. महिला, केटाकेटी, गरिव तथा अन्य सुविधाबाट वञ्चित समूहमा विद्यमान असमानता हटाउने तथा सामाजिक सुरक्षाको प्रावधानको ऐन, नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तथा नियमन तयार तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
२. स्थानीय तहले सेवा लिने वा खरिद गर्ने लगायत सबै काममा समतामूलक तथा समावेशी तरिका अपनाउने बारे सुनिश्चित गर्ने ।
३. सार्वजनिक शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँच, फोहोरमैला व्यवस्थापन, रोजगारीको कार्यक्रमहरू आदि जस्ता सार्वजनिक सेवाहरूमा समान पहुँचको सुनिश्चित गर्ने ।

उल्लेखित लक्ष्यहरू हासिल गर्ने सन्दर्भमा भू-स्वामित्व र भूमिहिनतासँग सम्बन्धित संरचनात्मक असमानताहरूका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने, मानवीय पूँजी र क्षमता अभिवृद्धि गर्नमा बढी जोड दिने, रोजगारी सिर्जना वृद्धि गर्ने र श्रमको उत्पादकत्व बढाउने, लक्षित समूहहरूको लागि सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको सुदृढीकरण गर्ने जस्ता चुनौतीहरू देखिएका छन् । यसका लागि प्रगतिशील कर नीतिलाई प्रभावकारी ढङ्गले लागू गर्ने सामाजिक सुरक्षालाई राष्ट्रिय विकास रणनीतिको अभिन्न अङ्गको रूपमा एकीकृत गर्ने, प्रगतिशील भूमिसुधारको नीति अवलम्बन गर्ने जस्ता कार्यहरूलाई प्राथमिकतामा राख्न आवश्यक छ ।

८.४.११ दीगो शहर र समुदायहरू:

दीगो विकास लक्ष्य ११ का परिमाणात्मक लक्ष्यहरूले सबैका लागि पर्याप्त, सुरक्षित, सस्तो आवास (सुरक्षित सस्तो, दीगो यातायात प्रणाली, समावेशी र दीगो शहरीकरण र योजना र व्यवस्थापन गर्ने क्षमतामा विकास, सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदाको सुरक्षा र संरक्षण, प्रकोपबाट कुनै क्षति न्यूनीकरण र जोखिममा रहेको जनसंख्याको संरक्षण, वायु प्रदूषण र फोहोर मैलाबाट हुने खराब वातावरणीय असर न्यूनीकरण, र सबैका लागि सुरक्षित समावेशी हरित स्थान) को सुनिश्चितता खोज्छन् ।

यो लक्ष्य प्राप्तीको सन्दर्भमा पूर्वाधार अन्तरलाई पूरा गर्न स्रोतको उपलब्धता, सुरक्षित, सस्तो र पर्याप्त आवासको पहुँचमा सुधार, शहरी क्षेत्र र घनावस्तीमा वातावरणको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने, शहरी योजना र भू-उपयोग नियमहरूको कार्यान्वयनका लागि संस्थागत प्रणालीको आवश्यकता, शहरभित्र र अन्तर शहर आमपारवहन प्रणाली स्थापना जस्ता चुनौतीहरू विद्यमान छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) स्थानीय स्तरका सार्वजनिक यातायात (स्थानीय रेल, बस, ट्याक्सी तथा अन्य सार्वजनिक यातायात समेत) व्यवस्था, त्यससँग सम्बन्धित नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन तथा नियमन गर्ने ।
- २) स्थानीय बासिन्दाको सुरक्षा तथा दिगो बसाइसम्बन्धी वातावरण सुनिश्चित गर्न शहरी पूर्वाधारहरूको योजनाको कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- ३) शहरी पूर्वाधार, शहरी सुविधा तथा शहरी सेवाहरू जस्तै सार्वजनिक पार्क, हरियाली स्थलहरू, सहर बत्ती, फोहोरमैला व्यवस्थापन एवम् यातायातसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको व्यवस्थित विकास सम्बन्धी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन एवम् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

यी चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्दै शहरी क्षेत्रको सडक, ढल, खानेपानी र फोहोर मैला व्यवस्थापन जस्ता पूर्वाधारको बढ्दो आवश्यकतालाई पूरा गर्न प्राथमिकतायुक्त पूर्वाधार विकासमा जोड दिन आवश्यक छ । स्थानीय/क्षेत्रीय स्रोतहरूमा आधारित सम्भावित आर्थिक गतिविधिहरूको वृद्धिसँग जोडिएका पूर्वाधार र सेवाहरूको प्रावधानका लागि एकीकृत वस्ती विकासलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ । मध्यम र कम आय भएका परिवारहरूको लागि सुरक्षित, किफायती र समावेशी आवास उपलब्ध गराउन पाइलट परियोजनाहरू संचालन गर्नको साथै प्रकोप उत्थानशील निर्माण विधि लागू गर्न आवश्यक छ । वायु प्रदूषण र सडकको भीड कम गर्न सस्तो वातावरणमैत्री विद्युतीय सहर यातायात प्रणालीको संचालन गर्ने, नयाँ शहरहरूको योजना बनाउँदा भू-उपयोगमा आधारित योजना र वातावरणीय मापदण्ड र हरियाली सुनिश्चित गर्ने र समावेशी र सहभागितात्मक शहरी योजना प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने कामलाई विशेष प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।

८.४.१२ जिम्मेवारीपूर्ण उपभोग र उत्पादन:

दीगो विकास लक्ष्य १२ को परिमाणात्मक लक्ष्यहरूमा दीगो उपभोग र उत्पादन सम्बन्धी १० वर्षे ढाँचा (Framework) को कार्यान्वयन गर्ने, प्राकृतिक स्रोतहरूको दीगो र दक्ष व्यवस्थापन गर्ने, प्रतिव्यक्ति विश्वव्यापी खाद्य अपव्ययलाई आधाले घटाउने, विषाक्त फोहोरको व्यवस्थापन र हावा, पानी र माटो प्रदूषणमा कटौती गर्ने, पुनः प्रशोधन र पुनः प्रयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, दीगो अभ्यासहरूको प्रवर्द्धन गर्ने र दीगो विकास सम्बन्धी सान्दर्भिक सूचनामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने रहेका छन् । यसैगरी वैज्ञानिक र प्राविधिक क्षमताको सुदृढीकरण, दीगो पर्यटन प्रथालाई बढावा र बजार विकृति हटाएर अनावश्यक फजुल उपभोगलाई निरुत्साहित गर्ने अन्य लक्ष्यहरू हुन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) संघीय तथा प्रादेशिक वातावरणका मापदण्डहरू समेतलाई सहयोग पुग्ने गरी दिगो खपत तथा उत्पादन सम्बन्धी ऐन, नीति, कानून, सिद्धान्त, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन गर्ने ।
- २) दिगो उत्पादन तथा खपतको महत्वबारे जनताको सचेतना वृद्धि गर्ने र उनीहरूले वातावरणमा पारेको प्रभाव कम गर्न ज्ञान तथा तरिकाहरू सिकाउने ।
- ३) न्यून ऊर्जा खपत पद्धतिहरू अपनाएर स्थानीय तहले गर्ने आफ्ना कार्यहरूमा ऊर्जाको दिगो खपत सुनिश्चित गर्ने ।
- ४) निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रहरूको समन्वय एवम् सहयोगमा ढल निकास तथा फोहोरमैलाको मात्रा कम गर्ने । जस्तो अंग्रेजीका तीन आरका सिद्धान्त (कम उत्पादन गर्ने-Reduce, पुनः प्रशोधन गर्ने-Recycle र पुनः प्रयोग गर्ने-Reuse) अपनाउने ।

कृषि उत्पादन र खाद्यान्न आपूर्ति बढाउनका लागि वातावरण मैत्री कृषि प्रथा अपनाउने, उत्पादनका सबै प्रक्रियामा स्रोतको उत्पादकत्व र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, उत्पादन र खपतमा स्पष्ट देखिने अपव्यय न्यूनीकरण गर्ने, प्रदूषण नियन्त्रण र विषाक्त फोहोरको दीगो व्यवस्थापन र विसर्जन गर्ने लगायतका विषय यस सम्बन्धी लक्ष्यको चुनौतीकै रूपमा देखिएका छन् । यसका लागि, कम पानीको उपयोग, जैविक मल र जैविक कीटनाशकको प्रयोगलाई जैविक कृषिको सम्भाव्य नीति र कार्यक्रमहरूसँग एकीकृत गर्न आवश्यक छ । उत्पादकत्व र दक्षता बढाउने प्राविधिक र नवप्रवर्तन अवलम्बन गर्नुपर्दछ । "प्रदूषणले तिर्छ" भन्ने सिद्धान्तलाई आधार बनाउँदै मुख्यतया: शहरी क्षेत्रहरूमा "कम गर, पुनः प्रयोग र पुनः प्रशोधन गर" को निति लिनुपर्दछ । कृषिमा हानिकारक रासायनिक मल र कीटनाशकहरूको प्रयोगलाई कडाइका साथ नियमन र लागू गर्न आवश्यक छ । प्रदूषण र वातावरणीय गिरावट कम गर्न उत्पादन प्रक्रिया र यातायातमा विजुलीको प्रयोगलाई बढावा दिनुपर्दछ ।

८.४.१३ जलवायु सम्बन्धी कार्य:

दीगो विकास लक्ष्य १३ ले जलवायु परिवर्तन र यसबाट पर्ने असरहरूसँग जुध्न र न्यूनीकरण र अनुकूलनका उपायहरू अवलम्बन गरी यसका प्रभावहरू कम गर्न तत्काल कार्य अघि बढाउने लक्ष्य लिएको छ । यस लक्ष्य अन्तर्गत जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित जोखिमहरूको सामना गर्न उत्थानशीलता र अनुकूलन क्षमता सुदृढ गर्ने, जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी उपायहरूलाई नीति, रणनीति र योजनामा एकीकृत गर्ने, यसका असर घटाउन शिक्षा, सचेतना र संस्थागत क्षमतामा सुधार गर्ने र जलवायु सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको फ्रेमवर्क सम्मेलनमा विकसित देशहरूद्वारा गरिएको प्रतिबद्धताहरूको कार्यान्वयन गर्ने विषय समावेश छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) सम्भाव्य प्रकोप र जोखिमका क्षेत्रहरू तथा बस्ती एवम् वैकल्पिक बस्तीका ठाउँहरूको पहिचान गरेर जलवायु परिवर्तन कम गर्ने उपाय अपनाउन तथा प्रकोप व्यवस्थापन गर्न कानून, नीति, सिद्धान्त, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन गर्ने ।
- २) वातावरणमैत्री स्थानीय योजनाहरू र सम्भाव्य प्राकृतिक प्रकोपबाट उठ्ने जोखिम सहन सक्ने क्षमताको सुनिश्चित गर्ने ।
- ३) प्रकोप व्यवस्थापनका लागि संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सामुदायिक एवम् निजी क्षेत्रसँग सहयोग, समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
- ४) स्थानीय तहमा जोखिमयुक्त वस्तुहरूबाट हुने प्रदूषण नियन्त्रण, नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- ५) स्थानीय तहमा प्राकृतिक प्रकोपबाट भएका हानी नोक्सानीको क्षतिपूर्तिका लागि विपद् व्यवस्थापन कोष खडा गरी सञ्चालन गर्ने ।
- ६) स्थानीय तहले आकस्मिक कार्यको तयारी सुनिश्चित गर्ने । यसका अलावा स्थानीय तहमा आकस्मिक कार्य व्यवस्थाहरू एवम् प्रकोपपश्चात पुनर्वास तथा पुनर्निर्माण योजनाहरूसमेत तयार गर्ने ।

मौसम परिवर्तनको प्रभावलाई सामना गर्ने सन्दर्भमा नीति निर्माताको तहमा जागरुकता बढाउने, व्यक्ति, घरपरिवार र समुदाय स्तरमा जागरुकता बढाउने, बहु-क्षेत्रीय साझेदारी अपनाउने, संस्थागत, क्षमता, वित्त र प्रविधि सम्बन्धी मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने, आधार तथ्याङ्क र अनुसन्धानमा सुधार गर्ने, प्रकोप जोखिम न्यूनीकरणमा जोड दिने जस्ता चुनौतीहरू देखिएका छन् । यसका लागि मूलतः जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा सचेतना जगाउँन आवश्यक छ । विद्यालय, सामुदायिक संस्थाहरू, स्थानीय सरकारी निकायहरूबाट जीविका सम्बन्धी स्थानीय अनुभवहरूमा आधारित उदाहरणहरूलाई व्याख्या गर्दै सामुदायिक स्तरमा निरन्तर जागरुकता जगाउन आवश्यक छ । यसले स्थानीय तहमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अगुवाहरूको समूह बनाउन सकिन्छ । यथार्थमूलक, कार्यान्वयनयोग्य र सहभागितामूलक स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना तयार गर्नु पर्दछ । जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पहलहरूका लागि खासगरी स्थानीय तहहरू वित्तीय र प्राविधिक हिसावले सशक्त बनाउनु पर्छ र प्रकोप जोखिम तयारी तथा न्यूनीकरण योजना बनाउनु पर्छ ।

८.४.१४ जलमुनिको जीवन:

नेपाल भू-परिवेष्टित मुलुक भएकाले महासागर तथा तटीय क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्नमा प्रत्यक्ष जिम्मेवार नभएतापनि तटीय क्षेत्र तथा महासागरहरूमा प्रदूषण घटाउन नदीको माथिल्ला भागमा सरसफाइ तथा फोहोर मैलाको व्यवस्थापन गर्न जरुरी हुन्छ । विश्वव्यापी विकास तथा वातावरणीय दीगो विकासका प्रयासहरू बीच ठूलो अन्तरसम्बन्ध भएतापनि भौगोलिक अवस्थितिका कारणले दीगो विकासको चौधौं लक्ष्य नेपाल तथा खासगरी नेपालका स्थानीय तहसँग कम सम्बन्धित रहेको मानिन्छ । तथापि, स्थानीय नदी-नाला, ताल-तलैया र हिमतालहरू संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

८.४.१५ जमीन माथिको जीवन:

दीगो विकास लक्ष्य १५ ले पृथ्वीको भू-परिधिस्तरीय स्रोतहरू-जङ्गल, सिमसार, जलाधार क्षेत्र, हिमालको संरक्षण, पुनस्थापना र दीगो प्रयोग गरी पारिस्थितिकीय प्रणालीको अपखण्डता कायम राख्ने र वित्त, लाभको बाँडफाँड र अवैध गतिविधिहरूको नियमनको लागि विश्वव्यापी साझेदारी विकास गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यस लक्ष्य अन्तर्गत भू-परिधि र जमिनको स्वच्छ पानी पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण, पुनस्थापना र दीगो प्रयोग गर्ने, सबै प्रकारको वनको दीगो व्यवस्थापनको कार्यलाई प्रवर्द्धन गर्ने, मरुभूमिकरण विरुद्ध जुझ्ने र पर्वतीय क्षेत्रको पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधता सहित क्षय भएको जमिन र माटोको पुनस्थापन गर्ने, प्राकृतिक वासस्थानहरूको क्षयीकरणलाई घटाउन आवश्यक लक्ष्यहरूमा आनुवंशिक स्रोतहरूको उपयोगबाट प्राप्त लाभहरूको निष्पक्ष र समतामूलक बाँडफाँड गर्ने, संरक्षित प्रजातिको चोरी शिकारी र बेचबिखत बन्द गर्ने, आक्रामक खालका नौला प्रजातिको प्रभाव रोक्ने उपाय अवलम्बन गर्ने, पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू र जैविक विविधताका मूल्य मान्यतालाई राष्ट्रिय र स्थानीय तहको विकास योजना र विकास प्रक्रियामा आवद्ध गर्ने, जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण र दीगो प्रयोगको लागि वित्तीय स्रोत साधन परिचालन गर्ने, वनको दीगो व्यवस्थापन र उत्प्रेरणाका लागि वित्तीय लगानी गर्ने र संरक्षित प्रजातिको चोरी शिकारी र बेचबिखन विरुद्ध जुझ्न विश्वव्यापी सहयोग वृद्धि गर्ने रहेका छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- १) प्रभावकारी वातावरणीय व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा ऐन, नीति, कानून, मानक, योजना तथा नियमावली तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- २) भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन प्रभावकारी रूपमा गर्ने ।
- ३) स्थानीय तहमा सामुदायिक वन, ग्रामीण तथा शहरी वन, धार्मिक वन तथा कबुलियत वनको संरक्षण, प्रवर्द्धन, प्रयोग, नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- ४) नदीले छोडेको ठाउँहरू वा नदी कटानहरू, नहरका किनाराहरू तथा सडक किनाराहरूमा वृक्षरोपण गरी सोको व्यवस्थापन गर्ने ।
- ५) स्थानीय तहमा निजी तथा व्यवसायिक वनको प्रवर्द्धन तथा नियमन गर्ने ।
- ६) स्थानीय तहमा सार्वजनिक खुला जमीन तथा खाली ठाउँहरूमा वृक्षरोपण, सम्भार, प्रयोग तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- ७) स्थानीय तहमा जडीवुटी तथा अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावारको सर्वेक्षण, उत्पादन, सङ्कलन, प्रवर्द्धन, प्रशोधन तथा बजार व्यवस्थापन गर्ने ।
- ८) बीउबिजनका बेर्ना तयारीका साथै बगैँचा स्थापना, व्यवस्थापन तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।
- ९) नर्सरी बिरुवा उत्पादन, वितरण, वृक्षरोपण तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।
- १०) मानव तथा वन्यजन्तुबीचको द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्ने ।

वन र जैविक विविधता संरक्षणमा उल्लेखनीय उपलब्धीहरूका बावजूद थुप्रै चुनौतीहरू कायम छन् । नाजुक पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूमा वन र जैविक विविधताको संरक्षण गर्नु, वन र जैविक विविधता स्रोतको उपयोग, पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण र विकास क्रियाकलापहरू र आवश्यकता बीच सन्तुलन कायम गर्ने, घरायसी प्रयोगका लागि स्वच्छ ऊर्जा स्रोततर्फ उन्मुख हुनु, वातावरणीय सेवाहरूको भुक्तानी वन र जैविक विविधता व्यवस्थापनबाट प्राप्त लाभहरूको लैङ्गिक संवेदनशील, समावेशी र समतामूलक बाँडफाँड जस्ता चुनौतीहरू विद्यमान छन् । यसका लागि वन तथा जैविक विविधताको व्यवस्थापनमा तीनै तहका सरकारबीच समन्वय आवश्यक छ । सबै महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रहरूमा वन, जैविक विविधता संरक्षणका साथसाथै भू-

क्षय र पहिरो नियन्त्रणका लागि एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन योजना निर्माण र कार्यान्वयनलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ । वातावरणीय दृष्टिकोणले दीगो विकासका सिद्धान्तहरूलाई सबै विकास नीति र योजनामा एकीकृत गर्नुपर्दछ । वन र जैविक विविधता संरक्षणमा आधारित समुदाय सम्बद्ध पर्या-पर्यटनलाई प्रवर्द्धन गर्नका साथै समुदायमा आधारित मानव-वन्यजीवन द्वन्द्वको व्यवस्थापन, जलवायु अनुकूलन योजनाहरू विकास र कार्यान्वयन र हरित उद्यमहरू प्रवर्द्धनमा स्थानीय तहको विशेष भूमिका रहन्छ ।

८.४.१६ शान्ति, न्याय र सशक्त संस्थाहरू:

यस लक्ष्य अन्तर्गत सबै प्रकारको हिंसा न्यूनीकरण गर्ने, दूरुपयोग, शोषण र तस्करीको अन्त्य गर्ने, कानूनको शासन प्रवर्द्धन गर्ने, न्यायमा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने, अवैध वित्तीय तथा हातहतियारको प्रवाहलाई घटाउने, सबै प्रकारको भ्रष्टाचार र घुसखोरी घटाउने र सबै तहमा जवाफदेही, प्रभावकारी र पारदर्शी संस्थाको विकास गर्ने, सबै तहको निर्णय प्रक्रियामा सहभागितामूलक र प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरू सुनिश्चित गर्ने, सबैको कानूनी परिचय सुनिश्चित गर्ने, सूचनामा सर्वसाधारणको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने, सम्बन्धित राष्ट्रिय संस्थाहरू/निकायहरूलाई सुदृढ गर्ने, गैर विभेदकारी कानूनहरू र नीतिहरू प्रवर्द्धन तथा कार्यान्वयन गर्ने लगायतका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू तोकिएका छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

१. नगर प्रहरी सञ्चालन, नियमन तथा व्यवस्थापन प्रभावकारी र कुशल बनाउने ।
२. उपाध्यक्षको नेतृत्वमा न्यायिक समितिबाट न्याय सम्पादन छिटो, छरितो र निष्पक्ष गर्ने ।
३. मध्यस्थता तथा मेलमिलापमा जोड दिने ।
४. समावेशी तथा सहभागितात्मक योजना तर्जुमा, बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रक्रियाहरू सुनिश्चित गर्ने ।
५. स्थानीय विकासका सूचकहरूलाई विद्युतीय माध्यमद्वारा सार्वजनिक गरेर उत्तरदायित्व प्रवर्द्धन गर्ने ।

प्रस्तुत लक्ष्य कार्यान्वयनको सन्दर्भमा कानूनको शासन कायम गर्ने, जातमा आधारित विभेदमा शून्य सहनशीलता अपनाउने, द्रुत र प्रभावकारी न्यायको पहुँचमा सुधार गर्ने, हिंसाका घटनाहरूको सूचना/उजुरी गर्ने, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा कानूनी र संस्थागत क्षमताको विकास जस्ता चुनौतीहरू देखिएका छन् । यी चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न बनाइएका कानूनहरूको शीघ्र कार्यान्वयन गर्न नागरिक समाज लगायत सबै क्षेत्रबाट कानूनी शासन स्थापना गर्ने विषयमा व्यापक प्रतिबद्धता जगाउँन र सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ । कानूनको शासन स्थापनाको लागि विभिन्न निकायहरूबीच समन्वय हुन आवश्यक छ । विभेद विरुद्धका कानूनी व्यवस्था बारेमा सामाजिक स्तरमा व्यापक जागरुकता जगाउने, विभेदका मामिलाहरूबारे सूचित गर्ने, उजुरी दिने परिपाटीलाई प्रोत्साहन गर्ने, पीडितको समस्याको शीघ्र समाधान र न्याय दिनुका साथै पीडकलाई दिइएको दण्डात्मक कारवाहीबारे व्यापक प्रचार प्रसार जस्ता कार्य विभेदको निरन्तरता (Perpetuation) को बाधक बन्न सक्छ । कानून कार्यान्वयन निकाय र नागरिक संगठनहरूबीच साझेदारी आवश्यक छ । न्यायपालिकामा गुणात्मक सुधार र न्यायिक प्रणालीमा छिटो पहुँच सुनिश्चित गरिनुका साथै बक्यौता (Backlog) रहेका मुद्दाहरू घटाउने प्रावधानहरू आवश्यक हुन्छ । हिंसा र शोषण रोक्न सामाजिक र सामुदायिक जागरुकता बढाउनुका साथै कानून कार्यान्वयनमा संलग्न निकायहरूको सक्रिय पहल आवश्यक हुन्छ । यस क्रममा, स्थानीय तहको भूमिका महत्वपूर्ण छ ।

८.४.१७ दीगो विकासका लागि साझेदारी:

यस लक्ष्य अन्तर्गत साधन स्रोतको परिचालन सम्बन्धमा आन्तरिक स्रोत साधनहरूको सशक्त परिचालन गर्ने, औपचारिक विकास सहायता (ODA) सम्बन्धी प्रतिबद्धताहरू सुनिश्चित गर्ने, वित्तीय स्रोत साधनहरूको बहु-स्रोतहरू आकर्षित गर्ने, लगानी प्रवर्द्धन गर्ने, दीर्घकालीन ऋणमा दीगोपना कायम गर्ने जस्ता परिमाणात्मक लक्ष्यहरू तोकिएका छन् । व्यापारमा विश्व व्यापार संगठन अन्तर्गत सर्वव्यापी, कानूनमा आधारित व्यापार प्रणाली सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य पनि रहेकोछ । साझेदारी र सहयोगमा दीगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी बढाउने, सार्वजनिक निजी र नागरिक समाजबीचको साझेदारी प्रवर्द्धन गर्ने र क्षेत्रीय/अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग बढाउने लक्ष्यहरू रहेका छन् ।

स्थानीय तहले गर्नुपर्ने कार्य

- 1) स्थानीय तहले आफ्नो अनुकूलताको दीगो विकास लक्ष्यको कार्यसूची (एजेण्डा) बनाउने तथा त्यसको अनुगमन गर्ने ।
- 2) आफ्नो क्षेत्रभित्र राष्ट्रिय विकासका उद्देश्यहरू प्रवर्द्धन हुने किसिमका कार्यक्रमहरू संयुक्त रूपमा सञ्चालन गर्ने र यसमा सहभागितात्मक ढङ्गले काम गर्ने ।
- 3) स्थानीय विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न स्थानीय तहले आफ्नै राजस्व स्रोतबाट आर्थिक स्रोतहरू सिर्जना गर्ने ।
- 4) स्थानीयस्तरमा दीगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने स्थानीय तहले सार्वजनिक निजी साझेदारी अवधारणा अपनाउने ।
- 5) नागरिकको इन्टरनेट पहुँचमा (पुस्तकालयहरू, सामुदायिक केन्द्र आदि) सहयोग गर्न स्थानीय तहले प्रयास गर्ने ।

प्रस्तुत लक्ष्य कार्यान्वयनको सन्दर्भमा वैदेशिक सहयोगको प्रशोचन क्षमता वृद्धि गर्ने, उपयुक्त औद्योगिक नीति र व्यापार विविधीकरण नीतिको माध्यमबाट अर्थतन्त्रको निर्यात क्षमता बढाउने, वैदेशिक प्रत्यक्ष लगानी आकर्षिक गर्ने, साझेदारीका लागि संस्थाहरूको सुदृढीकरण जस्ता चुनौतीहरू देखिएका छन् । यसका लागि प्रभावकारी सहायता परिचालन र सामञ्जस्यताका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता पालना गर्नुका अतिरिक्त नीतिगत र संस्थागत मुद्दाहरूलाई पनि सम्बोधन गर्नुपर्दछ । यसका अतिरिक्त, वैदेशिक अनुदान र ऋण न्यायपूर्ण हिसाबले र प्राथमिकताका क्षेत्रमा मात्र प्रयोग गर्ने व्यवस्था भएको वैदेशिक सहायता नीति अवलम्बन गर्न पनि आवश्यक छ । निर्यात प्रवर्द्धन र विविधीकरणका लागि स्रोत साधनको परिचालन गर्न रूपान्तरकारी परिवर्तनहरू आवश्यक हुन्छन् । वैदेशिक लगानी मैत्री वातावरण सिर्जना गर्नुका साथै यस सम्बन्धी नीतिहरूले प्रविधि स्थान्तरण र आन्तरिक क्षमता अभिवृद्धिलाई सघाउनु पर्दछ ।

८.५ उपसंहार/निष्कर्ष:

संघीय सरकारको एकल प्रयासबाट मात्र दीगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनमा नेपालले जनाएको प्रतिबद्धता पूरा गर्न संभव हुँदैन । त्यसमा पनि गरिवी विहीन, शून्य भोकमरी, राम्रो स्वास्थ्य, गुणस्तरीय शिक्षा, लैङ्गिक समानता, स्वच्छ पानी र सरसफाइ जस्ता लक्ष्यहरू प्राप्तिमा स्थानीय तहको विशेष भूमिका देखिन्छ । अन्य लक्ष्यहरू प्राप्तिमा पनि तीनवटै सरकार-संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका संयुक्त प्रयासहरूबाट मात्र संभव छ । तसर्थ, स्थानीय तहले आफ्ना वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा गर्ने सन्दर्भमा, दीगो विकास लक्ष्यलाई केन्द्र विन्दूमा राख्नु पर्दछ ।

परिच्छेद-९

उपसंहार

संघीय शासन व्यवस्थामा स्थानीय सरकारसँग जनताको दैनिक जीवन नजिकबाट जोडिएको हुन्छ । त्यसैले पनि स्थानीय सरकारलाई “जनताको घर दैलोको सरकार” भनिन्छ । स्थानीय जनताको आर्थिक, सामाजिक अवस्थामा सुधार र पूर्वाधार निर्माण जस्ता जनताको समृद्धिसँग जोडिएका विषयहरू स्थानीय सरकारले मात्र सम्बोधन गर्न सक्दछ ।

स्थानीय तहमा जनताका आवश्यकता र आकाँक्षाहरू असिमित हुन्छन् । बदलिँदो समयसँगै जनतामा आएको चेतनाको परिणामस्वरूप पछिल्लो वर्षहरूमा स्थानीय जनताका महत्वकाँक्षाहरू पनि बढ्दै गएका छन् । तर यसको ठीक विपरित यी आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न आवश्यक पर्ने स्रोत/साधन भने पर्याप्त परिचालन हुने सकिरहेको छैन । सबैजसो स्थानीय तहहरू सीमित स्रोत र असीमित आवश्यकताको भुँवरीमा रुमलिइरहेका छन् । यसर्थ, स्थानीय तहहरूले एकातिर आर्थिक गतिविधिहरू विस्तार गर्दै राजस्व परिचालनमा बढोत्तरी गर्नु आवश्यक छ भने अर्कोतिर फजुल खर्चलाई नियन्त्रण गर्दै जतिसक्दो राम्रो र शीघ्र नतीजा दिने खालका योजना/कार्यक्रमको पहिचान, प्राथमिकीकरण र छनौट गर्न आवश्यक छ । आन्तरिक राजस्व परिचालन र योजना/कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिताका लागि नागरिक समर्थन (Citizen Support) पनि त्यत्तिकै आवश्यक पर्दछ । यसका लागि बजेट तर्जुमाका प्रत्येक चरणहरूमा नागरिकको संलग्नता (Citizen Engagement) अपरिहार्य छ ।

योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा आफैमा प्राविधिक विषय हो । यसका लागि व्यवसायिक क्षमता आवश्यक पर्दछ । त्यति मात्र होइन, यसलाई स्वविवेकीय अधिकारबाट मुक्त गर्न विधिसम्मत प्रणाली अवलम्बन गर्न पनि जरुरी हुन्छ । स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा गर्ने सन्दर्भमा संघीय सरकारबाट विभिन्न ऐन नियमहरू बनेका छन् । यस सन्दर्भमा, संघीय सरकारबाट तर्जुमा भएका विभिन्न ऐन, नियमहरू र दस्तावेजहरू (Documents) स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट तर्जुमाका मार्गदर्शकको रूपमा रहेका छन् । छरिएर रहेका यी सबै ऐन नियमका प्रावधानहरू र दस्तावेजका व्यवस्थाहरूको एकीकृत जानकारी नहुँदा तिनको अनुशरण (compliance) जटील बनेको छ । यसका अतिरिक्त, वार्षिक, योजना/कार्यक्रम तथा बजेटको स्थानीय आवधिक योजना, स्थानीय मध्यमकालीन खर्च संरचना, स्थानीय आयोजना वैङ्क जस्ता दस्तावेजसँगको सम्बन्ध स्थापित गर्नुपर्ने अवस्था टड्कारो रूपमा देखिएको छ । यसका अतिरिक्त छोटो समयमा अव्यवस्थित रूपबाट र स्वविवेकीय ढङ्गबाट वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेट बनाउनु पर्दा, वर्षदिनभरि स्थानीय सरकारले कार्यान्वयन गरी जनतालाई प्रवाह गर्नुपर्ने सेवा प्रभावित हुन सक्ने, प्रक्रिया पूरा नहुँदा स्वविवेकीय हुन सक्ने र नतिजामुखी नहुने अवस्था रहन्छ । यसर्थ, यसका लागि स्थानीय तहले वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट बनाउँदा पर्याप्त समय दिनु पर्ने र यसका सबै चरण र प्रक्रियाहरू पूरा गर्नुपर्ने आवश्यक देखिएको छ ।

यसर्थ, स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम र बजेटको प्राविधिक र व्यवसायिक पक्षलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्नका लागि यससँग सम्बन्धित ऐन/नियमहरू, दस्तावेजहरू, दस्तावेजहरूको अन्तरसम्बन्ध, बजेट तर्जुमाका चरण, क्रियाकलाप, तिनको समयसीमा र जिम्मेवारी समेत स्पष्ट गर्दै विश्वमा पछिल्लो दिनहरूमा प्रचलनमा रहेको लैङ्गिक बजेट, बजेटमा नागरिक सहभागिता र दीगो विकास लक्ष्य जस्ता विषयहरूलाई समावेश गरी यी दिग्दर्शन तयार गरिएको छ । प्रस्तुत दिग्दर्शनको परिपालना भएमा स्थानीय तहको वार्षिक योजना/कार्यक्रम बजेट तर्जुमा गर्नमा सहज हुने अपेक्षा राखिएको छ ।

परिच्छेद - १०

अनुसूचीहरु

१. मध्यमकालिन खर्च संरचना
२. आय-व्यय अनुमान र प्रक्षेपणको ढाँचा
३. स्थानीय सरकारको नीति तथा कार्यक्रमको खाका (नमूनाको लागि)
४. आयोजना प्राथमिकता निर्धारणका आधार, विधि तथा प्रक्रियागत ढाँचा
५. खर्च गर्ने एकाईगत बजेट सीमा निर्धारणको ढाँचा
६. योजना तथा बजेट तर्जुमाको मार्गदर्शन (नमूना)
७. वस्ती /टोलस्तर आयोजना छनौट तथा सूची तयारी फाराम
८. वडाको बजेट सीमाभित्रका वडास्तरीय आयोजना विवरण ढाँचा
९. गाउँ / नगरपालिका स्तरीय आयोजना तथा कार्यक्रम सूची तयारी ढाँचा
१०. वार्षिक कार्यक्रमको ढाँचा
११. आय-व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था बजेटको ढाँचा
१२. बजेट पुस्तिकाको ढाँचा

अनुसूची -१: मध्यमकालिन खर्च संरचना

१. परिचय:

- १.१ पृष्ठभूमि
- १.२ सोच, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति
- १.३ प्रमुख नतिजा सूचक र लक्ष्य
- १.४ त्रिबर्षिय खर्च, बजेट विनियोजन र प्रक्षेपण
- १.५ विषयगत विनियोजन र प्रक्षेपण

२. विषय क्षेत्रगत खर्च विवरण:

- २.१ पृष्ठभूमि
- २.२ विद्यमान अवस्था
- २.३ संभावना तथा अवसर
- २.४ समस्या र चुनौति
- २.५ विषयगत उद्देश्य तथा रणनीति
- २.६ विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य

		२०७८/७९	२०७९/८०	कालीन लक्ष्य		
		को उपलब्धी	को उपलब्धी	/८१	/८२	/८३

२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

क्र. बर्ष	तथा खर्च अनुमान (रु.लाखमा)				स्रोत (रु. लाखमा)		
			त	व्यवस्था			य सरकार
०/८१							
१/८२							
२/८३							

२.८ कार्यक्रम / आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

से.नं	क्रम/आयोजना	तथा पुष्ट्याई	क्रमाको अविध (शुरु र समाप्ति)	अनुमान (लाखमा)	तीन वर्षको उपलब्धी सूचक
	त				

२.९ प्राथमिकीकरण, संकेतीकरण तथा त्रिवर्षीय खर्चको अनुमान

क्र.नं.	क्रम/आयोजना	०/८१ को व्यय विनियोजन				१/८२ को खर्च अनुमान				२/८३ को खर्च अनुमान				क्र. स्तम्भ	क्र. क्रम	विकासको लक्ष्य संकेत	संकेत	संकेत
					व्यवस्था				व्यवस्था				व्यवस्था					

२.१० त्रिवर्षीय खर्चको स्रोत प्रक्षेपण

२.११ प्रति इकाई लागत

	ग		इकाई लागत	प्रत

२.१२ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

.....

.....

.....

अनुसूची - २

आय -व्ययको अनुमान तथा प्रक्षेपणको ढाँचा

क. राजस्व तथा अनुदान प्राप्तीको अनुमान तथा प्रक्षेपण

संकेत	शिर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
००	तथा अनुदान						
००							
००	ी कर						
१०	सम्पत्तीमा लाग्ने कर						
१३	त सम्पत्ती कर (सम्पत्ती कर)						
१४	कर/मालपोत						
१५	गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर						
२०	सम्पत्तीमा लाग्ने चालु कर						
२१	हाल कर						
२२	विटोरी कर						
००	तथा सेवामा आधारित कर						
१०	अभिवृद्धि कर						
११	डि भई प्राप्त हुने मु.अ.क						
२०	गुल्क						
२१	डि भई प्राप्त हुने अन्तःशुल्क						
४०	र सेवाको उपयोग तथा सवारी साधनमा लाग्ने कर						
४१	साधन कर (टाँगा, रिक्सा, अटो रिक्सा, इरिक्सा)						
४२	र सेवाको उपयोगमा लाग्ने कर						
४६	डिबाट प्राप्त हुने सवारी साधन कर						
७०	न तथा विज्ञापन कर						
७१	डिबाट प्राप्त हुने मनोरञ्जन कर						
७२	डिबाट प्राप्त हुने विज्ञापन कर						
००	कर						

संकेत	शिर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
३०	तथा पशुजन्य कारोवारमा लागने कर						
३२	पहारमा लागने कर (जडिबुटी, कवाडी र जिबजन्तु कर)						
३०	कर						
३१	कर						
३०	कर						
३०	य वैदेशिक अनुदान						
३०	य वैदेशिक चालु अनुदान						
३१	य वैदेशिक चालु अनुदान						
३०	य वैदेशिक पुँजीगत अनुदान						
३१	य वैदेशिक पुँजीगत अनुदान						
३०	ीय वैदेशिक अनुदान						
३०	ीय वैदेशिक चालु अनुदान						
३१	ष्ट्रीय अन्तरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त चालु अनुदान						
३२	ष्ट्रीय गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त चालु अनुदान						
३०	ीय वैदेशिक पुँजीगत अनुदान						
३१	ष्ट्रीय अन्तरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त पुँजीगत अनुदान						
३२	ष्ट्रीय गैरसरकारी संस्थाबाट पुँजीगत अनुदान						
३०	देशिक चालु अनुदान						
३१	देशिक चालु अनुदान						
४०	देशिक पुँजीगत अनुदान						
४१	देशिक पुँजीगत अनुदान						
३०	सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण						
३०	सरकारी अनुदा						
३१	करण अनुदान						
३२	अनुदान चालु						
३३	अनुदान पुँजीगत						
३४	अनुदान चालु						
३५	अनुदान पुँजीगत						
३६	करण अनुदान चालु						
३७	करण अनुदान पुँजीगत						

संकेत	शिर्षक	२०../.. को यथार्थ	२०../.. को अनुमान	२०../.. को संशोधित अनुमान	२०../.. को प्रक्षेपण	२०../.. को प्रक्षेपण	२०../.. को प्रक्षेपण
१८	अनुदान चालु (सामाजिक सुरक्षा)						
१९	अनुदान पंजीगत						
२०	मान्तरिक अनुदान						
१०	मान्तरिक अनुदान						
११	संस्थागत आन्तरिक अनुदान (सडक बोर्ड नेपाल)						
१२	व्यक्तिगत आन्तरिक अनुदान (लागत सहभागिता)						
२०	राजस्व						
२०	बाट प्राप्त आय						
१०							
११	निकायबाट प्राप्त व्याज						
१९	निकायबाट प्राप्त व्याज						
२०							
२९	निकायबाट प्राप्त लाभांश						
३०	तथा रोयल्टी						
११	सम्पत्तीको बहालबाट प्राप्त आय						
१३	ड भई प्राप्त वन रोयल्टी						
१४	ड भई प्राप्त खानी तथा खनिज सम्बन्धी रोयल्टी						
१५	ट भई प्राप्त जलस्रोत सम्बन्धी रोयल्टी						
१६	ट भई प्राप्त विद्युत सम्बन्धी रोयल्टी						
१७	ड भई प्राप्त दहत्तर बहत्तरको बिक्रीबाट हुने						
१८	ड भई प्राप्त पर्वतारोहण वापतको रोयल्टी						
१९	भौतबाट प्राप्त रोयल्टी						
३०	शुल्क						
१	शुल्क						
२०	तथा सेवा बिक्रीबाट प्राप्त रकम						
०	तथा सेवा बिक्रीबाट प्राप्त रकम						
१	उत्पादनको बिक्रीबाट प्राप्त रकम						
२	सम्पत्ती बिक्रीबाट प्राप्त रकम						
३	बिक्रीबाट प्राप्त रकम (राजपत्र, पुस्तक,						

संकेत	शिर्षक	२०../.. को यथार्थ	२०../.. को अनुमान	२०../.. को संशोधित अनुमान	२०../.. को प्रक्षेपण	२०../.. को प्रक्षेपण	२०../.. को प्रक्षेपण
	नक्सा आदि)						
६	गारा बापतको शुल्क						
७	मी, नहर तथा कुलो उपयोग बापतको शुल्क						
८	सेवा शुल्क						
९	सेवा शुल्क तथा बिक्री (पार्क, एम्बुलेन्स आदि तथा बालुवा, माटो, काठ बिक्री समेत)						
०	नैतिक सेवा शुल्क						
१	दस्तुर						
४	शुल्क						
९	प्रशासनिक सेवा शुल्क (बोलपत्र, फाराम बिक्री)						
०							
१	शुल्क						
२	पास दस्तुर						
३	शा दस्तुर (प्रमाणित समेत)						
४	गत घटना दर्ता दस्तुर						
५	प्रमाणित दस्तुर						
९	दस्तुर (दर्ता, अनुमति, इजाजत)						
०	शासनिक दस्तुर						
३	य रजिष्ट्रेशन दस्तुर						
४	एफ.एम. संचालन दस्तुर						
०	शासनिक सेवा						
२	सम्बन्धी दस्तुर						
३	न सम्बन्धी अन्य दस्तुर (पानी बिक्री)						
५	क्षेत्रको आय (सामुदायिक वन पैदावर बिक्रीबाट)						
०	जरिवाना र जफत						
०	जरिवाना र जफत						
१	दण्ड, जरिवाना र जफत						
२	नैतिक दण्ड, जरिवाना र जफत						
३	सदरस्याहा						
०	बाहेकको हस्तान्तरण						
०	हस्तान्तरण						
१	हस्तान्तरण						
०	हस्तान्तरण						
१	हस्तान्तरण						
०	राजस्व						

संकेत	शिर्षक	२०../.. को यथार्थ	२०../.. को अनुमान	२०../.. को संशोधित अनुमान	२०../.. को प्रक्षेपण	२०../.. को प्रक्षेपण	२०../.. को प्रक्षेपण
०	वी तथा अन्य शुल्कहरु						
१	वी प्राप्ति						
०	जस्व						
९	जस्व						
०	राजस्व						
१	घर, जग्गा, गुडविल बिक्रीबाट प्राप्त आय						
०	य कर						
१	य कर						
०	प्राप्ति						
०	प्राप्ति						
०	प्राप्ति						
१							
२	फिर्ता						
३	फिर्ता						
०	तथा दायित्व						
०							
०	क दायित्व						
०	न्तरिक ऋण						
१	त्र मार्फत प्राप्त ऋण						
२	मान्तरिक सरकारबाट प्राप्त ऋण						
३	घ संस्थाबाट प्राप्त ऋण						
४	कुर्य (overdraft)						
०	अन्य खाताहरु						
१	तथा अग्रिम भुक्तानी						
२	विभिन्न अन्य खाताहरु						
०	बैत्तीय दायित्व						
०	शिक ऋण						
१	ऋणको प्राप्ति						
	राजस्व, अनुदान तथा दायित्व						

ख. व्यय अनुमान तथा प्रक्षेपण

वर्ष संकेत	तथा पुँजीगत खर्चका शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
०							
०	मेक/ सुविधा						
०	मेक/ सुविधा						
०	दिइने पारिश्रमिक र सुविधा						
१	मेक कर्मचारी						
२	मेक पदाधिकारी						
०	वा जिन्सी वापत कर्मचारीलाई दिइने पारिश्रमिक सुविधा						
१							
२							
३	उपचार खर्च						
०	री भत्ता						
१	री भत्ता						
२	री भत्ता						
३	री भत्ता						
४	रीको बैठक भत्ता						
५	री प्रोत्साहन तथा पुरस्कार						
६	री भत्ता						
९	री भत्ता						
०	री भत्ता तथा अन्य सुविधा						
१	रीको बैठक भत्ता						
२	रीको अन्य सुविधा						
९	रीको अन्य भत्ता						
०	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च						
०	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च						
१	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च						
२	रीको योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण तथा उपादान कोष खर्च						
३	रीको योगदानमा आधारित बीमा कोष						
४	रीको कल्याण कोष						
९	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च						
०	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च						
१	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च						
२	रीको योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण तथा उपादान कोष खर्च						
३	रीको योगदानमा						

खर्च संकेत	तथा पुँजीगत खर्चका शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
	आधारित विमा कोष खर्च						
४	कारी कल्याण कोष खर्च						
९	कारीको अन्य सामाजिक सुरक्षा खर्च						
०	मान तथा सेवाको उपयोग						
०	हसुल						
०	हसुल						
१	था बिजुली						
२	महसुल						
३	क उपयोगिताको सेवा खर्च						
०	सम्पत्तिको संचालन र सम्भार खर्च						
०	साधनको सञ्चालन तथा सम्भार खर्च						
१	(पदाधिकारी)						
२	(कार्यालय प्रयोजन)						
३	साधन मर्मत खर्च						
४	था नवीकरण खर्च						
०	तथा औजार संचालन तथा सम्भार खर्च						
१	तथा औजार मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन खर्च						
०	सार्वजनिक सम्पत्तिको सभार खर्च						
१	सार्वजनिक सम्पत्तिको मर्मत सभार खर्च						
०	सम्पत्तिहरूको संचालन तथा सम्भार						
१	सम्पत्तिहरूको संचालन तथा सम्भार खर्च						
०	य सामान तथा सेवाहरू						
०	य सामान तथा सेवाहरू						
१	तथा कार्यालय सामग्री						
२	हरूको आहार						
३	तथा सामग्री खर्च						
४	अन्य प्रयोजन						
५	का, छपाई तथा सूचना प्रकाशन खर्च						
९	कार्यालय संचालन खर्च						
०	या परामर्श खर्च						
०	तथा अन्य सेवा शुल्क						
१	परामर्श खर्च						
२	प्रणाली तथा सफ्टवेयर संचालन						

खर्च संकेत	तथा पुँजीगत खर्चका शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
३	सेवा शुल्क						
४	ई सेवा शुल्क						
९	वा शुल्क						
०	म सम्बन्धी खर्चहरू						
०	तथा गोष्ठी						
१	री तालिम खर्च						
२	विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी सम्बन्धी खर्च						
०	न सामग्री, सेवा तथा अन्य कार्यक्रम खर्च						
१	न सामग्री, सेवा खर्च						
२	म खर्च						
९	कार्यक्रम खर्च						
०	न, मूल्यांकन र भ्रमण खर्च						
०	न, मूल्यांकन र भ्रमण खर्च						
१	न, मूल्यांकन खर्च						
२	खर्च						
३	व्यक्ति तथा प्रतिनिधि मण्डलको भ्रमण खर्च						
९	मण खर्च						
०	खर्च						
०	खर्च						
१	खर्च						
०	मञ्चालन खर्च						
१	ञ्चालन खर्च						
०	म्पत्तिको उपभोग खर्च						
०	म्पत्ति उपभोग खर्च						
०	म्पत्तिमा हास कट्टी						
१	म्पत्तिमा हास कट्टी						
०	सेवा शुल्क तथा बैंक कमिशन						
०	क ऋणको व्याज						
०	क ऋणको व्याज						
१	क ऋणको व्याज						
०	क ऋणको व्याज, सेवा शुल्क तथा बैंक कमिशन						
०	क ऋणको व्याज, सेवा शुल्क तथा बैंक कमिशन						
१	क ऋणको व्याज						
२	क ऋणको सेवा शुल्क तथा बैंक कमिशन						
३	वित्तीय संस्थाको ऋणको सेवा शुल्क,						

खर्च संकेत	तथा पुँजीगत खर्चका शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
	कमिशन तथा सेवा शुल्क भुक्तानी						
०	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको व्याज, सेवा शुल्क तथा कमिशन						
०	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको व्याज, सेवा शुल्क तथा कमिशन						
१	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको व्याज						
२	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको सेवा शुल्क तथा कमिशन						
०	१ (सबसीडी)						
०	१.० बैंक संस्थानहरूलाई सहायता						
०	१.० वित्तीय संस्थानहरूलाई सहायता						
१	१.० वित्तीय संस्थानहरूलाई चालु सहायता						
२	१.० वित्तीय संस्थानहरूलाई पुर्जीगत सहायता						
०	१.० संस्थानहरूलाई सहायता						
१	१.० संस्थानहरूलाई चालु सहायता						
२	१.० संस्थानहरूलाई पुँजीगत सहायता						
०	१.० यहरूलाई सहायता						
०	१.० वित्तीय व्यवसायहरूलाई सहायता						
१	१.० वित्तीय व्यवसायहरूलाई चालु सहायता						
२	१.० वित्तीय व्यवसायलाई पुँजीगत सहायता						
०	१.० व्यवसायहरूलाई सहायता						
१	१.० व्यवसायहरूलाई चालु सहायता						
२	१.० व्यवसायहरूलाई पूँजीगत सहायता						
०	१.० हायता						
०	१.० सामाजिक संस्थालाई सहायता						
१	१.० संस्थाहरूलाई सहायता						
२	१.० संस्थाहरूलाई सहायता						
३	१.० गा समिति तथा गैह सरकारी संस्था सहायता						
४	१.० तथा सांस्कृतिक संस्था सहायता						

खर्च संकेत	तथा पूँजीगत खर्चका शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
५	स्था सहायता						
०							
०	तहका सरकारहरुलाई अनुदान						
०	क अनुदान						
२	अनुदान						
३	अनुदान						
५	अनुदान						
०	क सेवा अनुदान						
०	नुदान						
१	निकाय, समिति एवं बोर्डहरुलाई निःशर्त चालु अनुदान						
२	निकाय, समिति एवं बोर्डहरुलाई सःशर्त चालु अनुदान						
३	संस्थालाई सःशर्त चालु अनुदान						
०	अनुदान						
१	निकाय, समिति, बोर्ड पूँजीगत निःशर्त अनुदान						
२	निकाय, समिति, बोर्ड पूँजीगत सःशर्त अनुदान						
३	संस्थालाई सःशर्त पूँजीगत अनुदान						
०	क सुरक्षा						
०	क सुरक्षा						
०	क सुरक्षा						
१	क सुरक्षा						
२	सामाजिक सुरक्षा						
०	क सहायता						
०	क सहायता						
१	ति						
३	राहत तथा पुनर्स्थापना खर्च						
३	खरिद खर्च						
९	सामाजिक सहायता						
०	सामाजिक लाभ सम्बन्धी खर्च						
०	वृत्त सुविधाहरु						
१	रण तथा अशक्त वृत्ति						
२							
३	वृत्तको सञ्चित विदा						
४	वृत्तको औषधी उपचार						
५	कर्मचारीको सुविधा तथा सहायता						

खर्च संकेत	तथा पुँजीगत खर्चका शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
०	खर्च						
०	सम्बन्धी खर्च						
०							
१	गे भाडा						
२	डा						
३	साधान तथा मेशिन र औजार भाडा						
९	भाडा						
०	खर्च						
०	खर्च						
१	फिर्ता						
२	फिर्ता						
९	फिर्ता						
०	गाउने चालु खर्च						
०	गाउने चालु खर्च						
१	गाउने चालु खर्च						
०	तथा दायित्व						
०	नीय सम्पत्ति/पुँजीगत खर्च						
०	सम्पत्ति प्राप्ति खर्च						
०	तथा संरचना						
१	य भवन निर्माण /खरिद						
२	प्रावासीय भवन निर्माण /खरिद						
४	विकास कार्य						
०	साधन, मेशीनरी औजार, फर्निचर तथा फिक्चर्स						
१	साधन						
२	तथा औजार						
३	तथा फिक्चर्स						
०	जीगत खर्च						
१	तथा बागवानी विकास खर्च						
२	ग्रान तथा विकास सम्बन्धी खर्च						
४	र सफ्टवेर निर्माण तथा खरिद खर्च						
५	परामर्श खर्च						
०	नेक निर्माण						
१	तथा पुल निर्माण						
२	तथा हवाई मैदान निर्माण						
३	संरचना निर्माण						
४	तथा बाँधा निर्माण						
५	संरचना निर्माण						
६	नी संरचना निर्माण						

खर्च संकेत	तथा पूँजीगत खर्चका शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण	२०.../.. को प्रक्षेपण
७	वातावरण संरक्षण						
८	ई संरचना निर्माण						
९	सार्वजनिक निर्माण						
०	संरचनाको सुधार खर्च						
१	भवनको संरचनात्मक सुधार खर्च						
०	सुधार खर्च						
१	सुधार खर्च सार्वजनिक निर्माण						
०	सामानहरु						
०	सामानहरु						
१	सामानहरु						
०	सामानहरु						
०	सामानहरु						
१	सामानहरु						
०	क सम्पत्ति (non-produce assests)						
०	प्राप्ति खर्च						
१	प्राप्ति खर्च						
०	सम्पत्ति प्राप्ति खर्च						
१	लिज तथा लाइसेन्स खरिद/ प्राप्ति खर्च						
०	राउने पूँजीगत						
०	राउने पूँजीगत						
१	राउने पूँजीगत						
०	सम्पत्ति						
०	क वित्तीय सम्पत्ति						
०	था बैङ्क मौज्दात						
१							
२	ज्दात						
०	प्राप्ति हुने खाताहरु						
१	विक्री तथा अग्रीम भुक्तानी						
२	अग्य विविध खाताहरु						
	खर्च तथा सम्पत्ति						

ग. घाटा

- अनुमानित घाटा रकम (कूल आय- कुल व्यय अनुमान)
  - चालु आ.व. रु.
  - आगामी आ.व. रु.
- घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत
  - चालु आ.व. रु.
  - आगामी आ.व. रु.

अनुसूची-३: स्थानीय सरकारको नीति तथा कार्यक्रमको खाका
चन्द्रपुर नगरपालिका

नीति तथा कार्यक्रमको ढाँचा (नमूनाको लागि)

क. सम्बोधन र संस्मरण:

- सम्बोधन
- योगदान
- संस्मरण
- आभार आदि

ख. विद्यमान परिवेश:

- राजनीतिक
- आर्थिक
- सामाजिक
- प्रशासनिक आदि

ग. विकास र समृद्धिको लक्ष्य प्राप्तिका लागि गरिएका महत्वपूर्ण प्रयास, अवसर तथा चुनौति:

- चालिएका कदम तथा महत्वपूर्ण प्रयासहरू
- विद्यमान अवसरहरू
- विद्यमान चुनौतिहरू

घ. नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमाका आधारहरू:

- संविधान
- प्रचलित कानूनी व्यवस्था
- राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय नीति, योजना र लक्ष्य
- अनुभव तथा सिकाई आदि

ङ. चालु आ.व.को हालसम्मका प्रमुख उपलब्धीहरूको संक्षिप्त विवरण:

- भौतिक उपलब्धी
- आर्थिक सामाजिक उपलब्धी
- वातावरणीय उपलब्धी
- संस्थागत उपलब्धी

च. आगामी आ.व.का प्राथमिकता प्राप्त प्रमुख कार्यक्रमहरू:

- आर्थिक विकास
- सामाजिक विकास

- पूर्वाधार विकास
- वन तथा वातावरण
- सुशासन तथा संस्थागत विकास

छ. आगामी आ.व.को प्रमुख नीतिहरू (उदाहरणको लागि मात्र):

१. तरकारी उत्पादनको लागि व्यवसायिक करेसावासी; बगर खेती; करार खेती र कौशी खेतीको लागि नमूना तालिम, प्रविधि र नमूना कार्यक्रम संचालन गरी प्रोत्साहित गरिनेछ ।
२. आवश्यकता र वास्तविक जीवनसँग जोड्ने र कर्म सिकाउने जीवनपयोगी सीपमा आधारित शैक्षिक पाठ्यक्रमको विकास गरी एक विद्यालयबाट नमूनाको रूपमा शुरू गर्ने र क्रमशः सबै विद्यालयमा यो अनुसारको पठनपाठनको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
३. नागरिकको पहुँच सुनिश्चित हुने गरी नगर क्षेत्रभित्र चिकित्सकीय र प्रयोगशाला सेवा तथा अनुसन्धात्मक कार्यहरू संचालन गर्न अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य केन्द्र, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र स्थापना तथा स्तरोन्नति गरी रोकथाम, निदान र पुनःस्थापना सेवाको सहज र नियमित बनाइनेछ ।
४. खेलकुद, नवप्रवर्तन र उद्यमशिलताको विकास मार्फत युवाहरूलाई रचनात्मक कार्यहरूमा परिचालन गरिनेछ ।
५. नगरपालिकाको भू-उपयोग क्षेत्र निर्धारण गरी वस्ती विकास योजनासहित भौतिक विकास गुरुयोजना तयार गरी आवास तथा वस्ती विकास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण लगायत पूर्वाधार विकास निर्माण कार्य व्यवस्थित र गुणस्तरीय रूपमा संचालन गरिनेछ ।
६. खाली जग्गामा वृक्षारोपण, हरियाली प्रवर्धन तथा वनको संरक्षण र हैसियतमा सुधार गरी जल, जमीन तथा वातावरणको संरक्षण र जीविकोपार्जनको अवसरमा बृद्धि गरिनेछ ।
७. संरक्षण पोखरी, पहिरो तथा गल्छी नियन्त्रण, विकासका पूर्वाधारको संरक्षण र नदी नियन्त्रण गरी जल, जमीन तथा जलाधारको संरक्षण र उत्पादनमा बृद्धि गरिनेछ ।
८. Zero Waste प्रणाली अनुसार सरसफाई केन्द्र मार्फत आधुनिक प्रविधि अपनाई फोहोरलाई बहुउपयोगी जस्तै प्लाष्टिक ब्लक र बिटुमिन बनाइनेछ ।
९. विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशील योजना तर्जुमा गरी सो अनुसार विपद् पूर्व तयारी (Preparedness), अल्पीकरण (Mitigation), प्रतिकार्य (Response) र पुनःस्थापना (Recovery) को कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रेरित गरिनेछ ।
१०. आन्तरिक आयका स्रोतहरूको संभाव्यता अध्ययन, राजस्व बाँडफाँड, अन्तरसकारी हस्तान्तरण तथा गैसको श्रोत परिचालनको लागि स्थानीय सरोकारवाला, प्रदेश सरकार र संघ सरकारका निकाय तथा गैस र विकास साझेदारसँग परामर्श, समन्वय र साझेदारी गरिनेछ ।
११. स्थानीय सरकारको योजना व्यवस्थापन प्रक्रियालाई सूचना तथा तथ्यमा आधारित, सूचना प्रविधिमैत्री, पारदर्शी, नतिजामूलक र प्रभावकारी बनाइनेछ ।

नोट: माथि उल्लिखित नीति उदाहरणको लागि मात्र हो । हरेक नगर कार्यपालिकाले आ—आफ्नो सन्दर्भमा उल्लिखित खाकामा आफ्नो व्यहोरा र सान्दर्भिक नीति तथा कार्यक्रम तयार गर्नु पर्नेछ ।

अनुसूची -४:

प्राथमिकता निर्धारणका आधार, विधि तथा प्रक्रियागत ढाँचा

क. प्राथमिकता निर्धारणका आधार:

स्थानीय सरकार संचालन ऐनमा उल्लिखित देहाय बमोजिमका आधारहरूको सर्वसामान्यताको आधारमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको स्थानीय आवश्यकता र विशेषता हेरी आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारणका आधारहरू तय गर्नु पर्नेछ ।

१. गरिवी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने
२. उत्पादनमूलक र छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने
३. आम्दानी र रोजगार वृद्धि गर्ने
४. लागत सहभागिता जुट्ने
५. स्थानीय स्रोत, साधन र सीपको प्रयोग हुने
६. समावेशी विकासमा योगदान पुऱ्याउने
७. दीगो विकास र वातावरण संरक्षण गर्ने
८. स्थानीय भाषिक र साँस्कृतिक विकास गर्ने

ख. प्राथमिकता निर्धारण गर्ने विधिहरू:

आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारणमा विभिन्न विधिहरू चलनलल्तीमा रहेका छन् । अभ्यासमा रहेका प्रमुख विधिहरू देहायअनुसार छन् :-

१. भार विधि (Weightage Method)
२. जोडा विधि (Pairwise Ranking Method)
३. टिका विधि (Tika Method)
४. आधार विधि Criteria Method)
५. मस्को विधि (MoSCoW Method)

उपरोक्त विधिहरू मध्ये स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनले वडातह र विषयगत क्षेत्रको योजना तर्जुमा गर्दा भार विधिलाई प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरेको छ । तथापी आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित कार्यपालिकाबाट स्वीकृत गरी यस विधि लगायत अन्य विधिहरू मध्ये कुनै एक वा संयुक्त विधिहरूको प्रयोग गर्न सकिनेछ । प्राथमिकता निर्धारण गर्ने भार विधि लगायत अन्य विधिहरूको ढाँचा देहायअनुसार रहेको छ:

१. भार विधि (Weightage Method):

स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनमा व्यवस्था भएका अनुसार भार विधिबाट देहायअनुसार आयोजना तथाका कार्यक्रमको प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरिनेछ ।

१.१ भार निर्धारण तालिका

प्राथमिकता निर्धारण गरी छनौट गर्नु पर्ने हरेक आयोजना तथा कार्यक्रमको प्रत्येक आधारहरूको मूल्याङ्कन गरी प्राप्त भारको स्कोरलाई देहायअनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिनेछ

क्रमांक	प्रस्तावको नाम	प्राथमिकता निर्धारणका आधार* तथा अंकभार								कुल अंक	प्राथमिकताक्रम**
		१	२	३	४	५	६	७	८		

१.२ प्राथमिकता निर्धारणको आधार र अंकभार

स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनमा प्राथमिकता निर्धारणका हरेक आधारको भार देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छः

- गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने (२० अंक)
  - प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (२०)
  - अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१०)
  - तटस्थ (५)
- उत्पादनमूलक र छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने (१५ अंक)
  - चालु आ.व.मा नै सम्पन्न हुने (१५)
  - आगामी आ.व.मा सम्पन्न हुने (१०)
  - अन्य (५)
- आम्दानी र रोजगार वृद्धि गर्ने (१५ अंक)
  - प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१५)
  - अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (७.५)
  - तटस्थ (०)
- लागत सहभागिता जुट्ने (१५ अंक)
  - ५०% वा सो भन्दा बढी सहभागिता हुने (१५)
  - २०—५०% वा सो भन्दा बढी सहभागिता हुने (१०)
  - २०% सम्म लागत सहभागिता हुने (५)
  - लागत सहभागिता नहुने (०)

५. स्थानीय स्रोत, साधन र सीपको प्रयोग हुने (१० अंक)
  - आवश्यक पर्ने स्रोत साधन स्थानीय तहमा उपलब्ध हुने (१०)
  - आवश्यक पर्ने ५०% सम्म स्रोत साधन स्थानीय तहमा उपलब्ध हुने (७.५)
  - अन्य (५)
६. समावेशी विकासमा योगदान पुऱ्याउने (१० अंक)
  - प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१०)
  - अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (५)
  - तटस्थ (०)
७. दीगो विकास र वातावरण संरक्षण गर्ने (१० अंक)
  - प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (१०)
  - अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (५)
  - तटस्थ (०)
८. स्थानीय भाषिक र साँस्कृतिक विकास गर्ने (५ अंक)
  - प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (५)
  - अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने (३)
  - तटस्थ (०)

१.३ प्राथमिकता निर्धारणका आधारहरूको मूल्याङ्कन

प्राथमिकता निर्धारणका आधारहरूको मूल्याङ्कन देहायको सूचकहरूको आधारमा देहाय अनुसार गरिनेछः

- **प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने:** सोही सूचकलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने (सूचक हासिल गर्न ५० प्रतिशत भन्दा बढी योगदान दिने)
- **अप्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने:** अन्य सूचकमा प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने तर सो सूचकलाई योगदान दिने (सूचक हासिल गर्न २० देखि ५० प्रतिशत सम्म योगदान दिने)
- **तटस्थ:** त्यस सूचकमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष योगदान नदिने वा २० प्रतिशत भन्दा कम योगदान दिने

१.४ आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकताक्रम निर्धारण

प्राथमिकता निर्धारणका आधारहरूको मूल्याङ्कन अंकभारको आधारमा देहायअनुसार आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकताको क्रम निर्धारण गर्नु पर्नेछः

श्रेणी	अंक	प्राथमिकता क्रम
अंक भन्दा बढी प्राप्त भएमा		
अंक ८० प्राप्त भएमा		
अंक ६० प्राप्त भएमा		
अंक भन्दा कम प्राप्त भएमा		

नोटः यसरी योजना छनौट गर्दा पहिलो प्राथमिकता क्रममा परेका आयोजनाहरू छनौट गर्ने र रकम उपलब्ध भएसम्म प्राथमिकता २, ३ र ४ का आयोजना तथा कार्यक्रम स्वीकृत गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची ५:

खर्च गर्ने एकाईगत बजेट सीमा निर्धारणको ढाँचा

क. कूल बजेटबाट विनियोजन योग्य बजेट निकाल्ने ढाँचा

अनुमानित बजेट		
भत्ता र कार्यालय संचालनको लागि आवश्यक रकम घटाउने		
गौरवका आयोजनाको लागि आवश्यक रकम घटाउने		
एक कोषको लागि आवश्यक रकम घटाउने		
वि अनुदानको लागि तोकिएको रकम घटाउने		
विकासका लक्ष्य लगायत राष्ट्रिय/अन्तरराष्ट्रिय प्रतिबद्धता कार्यान्वयनको लागि आवश्यक रकम (घटाउने)		
रकम		
स्तरीय (विषय क्षेत्र योजना) योजनाको आवश्यक रकम		
स्तरीय योजनाको लागि आवश्यक रकम		

ख. विषयगत क्षेत्र अनुसार बजेट सीमा निर्धारण ढाँचा

विषय, शाखा, उप शाखा वडा	क	जे	र	वातावरण तथा व्यवस्थापन	न तथा गत विकास
न, योजना तथा अनुगमन					
य तथा सरसफाई					
ा, बाल बालिका र लक्षित वर्ग					
र खेलकुद					
र विकास					
रण तथा विपद व्यवस्थापन					
विकास तथा प्रसार					
विकास तथा प्रसार					
तथा पर्यटन र सहकारी					
तथा कानून					
समितिको कार्यालय					

ग. वडागत आयोजनाको बजेट सिमाको ढाँचा

नम्बर	द्वया (*३०%)	ल (*२०%)	र विकासको अवस्था (*२०%)	परिचालनको अवस्था (*२०%)	सहभागिताको अवस्था (*१०%)	सिमा

अनुसूची -६: बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शनको खाका

चन्द्रपुर नगरपालिका

योजना तथा बजेट तर्जुमासम्बन्धी मार्गदर्शन

---

१. पृष्ठभूमि:

- विकास र योजना तर्जुमाको सन्दर्भ
- स्थानीय तहको योजना तर्जुमा सम्बन्धी संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था
- मार्गदर्शन तयारीका आधार तथा अबलम्बन गरिएको प्रक्रिया
- बजेट तथा योजना तर्जुमाका आधारहरू

२. कार्यक्रम तथा उपलब्धीको संक्षिप्त समीक्षा:

- गत आ.व.को प्रमुख उपलब्धी, समस्या, चुनौति तथा सिकाई
- चालु आ.व.को हालसम्मको प्रमुख उपलब्धी, समस्या तथा चुनौति

३. योजना तथा बजेट तर्जुमाका आधारहरू:

- संवैधानिक तथा कानूनी आधारहरू
- राष्ट्रिय लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा प्राथमिकताहरू
- प्रदेश सरकारको लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा प्राथमिकताहरू
- नगरपालिकाको दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, प्राथमिकता तथा कार्यक्रमहरू
- अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता (दीगो विकास लक्ष्य, बाल अधिकार, महिला अधिकार सम्बन्धी महासन्धी आदि)
- अन्तरसम्बन्धित विषयहरू (विपद, बातावरण, सुशासन र पारदर्शिता आदि)
- नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्यविधि र मापदण्ड

४. बजेट सीमा:

आगामी आ.व. २०..../... को वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमाको क्रममा ..... महाशाखा/शाखा/एकाई/वडा कार्यालय लाई रु ..... को बजेट सीमा निर्धारण गरिएको छ । निर्धारित सीमा मध्ये चालु खर्च तर्फ रु ..... तथा पूँजीगत खर्च तर्फ रु ..... छुट्टै याईएको छ । उक्त बजेट सीमाको विषय क्षेत्रगत बाँटफाँट देहायअनुसार रहेको छ ।

महाशाखा, शाखा तथा वडा कार्यालय	क्षेत्र अनुसार बजेट सीमा रकम				
	कृषि विकास	नैतिक विकास	सामाजिक विकास	वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन	नैतिक तथा संस्थागत विकास
न, योजना तथा अनुगमन					
र विकास					
विकास तथा प्रसार					
श्री विकास र प्रसार					
, पर्यटन र रोजगार					
रण र विपद् व्यवस्थापन					
तथा मानव संशाधन					
स्वास्थ्य तथा पोषण					
ानी तथा सरसफाई					
ा, बालबालिका र लक्षित वर्ग					
खेलकुद, कला तथा सँस्कृति					
.....					

५. प्राथमिकता निर्धारणका आधार, विधि तथा प्रक्रिया:

- स्थानीय सरकार संचालन ऐनमा उल्लिखित आधारहरू
- स्थानीय विशेषता र आवश्यकता बमोजिम कार्यपालिकाबाट स्वीकृत अन्य आधारहरू
- कार्यपालिकाबाट स्वीकृत प्राथमिकता निर्धारण सम्बन्धी अन्य विधि तथा प्रक्रिया

६. बजेट तर्जुमा मार्गदर्शन:

उपलब्ध बजेट सीमा भित्र रही चन्द्रपुर नगरपालिकाको उपलब्ध आवधिक योजना/एकीकृत विकास योजना, विषयगत क्षेत्र रणनीतिक तथा गुरुयोजना, मध्यकालिन खर्च संरचना, आगामी वर्षको लागि प्रस्तुत नीति तथा कार्यक्रमको आधारमा देहायमा उल्लिखित विषयहरूलाई मध्ये नजर गरी आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको छनौट, प्राथमिकता निर्धारण तथा बजेट अनुमान गरी मिति ..... भित्र पेश गर्नु हुन अनुरोध छ:

- संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारी भित्र रहेका विषय, आयोजना तथा कार्यक्रम,
- आवधिक तथा विषयक्षेत्र रणनीतिक/गुरुयोजनाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा प्राथमिकता अनुसारका आयोजना तथा कार्यक्रम,
- चालु आर्थिक वर्षमा संचालित क्रमागत र अधुरा आयोजना तथा कार्यक्रम,

- साना, टुके र संख्यात्मक रूपमा धेरै आयोजना छनौट नगरी उपलब्धीमूलक र प्रतिफलमुखी आयोजना तथा कार्यक्रम (आयोजनाको न्यूनतम लागत तोक्न सकिने)
- आयोजना बैंक तथा मध्यमकालिन खर्च संरचना तयार भए सोमा समावेश र नभएको भए वातावरणीय अध्ययन लगायत संभाव्यता अध्ययन भई डिजाईन, लागत अनुमान सहित विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार भएका आयोजना तथा कार्यक्रम,
- अति विपन्न, सिमान्तकृत एवम् दलित, जनजाती, महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति ज्येष्ठ नागरिक जस्ता लक्षित वर्ग, समुदाय र परिवारलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने आयोजना तथा कार्यक्रम,
- वातावरण संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तन तथा विपद् व्यवस्थापन जस्ता विषयमा प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने आयोजना तथा कार्यक्रम,
- उद्यमशीलता, उत्पादन र रोजगार वृद्धि हुने एवं गाउँ/नगरपालिकाको आन्तरिक आयमा वृद्धिमा योगदान गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रम,
- स्थानीय स्रोत, साधन, सीप, दक्षता, क्षमता र कच्चा पदार्थमा आधारित उद्यम व्यवसाय सिर्जना र विकास गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रम,
- सामाजिक न्याय अभिवृद्धि गर्ने, सुशासन तथा जवाफदेहिता अभिवृद्धि र सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम,
- कृषि, खाद्यान्न, पशुपंक्षी तथा पर्यटन उपजको उत्पादन, व्यवसायीकरण, विविधिकरण र औद्योगीकरणलाई सहयोग पुऱ्याउने आयोजना तथा कार्यक्रम,
- स्थानीय तहको नीति तथा कानूनले निर्धारण गरेका दायित्वलाई सम्बोधन गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रम,
- योग, ज्ञान तथा सीप विकास, अध्ययन, खोज, अनुसन्धान र आविष्कारसँग सम्बन्धित आयोजना तथा कार्यक्रम,
- भू-उपयोग योजना र क्षेत्र, वस्ती विकास तथा भौतिक विकास योजना तर्जुमा लगायत यस्ता योजनामा प्रस्तावित आयोजना तथा कार्यक्रम,
- बालबालिकालाई केन्द्रविन्दुमा राखी उनीहरूको बचाउ, संरक्षण, विकास र सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रम,
- गाउँ/नगरपालिकाको स्थिति पत्र (प्रोफाइल) ले लक्षित गरे अनुसारका क्षेत्र तथा सबाललाई सम्बोधन आयोजना तथा कार्यक्रम,
- गाउँ/नगरपालिकाको समग्र तथा सन्तुलित विकासमा योगदान पुग्ने आयोजना तथा कार्य क्रम आदि ।

नोटः माथि उल्लिखित विषयहरू उदाहरणको लागि मात्र हो र सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकाले आफ्नो सन्दर्भमा उपयुक्त हुने गरी मागदर्शन तयार एवम् स्वीकृत गरी उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

अनुसूची -७ वस्ती/टोलस्तर आयोजना छनौट तथा सूची तयारी फाराम

क. वस्ती/टोल स्तरको आवश्यकता पहिचान तथा छनौट फाराम

क्षेत्र तथा उपक्षेत्र	फलब्ध छु? (संभावना)	छैन? (आवश्यकता)	हुनु पर्छ (कार्यक्रम/आयोजना)?
कृषि विकास: कृषि, पर्यटन, उद्योग तथा वाणिज्य, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र आदि			
सामाजिक विकास: शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई, संस्कृति प्रवर्द्धन, लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण आदि ।			
सहरी विकास: सडक तथा पुल, सिंचाई, भवन तथा सहरी विकास, ऊर्जा, लघु तथा साना जलविद्युत् , सञ्चार आदि			
प्राकृतिक विपद व्यवस्थापन: वन तथा भू-संरक्षण, जलाधार संरक्षण, जलवायु परिवर्तन, फोहोरमैला व्यवस्थापन, जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण, विपद व्यवस्थापन, वारुणयन्त्र संचालन आदि			
संस्थागत विकास, सुशासन र सेवा प्रवाह: ऐन कानून तर्जुमा, संस्थागत विकास, स्रोत परिचालन, योजना व्यवस्थापन, सेवा प्रवाह, सूचना व्यवस्थापन आदि			

ख. वस्ती/टोलस्तरबाट छनौट भई वडा समितिमा पेश गर्ने आयोजना विवरण फाराम

क्षेत्र	ना/कार्यक्रम विवरण			अनुमान (रु हजारमा)				वित्त घरधुरी/ जनसंख्या	गर्ने समूह, टोल/समुदाय वा वस्तीको नाम
	स्थान	ग		प्रको योगदान	नपा				
कृ विकास									
जक विकास									
र विकास									
वातावरण र विपद् व्यवस्थापन									

अनुसूची -द: वडाको बजेट सीमा भित्रका वडास्तरीय आयोजना विवरण फाराम

वित्त आयोजना/कार्यक्रमको विवरण				गर्ने (वडा/टोल/ समूह/संस्था)	न्यत ी वा ड्या	न्यन	तथा प्रस्तावित स्रोत					
ग	कता	प्र	नपा									
कृ	विकास											
जेक	विकास											
र	विकास											
रण	र विपद् व्यवस्थापन											
न	तथा सेवा प्रवाह											

अनुसूची -९: नगरपालिका स्तरीय आयोजना तथा कार्यक्रम सूची तयारी ढाँचा

वेत आयोजना-कार्यक्रमको विवरण				नित ो वा ध्या	नयन	नित	क योजना नतिजा र रणनीति पुग्ने योगदान
	ग	कता					
क विकास							
जेक विकास							
र विकास							
वातावरण र विपद् व्यवस्थापन							
गत विकास र सुशासन							

अनुसूची -१०: वार्षिक कार्यक्रमको ढाँचा

क्रमांक	विकास क्षेत्र/सुदूरपश्चिम	योजना	प्रकार	विवरण									
				क	सरकारी		मिति	प्राथमिकता	संस्था	अनुमानित लागत	अनुमानित आय		
					इ	ए							

नोट: स्थानीय तहवाट संचालन गरिने सबै कार्यक्रमलाई क्षेत्रगत, विषयगत आधारमा छुट्टै या एउटै प्रत्येक विषय (जस्तै: कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक आदि) को अलग अलग विवरण तयार गर्नु पर्दछ ।

अनुसूची -११: आय-व्यय तथा वित्तीय व्यवस्था बजेटको ढाँचा

क) राजस्व तथा अनुदान प्राप्तिको अनुमान

संकेत	शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को अनुमान
००	तथा अनुदान				
००					
००	कर				
१०	सम्पत्तीमा लागने कर				
१३	कर				
१४	कर-मालपोत				
१५	गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर				
२०	सम्पत्तीमा लागने चालु कर				
२१	हाल कर				
२२	विटौरी कर				
००	तथा सेवामा आधारित कर				
१०	अभिवृद्धि कर				
११	डि भई प्राप्त हुने मु.अ.कर				
२०	शुल्क				
२१	डि भई प्राप्त हुने अन्तःशुल्क				
४०	र सेवाको उपयोग तथा सवारी साधनमा लागने कर				
४१	साधन कर (टाँगा, रिक्सा, अटो रिक्सा, इरिक्सा)				
४२	र सेवाको उपयोगमा लागने कर				
४६	डिबाट प्राप्त हुने सवारी साधन कर				
७०	न तथा विज्ञापन कर				
७१	डिबाट प्राप्त हुने मनोरञ्जन कर				
७२	डिबाट प्राप्त हुने विज्ञापन कर				
००	कर				
३०	तथा पशुजन्य कारोवारमा लागने कर				
३२	पहारमा लागने कर (जडिबुटी, कवाडी र जिवजन्तु कर)				
४०	कर				
४१	कर				
००	त				
००	य वैदेशिक अनुदान				
१०	य वैदेशिक चालू अनुदान				
११	य वैदेशिक चालू अनुदान				
२०	य वैदेशिक पुँजीगत अनुदान				

संकेत	शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को अनुमान
२१	य वैदेशिक पूँजीगत अनुदान				
००	ीय वैदेशिक अनुदान				
१०	ीय वैदेशिक चालु अनुदान				
११	ष्ट्रिय अन्तरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त चालु अनुदान				
१२	ष्ट्रिय गैह सरकारी संस्थाबाट प्राप्त चालु अनुदान				
२०	ीय वैदेशिक पूँजीगत अनुदान				
२१	ष्ट्रिय अन्तरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त पूँजीगत अनुदान				
२२	ष्ट्रिय गैह सरकारी संस्थाबाट प्राप्त पूँजीगत अनुदान				
३०	वैदेशिक चालु अनुदान				
३१	वैदेशिक चालु अनुदान				
४०	वैदेशिक पूँजीगत अनुदान				
४१	वैदेशिक पूँजीगत अनुदान				
००	सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण				
१०	सरकारी अनुदान				
११	करण अनुदान				
१२	अनुदान चालु				
१३	अनुदान पूँजीगत				
१४	अनुदान चालु				
१५	अनुदान पूँजीगत				
१६	क अनुदान चालु				
१७	क अनुदान पूँजीगत				
१८	अनुदान चालु (सामाजिक सुरक्षा)				
१९	अनुदान पूँजीगत				
००	आन्तरिक अनुदान				
१०	आन्तरिक अनुदान				
११	संस्थागत आन्तरिक अनुदान (सडक बोर्ड नेपाल)				
१२	व्यक्तिगत आन्तरिक अनुदान (लागत सहभागिता)				
००	राजश्व				
००	बाट प्राप्त आय				
१०					
११	निकायबाट प्राप्त व्याज				
१९	निकायबाट प्राप्त व्याज				
२०					
२९	निकायबाट प्राप्त लाभांश				

संकेत	शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को अनुमान
१०	तथा रोयल्टी				
११	री सम्पतीको बहालबाट प्राप्त आय				
१३	डि भई प्राप्त वन रोयल्टी				
१४	डि भई प्राप्त खानी तथा खनिज सम्बन्धी रोयल्टी				
१५	डि भई प्राप्त जलस्रोत सम्बन्धी रोयल्टी				
१६	डि भई प्राप्त विद्युत् सम्बन्धी रोयल्टी				
१७	डि भई प्राप्त दहत्तर बहत्तरको बिक्रीबाट प्राप्त हुने आय				
१८	डि भई प्राप्त पर्वतारोहण बापतको रोयल्टी				
१९	स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी				
२०	शुल्क				
२१	शुल्क				
२०	तथा सेवा बिक्रीबाट प्राप्त रकम				
२०	तथा सेवा बिक्रीबाट प्राप्त रक				
२१	उत्पादनको बिक्रीबाट प्राप्त रकम				
२२	री सम्पती बिक्रीबाट प्राप्त रकम				
२३	बिक्रीबाट प्राप्त रकम (राजपत्र, पुस्तक, नक्सा आदि)				
२६	धारा बापतको शुल्क				
२७	नी, नहर तथा कुलो उपयोग बापतको शुल्क				
२८	सेवा शुल्क				
२९	सेवा शुल्क तथा बिक्री (पार्क, एम्बुलेन्स आदि तथा बालुवा, माटो, काठ बिक्री समेत)				
२०	निक सेवा शुल्क				
२१	रु दस्तुर				
२४	शुल्क				
२९	प्रशासनिक सेवा शुल्क (बोलपत्र, फाराम बिक्री)				
४०					
४१	शुल्क				
४२	पास दस्तुर				
४३	रश दस्तुर (प्रमाणित समेत)				
४४	गत घटना दर्ता दस्तुर				
४५	प्रमाणित दस्तुर				
४९	दस्तुर (दर्ता, अनुमति, इजाजत)				
५०	प्रशासनिक दस्तुर				
५३	य रजिष्ट्रेशन दस्तुर				

संकेत	शीर्षक	२०.../.. को यथार्थ	२०.../.. को अनुमान	२०.../.. को संशोधित अनुमान	२०.../.. को अनुमान
१४	एफ.एम. संचालन दस्तुर				
१०	प्रशासनिक सेवा शुल्क				
१२	सम्बन्धी दस्तुर				
१३	सम्बन्धी अन्य दस्तुर (पानी बिक्री)				
१५	क्षेत्रको आय (सामुदायिक वन पैदावर बिक्री बाट)				
१०	जरिवाना र जफ				
१०	जरिवाना र जफत				
११	क दण्ड, जरिवाना र जफत				
१२	निक दण्ड, जरिवाना र जफत				
१३	सदरस्याहा				
१०	न बाहेकको हस्तान्तरण				
१०	हस्तान्तरण				
११	हस्तान्तरण				
२०	न हस्तान्तरण				
२१	न हस्तान्तरण				
१०	राजस्व				
१०	दावी तथा अन्य शुल्कहरु				
११	दावी प्राप्ति				
२०	राजस्व				
२९	राजस्व				
३०	न राजस्व				
३१	री घर, जग्गा, गुडविल बिक्रीबाट प्राप्त आय				
१०	य कर				
११	य कर				
१०	प्राप्ति				
१०	प्राप्ति				
१०	प्राप्ति				
११					
१२	न फिर्ता				
१३	न फिर्ता				

(ख) व्यय अनुमान

क्र.सं.	शीर्षक	वर्ग	२०११-१२	२०१२-१३	व्यय अनुमान										
					क	हस्तान्तरण		द	नेकायको	भ	भागिता				
						क	ख								
००															
००	मिक/सुविधा														
००	मिक/सुविधा														
१०	दिइने पारिश्रमिक र सुविधा														
११	मिक कर्मचारी														
१२	मिक पदाधिकारी														
२०	वा जिन्सी वापत कर्मचारीलाई दिइने पारिश्रमिक														
२१															
२२															
२३	उपचार खर्च														
३०	री भत्ता														
३१	य भत्ता														
३२	भत्ता														
३३	भत्ता														
३४	रीको बैठक भत्ता														

क्र.सं.	शीर्षक	.. को	२०..।.. पोषित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको	भागिता		
३५	री प्रोत्साहन तथा पुरस्कार											
३६	क भत्ता											
३९	भत्ता											
४०	कारी भत्ता तथा अन्य सुविधा											
४१	कारी बैठक भत्ता											
४२	कारी अन्य सुविधा											
४९	कारी अन्य भत्ता											
५०	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च											
५०	रीको सामाजिक सुरक्षा खर्च											
५१	क सुरक्षा कोष खर्च											
५२	रीको योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण तथा उपादान खर्च											
५३	रीको योगदानमा आधारित बीमा कोष खर्च											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. पोधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		व	नेकायको	भागिता		
१४	री कल्याण कोष											
१९	सामाजिक सुरक्षा खर्च											
२०	कारी सामाजिक सुरक्षा खर्च											
२१	कारी सामाजिक सुरक्षा कोष खर्च											
२२	कारीको योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण तथा कोष खर्च											
२३	कारीको योगदानमा आधारित विमा कोष खर्च											
२४	कारी कल्याण कोष खर्च											
२९	कारीको अन्य सामाजिक सुरक्षा खर्च											
३०	मन तथा सेवाको उपयोग											
३०	महसुल											
३०	महसुल											
३१	तथा बिजुली											
३२	महसुल											

क्र	शीर्षक	.. को	२०..।.. ोधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		क	नेकायको	भागिता		
१३	नेक उपयोगिताको सेवा खर्च											
१०	त सम्पत्तिको संचालन र सम्भार खर्च											
१०	साधनको सञ्चालन तथा सम्भार खर्च											
११	(पदाधिकारी)											
१२	(कार्यालय प्रयोजन)											
१३	साधन मर्मत खर्च											
१४	तथा नविकरण खर्च											
२०	री तथा औजार संचालन तथा सम्भार खर्च											
२१	री तथा औजार मर्मत संभार तथा सञ्चालन खर्च											
३०	सार्वजनिक सम्पत्तिको संभार खर्च											
३१	सार्वजनिक सम्पत्तिको मर्मत संभार खर्च											
३०	सम्पत्तिहरुको संचालन तथा सम्भार खर्च											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. विधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको	भागिता		
१९	सम्पत्तिहरुको संचालन तथा सम्भार खर्च											
२०	तय सामान तथा सेवाहरु											
२०	तय सामान तथा सेवाहरु											
२१	द तथा कार्यालय सामग्री											
२२	तिहरुको आहार											
२३	तथा सामग्री खर्च											
२४	अन्य प्रयोजन											
२५	तका, छपाई तथा सूचना प्रकाशन खर्च											
२९	कार्यालय संचालन खर्च											
३०	तथा परामर्श खर्च											
३०	ति तथा अन्य सेवा शुल्क											
३१	परामर्श खर्च											
३२	प्रणाली तथा सफ्टवेयर संचालन खर्च											
३३	सेवा शुल्क											
३४	तई सेवा शुल्क											
३९	सेवा शुल्क											

क्र	शीर्षक	.. को	२०..।.. पोषित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको	भागिता		
००	सम्बन्धी खर्चहरू											
१०	तथा गाछी											
११	री तालिम खर्च											
१२	विकास तथा जनचेना तालिम तथा गो छी सम्बन्धी खर्च											
२०	न सामग्री, सेवा तथा अन्य कार्यक्रम खर्च											
२१	न सामग्री, सेवा खर्च											
२२	सम्बन्धी खर्च											
२९	कार्यक्रम खर्च											
३०	न, मूल्याङ्कन र भ्रमण खर्च											
३०	न, मूल्याङ्कन र भ्रमण खर्च											
३१	न, मूल्यांकन खर्च											
३२	खर्च											
३३	व्यक्ति/ प्रतिनिधि मण्डलको भ्रमण खर्च											
३९	भ्रमण खर्च											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. ोधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको		भागिता	
००	खर्च											
१०	खर्च											
११	खर्च											
२०	मञ्चालन खर्च											
२१	मञ्चालन खर्च											
००	सम्पत्तिको उपभोग खर्च											
००	सम्पत्ति उपभोग खर्च											
१०	सम्पत्तिमा हास कट्टी											
११	सम्पत्तिमा हास कट्टी											
००	सेवा शुल्क तथा बैंक कमिशन											
००	ऋणको व्याज											
१०	ऋणको व्याज											
११	ऋणको व्याज											
००	ऋणको व्याज, सेवा शुल्क तथा बैंक कमिसन											
१०	ऋणको व्याज, सेवा शुल्क तथा बैंक कमिसन											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. घित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		क	नेकायको		भागिता	
११	रक ऋणको व्याज											
१२	रक ऋणको सेवा शुल्क तथा बैंक कमिशन											
१३	वित्तीय संस्थाको ऋणको सेवा शुल्क, कमिशन तथा शुल्क भुक्तानी											
००	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको व्याज, सेवा शुल्क कमिशन											
१०	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको व्याज , सेवा शुल्क कमिशन											
११	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको व्याज											
१२	तहका सरकारबाट प्राप्त ऋणको सेवा शुल्क तथा न											
००	गा (सव्सीडी)											
००	नेक संस्थानहरुलाई											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. ोधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको		भागिता	
	सहायता											
१०	वित्तीय संस्थानहरुलाई सहायता											
११	वित्तीय संस्थानहरुलाई चालु सहायता											
१२	वित्तीय संस्थानहरुलाई पूर्णगत सहायता											
२०	संस्थानहरुलाई सहायता											
२१	संस्थानहरुलाई चालु सहायता											
२२	संस्थानहरुलाई पूर्णगत सहायता											
३०	यहरुलाई सहायता											
१०	वित्तीय व्यवसायहरुलाई सहायता											
११	वित्तीय व्यवसायहरुलाई चालु सहायता											
१२	वित्तीय व्यवसायहरुलाई पूर्णगत सहायता											
२०	व्यसायहरुलाई सहायता											
२१	व्यसायहरुलाई चालु सहायता											
२२	व्यसायहरुलाई पूर्णगत											

क्र	शीर्षक	.. को	२०..।.. पोषित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		व	नेकायको	भागिता		
	सहायता											
००	सहायता											
१०	सामाजिक संस्थालाई सहायता											
११	संस्थाहरुलाई सहायता											
१२	संस्थाहरुलाई सहायता											
१३	का समिति तथा गैह सरकारी संस्था सहायता											
१४	तथा सांस्कृतिक संस्था सहायता											
१५	संस्था सहायता											
००												
००	तहका सरकारहरुलाई अनुदान											
३०	रक अनुदान											
३२	अनुदान											
३३	अनुदान											
३५	अनुदान											
००	नेक सेवा अनुदान											
१०	अनुदान											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. घित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		क	निकायको	भागिता		
११	री निकाय, समिति एवं बोर्डहरूलाई निःशर्त चालु अनुदान											
१२	री निकाय, समिति एवं बोर्डहरूलाई सःशर्त चालु अनुदान											
१३	संस्थालाई सःशर्त चालु अनुदान											
२०	त अनुदान											
२१	री निकाय, समिति, बोर्ड पूँजीगत निःशर्त अनुदान											
२२	री निकाय, समिति, बोर्ड पूँजीगत सःशर्त अनुदान											
२३	संस्थालाई सःशर्त पूँजीगत अनुदान											
००	निक सुरक्षा											
००	निक सुरक्षा											
१०	निक सुरक्षा											
११	निक सुरक्षा											
१२	सामाजिक सुरक्षा											
००	निक सहायता											
१०	निक सहायता											

क्र	शीर्षक	.. को	२०..।.. पोधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		क	नेकायको	क	भागिता	
११	ति											
१२	राहत तथा पुनस्थापना खर्च											
१३	खरिद खर्च											
१९	सामाजिक सहायता											
२०	री सामाजिक लाभ सम्बन्धि खर्च											
१०	नेवृत्त सुविधाहरु											
११	भरण तथा अशक्त वृत्ति											
१२												
१३	नेवृत्तको सञ्चित विदा											
१४	नेवृत्तको औषधी उपचार											
१५	कर्मचारीको सुविधा तथा सहायता											
२०	खर्च											
२०	सम्बन्धी खर्च											
४०												
४१	ने भाडा											
४२	डा											
४३	साधान तथा मेसशन र											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. ोधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		व	नेकायको		भागिता	
	औजार भाडा											
४९	भाडा											
५०	खर्च											
५०	खर्च											
५१	फिर्ता											
५२	फिर्ता											
५९	फिर्ता											
६०	आउने चालु खर्च											
५०	आउने चालु खर्च											
५१	आउने चालु खर्च											
६०	तथा दायित्व											
६०	वित्तीय सम्पत्ति/पूँजीगत खर्च											
६०	सम्पत्ती प्राप्ति खर्च											
५०	तथा संरचना											
५१	ीय भवन निर्माण/खरिद											
५२	आवासीय भवन निर्माण-खरिद											
५४	विकास कार्य											

क्र	शीर्षक	.. को	२०..।.. पोषित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको	भागिता		
२०	साधन, मेशीनरी औजार, फर्निचर तथा फिक्चर्स											
२१	साधन											
२२	री तथा औजार											
२३	र तथा फिक्चर्स											
३०	पूँजीगत खर्च											
३१	तथा बागवानी विकास खर्च											
३२	ज्ञान तथा विकास सम्बन्धी खर्च											
३४	टर सफ्टवेर निर्माण तथा खरिद खर्च											
३५	त परामर्श खर्च											
४०	नेक निर्माण											
४१	तथा पुल निर्माण											
४२	र्षि तथा हवाई मैदान निर्माण											
४३	संरचना निर्माण											
४४	ध तथा बाँध निर्माण											
४५	संरचना निर्माण											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. ोधित	.. को								
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको		भागिता	
१६	नी संरचना निर्माण											
१७	था वातावरण संरक्षण											
१८	गई संरचना निर्माण											
१९	सार्वजनिक निर्माण											
६०	संरचनाको सुधार खर्च											
६१	भवनको संरचनात्मक सुधार खर्च											
७०	त सुधार खर्च											
७१	त सुधार खर्च सार्वजनिक निर्माण											
८०	त सामानहरु											
२०	त सामानहरु											
२१	त सामानहरु											
३०	य सामानहरु											
१०	य सामानहरु											
११	य सामानहरु											
३०	क सम्पत्ति (Non-produce assets)											
१०	प्राप्ती खर्च											
११	प्राप्ती खर्च											

	शीर्षक	.. को	२०..।.. ोधित	.. को							
					क	हस्तान्तरण		ड	नेकायको	भागिता	
४०	सम्पत्ति प्राप्ति खर्च										
४१	लिज तथा लाईसेन्स खरिद वा प्राप्ति खर्च										
००	आउने पूँजीगत										
१०	आउने पूँजीगत										
११	आउने पूँजीगत										

(ग) वित्तीय सम्पत्ति तथा दायित्व (वित्तीय व्यवस्था)

खर्च	शीर्षक	.. को	२०..।.. प्राप्त	२०..।.. प्राप्त	.. को
००	सम्पत्ति				
००	रक वित्तीय सम्पत्ति				
२०	तथा मौज्जात				
२१					
२२	मौज्जात				
४०	रक ऋण लगानी				
४१	सरकारी ऋण लगानी				
४२	नेक संस्थानमा ऋण लगानी				
४३	संस्थामा ऋण लगानी				
४७	सरकारी ऋण लगानी फिर्ता (-)				
४८	बाट ऋण लगानी फिर्ता (-)				
४९	संस्थामा ऋण लगानी फिर्ता (-)				
५०	शेयर लगानी				
५१	संस्थामा शेयर लगानी				
५२	संस्थामा शेयर लगानी				
५६	संस्थामा शेयर लगानी फिर्ता (-)				
५७	संस्थामा शेयर लगानी बिक्री (-)				
५८	संस्थामा शेयर लगानी फिर्ता (-)				
५९	संस्थामा शेयर लगानी बिक्री (-)				
६०	प्राप्ति हुने खाताहरु				
६१	बिक्री तथा अग्रिम भुक्तानी				
६२	योग्य विविध खाताहरु				
६३	रकम प्राप्ति				
६४	रकम फिर्ता (-)				
७०	वित्तीय सम्पत्ति				
७०					
७०	रक दायित्व				
४०	आन्तरिक ऋण				
४१	बैंक मार्फत प्राप्त ऋण				
४२	आन्तरिक सरकारबाट प्राप्त ऋण				
४३	संस्थाहरुबाट ऋण प्राप्ति				
४४	कर्म (Overdraft)				
४५	बैंक मार्फत प्राप्त ऋण साँवा				

खर्च	शीर्षक	.. को	२०..।.. विधित	२०..।.. विधित	.. को
	भुक्तानी (-)				
४६	आन्तरिक सरकारबाट प्राप्त ऋण साँवा भुक्तानी (-)				
४७	संस्थाहरूबाट ऋण प्राप्ति साँवा भुक्तानी (-)				
४८	कर्ष (Overdraft) भुक्तानी (-)				
५०	अन्य खाताहरू				
५१	तथा अग्रिम भुक्तानी				
५२	विभिन्न अन्य खाताहरू				
६०	वैतीय दायित्व				
४०	देशिक ऋण				
४१	ऋणको प्राप्ति				
४२	ऋण साँवा भुक्तानी (-)				
६०	डि हुने राजस्व				
४०	डि हुने कर, रजिष्ट्रेशन शुल्क तथा अन्य प्रशासनिक सेवा शुल्क				
४१	साधन कर				
४२	नि कर				
४३	न कर				
४४	गा रजिष्ट्रेशन शुल्क				
४५	शुल्क				
६०	डि हुने प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी				
६१	यल्टी				
६२	तथा खनिज सम्बन्धी रोयल्टी				
६३	त सम्बन्धी रोयल्टी				
६४	सम्बन्धी रोयल्टी				
६५	विहण रोयल्टी				
६६	वहत्तर शुल्क				
६९	प्राकृतिक स्रोतको आय तथा रोयल्टी				
१०	ब्रॉडफाँड हुने राजस्व				
११	ब्रॉडफाँड हुने राजस्व संकलन				

अनुसूची -१२: बजेट पुस्तिकाको ढाँचा

खण्ड १: परिचय तथा समीक्षा

१.१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

- अवस्थिति, क्षेत्रफल, जनसंख्या र जातिगत विवरण, परिवार संख्या, लैङ्गिक अनुपात आदि
- भूउपयोग स्थिति, कृषि, वन, चरन, संरक्षित क्षेत्र, तालतलैया, नदी, आदि
- धार्मिक एवं पर्यटकीय क्षेत्र-स्थल तथा पर्यटकीय गतिविधि
- पेशा, रोजगारी, गरीबी र गरीबी मापन स्थिति
- शिक्षा, साक्षरता स्थिति, विद्यालय तथा शिक्षण संस्था र पहुँच स्थिति
- स्वास्थ्य, स्वास्थ्य सेवा संस्थाहरू, स्वास्थ्य सेवामा पहुँच स्थिति
- खानेपानी तथा सरसफाई स्थिति, पहुँच तथा चर्पी प्रयोग
- खानी, खनीज, उद्योग व्यवसाय, प्रकार संस्था तथा रोजगारी स्थिति
- कृषि, पशु सेवा, पोषण, खाद्य निर्भरता आदि
- अन्य ।

१.२ चालु आ.व.को नीति तथा कार्यक्रमको समीक्षा

- चालु आ.व.मा पारित भएका नीति, ऐन, नियमावलीहरू, कार्यविधिहरू तथा सम्पन्न अन्य महत्वपूर्ण योजना, अध्ययन आदि ।
- संघ, प्रदेश तथा अन्य निकायहरूसंग भएका समन्वय, समझदारीहरू तथा तिनका उपलब्धिहरू
- कुल राजस्व अनुमान, आन्तरिक आयको अनुमान र समीक्षा अवधिसम्म भएको प्रगति/उपलब्धिहरू,
- कुल विनियोजित बजेट र समीक्षा अवधिसम्मको खर्च स्थिति,
- विषयगत क्षेत्र/उपक्षेत्र अनुसार विनियोजित बजेट र समीक्षा अवधिसम्मको खर्च स्थिति ।
- समीक्षा अवधिसम्म हासिल मुख्य उपलब्धिहरू (विषयगत क्षेत्र अनुसार)
  - × **आर्थिक:** कृषि, पशु, सहकारी, उद्योग, पर्यटन आदि ।
  - × **सामाजिक:** शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, तथा सरसफाई, महिला, बालबालिका, अपाङ्गता, जेष्ठ नागरीक, युवा, समावेशी विकास, लक्षित समूह विकास आदि ।
  - × **पूर्वाधार:** सडक, पुल, सिँचाई, आवास, शहरी विकास, भवन, सञ्चार, ऊर्जा आदि ।
  - × **वन, वातावरण र विपद् व्यवस्थापन:** सामुदायिक वन, भू संरक्षण तथा जलाधार संरक्षण, फोहोरमैला व्यवस्थापन, प्रकोप नियन्त्रण, जलवायु परिवर्तन अनुकूल आदि ।
  - × **सुशासन तथा संस्थागत विकास:** शाखा/महाशाखा, कर्मचारी र दरवन्दी, क्षमता विकास, राजस्व परिचालन, पारदर्शिता (सार्वजनिक सुनुवाई), सञ्चार माध्यम परिचालन, विद्युतीय शासन, वेरुजु, लेखापालन, लेखापरिक्षण आदि ।
- चालु आ.व.मा देखिएका मुख्य समस्या तथा अवरोधहरू:
  - × नीति, कानून, श्रोत प्राप्ति, दरवन्दी तथा कर्मचारी सम्बन्धी
  - × कार्यक्रम/आयोजना सञ्चालन, कार्यालय भवन सम्बन्धी
  - × समन्वय तथा साझेदारी, सहकार्य आदि सम्बन्धी ।

भाग २: आ.व. २०.../... को नीति, कार्यक्रम तथा बजेट

२.१ सौच, लक्ष्य, उद्देश्य र अपेक्षित उपलब्धिहरू

- सौच, लक्ष्य, उद्देश्य र अपेक्षित उपलब्धिहरू
  - × **सौच:** आवधिक योजना तयार भए सो योजनाबाट लिइने,
  - × **लक्ष्य:** वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमले सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय विकासमा हासिल गर्न चाहेको अवस्थामा योगदान पुऱ्याउने माथिल्लो तहको नतिजा उल्लेख गर्ने,
  - × **उद्देश्यहरू:** वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम सञ्चालन भएबाट विषय क्षेत्रगत रूपमा हासिल हुने नतिजाहरू उल्लेख गर्ने,
  - × **अपेक्षित उपलब्धिहरू (प्रतिफल) :** कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू सञ्चालन गरिएपछि तत्काल हासिल हुन सक्ने उपलब्धिहरू उल्लेख गर्ने

२.२ वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा अवलम्बन गरिएका प्रमुख नीति तथा आधारहरू

- × **समग्र नीति तथा आधारहरू:** राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, मौलिक हक, संघियता कार्यान्वयन, गरीवी न्यूनिकरण, आर्थिक तथा वित्तीय आत्मनिर्भरता, दिगो विकास लक्ष्य आदि ।
- × **क्षेत्रगत नीति तथा आधारहरू (प्रमुख रूपमा नीति तथा कार्यक्रममा आधारित हुने):**
  - **आर्थिक क्षेत्र:** उत्पादन, रोजगारी, व्यवसाय प्रवर्द्धन, सहकारिता विकास, गरिबी हटाउने
  - **सामाजिक विकास:** अनिवार्य तथा नि-शुल्क शिक्षा र गुणस्तर, शिक्षमा सबैको पहुँच, समावेशी विकास, भेदभाव तथा छुवाछुत रहित समाज, स्वास्थ्य सेवामा पहुँच, सबैका लागि खानेपानी, तथा सरसफाई, महिला, बाल तथा अपाङ्गमैत्री सेवा आदि ।
  - **पूर्वाधार क्षेत्र:** यातायात पहुँच, उत्पादन वृद्धि उन्मुख, वातावरण मैत्री, सेवा प्रवाहमा सरलताका लागि भवनहरू, बजार, आवास विहिनका लागि आवास योजना, दिगो पूर्वाधार उपयोग, उर्जा, विद्युत्, सञ्चारमा पहुँच, तथा भुकम्पको क्षतिको पुर्नलाभ तथा पुननिर्माण ।
  - **वन वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन:** वन, जैविक विविधता संरक्षण, वातावरणमैत्री विकास तथा शासन, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, प्रकोप नक्साङ्कन तथा विपद व्यवस्थापन आयोजना, वाढी वियन्त्रण आदि ।
  - **संस्थागत विकास, सेवा प्रवाह र सुशासन:** कानुन निर्माण, संगठन व्यवस्थापन, दरवन्दी तथा पदपूर्ति, पदाधिकारी तथा कर्मचारीको क्षमता विकास, विद्युतीय प्रणाली, पारदर्शिता, सञ्चार माध्यमको उपयोग, सेवामा नागरिकहरूको पहुँच, वित्तीय व्यवस्थापन तथा लेखा परिक्षण आदि ।

२.३ मुख्य आयोजना कार्यक्रमहरूको विवरण तथा अनुमानित व्यय र श्रोत व्यवस्थापन

- × **मुख्य आयोजना कार्यक्रमहरूको विवरण:** विषय क्षेत्र/उपक्षेत्र अनुसार प्रतिफलबाट लाभान्वित हुने जनसङ्ख्या, आयोजना सञ्चालन हुने स्थान, लागत र लागत सहभागिता आदि ।
- × **अनुमानित व्यय र श्रोत व्यवस्थापन:** आन्तरिक आय, संघ तथा प्रदेश सरकारबाट हुने वित्तीय हस्तान्तरण, राजस्व बाँडफाँड, ऋण आदि ।